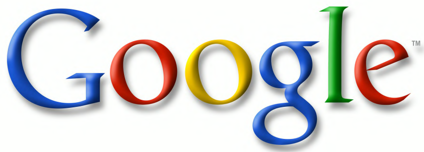

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

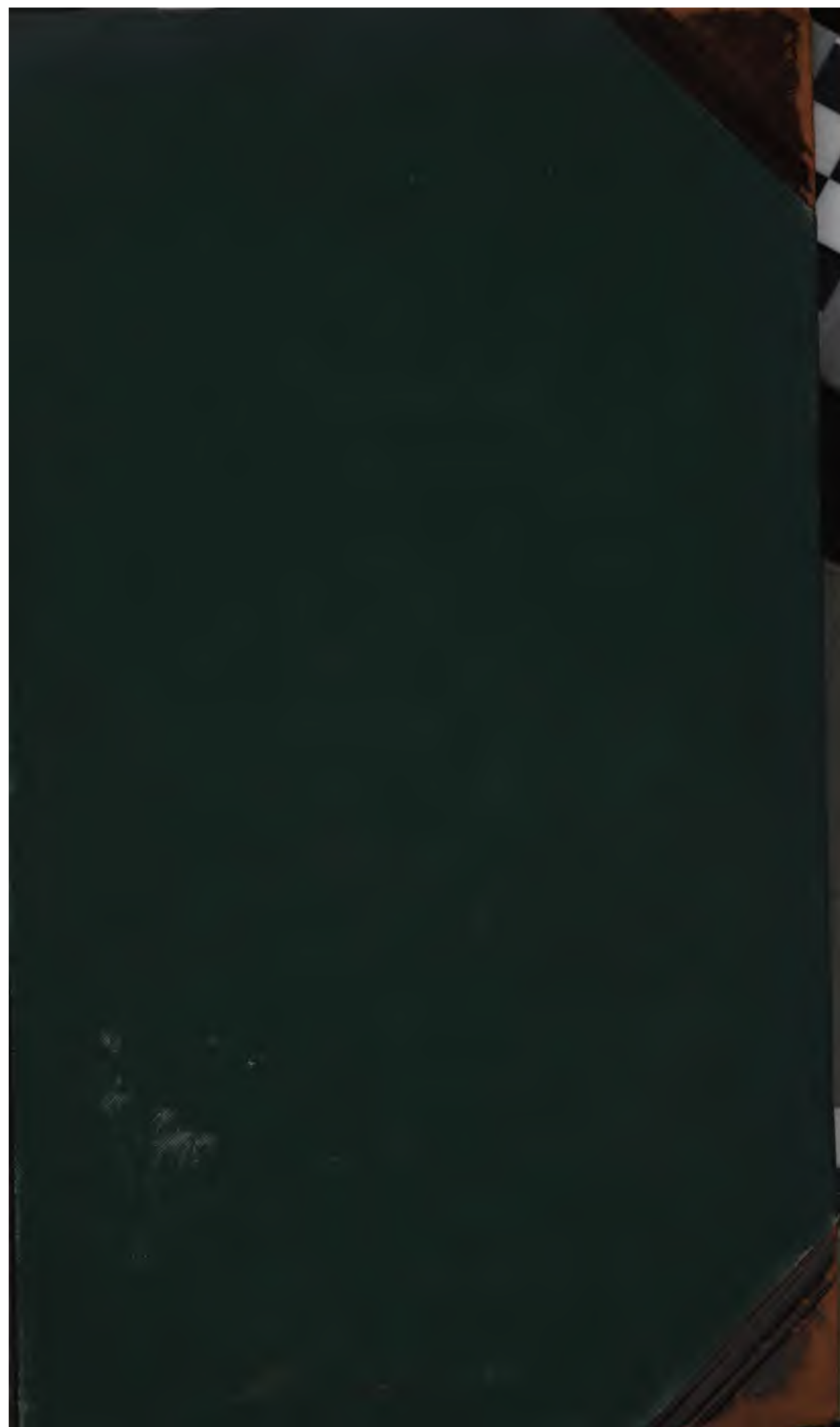

STANFORD
UNIVERSITY
LIBRARIES

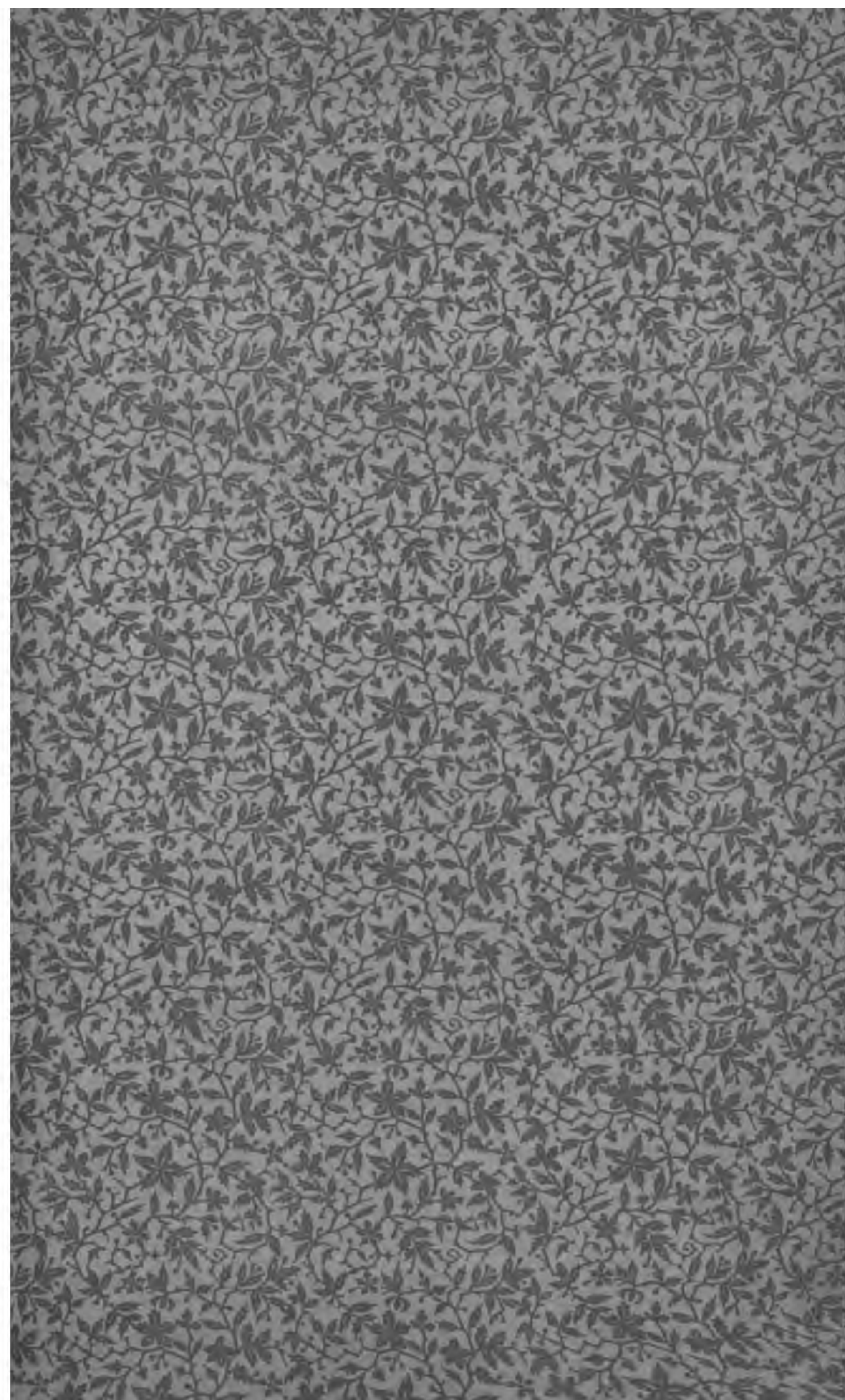

Golitsyn, N.S. 5520

КНЯЗЪ Н. С. ГОЛИЦИНЪ.

ВЕЛИКИТѢ ПОЛКОВОДЦИ ВЪ ИСТОРИЯТА.

ЧАСТЬ ТРЕТЯ.

Войнитѣ на Фридриха Великий

Прѣвелъ

КАПИТАНЪ ИВ. П. МАРКОВЪ
(Артиллеристъ).

СОФИЯ
Придворна Печатница Бр. Прошекови
1900.

ТК

U51
G6
v.3

Les faits passés sont bons pour nourrir l'imagination et meubler la mémoire: c'est un répertoire d'idées que le jugement doit épurer.

Frédéric II.

La tactique, les évolutions, la science de l'officier du génie, de l'officier d'artillerie peuvent s'apprendre dans des traités; — mais la connaissance de la grande tactique ne s'acquiert que par l'expérience et par l'étude de l'histoire des campagnes de tous les grands capitaines.

Napoléon I.

Faites la guerre offensive comme Alexandres, Annibal, César, Gustave-Adolphe, Turenne, le prince Eugène et Frédéric; — lisez, relisez l'histoire de leurs 83 campagnes, modelez-vous sur eux, — c'est le seul moyen de devenir grand capitaine et de surprendre le secret de l'art: votre génie, ainsi éclairé, vous fera rejeter des maximes opposées à celles de ces grands hommes.

Napoléon I.

Wissenschaftliches Streben und wissenschaftliche Erfahrung bilden den Feldherrn, nicht bloss eigene Erfahrung; — denn welches Menschenleben ist thatenreich genug, um sie im vollen Maasse zu gewähren? — und wer hatte je Uebung in der schweren Kunst des Feldherrn, ehe er zu dieser erhabenen Stelle gelangte? — sondern Bereicherung des eigenen Wissens durch fremde Erfahrung, durch Kenntniss und Würdigung früherer Nachforschungen, durch Vergleiche berühmter Kriegsthaten und folgenreicher Ereignisse aus der Kriegsgeschichte.

Erzherzog Karl.

Отъ прѣводача.

Както видѣхме отъ прѣдговора на автора къмь I-та часть отъ съчинението му: *„Великитѣ полководци въ историята“* (стр. 6 и 7), прусския генералъ-лейтенантъ фонъ-Лосау, възъ основание изрѣчението на Наполеона I: Faites la guerre offensive comme Alexandre, Annibal, Cesar, Gustave-Adolphe, Turrenne, le prince Eugène et Frédéric; — и пр., е съставилъ и издалъ въ 1836 г. съчинението: *„Ideale der Kriegfuhrung* и пр.“ въ което е описалъ характеристиката на седемтѣхъ велики полководци, поименувани отъ Наполеона I, както и тѣхнитѣ войни и походи, като въ 1845—47 г. присъединилъ къмъ него друго едно свое съчинение — *Характеристика на войнитѣ на Наполеона*, съ което и попълнилъ характеристиката, войнитѣ и походитѣ на признатитѣ отъ историята — 8 велики полководци отъ всичкитѣ времена и народи.

Автора на книгата, князъ Голицинъ, както казва въ прѣдговора си къмъ сжщата I-а часть (стр. 7), е издалъ отдѣлно, по примѣра на генерала Лосау, изложението войнитѣ и походитѣ *само* на първитѣ шесть отъ поименуванитѣ пóгорѣ полководци, въ двѣ отдѣлни части, подъ заглавие: *„Великіе полководцы исторіи“*, като прибавя, че войнитѣ и походитѣ на Фридриха Великий и на Наполеона I ще издаде по рѣдъ въ съставената и издадена отъ него: *„Всеобща Военна История на древнитѣ, срѣднитѣ, новитѣ и най-новитѣ времена до 1815 година включително“*.

За да може обаче да има на матерния ни язикъ характеристиката, войнитѣ и походитѣ на всичкитѣ 8 велики полководци, та съчинението да бжде пълно, ний прѣведохме и издаваме и войнитѣ на Фридриха Великий, описанието на които заехме отъ III часть на спомѣнатата пó горѣ Всеобща Военна История и пр., като озаглавихме тъзи часть сжщо, както и първитѣ двѣ.

Колкото се отнася до войнитѣ на Наполеона I, ний не се заехме съ прѣвода и издаванието имъ, прѣдъ видъ на това, че въ 1895—96 година издадохме прѣведеното отъ насъ всеизвѣстно съчинение на генерала-адютанта барона Жомини: *„Политическия и Военния животъ на Наполеона“* (разказанъ отъ самия него) — което съчинение е доста распространено между г.г. офицеритѣ и въ войсковитѣ библиотеки, тъй че прибавено къмъ сега издаваемия прѣводъ „Великитѣ Полководци“ и пр. ще удовлетвори, ако не напълно, то поне до нѣкждѣ, и може би само временно, желанието да има на български языкъ военната история на споменатитѣ осемь велики полководци.

Прѣводача.

Източници и исторически помагала за изслѣдвание и изучвание третия периодъ отъ всеобщата военна история на новитѣ времена отъ 1740 до 1792 година.

Още отъ първата година (1741) на 1-та силезска война и тъзи за наслѣдството на австрийския прѣстолъ, взели вече да се появяватъ въ печата, слѣдъ всѣки походъ, описания за него и за разнитѣ военни дѣйствия въ него: сраженията, обсадитѣ и пр. Първо мѣсто между тѣхъ принадлѣжи на описанията на походитѣ и военнитѣ дѣйствия на Фридриха II и противницитѣ му въ Германия, а второто — на Австрия и противницитѣ ѝ: Франция съ съюзницитѣ си, въ Нидерландия, на Рейнъ, на границитѣ на Германия и Франция, и въ Италия. Тъй като въ силезскитѣ войни и за наслѣдството на австрийския прѣстолъ вземали участие армиитѣ, войскитѣ и полководцитѣ почти на всичкитѣ държави и народи въ Европа (съ исключение на Руссия, Испания, Португалия и Турция), то и въ туй време, както и въ прѣдидущия периодъ, слѣдъ истичанието на всѣка година се появявали описания на военнитѣ дѣйствия, които произлизали въ нея, наразнитѣ театри на войната — на *разни язици*, прѣимущественно на *нѣмски* и *французски*. Тъй щото, въ тѣчение на 8 години (1741—48), прѣзъ които се водила войната за наслѣдството на австрийския прѣстолъ се съставила вече доста богата военно-историческа литература за този периодъ на време, която имала всички достойнства и всички недостатъци на една *съвременна* литература.

8-годишния миръ между войнитѣ за наслѣдството на австрийския прѣстолъ и седмогодишната умножилъ още пóвече тъзи литература съ пò общи, пълни, обстоятелни и зрѣли съчинения за военнитѣ дѣйствия въ войната на прѣдидущитѣ 8 години.

Сѫщитѣ тѣзи явления се повторили и въ време на войнитѣ: седмогодишната, за наслѣдството на баварския прѣстолъ, на Австрия съ Портата и другитѣ пó малки, и въ интервалитѣ на мира между тѣхъ, но само че въ несравненно пó голѣма степень. Тъй като въ седмогодишната война участвували вече всичкитѣ първостепенни господарства на Европа, отъ една страна — Пруссия съ сѣверна Гер-

мания и Англия, отъ друга — Австрия съ остналалата Германия, Руссия, Франция и Швеция, то полето на военно-историческата литература, както и попрището на самата война, станало още пó обширно, а писателитѣ ѝ — пó разноплѣменни. И въ туй време сжщо едната половина отъ тъзи литература била — *съвременна*, ежегодна, а другата — *послѣдующа* слѣдъ войнитѣ, въ интервалитѣ на мира.

Това се продължавало до самото начало на войнитѣ на 1-та френцузска революция и република въ 1792 година, когато въобще всичкото внимание на Европа било привлѣчено къмъ тѣзи послѣднитѣ и къмъ наскоро слѣдъ тѣхъ послѣдвалитѣ войни на 1-та французска империя или на Наполеона I, чакъ до 1815 година. Въ тѣзи 23 години, макаръ и да се появявали въ печата съчинения, които се отнасяли до прѣдидущитѣ войни отъ 1741 до 1792 год., но вече рѣдко и въ ограничено число, много пò малко въ сравнение съ това, въ което се появявали съчинения, които се касаяли до военнитѣ събития на французската революция и империя.

Но слѣдъ всеобщото усмирение на Европа въ 1815 година, взели да се появяватъ военно-исторически трудове съвсѣмъ отъ другъ родъ и за войнитѣ отъ 2-та половина на XVIII вѣкъ, както и за тѣзи отъ края на този вѣкъ и отъ началото на XIX-ия — трудове, основани вече върху аналитическо и критическо научно разработвание на всичкитѣ натрупани до тогава разнородни материали, особенно — отъ оригинални и неиздадени архивни источници. И колкото пó вече тъзи литература приближава до нашето време, толкозъ тя става пó богата, и то въ качественно отношение пó вече, отколкото въ количественно.

Такъвъ билъ въобще вървежа и характера на военно-историческата литература отъ 2-та половина на XVIII вѣкъ, която днесъ вече е извънрѣдно богата, занимателна, поучителна и, въ сравнение съ прѣдидущата — отъ 2-та половина на XVII и 1-та половина на XVIII вѣкъ — въ много пó голѣма степень. Главната ѝ занимателность съставляватъ, твърдѣ естественно и понятно, Фридрихъ Великий, като полководецъ, и войнитѣ му, особенно седмогодишната, и всичкитѣ му походи, военни дѣйствия, сражения и пр. Днесъ за тѣхъ, отъ страна на Пруссия, а сжщо и отъ страна на Австрия и тогавашнитѣ имъ съюзници, има вече много и твърдѣ важни и забѣлѣжителни военно-исторически трудове, въ туй число — нѣкои, отличающи се съ първостепенни достойнства, и съвокупностьта имъ дава вече възможность аналитически и критически да се изслѣдва и изучи военната история на 2-та половина отъ XVIII вѣкъ, до началото на войнитѣ на 1-та французска революция.

Границитѣ на това издание би изисквали щото и въ тъзи му часть, както и въ прѣдидущитѣ, да се укажатъ отъ тѣхъ само най главнитѣ, важни, забѣлѣжителни, полезни или даже и необходими за изслѣдването и изучването на военно-историческитѣ събития, които се отнасятъ до войнитѣ отъ 2-та половина на XVIII вѣкъ. Но, отъ друга страна, нѣкои причини ни каратъ, като почнемъ отъ това именно време, за напрѣдъ малко да отстѫпимъ отъ това правило. Главната причина е тъзи, че, съ исключение на съчиненията отъ най новото, най близкото до насъ време (отъ 1815 година), всички останали (отъ 1741 година) и даже самитѣ имъ библиографически указания днесъ съставляватъ вече *библиографическа рѣдкость* и достояние почти само на голѣмитѣ общественни библиотеки съ стари издания. Не само намирането имъ, но даже и съставянието на общъ систематически указатель за тѣхъ е свързано съ голѣмъ трудъ, не за всѣкиго достѫпенъ. За това труда на всѣки, който желае основателно да изслѣдва или изучи военната история отъ този периодъ, безъ съмнѣние, ще бѫде много облѣгченъ за лесно и скоро запознавание, както съ главнитѣ и най-важни съчинения, тъй и съ всички или, поне, съ най голѣмия брой отъ другитѣ съчинения, макаръ и отъ второстепенна важность, но които могѫтъ да бѫдѫтъ много или малко полезни за изслѣдванието или изучванието на военната история отъ това време.

Прѣдъ видъ на това, ний имаме намѣрение, като почнемъ отъ тъзи часть, за напрѣдъ въ началото на всѣка отъ тѣхъ да прилагаме много или малко пъленъ *систематически указатель* на военно-историческитѣ съчинения, които се отнасятъ до извѣстенъ периодъ на време, съ надлѣжаща кратка оцѣнка за тѣхъ, по слѣдующитѣ главни отдѣли (по рѣда, приетъ въ изложението на всѣка часть):

I. По състоянието на военното устройство на господарствата, войскитѣ и армиитѣ.

II. По състоянието на военното искуство.

III. По военната история на войнитѣ и походитѣ.

IV. По описанието на сраженията и обсадитѣ.

V. По военнитѣ биографии и характеристики, и

VI. По атлазитѣ, картитѣ, плановетѣ, таблицитѣ, словаритѣ, библиографиитѣ и др. т. помагала.

Князъ Н. С. Голицинъ.

Забѣлѣжка отъ прѣводача.

Слѣдъ това автора продължава изброяванието на 400 разни съчинения издадени на разни язици, като ги е подраздѣлилъ, освѣнъ на горѣказанитѣ VI отдѣли, още и а) по държавитѣ за които тѣ се отнасятъ: Въобще, за Германия въобще, за Пруссия, Австрия, Саксония, Ханноверъ, Брауншвейгъ-Люнебургъ, Хессенъ, Олденбургъ, Бавария, Вюртембергъ, Руссия, Франция, Пиемонтъ, Швейцария и Испания; б) по войни: за наслѣдството на австрийския прѣстолъ, 1-та и 2-та силезски войни, седмогодишната война, войнитѣ за наслѣдството на баварския прѣстолъ или 4-та силезска война, прусския походъ въ 1787 г. въ Холландия и войнитѣ на австрийцитѣ съ турцитѣ; в) по биографии: общи или сборни, частни, за пруссκитѣ полководци и генерали, за австрийскитѣ, за другитѣ нѣмски, за русскитѣ и за французскитѣ, и г) по годинитѣ въ които сѫ излизали съчиненията частно за походитѣ и разнитѣ военни дѣйствия въ 7-годишната война: 1756—1762 включително.

Изброяванието тукъ на всички тѣзи 400 разни съчинения намѣрихме за не толкова необходимо. За това ще покажемъ само съчиненията на Фридриха Великий и оцѣнката за тѣхъ, направена отъ автора, както и краткия общъ прѣглѣдъ на послѣдния върху военно-историческата литература, относяща се до военната история на 2-та половина отъ XVIII вѣкъ въ западна Европа — който прѣглѣдъ той е направилъ въ заключение слѣдъ указванието на разнитѣ сѫществующи по този прѣдмѣтъ съчинения.

По I отдѣлъ — *14) *Frédéric II:* Oeuvres complètes, състоятъ отъ исторически, политически, военни, философски, разни научни, стихотворни и др. съчинения, също и отъ неговата прѣписка. Тѣ се съставлявали още отъ младостьта до смъртьта на Фридриха II и нѣкои били издадени до като той билъ живъ, въ разни години, по отдѣлно, — а слѣдъ смъртьта му — изцѣло, макаръ и не всички напълно, за пръвъ пѫть въ 1789 година подъ заглавие: *Oeuvres posthumes de Frédéric II*, въ Берлинъ, по французски и по нѣмски, въ 13 части, и въ Лондонъ, по французски, въ 15 части. — Въ 1828 г. *Bauer* издалъ извлѣчение отъ тѣхъ (Auszug aus den hinterlassenen Werken Friedrichs II, mit Bemerkungen). — Въ 1830 год. въ Лайпцигъ излѣзло ново, доста подробно издание на историческитѣ съчинения на Фридриха II: Oeuvres historiques de Frédéric le Grand, avec des notes et renseignements, 4-vol. — Най послѣ отъ 1846 до

1856 год. въ Берлинъ се появило пълно издание на всички съчинения на Фридриха II, подъ заглавие: *Oeuvres complètes de Frédéric le Grand*, въ 30 тома, отъ които първитѣ 7 съдържатъ исторически съчинения, слѣдующитѣ философски, стихотворни, прѣписка и пр., а послѣднитѣ три военни. Отъ тѣхъ къмъ 1-ия отдѣлъ за военното устройство на Пруссия и на армиитѣ и войскитѣ ѝ принадлѣжатъ слѣдующитѣ исторически и военни съчинения на Фридриха II: *Mémoires de la maison de Brandebourg* (T. I), *Histoire de mon temps* (T. II—III), *Histoire de la guerre de sept ans* (T. IV—V), *Mémoires depuis la paix de Hubertsbourg jusqu'à la paix de Téschen* (T. VI), *Mélanges historiques* (T. VII) и *Oeuvres militaires* (T. XXVIII—XXX), които съдържатъ всичкитѣ свѣдения за военното устройство на Пруссия и армията и войскитѣ ѝ до и въ време на царуванието на Фридриха II. Това е — главния и най добрия материалъ по този прѣдмѣтъ.

По II отдѣлъ — *63) Frédéric II: Oeuvres complètes (гл. по́ горѣ 14) и въ тѣхъ Oeuvres militaires, отъ броя на които тукъ се отнасятъ всичкитѣ му *инструкции* или наставления, които съдържатъ всичкитѣ негови възрѣния, понятия, мнѣния и правила за тактиката, стратегията и всичкитѣ въобще отдѣли на военното искуство. Първата и най важна е *инструкцията му до генералитѣ си*, която най напрѣдъ била озаглавена: „*General-Principia vom Kriege, applicirt auf die Tactique und an die Disciplin derer preussischen Truppen*“ и се държала въ тайна, до като въ време на силезскитѣ войни паднала случайно въ ржцѣтѣ на австрийцитѣ въ ржкописъ, въ взетия екипажъ на единъ прусски генералъ, слѣдъ което наскоро била напечатана на нѣмски язикъ и прѣведена на французски отъ саксонеца Fäsch и на всички европейски язици и до днесъ е имала много издания. Най добритѣ коментарии върху нея принадлѣжатъ: 1) на извѣстния прусски генералъ Шарнхорстъ, който съставилъ прѣвъсходенъ разборъ върху нея, издаденъ въ 1794 год., — и 2) на нѣколко учени прусски офицери, които въ края на 1819 година издали тъзи инструкция подъ заглавие: *Unterricht Friedrichs II an seine Generale*; този прѣкрасенъ аналитически и критически трудъ, допълненъ съ забѣлѣжки въ отношение на най новитѣ измѣнения на военното искуство, послужилъ да се почне издаванието на извѣстната прусска военна газета *Militair-Litteratur-Zeitung*, отъ 1 януарий 1820 година, въ Берлинъ. — Освѣнъ това забѣлѣжителни сж инструкциитѣ на Фридриха II: до офицеритѣ на легкитѣ войски, за лагеритѣ и полскитѣ укрѣпления и проч. Извѣстния принцъ *де-Линъ* прѣвелъ на французски язикъ тритѣ инструкции

на Фридриха II, подъ заглавие: *Jnstructions militaires de Frédéric II:* 1) *à ses dénéraux* (издадена въ 1821 г.), — 2) *aux troupes légères* (издадена въ 1831 г.) и 3) *secrète* (издадена въ 1863 г.). — На русски языкъ първата била преведена отъ *Нартова* и бригадира *Философа* въ 1760 година, втората отъ *Токарева* и третята — въ 1816 година.

По III отдѣлъ — *78) *Frédéric II:* Histoire de mon temps и всичкитѣ му въобще политически и исторически съчинения, които се съдържатъ въ Oeuvres complètes (гл. по̀ горѣ).

*122) *Frédéric II:* Oeuvres complètes etc. Histoire de mon temps и другитѣ исторически, политически и военнни съчинения на Фридриха II. Този е — главния и най добрия источникъ за изслѣдвание и изучвание на силезскитѣ войни (гл. по́ горѣ).

*149) *Frédéric II:* Lettres secrètes touchant la dernière guerre, 8⁰, 1771 и 1772, на нѣмски прѣводъ въ 1771, -- Recueil de lettres du roi de Prusse, pour servir à l'histoire de la dernière guerre etc., 3 vol. 8⁰, Leipzig 1772, — сѫщо Histoire de mon temps, Oeuvres historiques, militaires etc. (гл. Oeuvres Complètes) — главенъ и най добъръ материалъ за военната история на 7-годишната война.

*193) *Frédéric II:* Relation de la campagne de 1756, tant en Bohème, qu'en Silésie et en Saxe, — 1757, и

По VI отдѣлъ — *399) Freiherr von Troschke (K. Preuss. Gen. Lieutenant a. D.): Die Militair-Litteratur seit den Befreiungskriegen, mit besonderer Bezugnahme auf die «Militair-Litteratur-Zeitung» während der ersten 30 Jahre ihres Bestehens von 1820 bis 1870, 1 B. 8⁰, Berlin 1870, — издадено по случай 50-годишнината на означената по̀ горѣ, най добра нѣмска военно-литературна газета, въ изданието на която участвували най извѣстнитѣ прусски военно-учени генерали, щабъ и оберъ-офицери. Труда на генерала *Трошке* съдържа пъленъ, систематически, аналитически и критически прѣглѣдъ на всичката военна литература въ Европа и Америка отъ 1820 до 1870 год. и съставлява драгоцѣнно помагало за изслѣдвание и изучвание както на тъзи литература въобще, тъй и собственно на военно-историческата въ частность, която се отнася, между друго, и къмъ прѣдидущитѣ периоди на военната история на новитѣ и най новитѣ времена отъ 1740 до 1792 година и отъ 1792 до 1820.

Въ заключение намираме за нужно, продължава князъ Голицинъ, да направимъ единъ кратъкъ общъ прѣглѣдъ на военно-историческата

литература, която се отнася до военната история на 2-та половина отъ XVIII вѣкъ въ западна Европа.

Въ означеното пó горѣ съчинение на генерала *Трошке*, въ Въведението, прѣкрасно сѫ прѣдставени: 1) взаимнодѣйствующитѣ отношения на общата и военната литература въ най новитѣ времена и 2) състоянието и характера на военната литература и състоянието и развитието на разнитѣ армии — до и въ време на революционнитѣ войни и онѣзи за независимостьта на Европа (Befreiungskriege). По 1-ия отъ тѣзи два пункта ний ще приведемъ вѣрнитѣ мисли и сѫждения на автора въ своето време и на своето мѣсто, а тукъ намираме за умѣстно да изложимъ неговитѣ въ сѫщность сѫщо такива мисли по 2-ия пунктъ.

Автора казва, че въ срѣдата и въ продължение на 2-та половина отъ XVIII вѣкъ *человѣческото размишление* (das Nachdenken der Menschen) се обърнало въ несравнено пó голѣма степень, отколкото до тогава, къмъ *военнитѣ обстоятелства* и *събития*. Блясковото появяване на Фридриха II на попрището на политиката и войната, като се основавало сѫщественно на тъзи почва, било проблема, изслѣдванието на която трѣбвало да има особенъ интересъ както за онѣзи, които желаяли да ѝ подражаватъ, тъй и за тѣзи, които искали да се борятъ противъ нея. Стрѣмлението къмъ анализа и изслѣдванието, което характеризира цѣлия XVIII вѣкъ, като се присъединило къмъ това, още пò вече усилило движението въ тъзи посока. Между това когато *словѣсното надмощие* (das sprachliche Uebergewicht), или надмощието на языка, въ устното прѣние, билъ въ това движение напълно на страната на Франция, срѣдоточието му обаче трѣбва да се признае въ Германия и въ Пруссия, въ *личностьта на великия ѝ краль*. Цѣлата система на тактиката му, която се основавала на усъвършенствуванието на огъня и на бързото развъване на дългитѣ линии, искуството му за хрàнението на войскитѣ, а особенно желѣзната дисциплина въ армията му, станали прѣдмѣтъ на подражание, при което обаче, пó вечето пѫти, се испущало изъ видъ, че тѣзи *форми* можали да струватъ нѣщо само при *духа*, който ги оживлявалъ, а безъ него тѣ трѣбвало да водятъ военното искуство само къмъ още пó бързъ и пó голѣмъ упадъкъ. — Колкото се отнася до самия Фридрихъ Великий, то той по всички права може наистина и напълно да бѫде признаванъ за *воененъ писатель*. Почти всички отдѣли отъ военнитѣ науки били разработени отъ него и почти всѣкога и въ всичко — въ *чисто-практическо* отношение. Това можало да изглѣжда за него още пòвече нужно, тъй като извѣстния французски воененъ писатель *Фоларъ*, духа на съчиненията на ко-

гото Фридрихъ е изобразилъ въ съчинението си: Esprit du chevalier de Folard, е слѣдвалъ, въ нѣкое отношение, по фантастическа посока, на което не билъ съвсѣмъ чуздъ и *маршала графъ саксонски* въ своитѣ Rèveries. За това именно Фридрихъ намѣрилъ за нужно да придаде отпечатъкъ на извѣстна практическа трезвость или простота на уставитѣ, инструкциитѣ и другитѣ си военни съчинения, въ които толкозъ пò поразително се проявяватъ отраженията на гения му. — Особенно свойственно на тогавашния вѣкъ е това, че *военното знание* (das militairische Wissen) навсѣкждѣ въ висока степень се признавало за нѣкакво-си *тайнственно учение.* То се считало за основа на *военната мощь* (das militairische Können), иначе казано — *„зная“* значило *„могж“*, и никой не се съмнявалъ, че който пòвече *зналъ*, той ималъ и пòвече гаранция за *успѣхъ.* А къмъ това се присъединило стрѣмлението — колкото може да се отстранява противника отъ такъвъ родъ *знание*, достигането на което изглѣждало за възможно само чрѣзъ най внимателно пазение на това знание въ *тайна.* Тъй щото, въ него време всички били още далечъ отъ убѣждението, че взаимното размѣнение на знанията съ излишекъ възнаграждава пазението му въ тайна и че най високото знание придобива пълната си цѣна само при условие на съвсѣмъ свободна и открита умственна дѣятелность. Като примѣръ за това служи знаменитото „наставление на Фридриха II до генералитѣ си“. Почти за необикновенно събитие било признато това, че единъ екземпляръ отъ туй наставление случайно падналъ въ ржцѣтѣ на неприятеля (гл. пò горѣ). Още въ време на седмогодишната война то станало общеизвѣстно въ прѣводъ на французски. Въ прѣводитѣ му отъ този языкъ на нѣмски се вмъкнали нѣкои изопачавания, до като, вече много пò късно, билъ издаденъ нѣмския оригиналъ. Най доброто му разработване принадлѣжи на генерала Шарнхорста. — Като исторически писатель, Фридрихъ, макаръ и да отстжпва на учителя и наставника си — Волтера въ приятностьта и изящностьта на изложението, но го надминува въ строгото безпристрастие на историческата истина. Ако пó послѣднитѣ изслѣдвания довеждатъ понѣкога до други резултати, отколкото изведенитѣ отъ Фридриха, то причината за това била само недостатъчностьта на материалитѣ и разработката имъ у Фридриха, а не своекористни цѣли. *Тиеръ* въ своята „*Histoire du Consulat et de l'Empire*“ казва, че историческитѣ съчинения на Фридриха, при всичкитѣ недостатъци въ слога, сж особенно поучителни въ отношение на политиката въ негово време и че този, който напълно владѣе прѣдмѣта, е прѣимущественно призванъ и да пише за него. — По нататъкъ

генералъ *Трошке* казва, че ако *за спжтницитѣ* на такова *слънце*, като Фридриха — *Гиберъ, Гишаръ, Темпелхофъ* и други военни писатели въ негово време се спомѣнува само твърдѣ малко, то такива специалисти, като *Грибовалъ* въ артиллерията и *Монталамберъ* въ инжинерното искуство, безспорно трѣбва да бждатъ турени въ рѣда на първостепеннитѣ.

Най послѣ генералъ *Трошке* казва, че въ Германия, слѣдъ смъртьта на Фридриха, противъ системата му се съставила опозиция, която добила особенна сила и влияние чрѣзъ краснорѣчивото перо на даровития *Беренхорстъ.* Той и школата му особенно се борили противъ онова влияние, което убивало свободно-духовния животъ и което щело било да бжде съединено съ извънмѣрно подражание на системата на Фридриха. Тѣ прѣдпазвали отъ да се търси спасение исключително въ *формитѣ*, на които Пруссия длъжала побѣдитѣ на Фридриха, но които противъ *други противници* можали да се окажатъ *недостатъчни.* Сжщитѣ тѣзи писатели сжщественно способствували за оцѣнката на *новитѣ проявивши се сили*, които въ *нови форми* противузастанали на *пд напрѣшнитѣ устарѣли.* — Страната на тъзи школа държалъ и *Шарнхорстъ*, който въ края на XVIII и въ началото на XIX столѣтие ималъ такова могжщо влияние върху възражданието на новия умственъ военень животъ въ Пруссия.

Тѣзи вѣрни мисли и сжждения на генерала *Трошке* могжтъ да служатъ за основа и да даджтъ истинска мѣрка за вѣрна оцѣнка на характера и духа на военната литература въобще и на военно-историческата въ частность — въ този периодъ на време. Почти по всички отдѣли, показани пд горѣ. на чело стои *Фридрихъ Великий* и *съчиненията му*, исторически, политически и военни, отъ всички родове. Всички останали слѣдъ това писатели и съчинения, отъ най голѣмитѣ до най малкитѣ, се групиратъ около Фридриха-писателя и съчиненията му, просто, както около слънцето — спжтницитѣ му, като заематъ отъ него и свѣтлината, и блѣсъка си, въ голѣма или малка степень, и като обладаватъ твърдѣ различни, голѣми или малки достойнства. На първо мѣсто между тѣхъ трѣбва да се турятъ: отъ пруссkитѣ писатели — *Темпелхофъ, Домъ, Херцбергъ, Беренхорстъ, Шарнхорстъ. Бюловъ, Лоссау, Клаузевицъ, Фарнхагенъ фонъ-Ензе, Каницъ, Прейсъ, Куценъ*, отъ австрийскитѣ и германскитѣ — принцъ *де-Линь, Шелсъ, Фешъ, Мейнертъ*, отъ английскитѣ — *Ллойдъ*, отъ французскитѣ — *Волтеръ, Гиберъ, Гримоаръ, Мовилионъ, саксонския графъ, Мирабо* и особенно *баронъ Жомини и Наполеонъ I*, и въобще нѣмскитѣ и другитѣ писатели отъ

най новото време отъ 1815 година и особенно отъ послѣднето 30-лѣтие. Отъ останалитѣ слѣдъ това, съчиненията на мнозина достойно заематъ второ мѣсто, а всички други могатъ да бѫдатъ много или малко нужни и полезни за пълно, основателно изслѣдвание и изучвание на военната история отъ този периодъ, по разни прѣдмѣти и части. Но — както вече забѣлѣзахме въ началото — изданията отъ XVIII и даже отъ началото на XIX столѣтие днесъ съставляватъ вече библиографическа рѣдкость и се намиратъ само въ голѣмитѣ обществени библиотеки, съ исключение на тѣзи съчинения, които сѫ се явявали и продължаватъ да се явяватъ въ най нови издания. Въ числото на послѣднитѣ особенно внимание заслужватъ: въобще — аналитическитѣ и критически съчинения, съставени на основание на архивни источници или до тогава неизвѣстни и неиздадени рѫкописи, а частно — отъ сѫщия родъ съчинения на *прусския главенъ щабъ* (Grosse Generalstab) и на най добритѣ и извѣстни пруски военни писатели. Въобще трѣбва да се забѣлѣжи, че най голѣмо участие въ военно-историческата литература въ този периодъ, както въ количественно, тъй особенно въ качественно отношение, безспорно принадлѣжи на *Фридриха Великий* и на *прусскитѣ военни писатели*, а слѣдъ тѣхъ на *австрийскитѣ* и *германскитѣ*. Твърдѣ много съчинения принадлѣжатъ сѫщо и на французскитѣ писатели, военни и не-военни или пъкъ писали на французски языкъ. Но колкото се отнася до първитѣ, то въ качественно отношение тѣ, въобще казано, съ исключение на малцина добри, не стоятъ особенно високо. Упадъка на военното устройство въ Франция, на дисциплината и духа въ французската армия, отсѫтствието на добри полководци и генерали въ нея и други обстоятелства, които ще бѫдатъ изложени на мѣстото си, се отразили и върху французската военно-историческа литература отъ този периодъ. Твърдѣ много и громки съчинения на французскитѣ писатели *за славнитѣ и достопамятни* (glorieuses et mémorables) *войни и походи, сражения и обсади, побѣди и завоювания* отъ французскитѣ армии и войски и отъ прѣдводителитѣ имъ — виднитѣ маршали на франция, съвсѣмъ не съотвѣтствували на твърдѣ посрѣдственното искуство на послѣднитѣ и на дѣйствията имъ, съ исключение на маршала графа саксонски и до нѣкждѣ на Контада и малцина други.

Князъ Н. С. Голицинъ.

СЪДЪРЖАНИЕ.

Портрети, карти и планове на сраженията
приложени къмъ III часть на „Великитѣ полководци въ историята.“

---

1. Литографирана снимка отъ портрета на Фридриха II, писанъ отъ Кампхаузена.
2. Подписа и едно французско писмо на Фридриха.
3. Карта на теартра на военнитѣ дѣйствия въ време на войнитѣ 1741—1762 година.
4. Карта на театра на седмогодишната война.
5. Планове на сраженията:

1) при Молвицъ,
2) „ Часлау и Хотузицъ,
3) „ Хохенфридбергъ,
4) „ Зооръ,
5) „ Кеселсдорфъ,
6) „ Ловозицъ,
7) „ Прага,
8) „ Колинъ.
9) „ Бреславль,
10) „ Розбахъ,
11) „ Лейтенъ,
12) „ Гросъ-Егендорфъ,
13) „ Цорндорфъ (битка),
14) „ Хохкирхъ или Хохенкирхенъ,
15) „ Цюлихау (бой),
16) „ Кунерсдорфъ (битка),
17) „ Лигницъ,
18) „ Торгау,
19) планъ на укрѣпения лагеръ при Бунцелвицъ.

VII.

ФРИДРИХЪ ВЕЛИКИЙ.

Seine [illegible] König

J'irai par Oplen Krappitz Klein Ëeuls, à Jägrendorf L'Escadron husards de Werberg doit venir me joindre. à Krappitz et Vous metrez quelque Infanterie dans les derneers Vilages prochains de Jägrendorf pour que je sois hors d'Insulte de ce coté là.

ГЛАВА I.

Фридрихъ II, краль Прусски,

отъ рождението до въсцаряванието му.

1712 — 1740.

---

§ 1.

Дѣтинство (1712—1719).

Той билъ синъ на прусския краль Фридриха-Вилхелма I и на София-Доротея, родена принцеса ханноверска, роденъ е на 24 януарий 1712 година въ Берлинъ въ кралския замъкъ (Schloss), още при живота на дѣда си, ***първия*** (отъ 1701 година) прусски краль Фридрихъ I. Рождението на внука зарадвало дѣда му и всички въобще, толкозъ по́-вече, че първитѣ двама синове на Фридриха-Вилхелма умрѣли наскоро слѣдъ рождението си и ако той нѣмаше мжжко потомство, то прѣстола на новото прусско кралство би трѣбвало да прѣмине въ друга, косвенна линия на царствувавшия кралски домъ. За това рождението и кръщението на Фридриха били празнувани съ особенно тържество. Слѣдъ една година, на 25 февруарий 1713 година, краля Фридрихъ I умрѣлъ и го наслѣдилъ синъ му, Фридрихъ-Вилхелмъ I. Той никакъ не приличалъ на баща си и даже съставлявалъ пълна противуположность нему. Той не обичалъ строгия церемониалъ, тържествата и празнуванията на двора, — наукитѣ, искуствата и тогавашната французска истънченность и легкость на нравитѣ намиралъ за безполезни и даже врѣдни, а имялъ съвсѣмъ практически възглѣдъ и стрѣмление. Съ строги икономии и развитие на труда и промишленностьта той искалъ да поправи финансиитѣ и да умножи богатството на държавата и особенно да издигне Пруссия въ Европа съ съдържанието на една прѣкрасно устроена и обучена войска, което съставлявало главния прѣдмѣтъ на грижитѣ му и даже страсть. Като господарь, той билъ человѣкъ справедливъ и безпристрастенъ, но строгъ и неумолимъ сждия. Тойималъ суровъ и буенъ характеръ, а въ частния, семейния си животъ билъ человѣкъ съ строги религиозни и нравственни правила, прости, но сурови, и дѣцата си въспиталъ въ сжщо такива правила.

Първото (до 7 годишна възрасть), женско въспитание на Фридриха било възложено на статсъ-дамата на кралицата, г-жа Камеке, и на помощницата ѝ, прѣстарѣлата и умна французойка, госпожа Дю-Валь-де-Рокуль (Du-Val-de-Rocoulle), отъ реформаторско исповѣдание, която била въспитателка на самия Фридриха-Вилхелма I. Тя имала голѣмо и благотворно влияние върху въспитанието на малолѣтния Фридрихъ, който вслѣд-

ствие на това, между друго, още отъ малъкъ добилъ голѣмъ навикъ и страсть къмъ французския язикъ, който въ това време билъ много распространенъ навсѣкждѣ.

Въ първитѣ години отъ живота си Фридрихъ ималъ слабо тѣлосложение и здравие, които давали малко надѣжда за дългъ животъ и вслѣдствие на които той билъ нѣкакъ-си скръбно замисленъ. Още отъ дѣтинство тѣсната дружба съ по́-голѣмата си сестра, Фридерика-Вилхелмина, го свързала съ нея дори до самата му смърть. А кралицата, майка му, която имала особенна склонность къмъ благотворителностьта, още отъ млади години развила и у Фридриха сжщитѣ чувства на състрадание и милосърдие, и тѣ силно се вкоренили въ душата му.

§ 2.

Отрочество (1719—1726).

Като достигналъ 7-годишна възрасть, женското въспитание на Фридриха било замѣнено съ мжжко, което краля повѣрилъ на генерала-лейтенанта графа Финкенщайна и на помощника му, полковника Калкщайна. 7-годишния Фридрихъ облѣкли въ военна форма, счесали го по форма съ букли и коса и почнали да го учатъ на воененъ стоежъ, маршировка, хватки съ пушка и на строеви еволюции, за което още отъ 1717 година била учрѣдена *кадетска рота*, която впослѣдствие увеличили до баталионъ (кадета Ренцелъ обучавалъ Фридриха на стоежъ, марлировка и пушечни хватки). На 12 години Фридрихъ отлично вече знаялъ всички дрѣболии и тънкости на строевата военна служба и командувалъ при разводитѣ. На 14 години той билъ произведенъ капитанъ, а на 15 години майоръ, и прѣзъ всичкото време еднакво съ всички испълнявалъ длъжноститѣ на строевата служба.

Нарѣдъ съ това вървяло умственното му образование и нравственно въспитание, по инструкцията, съставена отъ самия краль, спорѣдъ неговитѣ понятия и правила. Прѣподаванието на законъ Божий, което стояло на чело на всичко, не било удовлетворително по своята педантичность, сухость, мистицизмъ и тъмнота, които нѣмали нищо сърдечно и не можали да иматъ достжпъ до буйния умъ и душа и до нѣжното сърдце на Фридриха. Другитѣ слѣдъ това прѣдмѣти на прѣподавание се ограничавали, по волята на краля, само съ най необходимитѣ и *практическитѣ* — особенно съ нѣмски и французки язикъ, ясно и разбрано писание, история, прѣимущественно на Пруссия, на царствующия и́ домъ, положението на европейскитѣ държави и отношенията имъ къмъ Пруссия, най-нужнитѣ военни науки, музика: теорията ѝ и свирение на фортепиано (което се прѣподавало тъй сжщо твърдѣ педантично и неудовлетворително) и най-послѣ, особенно, разнородни тѣлесни упражнения. Но прѣподаванието на *латинския* язикъ било положително и строго *запрѣтено* отъ краля; обаче Фридрихъ най-напрѣдъ училъ извѣстно време *този язикъ*. Собственно *учителитѣ на Фридриха* по наукитѣ били професора Гонъ-де-Жанденъ, инженеръ-майоръ фонъ Сеннингъ, учителя по историята Кюръ и французина Дюханъ (Duhan), комуто той особенно длъжалъ развитието на способноститѣ си. Дюханъ, който още отъ млади години билъ избѣгалъ отъ Франция въ Бранденбургия, ималъ голѣмо влияние върху умственното развитие и образование

на Фридриха, ржководилъ го въ размишленията и избора на книгитѣ за четение и му прѣдалъ знанието на всемирната история, французската изящна литература и образцовитѣ ѝ произведения (нѣмската литература въ това време се намирала още въ ниска степень на развитие и съвършенство). Колкото се отнася до нравственното въспитание на Фридриха то, въ инструкцията на краля, било прѣдписано на въспитателитѣ му »да му внушаватъ чиста вѣра къмъ Провидѣнието и сжда на бждящия животъ; благоговението прѣдъ Създателя и страха Божий да придружаватъ всичкитѣ му помисли и дѣла: това е единственното срѣдство да се задържи той въ прѣдѣлитѣ на правдата и человѣколюбието.« Въ осталитѣ части на инструкцията се прѣдписвало да се истрѣблява у него духа на гордостьта и високомѣрието, да му се вселява отвращение отъ ласкателството и прѣзрѣние къмъ ласкателитѣ, да се приучва на смиреномждрие, кротость, любезность, пистливость, рѣдъ и самообсжждание на всѣка работа. Съ една дума — краля въобще искалъ, щото негова синъ и наслѣдникъ да прилича съвсѣмъ на него по мисли, чувства и дѣйствия, и даже се трудилъ да всели въ него страсть къмъ това, къмъ което самъ той ималъ страсть — особенно къмъ войската и военнитѣ работи и упражнения, а сжщо и къмъ лова.

§ 3.

Младость (1726—1730).

При такива условия расълъ Фридрихъ въ отроческитѣ си години и достигналъ възрастьта на младостьта. Вънкашностьта му взела най-приятно изражение: той билъ доста високъ, чертитѣ на лицето му се отличавали съ, тъй да се каже, *антична, римска* правилность. Въ очитѣ му свѣтяла една пламенна и въсторжна душа. Рѣчитѣ му кипѣли съ остроумие и проявявали необикновенъ умъ и пламенно въображение. Но тѣзи именно умственни и нравственни сили го увличали на съвсѣмъ другъ пжть, отъ този начертанъ отъ баща му. Въ много и важни, и нищожни обстоятелства се проявило пълно различие въ характеритѣ, стрѣмленията, побужденията, възглѣдитѣ и дѣлата на бащата и сина. Фридрихъ обичалъ и правилъ туй, което не се харесвало на баща му, а послѣдния му правилъ по поводъ на това чести и строги мъмрения, безъ разлика на мѣсто и време. Съ тѣчение на времето и съ увеличение на незадоволствието и строгостьта на краля и на незадоволствието вслѣдствие на това на Фридриха, по между тѣхъ взели малко-по-малко да се разкъсватъ връзкитѣ, които съединявали бащата съ сина, краля съ наслѣдника и поданника. Тѣзи натѣгнати отношения се обърнали найпослѣ въ пълно спрѣчкване по между имъ, което имало печални послѣдствия и за двамата. За нещастие, въ двора нѣмало такъвъ человѣкъ, който ползующъ се еднакво съ расположението на краля и наслѣдника, да би можалъ да бжде примирителенъ посрѣдникъ между тѣхъ. Кралицата всѣкакъ се трудила, но никакъ не можала да възстанови нарушеното съгласие: всичко, каквото и да прѣдприемала тя съ тъзи цѣль, само увеличавало взаимнитѣ раздразнения, незадоволствия и несъгласия. Между друго, тя имала прѣдъ видъ да постигне това съ оженванието на по̀ голѣмата си дъщеря, Фридерика-Вилхелмина — за сина, а Фридриха — за дъщерята на английския наслѣ-

денъ принцъ, нейнъ, на кралицата, братъ, за което Фридрихъ-ВилхелмъI, още отдавна билъ далъ одобрението и съгласието си. Но това възбудило назадоволствието и ревностьта на виенския кабинетъ, който рѣшилъ да употрѣби всичкитѣ си усилия, за да отклони роднинския съюзъ на новото прусско кралство съ Англия и да привлѣче прусския краль на своя страна, което и сполучилъ да постигне съ хитри дипломатически похвати, испратения отъ Виена въ Берлинъ, австрийски генералъ графъ Секендорфъ. Въ октомврий 1726 година, въ кралския замъкъ Вустерхаузенъ, между Пруссия и Австрия билъ сключенъ приятелски договоръ. Вслѣдствие на това, прусския дворъ се раздѣлилъ на двѣ партии, австрийска и английска. Кралицата принадлѣжала къмъ послѣдната и всичкитѣ ѝ усилия да склони краля въ полза на Англия до толкова сърдили послѣдния, че семейното съгласие съвсѣмъ рухнало и най-много страдали отъ това по̀ голѣмитѣ: дъщеря имъ — принцесса Фридерика-Вилхелмина и синъ имъ--Фридрихъ. Особенно въ отношение на послѣдния, довѣрието на краля се замѣнило съ постоянно недовѣрие, раздражение, гнѣвъ и строгость, а любовьта и довѣрието на сина къмъ бащата — съ постояненъ страхъ отъ послѣдния.

Обстоятелствата, като че ли нарочно, усилвали това. Слѣдъ смъртьта на английския краль Георги I, въ 1727 година, на прѣстола се качилъ синъ му, братъ на прусската кралица, Георги II: между него и Фридриха-Вилхелма отдавна сѫществувала ненависть. При това прусскитѣ вербувачи вербували войници въ ханноверскитѣ владѣния, по причина на което въ 1729 година насмалко щела да избухне война между Англия и Пруссия. Всичко това, съединено съ чести припадъци отъ подагра, крайно раздразнявало прусския краль въобще и противъ Фридриха особенно. Въспитателитѣ му, графъ Финкенщайнъ и Калкщайнъ били уволнени и на мѣстото имъ назначени двама Фридрихови другари, полковникъ Роховъ и поручикъ фонъ-Кайзерлингъ. Фридрихъ си намѣрилъ единъ вѣренъ приятель въ лицето на камеръ-пажа на краля, поручика Кейта (Keith). Но краля прѣвелъ послѣдния въ единъ далеченъ полкъ, като го повишилъ въ чинъ. Тогава Фридрихъ си намѣрилъ другъ вѣренъ приятель въ лицето на поручика Катте, свързката съ когото станала много по́ опасна отъ първата.

Живота на Фридриха отъ часъ на часъ ставалъ по́ несносенъ. Краля даже не веднъжъ искалъ отъ него формално да се отрѣче отъ наслѣдството на прѣстола и да прѣдаде правата си на по́ малкия си братъ, Августа-Вилхелма. Но Фридрихъ отговорилъ, че по́ скоро ще сложи главата си на ешафота, отколкото да се отрѣче отъ законнитѣ си права върху прѣстола. А впослѣдствие той обявилъ, че е съгласенъ, но само съ туй условие, щото краля да обяви всенародно, че го признава, Фридриха, за *незаконенъ свой синъ* и за това го лишава отъ наслѣдството на прѣстола. Но това условие, противно на религиознитѣ и нравственни правила на краля, било рѣшително отхвърлено отъ него.

Най послѣ собственнитѣ му, непрѣдпазливи думи внезапно внушили на Фридриха една очаяна мисъль. Еднъжъ, на единъ голѣмъ приемъ въ двореца, краля, като се обърналъ къмъ Фридриха като къмъ единъ отъ най послѣднитѣ придворни, казалъ му: »Ако покойния краль, баща ми, се отнасяше съ мене тъй, както азъ съ тебѣ, азъ още отдавна бихъ *избѣгалъ отъ Пруссия*; но за това сѫ

нужни твърдость на духа и сила на волята, каквито у моя наслѣдникъ нѣма«. Фридрихъ още тогава твърдо рѣшилъ — *да избѣга отъ Пруссия въ Англия* и това си намѣрение повѣрилъ само на пó голѣмата си сестра, на приятеля си Катте и на брата на *Кейта, кралския пажъ.*

§ 4.

Бѣгство и заточение (1730—1731).

Опитванието му да избѣга отъ градеца Швейнфуртъ (на пѫтя между Анщпахъ и Манхаймъ), въ време на едно пѫтешествие на краля съ двора се свършило несполучливо и горчиво за Фридриха. Той билъ задържанъ и затворенъ въ крѣпостьта Везель, а отъ тамъ прѣмѣстенъ подъ стража въ кюстринската крѣпость, кѫдѣто затворили и уловения Катте. И двамата били дадени подъ сѫдъ, като *военни дезвертьори.* На 1 ноемврий 1730 година военния сѫдъ осѫдилъ Катте на лишение отъ чинъ и затваряние въ крѣпость, но краля — на смърть чрѣзъ отсичание на главата, което и било испълнено на 6 ноемврий, прѣдъ очитѣ на Фридриха, когото краля заповѣдалъ да накаратъ да глѣда испълнението на присѫдата отъ прозореца на стаята въ която билъ затворенъ. Фридриха застрашавала сѫщата участь; но всеобщото съчувствие къмъ него, не само въ Пруссия, но и въ всичкитѣ държави и при всичкитѣ дворове на Европа, и най послѣ мѫжественното, твърдо, благородно противудѣйствие на едного отъ членоветѣ на военния сѫдъ, прѣстарѣлия, покритъ съ рани полковникъ Будденброкъ, поколебали грозната воля на краля — и той заповѣдалъ да освободятъ Фридриха, като му позволилъ да живѣе вънъ отъ кюстринската крѣпость, въ града Кюстринъ, и даже да заеме мѣсто на младши съвѣтникъ на кюстринската общинска камара (Domainen-Kammer), като прѣдварително даде нова клѣтва за вѣрность на краля. Почтенния старецъ, пастира Мюллеръ, който приготвялъ Катте къмъ смъртьта, успокоилъ религиозно и Фридриха, и краля, и съдѣйствувалъ за постепенното имъ примирение и сближение.

Наскоро слѣдъ това Фридрихъ билъ назначенъ младши членъ въ военносѫдебния съвѣтъ на Неймаркския окрѫгъ, но безъ право на гласъ. Нему билъ опрѣдѣленъ особенъ домъ въ Кюстринъ, опрѣдѣлили му единъ малъкъ щатъ, незначителна сумма пари за расходи и опитни хора, които го запознавали съ финансовитѣ и граждански работи на управлението. Въ свободното си време той вземалъ практически уроци по селското стопанство и управлението на частнитѣ имоти. Но запрѣтено му било да излиза отъ Кюстринъ, да чете книги, особенно французски, и да се занимава съ музика, особенно да свири на любимия си инструментъ — флейта. Обаче това не се съблюдавало строго и Фридрихъ четялъ книги, свирилъ на флейта и посѣщавалъ пó отбраното градско общество (въ туй време, 1730 година, той билъ — на 18, а въ 1831 — на 19 години).

Въ августъ 1731 година краля, като обикалялъ провинциитѣ си, дошълъ въ Кюстринъ, повикалъ при себѣ си Фридриха, съ състрадание къмъ сълзитѣ и блѣдното му исхънало лице, кротко и трогателно му прѣдставилъ всичката важность на неговата грѣшка и огорчението, което му причинилъ съ това, като на баща и краль, и най послѣ, като сѣдалъ въ каретата си, прѣгърналъ го прѣдъ

цѣлия народъ, който посрѣщналъ това съ въсторгъ.

Наскоро Фридрихъ получилъ по̀ голѣма свобода въ живота. Въ това време у него се развила особе страсть къмъ селското стопанств добилъ добри практически позна по него.

§ 5.

Примирение (1731—1733)

На 20 ноемврий сжщата 1731 година принцеса Фридерика-Вилхелмина встжпила въ бракъ съ наслѣдния Байрейтски принцъ. Краля билъ толкова доволенъ и щастливъ отъ това, че веднага пусналъ Фридриха на свобода. На четвъртия день отъ сватбата, въ време на единъ голѣмъ сватбенъ балъ въ двореца, ненадѣйно въ залата влѣзълъ Фридрихъ, скромно облѣченъ и сжщо скромно застаналъ при вратата, между слугитѣ. Радостьта и въсторга на кралицата, на принцеса Фридерика-Вилхелмина и на цѣлото семейство били неописуеми, а благодарностьта имъ къмъ краля трогнали послѣдния до расплакване.

Тъй, най послѣ, се прѣкратили скръбнитѣ недоразумѣния между бащата и сина, краля и наслѣдника му, и страданията на едина и на другия и на всички членове отъ кралското семейство, и между тѣхъ се въдворило съгласие. Отъ тогава Фридрихъ постепенно почналъ да получава особенни знаци на довѣрие и расположение отъ краля и важни назначения и поржчения. На 30 ноемврий 1731 г. той билъ назначенъ шефъ на единъ отъ пѣхотнитѣ полкове въ армията, прѣзъ зимата краля му възложилъ да прѣглѣда стъкленнитѣ и други заводи и фабрики, а въ февруарий 1732 г. билъ назначенъ командиръ на единъ отъ полковетѣ на кралската гвардия, като му опрѣдѣлили заедно съ полка постоянно квартирование въ града Р пинъ, на 9 мили (63 версти) Берлинъ.

Доброто съгласие между крал Фридриха се въстановило напъл и, за да го затвърди и обезпечи, кр взелъ да мисли за оженванието Фридриха. По влиянието на австр ската партия, той съ удоволст спрѣлъ избора си върху принц Елисавета-Христина Брауншвей Волфенбютель-Бевернска, племян ца на австрийската императрица. мартъ 1732 г. тя съ цѣлото си мейство дошла въ Берлинъ и б згодена съ Фридриха, който я ресалъ по красотата, скромност кротостьта и тънкия и образова ѝ умъ. Но сватбата била отлож до 1733 г. и Фридрихъ наскоро върналъ при полка си въ Руппи Въ туй време доходитѣ му били о много ограничени, а расходитѣ полка (особенно по вербувание едри войници) значителни, и влѣзълъ въ дългове. Но австри ката партия, съ лични цѣли, за прѣлъсти и Фридриха, и сестра която тъй сжщо имала малко ходи, подъ тънка и благовидна п чина имъ прѣдложила »спомагател сумми«, които отпослѣ незабѣлѣз се обърнали въ ежегодни пенсии всичко това ставало скришно краля. Обаче хитритѣ дѣйствия австрийската партия не достигн цѣльта си и всичкитѣ ѝ интриги танали безуспѣшни.

§ 6.

Женидба (1733).

На 12 юний 1733 година, въ Залцдалумъ,въ двореца (вънъ отъ града) на херцога Лудвига Брауншвейгъ-Волфенбютелски, дѣдо на невѣстата, се извършило бракосъчетанието на Фридриха (на 22 годишна възрасть) съ принцеса Елисавета Христина, отпразнувано великолѣпно, макаръ този бракъ да не билъ за никого особенно радостенъ. Младоженцитѣ слушали не влѣчението на сърдцето си а волята на родителитѣ си, майката на Фридриха била въ очаяние, че първитѣ ѝ планове не сполучили, краля билъ недоволенъ отъ австрийцитѣ, а австрийцитѣ отъ него. При всичко това свадбата се отпразнувала богато и въ Залцдалумъ, и послѣ въ Берлинъ, слѣдъ тържественното влизание на цѣлата кралска фамилия въ него. На Фридриха билъ опрѣдѣленъ за живѣние кралския дворецъ въ Берлинъ и, освѣнъ това, краля купилъ и му подарилъ замъка Рейнсбергъ, на 2 мили отъ Руппинъ, за туй, щото, по неговитѣ думи, »жена му да не го отвлича отъ служебнитѣ му длъжности«.

§ 7.

Първия походъ (1734).

Наскоро Фридрихъ ималъ случай за пръвъ пжть да се запознае съ войната на практика, а именно въ възникналата въ 1733 година война за наслѣдството на полския прѣстолъ, слѣдъ смъртьта на саксонския курфюрстъ и полски краль Августа II, на 1 февруарий 1733 година. Тукъ ще изложимъ на кратко само това отъ тъзи война, което се касае до Фридриха. Баща му, като се присъединилъ къмъ съюза на Австрия и Руссия противъ Франция, испратилъ въ 1734 година 10,000 прусски войски къмъ австрийско-германската армия, която се намирала подъ началството на принца Евгения Савойски, на дѣсната страна на срѣдний Рейнъ. Краля Фридрихъ-Вилхелмъ испратилъ Фридриха при прусскитѣ войски, като волентеръ, за да се запознае съ войната подъ ржководството на такъвъ знаменитъ пълководецъ, като принца Евгения. На 7 юлий Фридрихъ пристигналъ въ главната квартира на принца, въ с. Визенталь, на растояние единъ топовенъ истрѣлъ отъ французската армия на маршала Бервика, която обсаждала Филипсбургъ. Фридрихъ, щомъ пристигналъ, веднага се прѣдставилъ на принца Евгения, като му поискалъ позволение »да види, какъ героя добива лаври«. Принцъ Евгений исказалъ съжаление, за гдѣто не е ималъ удоволствието да види при себѣ си наслѣдника на прусския прѣстолъ пó рано, за да му покаже *много нѣщо*, което той (принцъ Евгений) не билъ вече *въ състояние да повтори и което би могло да принесе полза на единъ добъръ пълководецъ.* »А въ васъ — прибавилъ принцъ Евгений, не за ласкателство, а съ съзнание на единъ знающъ человѣкъ — всичко ми показва единъ бждящъ герой!« — Дѣйствително, принцъ Евгений отведнъжъ обикналъ и достойно оцѣнилъ Фридриха и прѣдрѣкълъ въ него бждящия великъ пълководецъ. На другия день Фридрихъ, заедно съ вюртембергския херцогъ, посѣтилъ принца Евгения и, на излизание отъ палатката му слѣдъ него и херцога, когото отдавна познавалъ и обичалъ, Фридрихъ прѣгърналъ и

цѣлуналъ послѣдния. — »А немà моитѣ стари бузи не заслужватъ цѣлувката на ваше височество?« — попиталъ, като се обьрналъ принцъ Евгений. — »О не!« — отговорилъ Фридрихъ — »но азъ не се считахъ достоенъ да се докосна до едно чело увѣнчано съ лаври!« — И тѣ се пригжрнали приятелски. Любопитни сж тѣзи черти на двамата велики полководци, отъ които едина — вече завършвалъ попрището си, а другия — още не започвалъ своето.

Принцъ Евгений поканвалъ Фридриха въ всѣко събрание на военния съвѣтъ, а Фридрихъ подѣлялъ съ войскитѣ всички трудове и опасности на полската военна служба и *за пръвъ пжть билъ обстрѣлянъ отъ неприятелския огънь,* като издържалъ това първо огненно крьщение (baptême du feu) хладнокръвно и спокойно. Наскоро дошълъ и Фридрихъ-Вилхелмъ — и похвалнитѣ отзиви на принца Евгения за Фридриха, въ когото той прѣдсказвалъ единъ *бждящъ великъ полководецъ,* накарали краля да глѣда вече на Фридриха съвсѣмъ иначе, тъй като краля високо уважавалъ принца Евгения.

Впрочемъ принцъ Евгений ималъ право: тъзи нищожна война съвсѣмъ не можала да научи на нѣщо *единъ бждящъ великъ полководецъ,* подъ ржководството на *другъ* — вече 70-годишенъ, който противъ убѣжден то и волята си приелъ началств надъ армията и който слѣдъ 2 дини умрѣлъ. Слѣдъ безпрѣпятств ното вземание на Филипсбургъ французитѣ, прусския краль, не воленъ отъ военнитѣ дѣйствия съюзницитѣ, въ августъ замин отъ армията за Берлинъ, като за вѣдалъ на Фридриха да отведе пр скитѣ войски на зимни кварти което той и испълнилъ, недовол отъ своя страна особенно отъ стрийскитѣ войски, офицери и ге рали, за които тукъ именно по чилъ *първото и много лошо мнѣн*

Краля се разболялъ по пжт цѣла зима не станалъ отъ лѣгло за което прѣдоставилъ на Фридр да се занимава вмѣсто него съ вси държавни работи.

На пролѣть въ 1735 година кр оздравѣлъ, макаръ и не съвсѣмъ въ знакъ на особенна милость къ Фридриха, произвелъ го въ чи генералъ-майоръ. А между това цѣ рѣдъ оскърбления, които послѣдва отъ страна на Австрия къмъ кра възбудили у послѣдния такова годование, че еднъжъ, въ прис ствието на австрийския посланни той станалъ отъ креслото си и, о райки се на рамото на Фридри казалъ въодушевено: »потърпѣте, моя отмъстителъ!«

§ 8.

Рейнсбергъ (1735—1740).

Слѣдъ съвършенното си оздравяване, кралят далъ на Фридриха пълна свобода да живѣе — кждѣто и както иска — и Фридрихъ си избралъ за мѣстожителство прѣкрасния си замъкъ Рейнсбергъ, расположенъ въ извънрѣдно живописна мѣстность. Единъ отъ тѣзи, които принадлѣжали къмъ малкия кржгъ избрани посѣтители и събесѣдници на Фридриха въ Рейнсбергъ, баронъ Билефел оставилъ вѣрно описание на т очарователно мѣсто. Отъ това о сание може да се сжди за накло ноститѣ и вкуса на Фридриха и начина на живота и занятията му Рейнсбергъ. Петь години време (17 —1740), послѣднитѣ прѣдъ встжп нието му на прѣстола, които той пр каралъ въ Рейнсбергъ, съставлява

забѣлѣжителенъ периодъ отъ живота му. Тукъ, на свобода, той напълно се прѣдалъ на учение и сериозни занятия, на четение древнитѣ класически писатели и историци, а сѫщо и най извѣстнитѣ писатели и историци отъ най новитѣ времена и произведенията на съвременната литература, по всичкитѣ клонове на човѣческитѣ познания. Сѫщевременно той водилъ обширна и постоянна прѣписка съ най извѣстнитѣ учени хора въ това време, съ богословцитѣ, философитѣ, естествоиспитателитѣ, лѣкаритѣ, а сѫщо съ дипломатитѣ и военнитѣ хора. Но особенно влияние върху Фридриха и въсторжна прѣданность къмъ себѣ си придобилъ Волтеръ, къмъ когото въ 1736 година Фридрихъ самъ пръвъ се обърналъ писменно, като му прѣдложилъ приятелството си и отъ тогава не прѣставалъ да води постоянна прѣписка съ него.

Къмъ времето, прѣкарано отъ Фридриха въ Рейнсбергъ, се отнасятъ много негови собственни съчинения въ проза и стихове, особенно двѣтѣ забѣлѣжителни разсѫждения: »*Възглядъ върху съвременното състояние на господарственната система въ Европа*« и »*Антимакиавелъ*« (съчинение написано въ опровержение на Маккиавелева: *Il Principe* (господарь).

Въ Рейнсбергъ се събирали и били най близки събесѣдници на Фридриха най образованитѣ хора въ това време, ученитѣ (Билефелдъ, Шазо, Зумъ, Фуке, Кнобелсдорфъ, Кайзерлингъ, Иорданъ и др.), художницитѣ (музикантитѣ Граунъ, Бенда, живописеца Пенъ и др.). Съ една дума, — Рейнсбергъ въ тѣзи 5 години време станалъ, както Берлинъ при Фридриха I, *Атина на Пруссия*. Сериознитѣ занятия и бесѣди се разнообразили, отъ общия обѣдъ до прѣзъ нощьта, съ расходки, концерти, домашни спектакли, балове и разни други увеселения, които всички и всѣкога носили върху себѣ си печатъ на ума и душата на Фридриха.

Впрочемъ Фридрихъ твърдѣ често трѣбвало да отсѫтствува отъ Рейнсбергъ, като, по искането на краля, отивалъ въ Берлинъ или въ провинциитѣ на Пруссия, а между туй продължавалъ и да командва полка си, съ който участвувалъ на ежегодишнитѣ прѣглѣди и маневри. Въобще Фридрихъ правилъ всичко възможно, за да заслужи милостьта на краля съ точно и най добро испълнение на военнитѣ си и държавни длъжности. Въ 1739 година той придружавалъ краля въ послѣднето му пѫтешествие по провинциитѣ на Пруссия, въ време на което краля подарилъ на Фридриха богатитѣ си конски заводи, които донасяли отъ 10 до 12 хиляди талера доходъ, което било много важно за Фридриха, расходитѣ на когото надминували доходитѣ му.

§ 9.

Въцаряване (1740).

Съгласието между бащата и сина растяло все пòвече и пòвече, но и съ пò голѣма сила се подновила и отдавнашната болѣсть на краля, която се обърнала най послѣ въ опасна водна болѣсть. Цѣлата зима въ 1739—1740 година краля страдалъ твърдѣ много и Фридрихъ не се отдѣлялъ отъ него, като полагалъ най нѣжни грижи за баща си. На пролѣтъ въ 1740 година въ Потсдамъ положението на краля станало много опасно. Фридрихъ бързо билъ извиканъ отъ Рейнсбергъ и краля, щомъ го видѣлъ отъ далечъ, прострѣлъ къмъ него обятията си, въ които Фридрихъ

ГЛАВА I.

Фридрихъ II, краль Прусски,

отъ рождението до въцаряването му.

1712 — 1740.

§ 1.

Дѣтинство (1712—1719).

Той билъ синъ на прусския краль Фридриха-Вилхелма I и на София-Доротея, родена принцеса ханноверска, роденъ е на 24 януарий 1712 година въ Берлинъ въ кралския замъкъ (Schloss), още при живота на дѣда си, *първия* (отъ 1701 година) прусски краль Фридрихъ I. Рождението на внука зарадвало дѣда му и всички въобще, толкозъ по́-вече, че първитѣ двама синове на Фридриха-Вилхелма умрѣли наскоро слѣдъ рождението си и ако той нѣмаше мъжко потомство, то прѣстола на новото прусско кралство би трѣбвало да прѣмине въ друга, косвенна линия на царствувавшия кралски домъ. Затова рождението и кръщението на Фридриха били празнувани съ особенно тържество. Слѣдъ една година, на 25 февруарий 1713 година, краля Фридрихъ I умрѣлъ и го наслѣдилъ синъ му, Фридрихъ-Вилхелмъ I. Той никакъ не приличалъ на баща си и даже съставлявалъ пълна противуположность нему. Той не обичалъ строгия церемониалъ, тържествата и празнуванията на двора, — наукитѣ, искуствата и тогавашната французска истънченность и легкость на нравитѣ намиралъ за безполезни и даже врѣдни, аималъ съвсѣмъ практически възглѣдъ и стрѣмление. Съ строги икономии и развитие на труда и промишленностьта той искалъ да поправи финансиитѣ и да умножи богатството на държавата и особенно да издигне Пруссия въ Европа съ съдържанието на една прѣкрасно устроена и обучена войска, което съставлявало главния прѣдмѣтъ на грижитѣ му и даже страсть. Като господарь, той билъ человѣкъ справедливъ и безпристрастенъ, но строгъ и неумолимъ сѫдия. Той112 ималъ суровъ и буенъ характеръ, а въ частния, семейния си животъ билъ человѣкъ съ строги религиозни и нравственни правила, прости, но сурови, и дѣцата си въспитавалъ въ сѫщо такива правила.

Първото (до 7 годишна възрасть), женско въспитание на Фридриха било възложено на статсъ-дамата на кралицата, г-жа Камеке, и на помощницата ѝ, прѣстарѣлата и умна французойка, госпожа Дю-Валь-де-Рокуль (Du-Val-de-Rocoulle), отъ реформаторско исповѣдание, която била въспитателка на самия Фридриха-Вилхелма I. Тя имала голѣмо и благотворно влияние върху въспитанието на малолѣтния Фридрихъ, който вслѣд-

ствие на това, между друго, още отъ малъкъ добилъ голѣмъ навикъ и страсть къмъ французския язикъ, който въ това време билъ много распространенъ навсѣкждѣ.

Въ първитѣ години отъ живота си Фридрихъимлалъ слабо тѣлосложение и здравие, които давали малко надѣжда за дълъгъ животъ и вслѣдствие на които той билъ нѣкакъ-си скръбно замисленъ. Още отъ дѣтинство тѣсната дружба съ по́-голѣмата си сестра, Фридерика-Вилхелмина, го свързала съ нея дори до самата му смърть. А кралицата, майка му, която имала особенна склонность къмъ благотворителностьта, още отъ млади години развила и у Фридриха сжщитѣ чувства на състрадание и милосърдие, и тѣ силно се вкоренили въ душата му.

§ 2.

Отрочество (1719—1726).

Като достигналъ 7-годишна възрасть, женското въспитание на Фридриха било замѣнено съ мжжко, което краля повѣрилъ на генерала-лейтенанта графа Финкенщайна и на помощника му, полковника Калкщайна. 7-годишния Фридрихъ облѣкли въ военна форма, счесали го по форма съ букли и коса и почнали да го учатъ на воененъ стоежъ, маршировка, хватки съ пушка и на строеви еволюции, за което още отъ 1717 година била учрѣдена *кадетска рота*, която впослѣдствие увеличили до баталионъ (кадета Ренцелъ обучавалъ Фридриха на стоежъ, маршировка и пушечни хватки). На 12 години Фридрихъ отлично вече знаялъ всички дрѣболии и тънкости на строевата военна служба и командувалъ при разводитѣ. На 14 години той билъ произведенъ капитанъ, а на 15 години майоръ, и прѣзъ всичкото време еднакво съ всички испълнявалъ длъжноститѣ на строевата служба.

Нарѣдъ съ това вървяло умственното му образование и нравственно въспитание, по инструкцията, съставена отъ самия краль, спорѣдъ неговитѣ понятия и правила. Прѣподаванието на законъ Божий, което стояло на чело на всичко, не било удовлетворително по своята педантичность, сухость, мистицизмъ и тъмнота, които нѣмали нищо сърдечно и не можали да иматъ достжпъ до буйния умъ и душа и до нѣжното сърдце на Фридриха. Другитѣ слѣдъ това прѣдмѣти на прѣподавание се ограничавали, по волята на краля, само съ най необходимитѣ и *практическитѣ* — особенно съ нѣмски и французки язикъ, ясно и разбрано писание, история, прѣимущественно на Пруссия, на царствующия и́ домъ, положението на европейскитѣ държави и отношенията имъ къмъ Пруссия, най-нужнитѣ военни науки, музика: теорията ѝ и свирение на фортепиано (което се прѣподавало тъй сжщо твърдѣ педантично и неудовлетворително) и най-послѣ, особенно, разнородни тѣлесни упражнения. Но прѣподаванието на *латинския* язикъ било положително и строго *запрътено* отъ краля; обаче Фридрихъ най-напрѣдъ училъ извѣстно време *този язикъ*. Собственно *учителитѣ на Фридриха* по наукитѣ били професора Гонъ-де-Жанденъ, инженеръ-майоръ фонъ Сеннингъ, учителя по историята Кюръ и французина Дюханъ (Duhan), комуто той особенно длъжалъ развитието на способноститѣ си. Дюханъ, който още отъ млади години билъ избѣгалъ отъ Франция въ Бранденбургия, ималъ голѣмо влияние върху умственното развитие и образование

на Фридриха, ржководилъ го въ размишленията и избора на книгитѣ за четение и му прѣдалъ знанието на всемирната история, французската изящна литература и образцовитѣ ѝ произведения (нѣмската литература въ това време се намирала още въ ниска степень на развитие и съвършенство). Колкото се отнася до нравственното въспитание на Фридриха то, въ инструкцията на краля, било прѣдписано на въспитателитѣ му »да му внушаватъ чиста вѣра къмъ Провидѣнието и сжда на бждящия животъ; благоговението прѣдъ Създателя и страха Божий да придружаватъ всичкитѣ му помисли и дѣла: това е единственното срѣдство да се задържи той въ прѣдѣлитѣ на правдата и человѣколюбието.« Въ останалитѣ части на инструкцията се прѣдписвало да се истрѣблява у него духа на гордостьта и високомѣрието, да му се вселява отвращение отъ ласкателството и прѣзрѣние къмъ ласкателитѣ, да се приучва на смиреномждрие, кротость, любезность, пистливость, рѣдъ и самообсжждание на всѣка работа. Съ една дума — краля въобще искалъ, щото негова синъ и наслѣдникъ да прилича съвсѣмъ на него по мисли, чувства и дѣйствия, и даже се трудилъ да всели въ него страсть къмъ това, къмъ което самъ той ималъ страсть — особенно къмъ войската и военнитѣ работи и упражнения, а сжщо и къмъ лова.

§ 3.

Младость (1726—1730).

При такива условия расълъ Фридрихъ въ отроческитѣ си години и достигналъ възрастьта на младостьта. Вънкашностьта му взела най-приятно изражение: той билъ доста високъ, чертитѣ на лицето му се отличавали съ, тъй да се каже, *антична*, *римска* правилность. Въ очитѣ му свѣтяла една пламенна и въсторжна душа. Рѣчитѣ му кипѣли съ остроумие и проявявали необикновенъ умъ и пламенно въображение. Но тѣзи именно умственни и нравственни сили го увличали на съвсѣмъ другъ пжть, отъ този начертанъ отъ баща му. Въ много и важни, и нищожни обстоятелства се проявило пълно различие въ характеритѣ, стрѣмленията, побужденията, възглѣдитѣ и дѣлата на бащата и сина. Фридрихъ обичалъ и правилъ туй, което не се харесвало на баща му, а послѣдния му правилъ по поводъ на това чести и строги мъмрения, безъ разлика на мѣсто и време. Съ тѣчение на времето и съ увеличение на незадоволствието и строгостьта на краля и на незадоволствието вслѣдствие на това на Фридриха, по между тѣхъ взели малко-по-малко да се разкъсватъ връзкитѣ, които съединявали бащата съ сина, краля съ наслѣдника и поданника. Тѣзи натѣгнати отношения се обърнали найпослѣ въ пълно спрѣчкване по между имъ, което имало печални послѣдствия и за двамата. За нещастие, въ двора нѣмало такъвъ человѣкъ, който ползующъ се еднакво съ разположението на краля и наслѣдника, да би можалъ да бжде примирителенъ посрѣдникъ между тѣхъ. Кралицата всѣкакъ се трудила, но никакъ не можала да възстанови нарушеното съгласие: всичко, каквото и да прѣдприемала тя съ тъзи цѣль, само увеличавало взаимнитѣ раздразнения, незадоволствия и несъгласия. Между друго, тя имала прѣдъ видъ да постигне това съ оженванието на по́ голѣмата си дъщеря, Фридерика-Вилхелмина — за сина, а Фридриха — за дъщерята на английския наслѣ-

денъ принцъ, нейнъ, на кралицата, братъ, за което Фридрихъ-ВилхелмъI, още отдавна билъ далъ одобрението и съгласието си. Но това възбудило назадоволствието и ревността на виенския кабинетъ, който рѣшилъ да употрѣби всичкитѣ си усилия, за да отклони роднинския съюзъ на новото прусско кралство съ Англия и да привлѣче прусския краль на своя страна, което и сполучилъ да постигне съ хитри дипломатически похвати, испратения отъ Виена въ Берлинъ, австрийски генералъ графъ Секендорфъ. Въ октомврий 1726 година, въ кралския замъкъ Вустерхаузенъ, между Пруссия и Австрия билъ сключенъ приятелски договоръ. Вслѣдствие на това, прусския дворъ се раздѣлилъ на двѣ партии, австрийска и английска. Кралицата принадлѣжала къмъ послѣдната и всичкитѣ ѝ усилия да склони краля въ полза на Англия до толкова сърдили послѣдния, че семейното съгласие съвсѣмъ рухнало и най-много страдали отъ това по̀ голѣмитѣ: дъщеря имъ — принцесса Фридерика-Вилхелмина и синъ имъ-- Фридрихъ. Особенно въ отношение на послѣдния, довѣрието на краля се замѣнило съ постоянно недовѣрие, раздражение, гнѣвъ и строгость, а любовьта и довѣрието на сина къмъ бащата — съ постояненъ страхъ отъ послѣдния.

Обстоятелствата, като че ли нарочно, усилвали това. Слѣдъ смъртьта на английския краль Георги I, въ 1727 година, на прѣстола се качилъ синъ му, братъ на прусската кралица, Георги II: между него и Фридриха-Вилхелма отдавна сѫществувала ненависть. При това пруссситѣ вербувачи вербували войници въ ханноверскитѣ владѣния, по причина на което въ 1729 година насмалко щела да избухне война между Англия и Пруссия. Всичко това, съединено съ чести припадъци отъ подагра, крайно раздразнявало прусския краль въобще и противъ Фридриха особенно. Въспитателитѣ му, графъ Финкенщайнъ и Калкщайнъ били уволнени и на мѣстото имъ назначени двама Фридрихови другари, полковникъ Роховъ и поручикъ фонъ-Кайзерлингъ. Фридрихъ си намѣрилъ единъ вѣренъ приятель въ лицето на камеръ-пажа на краля, поручика Кейта (Keith). Но краля прѣвелъ послѣдния въ единъ далеченъ полкъ, като го повишилъ въ чинъ. Тогава Фридрихъ си намѣрилъ другъ вѣренъ приятель въ лицето на поручика Катте, свързката съ когото станала много по́ опасна отъ първата.

Живота на Фридриха отъ часъ на часъ ставалъ по́ несносенъ. Краля даже не веднъжъ искалъ отъ него формално да се отрѣче отъ наслѣдството на прѣстола и да прѣдаде правата си на по́ малкия си братъ, Августа-Вилхелма. Но Фридрихъ отговорилъ, че по́ скоро ще сложи главата си на ешафота, отколкото да се отрѣче отъ законнитѣ си права върху прѣстола. А впослѣдствие той обявилъ, че е съгласенъ, но само съ туй условие, щото краля да обяви всенародно, че го признава, Фридриха, за *незаконенъ свой синъ* и за това го лишава отъ наслѣдството на прѣстола. Но това условие, противно на религиознитѣ и нравственни правила на краля, било рѣшително отхвърлено отъ него.

Най послѣ собственнитѣ му, непрѣдпазливи думи внезапно внушили на Фридриха една очаяна мисъль. Еднъжъ, на единъ голѣмъ приемъ въ двореца, краля, като се обърналъ къмъ Фридриха като къмъ единъ отъ най послѣднитѣ придворни, казалъ му: »Ако покойния краль, баща ми, се отнасяше съ мене тъй, както азъ съ тебѣ, азъ още отдавна бихъ *избѣгалъ отъ Пруссия*; но за това сж

нужни твърдость на духа и сила на волята, каквито у моя наслѣдникъ нѣма«. Фридрихъ още тогава твърдо рѣшилъ — *да избѣга отъ Пруссия въ Англия* и това си намѣрение повѣрилъ само на по́ голѣмата си сестра, на приятеля си Катте и на брата на *Квйта, кралския пажъ*.

§ 4.

Бѣгство и заточение (1730—1731).

Опитванието му да избѣга отъ градеца Швейнфуртъ (на пѫтя между Анщпахъ и Манхаймъ), въ време на едно пѫтешествие на краля съ двора се свършило несполучливо и горчиво за Фридриха. Той билъ задържанъ и затворенъ въ крѣпостьта Везель, а отъ тамъ прѣмѣстенъ подъ стража въ кюстринската крѣпость, кѫдѣто затворили и уловения Катте. И двамата били дадени подъ сѫдъ, като *военни дезвертьори*. На 1 ноемврий 1730 година военния сѫдъ осѫдилъ Катте на лишение отъ чинъ и затваряние въ крѣпость, но краля — на смърть чрѣзъ отсичание на главата, което и било испълнено на 6 ноемврий, прѣдъ очитѣ на Фридриха, когото краля заповѣдалъ да накаратъ да глѣда испълнението на присѫдата отъ прозореца на стаята въ която билъ затворенъ. Фридриха застрашавала сѫщата участь; но всеобщото съчувствие къмъ него, не само въ Пруссия, но и въ всичкитѣ държави и при всичкитѣ дворове на Европа, и най послѣ мѫжественното, твърдо, благородно противудѣйствие на едного отъ членоветѣ на военния сѫдъ, прѣстарѣлия, покритъ съ рани полковникъ Будденброкъ, поколебали грозната воля на краля — и той заповѣдалъ да освободятъ Фридриха, като му позволилъ да живѣе вънъ отъ кюстринската крѣпость, въ града Кюстринъ, и даже да заеме мѣсто на младши съвѣтникъ на кюстринската общинска камара (Domainen-Kammer), като прѣдварително даде нова клѣтва за вѣрность на краля. Почтенния старецъ, пастира Мюллеръ, който приготвялъ Катте къмъ смъртьта, успокоилъ религиозно и Фридриха, и краля, и съдѣйствувалъ за постепенното имъ примирение и сближение.

Наскоро слѣдъ това Фридрихъ билъ назначенъ младши членъ въ военносѫдебния съвѣтъ на Неймаркския окрѫгъ, но безъ право на гласъ. Нему билъ опрѣдѣленъ особенъ домъ въ Кюстринъ, опрѣдѣлили му единъ малъкъ щатъ, незначителна сумма пари за расходи и опитни хора, които го запознавали съ финансовитѣ и граждански работи на управлението. Въ свободното си време той вземалъ практически уроци по селското стопанство и управлението на частнитѣ имоти. Но запрѣтено му било да излиза отъ Кюстринъ, да чете книги, особенно французски, и да се занимава съ музика, особенно да свири на любимия си инструментъ — флейта. Обаче това не се съблюдавало строго и Фридрихъ четялъ книги, свирилъ на флейта и посѣщавалъ по́ отбраното градско общество (въ туй време, 1730 година, той билъ — на 18, а въ 1831 — на 19 години).

Въ августъ 1731 година краля, като обикалялъ провинциитѣ си, дошълъ въ Кюстринъ, повикалъ при себѣ си Фридриха, съ състрадание къмъ сълзитѣ и блѣдното му исъхнало лице, кротко и трогателно му прѣдставилъ всичката важность на неговата грѣшка и огорчението, което му причинилъ съ това, като на баща и краль, и най послѣ, като сѣдалъ въ каретата си, прѣгѫрналъ го прѣдъ

цѣлия народъ, който посрѣщналъ това съ въсторгъ.

Наскоро Фридрихъ получилъ по̀ голѣма свобода въ живота. Въ това време у него се развила особенна страсть къмъ селското стопанство и добилъ добри практически познания по него.

§ 5.

Примирение (1731—1733).

На 20 ноемврий сѫщата 1731 година принцеса Фридерика-Вилхелмина встѫпила въ бракъ съ наслѣдния Байрейтски принцъ. Краля билъ толкова доволенъ и щастливъ отъ това, че веднага пусналъ Фридриха на свобода. На четвъртия день отъ свадбата, въ време на единъ голѣмъ свадбенъ балъ въ двореца, ненадѣйно въ залата влѣзълъ Фридрихъ, скромно облѣченъ и сѫщо скромно заставалъ при вратата, между слугитѣ. Радостьта и въсторга на кралицата, на принцеса Фридерика-Вилхелмина и на цѣлото семейство били неописуеми, а благодарностьта имъ къмъ краля трогнали послѣдния до расплакване.

Тъй, най послѣ, се прѣкратили скръбнитѣ недоразумѣния между бащата и сина, краля и наслѣдника му, и страданията на едина и на другия и на всички членове отъ кралското семейство, и между тѣхъ се въдворило съгласие. Отъ тогава Фридрихъ постепенно почналъ да получава особенни знаци на довѣрие и расположение отъ краля и важни назначения и порѫчения. На 30 ноемврий 1731 г. той билъ назначенъ шефъ на единъ отъ пѣхотнитѣ полкове въ армията, прѣзъ зимата краля му възложилъ да прѣглѣда стъкленнитѣ и други заводи и фабрики, а въ февруарий 1732 г. билъ назначенъ командиръ на единъ отъ полковетѣ на кралската гвардия, като му опрѣдѣлили заедно съ полка постоянно квартирование въ града Руппинъ, на 9 мили (63 версти) отъ Берлинъ.

Доброто съгласие между краля и Фридриха се въстановило напълно и, за да го затвърди и обезпечи, краля взелъ да мисли за оженванието на Фридриха. По влиянието на австрийската партия, той съ удоволствие спрѣлъ избора си върху принцеса Елисавета-Христина Брауншвейгъ-Волфенбютель-Бевернска, племянница на австрийската императрица. Въ мартъ 1732 г. тя съ цѣлото си семейство дошла въ Берлинъ и била згодена съ Фридриха, който я харесалъ по красотата, скромностьта, кротостьта и тънкия и образования ѝ умъ. Но свадбата била отложена до 1733 г. и Фридрихъ наскоро се върналъ при полка си въ Руппинъ. Въ туй време доходитѣ му били още много ограничени, а расходитѣ за полка (особенно по вербувание на едри войници) значителни, и той влѣзълъ въ дългове. Но австрийската партия, съ лични цѣли, за да прѣлъсти и Фридриха, и сестра му, която тъй сѫщо имала малко доходи, подъ тънка и благовидна причина имъ прѣдложила »спомагателни сумми«, които отпослѣ незабѣлѣзано се обърнали въ ежегодни пенсии, и всичко това ставало скришно отъ краля. Обаче хитритѣ дѣйствия на австрийската партия не достигнали цѣльта си и всичкитѣ ѝ интриги останали безуспѣшни.

§ 6.

Женидба (1733).

На 12 юний 1733 година, въ Залцдалумъ,въ двореца (вънъ отъ града) на херцога Лудвига Брауншвейгъ-Волфенбютелски, дѣдо на невѣстата, се извършило бракосъчетанието на Фридриха (на 22 годишна възрасть) съ принцеса Елисавета Христина, отпразнувано великолѣпно, макаръ този бракъ да не билъ за никого особенно радостенъ. Младоженцитѣ слушали не влѣчението на сърдцето си а волята на родителитѣ си, майката на Фридриха била въ очаяние, че първитѣ ѝ планове не сполучили, краля билъ недоволенъ отъ австрийцитѣ, а австрийцитѣ отъ него. При всичко това свадбата се отпразнувала богато и въ Залцдалумъ, и послѣ въ Берлинъ, слѣдъ тържественното влизание на цѣлата кралска фамилия въ него. На Фридриха билъ опрѣдѣленъ за живѣние кралския дворецъ въ Берлинъ и, освѣнъ това, краля купилъ и му подарилъ замъка Рейнсбергъ, на 2 мили отъ Руппинъ, за туй, щото, по неговитѣ думи, »жена му да не го отвлича отъ служебнитѣ му длъжности«.

§ 7.

Първия походъ (1734).

Наскоро Фридрихъ ималъ случай за пръвъ пѫть да се запознае съ войната на практика, а именно въ възникналата въ 1733 година война за наслѣдството на полския прѣстолъ, слѣдъ смъртьта на саксонския курфюрстъ и полски краль Августа II, на 1 февруарий 1733 година. Тукъ ще изложимъ на кратко само това отъ тъзи война, което се касае до Фридриха. Баща му, като се присъединилъ къмъ съюза на Австрия и Руссия противъ Франция, испратилъ въ 1734 година 10,000 прусски войски къмъ австрийско-германската армия, която се намирала подъ началството на принца Евгения Савойски, на дѣсната страна на срѣдний Рейнъ. Краля Фридрихъ-Вилхелмъ испратилъ Фридриха при прусскитѣ войски, като волентеръ, за да се запознае съ войната подъ рѫководството на такъвъ знаменитъ полководецъ, като принца Евгения. На 7 юлий Фридрихъ пристигналъ въ главната квартира на принца, въ с. Визенталь, на растояние единъ топовенъ истрѣлъ отъ французската армия на маршала Бервика, която обсаждала Филипсбургъ. Фридрихъ, щомъ пристигналъ, веднага се прѣдставилъ на принца Евгения, като му поискалъ позволение »да види, какъ героя добива лаври«. Принцъ Евгений исказалъ съжаление, за гдѣто не е ималъ удоволствието да види при себѣ си наслѣдника на прусския прѣстолъ пó рано, за да му покаже *много нѣщо*, което той (принцъ Евгений) не билъ вече *въ състояние да повтори и което би могло да принесе полза на единъ добъръ полководецъ.* »А въ васъ — прибавилъ принцъ Евгений, не за ласкателство, а съ съзнание на единъ знающъ человѣкъ — всичко ми показва единъ бѫдѫщъ герой!« — Дѣйствително, принцъ Евгений отведнъжъ обикналъ и достойно оцѣнилъ Фридриха и прѣдрѣкълъ въ него бѫдѫщия великъ полководецъ. На другия день Фридрихъ, заедно съ вюртембергския херцогъ, посѣтилъ принца Евгения и, на излизание отъ палатката му слѣдъ него и херцога, когото отдавна познавалъ и обичалъ, Фридрихъ прѣгърналъ и

цѣлуналъ послѣдния. — »А немà моитѣ стари бузи не заслужватъ цѣлувката на ваше височество?« — попиталъ, като се обьрналъ принцъ Евгений. — »О не!« — отговорилъ Фридрихъ — »но азъ не се считахъ достоенъ да се докосна до едно чело увѣнчано съ лаври!« — И тѣ се пригжрнали приятелски. Любопитни сж тѣзи черти на двамата велики пълководци, отъ които единa — вече завьршвалъ попрището си, а другия — още не започвалъ своето.

Принцъ Евгений поканвалъ Фридриха въ всѣко събрание на военния съвѣтъ, а Фридрихъ сподѣлялъ съ войскитѣ всички трудове и опасности на полската военна служба и *за пръвъ пжть билъ обстрѣлянъ отъ неприятелския огънь,* като издържалъ това пьрво огненно крьщение (baptême du feu) хладнокръвно и спокойно. Наскоро дошълъ и Фридрихъ-Вилхелмъ — и похвалнитѣ отзиви на принца Евгения за Фридриха, въ когото той прѣдсказвалъ единъ *бждющъ великъ полководецъ,* накарали краля да глѣда вече на Фридриха съвсѣмъ иначе, тъй като краля високо уважавалъ принца Евгения.

Впрочемъ принцъ Евгений ималъ право: тъзи нищожна война съвсѣмъ не можала да научи на нѣщо *единъ бждющъ великъ полководецъ,* подъ ржководството на *другъ* — вече 70-годишенъ, който противъ убѣждението и волята си приелъ началството надъ армията и който слѣдъ 2 години умрѣлъ. Слѣдъ безпрѣпятственното вземание на Филипсбургъ отъ французитѣ, прусския краль, недоволенъ отъ военнитѣ дѣйствия на сьюзницитѣ, въ августъ заминалъ отъ армията за Берлинъ, като заповѣдалъ на Фридриха да отведе прускитѣ войски на зимни квартири, което той и испълнилъ, недоволенъ отъ своя страна особенно отъ австрийскитѣ войски, офицери и генерали, за които тукъ именно получилъ *първото и много лошо мнѣние.*

Краля се разболялъ по пжтя и цѣла зима не станалъ отъ лѣглото, за което прѣдоставилъ на Фридриха да се занимава вмѣсто него съ всички държавни работи.

На пролѣть въ 1735 година краля оздравѣлъ, макаръ и не съвсѣмъ, и въ знакъ на особенна милость къмъ Фридриха, произвелъ го въ чинъ генералъ-майоръ. А между това цѣлъ рѣдъ оскърбления, които послѣдвали отъ страна на Австрия къмъ краля възбудили у послѣдния такова негодование, че еднъжъ, въ присжтствието на австрийския посланникъ, той станалъ отъ креслото си и, опирайки се на рамото на Фридриха, казалъ въодушевено: »потърпѣте, ето моя отмъститель!«

§ 8.

Рейнсбергъ (1735—1740).

Слѣдъ съвършенното си оздравяване, краля далъ на Фридриха пълна свобода да живѣе — кждѣто и както иска — и Фридрихъ си избралъ за мѣстожителство прѣкрасния си замъкъ Рейнсбергъ, расположенъ въ извънрѣдно живописна мѣстность. Единъ отъ тѣзи, които принадлѣжали къмъ малкия крժгъ избрани посѣтители и събесѣдници на Фридриха въ Рейнсбергъ, баронъ Билефелдъ, оставилъ вѣрно описание на това очарователно мѣсто. Отъ това описание може да се сжди за наклонноститѣ и вкуса на Фридриха и за начина на живота и занятията му въ Рейнсбергъ. Петь години време (1735—1740), послѣднитѣ прѣдъ встжпванието му на прѣстола, които той прѣкаралъ въ Рейнсбергъ, съставляватъ

забѣлѣжителенъ периодъ отъ живота му. Тукъ, на свобода, той напълно се прѣдалъ на учение и сериозни занятия,на четение древнитѣ класически писатели и историци, а сжщо и най извѣстнитѣ писатели и историци отъ най новитѣ времена и произведенията на съвременната литература, по всичкитѣ клонове на человѣческитѣ познания. Сжщевременно той водилъ обширна и постоянна прѣписка съ най извѣстнитѣ учени хора въ това време, съ богословцитѣ, философитѣ, естествоиспитателитѣ, лѣкаритѣ, а сжщо съ дипломатитѣ и военнитѣ хора. Но особенно влияние върху Фридриха и възторжна прѣданность къмъ себѣ си придобилъ Волтеръ, къмъ когото въ 1736 година Фридрихъ самъ пръвъ се обърналъ писменно, като му прѣдложилъ приятелството си и отъ тогава не прѣставалъ да води постоянна прѣписка съ него.

Къмъ времето, прѣкарано отъ Фридриха въ Рейнсбергъ, се отнасятъ много негови собственни съчинения въ проза и стихове, особенно двѣтѣ забѣлѣжителни разсжждения: »*Възглѣдъ върху съвременното състояние на господарственната система въ Европа*« и »*Антимакиавелъ*« (съчинение написано въ опровержение на Маккиавелева: *Il Principe* (господарь).

Въ Рейнсбергъ се събирали и били най близки събесѣдници на Фридриха най образованитѣ хора въ това време, ученитѣ (Билефелдъ, Шазо, Зумъ, Фуке, Кнобелсдорфъ, Кайзерлингъ, Иорданъ и др.), художницитѣ (музикантитѣ Граунъ, Бенда, живописеца Пенъ и др.). Съ една дума, — Рейнсбергъ въ тѣзи 5 години време станалъ, както Берлинъ при Фридриха I, *Атина на Пруссия.* Сериознитѣ занятия и бесѣди се разнообразили, отъ общия обѣдъ до прѣзъ нощьта, съ расходки, концерти, домашни спектакли, балове и разни други увеселения, които всички и всѣкога носили върху себѣ си печатъ на ума и душата на Фридриха.

Впрочемъ Фридрихъ твърдѣ често трѣбвало да отсжтствува отъ Рейнсбергъ, като, по исканието на краля, отивалъ въ Берлинъ или въ провинцитѣ на Пруссия, а между туй продължавалъ и да командва полка си, съ който участвувалъ на ежегодишнитѣ прѣглѣди и маневри. Въобще Фридрихъ правилъ всичко възможно, за да заслужи милостьта на краля съ точно и най добро испълнение на военнитѣ си и държавни длъжности. Въ 1739 година той придружавалъ краля въ послѣднето му пжтешествие по провинциитѣ на Пруссия, въ време на което краля подарилъ на Фридриха богатитѣ си конски заводи, които донасяли отъ 10 до 12 хиляди талера доходъ, което било много важно за Фридриха, расходитѣ на когото надминували доходитѣ му.

§ 9.

Възцаряване (1740).

Съгласието между бащата и сина растяло все по́вече и по́вече, но и съ по́ голѣма сила се подновила и отдавнашната болѣсть на краля, която се обърнала най послѣ въ опасна водна болѣсть. Цѣлата зима въ 1739—1740 година краля страдалъ твърдѣ много и Фридрихъ не се отдѣлялъ отъ него, като полагалъ най нѣжни грижи за баща си. На пролѣтъ въ 1740 година въ Потсдамъ положението на краля станало много опасно. Фридрихъ бързо билъ извиканъ отъ Рейнсбергъ и краля, щомъ го видѣлъ отъ далечъ, прострѣлъ къмъ него обятията си, въ които Фридрихъ

се хвърлилъ съ сълзи—и дълго, мълкомъ, тѣ стояли единъ другиму въ обятията. Най послѣ краля му казалъ: »Макаръ азъ всѣкога да сьмь билъ строгъ къмъ тебѣ, но сжщевременно винаги сьмь те обичалъ съ всичката пламенность на едно бащинско сърдце; за това Богъ ми даде сладката минута да се видя още веднъжъ съ тебѣ«. Слѣдъ това той цѣлъ часъ прѣкаралъ на самѣ съ него, като съ рѣдка твърдость го посвятявалъ въ всичкитѣ вжтрѣшни и външни работи на държавата. А на другия день въ присжтствието на Фридриха, той казалъ на множина свои сановници: »Не е ли истина, че Богъ е много милостивъ къмъ мене — Той ми даде достоенъ и благороденъ приемникъ!« Фридрихъ горѣщо цѣлуналъ ржката на баща си, който го прѣгжрналъ и дълго го държалъ въ обятията си и слѣдъ туй казалъ: »Господи! умирамъ спокойно, синъ ми не ще посрами любовьта ми къмъ народа!«

Слѣдъ нѣколко дни, краля заповѣдалъ да го изнесжтъ на кресло въ приемната зала и тукъ, въ присжтствието на Фридриха, двора, министритѣ и щабъ-офицеритѣ отъ своя полкъ, прочелъ завѣщанието си, което съдържало послѣдната му воля и съ което той прѣдавалъ кралството и полка си на Фридриха, като заклѣвалъ поданницитѣ си да бжджтъ сжщо толкова вѣрни на сина, колкото били вѣрни на бащата. Но напрягането на силитѣ толкова го истощило, че той слѣдъ туй заповѣдалъ да го прѣнесжтъ въ кабинета на лѣглото — и въ прѣдсмъртнитѣ страдания, тихо, съ молитва прѣдалъ Богу духъ на 31 май 1740 година....

Прѣдъ смъртьта си той заповѣдалъ да го погрѣбятъ колкото може пó просто. Но Фридрихъ не испълнилъ волята му, понеже неискалъ народа да отдаде отсжтствието на обикновенната, тържественна, погрѣбална церемония на неуважението на сина къмъ паметьта на бащата, по причина на пó напрѣшнитѣ недоразумѣния помежду имъ, за което и заповѣдалъ да се погрѣбе тѣлото на баща му най тържественно и величественно.

И когато това се извършило, на прѣстола на Пруссия се явилъ новия, 28-годишенъ краль—Фридрихъ II....

§ 10.

Заключение.

28-годишния периодъ отъ живота на Фридриха II, отъ рождението му до встжпванието на прѣстола, изглѣждаше за необходимо да се изобрази съ извѣстна подробность, за да се даде надлѣжаще понятие, какъ постепенно се е развивалъ въ Фридриха бждящия великъ човѣкъ, господарь и особенно, по прѣдмѣта на настоящето истѣдване, полководецъ. Въ послѣднето това отношение прѣимуществено нѣка хвърлимъ единъ общъ поглѣдъ върху означения 28-годишенъ периодъ и отъ него да направиме изводи за Фридриха въ тѣлесно, умствено и душевно отношение.

Въ тѣлесно отношение нищо най напрѣдъ не обѣщавало не само сила, но даже и дългъ животъ. Фридрихъ въ дѣтинството си било слабо и болѣзнено момченце; но вниматлнитѣ грижи за него и разумнитѣ тѣлесни упражнения постепенно му придали пó голѣма здравина и сила, до когато печалнитѣ събития въ 1730—31 година се отразили неблагоприятно върху тѣлеснитѣ сили и здравие на Фридриха, и тѣ даже се застрашавали отъ опасность. Но, отъ когато той се примирилъ съ баща

си въ 1732 година, тъзи опасность минала и Фридрихъ въ тѣлесно отношение взелъ постепенно все по́ вече и по́вече да се поправя и заяква, особенно отъ туй време, когато се заселилъ съ полка въ Рупинъ, а послѣ съ съпругата си въ Рейнсбергъ. Особенно благодѣтелно за здравието и тѣлеснитѣ му сили било 5-годишното му живѣние въ Рейнсбергъ. При всичко това не може да се каже, че той до възшествието си на прѣстола се отличавалъ съ особенна, необикновенна тѣлесна здравина и сила. Но вънкашностьта му въ годинитѣ на младостьта, изобразена по́ горѣ, била напълно царска и проявявала въ него необикновенъ человѣкъ.

Въ умственно отношение той въ дѣтинството си, по причина на слабото си и болѣзненно тѣлосложение сжщо не прѣдставлявалъ нищо особенно. Но заедно съ напрѣдванието на възрастьта и развитието на тѣлеснитѣ сили и здравие, у него все по́вече и по̀вече взелъ да се проявява необикновенъ умъ, свойственъ само и на необикновенни хора. И той растялъ заедно съ него и въ годинитѣ на младостьта вече се проявилъ съ особенна сила, която стояла, между друго, много по́ високо отъ онова умственно образование, което се давало на Фридриха по инструкцията на краля, баща му, и което не съотвѣтствувало на неговитѣ необикновенни умственни дарби и било доста ограничено и неудовлетворително. Като чувствувалъ това Фридрихъ, горѣщо се стрѣмилъ да се самообразова, но това и било една отъ причинитѣ за неприятноститѣ между него и баща му. Но отъ времето на затварянието му въ Кюстринъ, се почва собственното му самообразование, теоретическо и практическо, което напрѣдвало, като все се усилвало и въ 5 години време въ Рейнсбергъ достигнало до най-висока степень на развитие и полза за самия Фридрихъ и за бждящата му държава и народъ. Тъй щото може да се каже, че Фридрихъ самъ на себѣ си длъжалъ онова умственно образование, което въ послѣдствие, развивайки се все по̀-вече и по́-вече, турило го въ рѣда на най образованитѣ хора, господари и полководци не само отъ неговото време, но и отъ всички времена.

Най-послѣ, въ душевно отношение, още отъ много малъкъ въ него се проявили и съ тѣчение на времето расли и се развивали най добритѣ свойства на душата и сърдцето, които могжтъ да служатъ като украшение на человѣка, господаря и полководеца. Най първитѣ, прѣкрасни душевни черти, които се проявили въ него още отъ дѣтинство, били чувствата на любовь и уважение къмъ родителитѣ си, особенно къмъ майка си, чувствата на най нѣжна, постоянна, неизмѣнна дружба къмъ по̀ голѣмата си сестра, къмъ другаритѣ, приятелитѣ, въспитателитѣ и наставницитѣ си въ дѣтинството, отрочеството и младостьта, особенно къмъ г-жа Рокуль и къмъ Дюхана. Слѣдъ туй сжщо въ дѣтинството му у него се проявила друга прѣкрасна черта, която той особенно дължалъ на майка си: именно сърдечната наклонность къмъ благотворителность въобще и къмъ народа особенно. Тъзи душевна черта никога не го напущала и съставлява едно отъ най добритѣ му украшения дори до края наживота му. Той никога не билъ равнодушенъ не само къмъ бѣдствията, но даже и къмъ нуждитѣ и потрѣбноститѣ на всичкитѣ си съотечественници и особенно на народа. Всичко това доказва, че той природно билъ надаренъ съ душа и сърдце, отворени за всички най нѣжни чувства, за всички най благородни побуждения, които украсяватъ человѣка, толкозъ

по̀вече господаря и полководеца. Но съ тѣзи чувства била съединена необикновенна душевна сила и твърдость, които сжщо се проявили отъ ранна младость и особенно въ тѣжкитѣ за него времена при натѣгнатитѣ отношения съ баща си. Трѣбва само человѣкъ да се тури въ неговото положение въ това време, за да разбере, каква нравственна сила и душевна твърдость е била необходима, за да се истърпи всичко, каквото той прѣтърпялъ тогава. Това служи сжщо и за доказателство на необикновенната сила на волята му, която въ съединение съ силата на ума, именно и съставлява главното достойнство на единъ великъ человѣкъ и особенно полководецъ. Като присъединимъ къмъ това извънрѣдната пламенность на ума и душата му, ний ще си съставимъ пълно понятие за онова умственно и нравственно съвършенство, което се развило у Фридриха въ първитѣ 28 години отъ живота му и съ което той встжпилъ на прѣстола.

ГЛАВА II.

Военното устройство и военното искуство въ периода отъ възцаряванието на Фридриха II до началото на войнитѣ на I-та французска революция и република (1740—1792).

§ 11.

Военното устройство на западно-европейскитѣ държави въобще и на Пруссия особенно.

Царуванието на Фридриха II съставлява блѣскава епоха въ историята на най новото военно искуство. Като довелъ военното устройство на Пруссия и особенно тактическото устройство и начина да дѣйствията на прусскитѣ войски до висока степень на съвършенство, и като възбудилъ въ Европа всеобщо стрѣмление къмъ подражанието имъ и къмъ съвършенствуванието на войскитѣ и военното искуство, Фридрихъ II спечелилъ славата на главенъ виновникъ за успѣхитѣ и усъвършенствуватель на най новото военно искуство, което длъжало началото си на великитѣ полководци отъ XVI и XVII столѣтие, особно на Густавъ-Адолфа.

Военното устройство на Пруссия, на което били турени добри и здрави основи още при бранденбургския курфюрстъ Фридриха-Вилхелма Великий и при кралетѣ Фридриха I и Фридриха-Вилхелма I, при Фридриха II достигнало значително развитие и висока степень на съвършенство. То се развило и образувало постепенно, неусѣтно, по силата на обстоятелствата, съобразно съ народния духъ и характеръ, съ държавнитѣ нужди и потрѣбности на Пруссия и вслѣдствие постоянното стрѣмление на господаритѣ ѝ, като се почне отъ Фридриха-Вилхелма Великий, за разширочавание на прѣдѣлитѣ ѝ и за усилванието и въздиганието ѝ. Като проникнало малко-по-малко въ цѣлия слой на обществото, то възвисило военното звание, тѣсно го съединило съ званието на гражданина и, като придало на Пруссия нови сили, станало едно отъ най-дѣятелнитѣ орѫдия за нейното въздигание. Въ него се заключава тайната за постепенното нараствание на въоржженитѣ сили на това господарство, въпрѣки войнитѣ, които то водило, и малкото народонаселение, което имало. Броя на прусскитѣ войски, както на полскитѣ, тъй и на гарнизоннитѣ, който при встѫпванието на Фридриха II на прѣстола възлизалъ до 80 хиляди души, нарасналъ постепенно до 100, 120 и най послѣ до 200 хиляди, брой за Пруссия извънрѣдно голѣмъ и несъразмѣренъ съ народонаселението ѝ, което даже въ края на царуванието на Фридриха II съставлявало не повече отъ 6 милиона жители. Твърдѣ естественно, че само собственнитѣ срѣдства на Пруссия не сѫ

били достатъчни за образуванието на толкова значителни въоржжени сили. Дѣйствително, въ тъзи държава, още при прѣдшественницитѣ на Фридриха II, войскитѣ се набирали (както пó рано се обясни) чрѣзъ наборъ на рекрути въ своята и доброволно вербувание въ чуздитѣ земи. Фридрихъ II, като запазилъ и пó напрѣшното военно устройство на държавата, и раздѣлението ѝ на военни окржзи или кантони (Cantonverfassung), и пó напрѣшнитѣ способи за наборъ на войски, присъединилъ къмъ тѣхъ, въ време на силезскитѣ и седемгодишната войни, още единъ трети способъ за попълвание на армията, именно съ зачисляване въ нея бѣглѣцитѣ и военноплѣнницитѣ. Въ края на царуванието му около $^2/_3$ отъ 200-хилядната прусска армия (пò вече отъ 130.000 души) се набирали чрѣзъ рекрутски наборъ въ Пруссия, а останалата $^1/_3$ (около 70 хил.) по доброволно вербувание. Пò голѣмата часть отъ вербуванитѣ хора постжпвала въ пѣхотата и съставлявала $^1/_3$ отъ послѣднята, а останалитѣ слѣдъ това, въ твърдѣ малъкъ брой, въ конницата и артиллерията.

Тъй щото прусската армия, била съставена отъ най разнообразни части, а $^1/_3$ отъ нея вербувана — отъ хора отъ разни народности, вѣри, нрави, обичаи, пòвечето съ лоша нравственность, скитници и др. т. Такъвъ единъ съставъ, наложенъ отъ необходимостьта и обстоятелствата, билъ единъ отъ най сжщественнитѣ недостатъци на прусската армия и главната причина за строгата дисциплина въ нея, но вслѣдствие на това (както пó долу ще бжде обяснено) и за прѣвъсходното ѝ устройство.

Съ въздигание на военното звание, съ създавание уважение къмъ него и съ даденитѣ му разни облегчения и прѣимущества, Фридрихъ II се трудилъ да задържи прусскитѣ и офицери, и войници колкото може пó дълго на служба. Дѣйствително, и еднитѣ, и другитѣ я напущали пó вечето само тогава, когато по причина на рани, болѣсти или старость ставали вече съвсѣмъ неспособни да служатъ въ нея. Отъ това, въ онѣзи обстоятелства, въ които се намирала Пруссия, произлизала сжщественна полза, и въ държавната икономия, и въ отношение на пò доброто образование на офицеритѣ и войницитѣ, къмъ пó голѣмо единство въ армията и къмъ увеличение на онова уважение, съ което се позвало военното звание.

Примѣра на Пруссия възбудилъ съревнованието на другитѣ европейски държави, и тѣхното военно устройство, което въ началото на този периодъ си стояло въ сжщото положение, каквото и въ края на прѣдидущия, съ време и особенно слѣдъ седмогодишната война взело постепенно да се прѣобразува и съвършенствува, много или малко по примѣра на прусското.

Въ Австрия, въ началото на този периодъ, както то, тъй и славата на оржжието се намирали въ еднакъвъ упадъкъ, а армията била слаба и расстроена. Но мждритѣ държавни мѣрки на Мария-Терезия, извънрѣднитѣ усилия на всичкитѣ съсловия на народа, ревностното съдѣйствие на унгарцитѣ и грижитѣ на мнозина отлични генерали, особенно на Дауна и Ласси, били причина, че отъ една страна, въ време на силезскитѣ и седмогодишната войни, Австрия изваждала постепенно все пóвече и пòвече силни армии, а отъ друга — че военното ѝ устройство и тактическото устройство на войскитѣ ѝ къмъ края на този периодъ достигнали вече значително съвършенство.

Другитѣ държави на Германия, особенно Саксония, Ханноверъ и Хессенъ-Касселъ, като взели Пруссия за

най-близъкъ примѣръ, незабавно усвоявали разнитѣ ѝ усъвършенствувания, и макаръ да не можали въобще да достигнатъ еднаква съ нея степень на съвършенство, но въ нѣкои отношения даже я надминали.

Военното устройство на Англия се развивало и съвършенствувало на особенни, само ней свойственни начала, съобразни съ народния ѝ духъ и характеръ, съ мѣстнитѣ изисквания на страната и съ начина на управлението на тъзи държава, и въобще намирало се въ добро състояние.

Но нито въ една отъ западнитѣ европейски държави, прѣзъ този периодъ, то не се е намирало въ такъвъ упадъкъ и не прѣтърпяло толкова измѣнения, нито въ една отъ тѣхъ влиянието на Пруссия и рабското подражание на военното ѝ устройство не сѫ били тъй силни и въ много отношения врѣдни, както въ Франция. Въ началото на този периодъ французската армия се намирала въ крайно растройство, както въ материално тъй и въ нравственно отношение. Войскитѣ се набирали, сѫщо както и при Людовика XIV, съ извънрѣдни набори (levées extraordinaires) прѣдъ войната, при което се набирали съвсѣмъ нови войскови части, които по нѣкога до самото свършване на войната не можали да бѫдѫтъ употрѣбени въ дѣйствие, а слѣдъ свършванието ѝ се распущали, като стрували голѣми разноски, безъ да принесѫтъ ни най малка полза. Отъ постояннитѣ части на войската нито една нѣмала надлѣжащия комплектъ хора и коне, тогазъ когато генерали и офицери имало извънмѣрно множество, пò голѣмата часть безъ работа и безъ полза. Въ всичкитѣ части на военното управление имало голѣми нерѣдовности и злоупотрѣбления. Тактическото устройство на войскитѣ се намирало въ плачевно положение, а духа и дисциплината въ войскитѣ били въ краенъ упадъкъ. Въ сѫщото положение стояла французската армия и въ продължение почти на всичкия този периодъ. При всичко, че въ края му (1765—1789), при военнитѣ министри маршала Де-Мюи (De-Muy) и особенно херцога Шуазеля и графа Сенъ-Жермена, сѫщо и при учрѣдения слѣдъ този послѣдния воененъ съвѣтъ (conseil de guerre), армията била почти съвършенно прѣобразувана и устройството ѝ въ много отношения усъвършенствувано, но затова пъкъ въ много други отношения, вслѣдствие на слѣпото, безотчетно, рабско подражание на Пруссия и на всичко прусско, пò рано закорененото нравственно зло се развило, усилило и само умножило съ себѣ си числото на причинитѣ, които породили французската революция. Въ числото на полезнитѣ прѣобразования и усъвършенствувания особенно забѣлѣжителенъ е въведения отъ Шуазеля (1763—1765 г.) новъ способъ за набора на войски. Постояннитѣ кадри на войскитѣ получили такова устройство, че въ случай на война можали, безъ трудъ, по начинъ необрѣменителенъ за себѣ си и незабѣлѣзанъ за другитѣ държави, да бѫдѫтъ попълвани съ нови набори, които малко усилвали всѣка часть отъ армията, но значително увеличавали численната сила на цѣлата армия. Освѣнъ това издържанието на войскитѣ било подобрено, а между това расходитѣ за него съкратени, много злоупотрѣбления, особенно по стопанската часть, искоренени, производството облегчено и въведени други, важни и полезни учрѣждения, измѣнения и усъвършенствувания (1763—1789 г.). Но ползата отъ всички тѣзи мѣрки се унищожавала отъ подражанието на прусскитѣ военни учрѣждения, които никакъ не били съобразни нито

съ народния духъ и характеръ, нито съ истинскитѣ държавни потрѣбности и интереси на Франция, въ труднитѣ времена, които прѣдшествували революцията. Много учрѣждения, въведени въ французската армия само отъ едно подражание на Прусия, особенно изискването на дворянско происхождение за добиване офицерско звание и въвеждането на прусската дисциплина и тѣлеснитѣ наказания въ войската, нанесли на французската армия жестокъ ударъ и удвоили нравственното ѝ растройство.

Въоржженитѣ сили на държавитѣ въ западна Европа състояли въ това време отъ постоянни армии и земски или народни опълчения (милиции). Постояннитѣ армии състояли отъ гвардиитѣ на господаритѣ (въ Франция кралската пѣша и конна гвардия, както французска, тъй и наемна швейцарска, италиянска и нѣмска) и отъ полскитѣ и гарнизоннитѣ войски. Милициитѣ въ разнитѣ държави имали много или малко еднакво устройство, въ мирно време се събирали и обучавали въ опрѣдѣлени прѣзъ годината срокове, въ военно се повиквали, въ крайни обстоятелства, на дѣйствителна служба, а слѣдъ свършването на войната — пакъ се распущали. Английската милиция особенно се отличавала съ добро устройство и се ползвала съ голѣмо уважение въ държавата. Въ Прусия милицията имала устройство, подобно на устройството на линейнитѣ войски. Въ време на седмогодишната война Фридрихъ II я употрѣбявалъ за гарнизони въ крѣпоститѣ. Въ Австрия най добрата милиция била народното опълчение (инсуррекция), което се въоржжавало и изваждало отъ Унгария. Въ Франция милицията се набирала по жребий между нежененитѣ градски и селски жители отъ 14 до 40 годишна възрасть и съставлявала постоянни провинциални баталиони, а послѣ полкове (броя на които възлизалъ най напрѣдъ до 53, а послѣ до 48). Милицията въ Франция попълвала понѣкога линейнитѣ войски.

§ 12.

Тактическото устройство на войскитѣ въобще и на пѣхотата особенно.

Тактическото устройство и начинъ на дѣйствията на прусскитѣ войски, особенно на пѣхотата и конницата, доведени отъ Фридриха II до висока степень на съвършенство, послужили като прѣдмѣтъ на подражание и примѣръ на другитѣ европейски армии и станали първенствующи въ Европа. Къмъ края на този периодъ войскитѣ въ всичкитѣ европейски армии били вече много или малко устроени тактически по примѣра на прусскитѣ и достигнали еднаква съ тѣхъ степень на съвършенство.

Пѣхотата състояла отъ тѣжка или линейна и легка. Първата се съставлявала отъ гренадеритѣ, мушкетеритѣ и фузелеритѣ. Гренадеритѣ на всѣкждѣ почнали да съединяватъ въ отдѣлни временни, а послѣ постоянни гренадерски баталиони. Въ Прусия този обичай сжществувалъ още и прѣди Фридриха II, и войскитѣ тъй привикнали къмъ него, че Фридрихъ II не искалъ да го отмѣнява, макаръ и да не го одобрявалъ напълно. Отъ времето на седмогодишната война прусскитѣ временни сборни гренадерски баталиони били обърнати въ постоянни. Само въ Франция гренадерскитѣ роти си стояли както по напрѣдъ въ състава на баталионитѣ си; а отъ гренадерскитѣ роти (на милицията въ 1745 г. били съставени 7 отдѣлни гренадерски полка, grenadiers Royaux ou de France) броя

на които билъ увеличенъ послѣ до 11, а още пó късно до 13.

Освѣнъ мушкетерскитѣ полкове, Фридрихъ II учрѣдилъ въ Пруссия 7 нови — фузелерски (които се отличавали отъ мушкетерскитѣ само по шапката) и 9 гарнизонни. Слѣдъ седмогодишната война броя на първитѣ билъ увеличенъ до 23.

Броя на легката пѣхота постепенно се умножавалъ и въ всичкитѣ армии се появили отдѣлни роти и баталиони отъ егери и стрѣлци. Най добра легка пѣхота били безспорно унгарскитѣ пандури или кроати, които въ пò напрѣшнитѣ времена служили пòвечето на коне, съставлявали единъ родъ милиция и се повиквали на служба въ случай на война, а въ послѣдствие били обърнати въ постоянни войски и расположени по турската граница подъ название *погранични войски*. Тѣ съставлявали отдѣлни баталиони, на война се употрѣбявали прѣимуществено за служба на прѣднитѣ постове и били особенно полезни за водение на малка война въ планинска или прѣсѣчена мѣстность.

За да противупостави на австрийската легка пѣхота сжщо такъвъ родъ войска, Фридрихъ II учрѣдилъ роти отъ егери (Feldjäger), всѣка отъ по 60 искусни стрѣлци. Въ време на седмогодишната война тѣзи роти били усилени и обърнати въ баталиони, и освѣнъ това билъ учрѣденъ единъ баталионъ свободни стрѣлци (Freibataillon), еднакво способенъ и за линейна и за легка служба въ пѣхотата. Въ 1759 год. въ Пруссия имало вече 10 стрѣлкови баталиона. Наскоро и австрийцитѣ учрѣдили у себѣ си баталиони отъ тиролски стрѣлци. Въ Франция имало най напрѣдъ по единъ баталионъ егери при всѣка пѣхотна бригада, а послѣ по една рота егери при всѣки пѣхотенъ полкъ; а въ края на този периодъ всичкитѣ пѣши егери били съединени въ 6 баталаона, броя на които билъ увеличенъ пó късно до 12.

Въоржжението на пѣхотата състояло отъ пушки съ щикове и палаши или сабли. Устройството на пушкитѣ било усъвършенствувано въ Пруссия, а послѣ и въ другитѣ държави, съ въвеждането на цѣвообразни запали и цилиндрически желѣзни шомполи. Пушкитѣ били още пó вече облегчени. Въ Австрия стрѣлковитѣ роти на пограничнитѣ баталиони били въоржжени съ двѣ-цѣвни (чифте) пушки.

Прѣдпазително въоржжение: лати, кираси и др. т. пѣхотата вече съвсѣмъ не носила.

Пѣхотата се раздѣляла на всѣкждѣ на роти, баталиони, полкове и бригади (а въ Франция освѣнъ това въ края на периода на дивизии). Състава и силата имъ въ разнитѣ държави били различни. Въ Пруссия при Фридриха II полковетѣ имали отъ 1 до 4, а пòвечето по 2 баталиона, а баталиона — 6 роти. Всичко въ полка имало отъ 240 до 340 гренадери и отъ 1140 до 1620 мушкетери. При Фридриха-Вилхелма II всичкитѣ полкове били обърнати въ 3 баталионенъ съставъ и имали 12 роти (4 гренадерски и 8 мушкетерски), а всичко хора (съ артиллериститѣ при полковитѣ топове) — около 2400 души. Отъ всѣка рота по 10 души били назначени за стрѣлци и за служба на прѣднитѣ постове. Освѣнъ това при всѣки полкъ били учрѣдени: запасенъ баталионъ отъ 400—410 души за обучение на рекрутитѣ и инвалидна рота отъ 52 души.

Въ Австрия полковетѣ имали най напрѣдъ отъ 2 до 4 баталиона, а баталиона 5 роти (4 мушкетерски и 1 гренадерска), но впослѣдствие получили еднообразенъ съставъ и при

Иосифа II имали по 2 баталиона, по 2 гренадерски и по 16 фузелерни роти, а хора около 4100 души.

Въ Франция полковетѣ имали най напрѣдъ по единъ, а послѣ (отъ времето на С.-Жермена) по 2 баталиона, съ исключение на 12 полка, които имали по 4 баталиона. Баталионитѣ били съставени най напрѣдъ отъ 5 роти съ по 48, послѣ отъ 8 роти съ по 54 и най послѣ отъ 10 роти (1 гренадерска, 1 егерска и 8 фузелерски) отъ 125 рѣдници всѣка.

Въ другитѣ държави полковетѣ имали нѣкои по единъ, а пó вечето по 2 баталиона, отъ 5 до 12 роти и отъ 500 до 1500 души, баталионитѣ отъ 5 до 10 роти и отъ 500 до 800 души и най послѣ ротитѣ съ по 50 до 150 души.

Най важни измѣнения станали въ строя и начина на дѣйствията на пѣхотата. Още въ края на прѣдидущия периодъ тънкия строй въ 4 рѣдици и пушечния огънь станали първенствующи въ европейската пѣхота; въ прусската пѣхота строя билъ още пó тънъкъ, а пушечния огънь пó съвършенъ, пó силенъ и за това пó употрѣбителенъ. При встжпванието на Фридриха II на прѣстола, прусската пѣхота се строила вече въ 3 рѣдици и по скоростьта на пълнението и стрѣлбата много надминувала пѣхотата на другитѣ армии. Отъ това ѝ прѣвъсходство Фридрихъ II, твърдѣ естественно, трудилъ се всѣкакъ да се ползва. Въ войнитѣ, които заели всичкото начало на царуванието му, той располагалъ пѣхотата си, за усилвание на огъня ѝ, въ дълги, тънки, разгънати линии. Само това вече ѝ давало въ боя важно прѣимущество надъ пѣхотата на противницитѣ му. Но прѣвъсходството ѝ не се ограничило съ това. Въ време на самитѣ войни и особенно въ интервалитѣ на времето между тѣхъ, Фридрихъ II усъвършенствувалъ до висока степень или, пó добрѣ да се каже, ***създалъ нова*** тактика за пѣхотата, за което твърдѣ много способствували въведенитѣ отъ него въ употрѣбление учебни лагери. Отличителнитѣ черти на неговата тактика за пѣхотата били необикновенни за това време: ***бързина, точность*** и ***правилность*** на еволюциитѣ (движенията и построенията), прѣминувание отъ строй въ походни колони въ разгънатъ строй, и пушечния огънь въ този послѣдния. Бързина, точность и правилность въ движенията и еволюциитѣ Фридрихъ II придалъ на прусската пѣхота особенно съ прилагание на дѣло това, което маршалъ графъ Саксонски дълго, но напразно съвѣтвалъ да се въведе въ французската пѣхота, като казвалъ, че ***всичката тактика се съдържа въ краката*** (toute la tactique est dans les jambes), именно — съ въвежданието на ***мърната крачка***. За значителната подвижность на прусската пѣхота, бързината на еволюциитѣ ѝ и гъвкостьта, пъргавината на строя ѝ много способствували тактическитѣ ѝ подраздѣления за стрѣлба и еволюции, а именно: прусскитѣ баталиони се раздѣляли за това, най напрѣдъ на 4, а послѣ на 5 дивизиона, всѣки отъ по 2 взвода. Отъ еволюциитѣ, тѣзи, които въ това време се считали и дѣйствително били най трудни и въ които прусската пѣхота прѣвъсхождала всичкитѣ други, състояли въ захождания, най напрѣдъ съ пó голѣми, а пó послѣ съ пó малки части, въ разгъвание на походнитѣ колони и особенно въ движението напрѣдъ въ разгъната линия. Въ голѣмо употрѣбление и уважение въ прусската пѣхота били флանговитѣ движения, които се извършвали въ вдвоени отдѣления (Marsch mit Sechsen), а пó късно просто по отдѣления. Прѣимущественъ, почти исключителенъ родъ стрѣлба въ прусската пѣхота била стрѣлбата по плу-

тонги*), отъ едина флангъ къмъ другия или отъ фланговетѣ къмъ центра и обратно. Строя въ каре се употрѣбявалъ на открити мѣста, противъ прѣвъсходяща на брой неприятелска конница, но рѣдко. Фридрихъ II пръвъ взелъ да извършва атаки на щикъ, макаръ доста рѣдко и въ разгънатъ строй; а строя на пѣхотата въ бойни колони съвсѣмъ не употрѣбявалъ въ войнитѣ си, и само въ края на царуванието си го въвеждалъ понѣкога, въ учебнитѣ лагери, въ числото на построенията на пѣхотата.

Съвършенството, до което Фридрихъ II довелъ тактическото устройство и начинъ на дѣйствията на прусската пѣхота, и блѣскавитѣ успѣхи, които издържалъ чрѣзъ тѣхъ, подбудили другитѣ държави да въведжтъ сжщо такива и въ своята пѣхота. Въ австрийската армия тактическото съвършенствувание на пѣхотата се почнало слѣдъ Дрезденския миръ заедно съ пълното прѣобразувание на цѣлата армия. И въ другитѣ германски армии, особенно въ саксонската, прѣобразувана въ 1776 г., въ ханноверската и хессенската, пѣхотата била постепенно устроена и усъвършенствувана тактически по примѣра на прусската. Въ всичкитѣ тѣзи армии, сжщо и въ прусската, за усъвършенствуванието на пѣхотата много способствували учебнитѣ лагери, а въ саксонската освѣнъ това — и графа Ангалтъ (който съ отличие служилъ послѣ въ Руссия).

Колкото се отнася до французската пѣхота, то тя, въ началото на този периодъ, нѣмала нито подвижность, защото никой въ нея не се занимавалъ съ тактическото ѝ усъвършенствувание, нито твърдость, тъй като въ нея нѣмало дисциплина. За това тя не можала нито да се движи, нито да стои на мѣсто, безъ да растрои рѣдоветѣ си и безъ да произвежда непрѣкъснато *стрѣляние, tirerie,* както го наричалъ и противъ което тъй силно въставалъ маршала графъ саксонски. Тя не била въ състояние нито да извършва, нито да издържа атаки на открити мѣста, трѣбвало да се сражава прѣимуществено въ закрити, задъ укрѣпления, и за това успѣхитѣ ѝ зависили отъ искуството и умѣнието на французскитѣ генерали да ограничаватъ боя, по възможность, съ частни *сблъсквания на постоветѣ.* Напразно маршала графъ саксонски съвѣтвалъ да се въведе въ французската пѣхота пó добро тактическо устройство по примѣра на прусското; до като той билъ живъ въведена била само мѣрната крачка; а пълното въвеждание на прусското тактическо устройство и начинъ на дѣйствията на пѣхотата произлѣзло вече слѣдъ него и седмогодишната война и слѣдъ продължителни и распалени теоритически прѣния за прѣмуществата на джлбокия и тънкия строй. Тѣзи прѣния възникнали около 1770 г. И двата строя, джлбокия и тънкия, имали свои усърдни борци и защитници, но първия много пóвече отъ послѣдния. Привърженци на тънкия строй и на дѣйствието съ огнестрѣлното оржжие били въсторжнитѣ почитатели и поклонници на Фридриха II и на тактиката му. На чело на тѣхъ стоялъ полковника Гиберъ (Guibert), който истълкувалъ и прѣвъзнесълъ въ съчиненията си тактиката на Фридриха II. Защитници на джлбокия строй и на дѣйствието съ хладното оржжие били всичкитѣ привърженци на старото и на чело на тѣхъ — Мениль-Дюранъ (Ménil-Durand). Послѣдния изобрѣтилъ даже особенна система за построение на войскитѣ, която въ противуположность на *прусската,* нарѣкалъ *французска,* като се трудилъ да докаже пó голѣмата съобразность

*) Малки войскови отдѣления.

на джлбокия строй прѣдъ тънкия, и на дѣйствието съ хладното оржжие прѣдъ огнестрѣлното, съ народния характеръ на французитѣ. Основния строй на неговата система билъ *плесиона* (plésion) — смѣшение на строя на фалангата съ строя на легиона. Плесиона състоялъ отъ 768 души, въоржжени съ пушки съ щикове и построени въ 24 рѣда по фронта, и 32 рѣдици въ джлбочина. Той се раздѣлялъ на 4 половини (manches, manchettes) паралелно на фланговетѣ, на 4 отдѣления паралелно на фронта и кръстообразно на 4 равни манипули. Плесиона трѣбвало да се строи: 1) въ военно време, далечъ отъ неприятеля, сжщо и въ мирно време — въ *бовнъ рѣдъ*, т. е. между прѣднитѣ и заднитѣ отдѣления трѣбвало да има 2 или 3, а между двѣтѣ срѣдни 4 или 6 крачки дистанция, — 2) за атака — *въ видъ на фаланга*, т. е. всичкитѣ отдѣления трѣбвало да се сгжстяватъ, — и 3) при движение далечъ отъ неприятеля — *въ разгънатъ рѣдъ*, т. е. всичкитѣ рѣдици трѣбвало да се разрѣдяватъ на 2 или 3 крачки дистанция. По такъвъ начинъ плесиона съединявалъ въ себѣ си, по мнѣнието на Мениль-Дюрана, всичкитѣ подраздѣления и видоизмѣнения на строя и всичкитѣ удобства за дѣйствие съ хладно оржжие, въ голѣми или малки части и по всички различни способи.

Прѣнията върху прусската и французската системи се продължавали дълго. Най послѣ въ 1777 г., въ учебния лагеръ при Воссiё (Vaussieux) близо до Баиё (Baieux) въ Нормандия, билъ събранъ единъ корпусъ войска и направени сравнителни опити надъ двѣтѣ системи. Прусската възтржествувала, не защото дѣйствително било доказано прѣвъсходството ѝ надъ французската, но пó вечето за това, защото опититѣ надъ послѣднята били произведени неохотно и неискусно. Отъ това време прусския строй и прусската тактика, които вече и пó рано се въвеждали въ французската армия частично, били въведени въ нея окончателно и въ всичката имъ пълнота. Но това не прѣкратило теоритическитѣ прѣния върху джлбокия и тънкия строй. Въ полза на първия, освѣнъ Мениль-Дюрана, писали още Жоли-де-Мезере (Joly de Maizeroy), баронъ Боханъ (baron de Bohan), Keралиó и нѣк. др. Отъ друга страна, Гиберъ издалъ още едно съчинение за най новата тактика. И двѣтѣ страни не били прави за това, че всѣка искала исключителното, постоянно и безусловно употрѣбление на своя строй и своя начинъ на дѣйствие. Тѣ и не подозирали, че всичката тайна на най новата европейска тактика се заключавала въ съчетанието на двата строя и начини на дѣйствия. Тъзи тайна, може да се каже, прѣдотгадалъ другъ человѣкъ, съвсѣмъ чуждъ на прѣнията на французскитѣ теоритици — англичанина *Ллойдъ*. Той изразилъ въ съчиненията си мисъльта, твърдѣ забѣлѣжителна по това, че тя дѣйствително била осжществена слѣдъ него, въ най новитѣ времена, именно: че двата строя и начини за дѣйствия сж еднакво добри, полезни, необходими — ако сж добрѣ приспособени къмъ мѣстностьта и обстоятелствата, и че тактическия строй на войскитѣ трѣбва да има двѣ главни форми: *разгънатъ* строй и *джлбокъ* строй, и по най удобенъ начинъ да се прѣминува отъ едната форма къмъ другата.

Вънъ отъ прѣнията въ Франция върху джлбокия и тънкия строй, мнозина забѣлѣжителни военни хора въ това време (графъ Шаумбургъ-Липпе-Бюкебургъ, който началствувалъ португалската армия, маршалъ графъ саксонски, маркизъ Силва и н. др.) изобрѣтили разни построения за пѣ-

:отата, които трѣбвало, по тѣхно чѣние, значително да усилятъ строя дѣйствията на този родъ войска. всички тѣзи изобрѣтения оста- и теории и не били въведени въ у трѣбление; а прусския строй и т. ика, които доказали на опитъ п въсходството си, распространили н ѣкждѣ неограниченото си и без- ус вно владичество. Къмъ края на то периодъ, както се каза по горѣ, пѣ тата на всѣкждѣ много или мал- ко ила устроена по примѣра на пр ската съ нѣкои само незначи- те и частни различия. Тъй, напри- мѣ , за стрѣлба и еволюции, ав- ст йскитѣ баталиони се раздѣляли на дивизиона, по 2 роти въ всѣки, и тата на 4 взвода, — саксонс- ки , французскитѣ и шведскитѣ — на дивизиона и 8 полудивизиона, ха юверскитѣ — като прусскитѣ, и т. н. Освѣнъ стрѣлбата по бата- лиони, полубаталиони, дивизиони и шлутонги (при което прѣднитѣ 2 рѣ- дици за ставали на колѣни), пѣхо- тата произвеждала понѣкога и съ голѣмъ успѣхъ неправилна стрѣлба по рѣдове. Твърдѣ странно е впро- чемъ, че при исключителното почти дѣйствие на пѣхотата съ огнестрѣл- но оржжие, обучението ѝ на стрѣлба въ цѣль въ всичкитѣ армии почти съвсѣмъ не се употрѣбявало.

Въ заключение трѣбва да спомѣ- немъ, че отъ прѣдидущия периодъ се спазилъ обичая, въ войнитѣ съ турцитѣ, а понѣкога даже и въ евро- пейскитѣ, да се употрѣбяватъ прѣдъ пѣхотата рогаткитѣ, които се нагла- сявали и часть отъ тѣхъ се носили отъ мушкетеритѣ, а часть се возили задъ войскитѣ.

§ 13.

Конница.

ктическото устройство на кон- ни та било въ много отношения из- мѣ ю и значително усъвършенст- вув о. Конницата се явила вече най дѣя на участница въ боеветѣ и мно- го п ги рѣшавала побѣдата въ тѣхъ.

Т състояла отъ *тѣжка* — кира- сир и карабинери, *срѣдня* — дра- гу и *лека* — хусари, конни егери и ъ Пруссия) улани. Тѣжката кон- ца се употрѣбявала исключително боя и можала да се признава за авенъ родъ конница; а срѣднята легката се употрѣбявали както въ боя, тъй прѣимущественно за служ- ба на прѣднитѣ постове и малка война.

По примѣра на полската конница, Фридрихъ II учрѣдилъ въ 1745 год. една, а въ 1760 год. 10 роти *улани* или *босняци* (Uhlanen, Bosniaken), които били въоржжени съ пики и отъ които въ послѣдствие билъ съста- венъ единъ полкъ. Въ Пруссия, Фран- ция и нѣкои други държави били у- чрѣдени *конни егери*, които въ прус- ската армия испълнявали собственно служба на полски куриери, а въ дру- гитѣ — на конни стрѣлци, и били твърдѣ полезни. Въ Франция конни егери имало най напрѣдъ 6, а послѣ 12 полка, всѣки отъ които билъ по едно време съединенъ съ единъ бата- лионъ пѣхотни егери.

Хусари въ Пруссия имало най на- прѣдъ само 9 ескадрона, а послѣ 7 полка, — въ Франция най напрѣдъ 4, а послѣ 6 полка.

Въоржжението на конницата било почти сжщото, каквото и въ прѣди- дущия периодъ, и състояло отъ ка- рабина, а у драгунитѣ—отъ пушка съ щикъ (щиковетѣ у драгунитѣ слѣдъ седмогодишната война били исхвър- лени), отъ пищови, крива сабя или правъ палашъ, а у уланитѣ освѣнъ

това и пика. Огнестрѣлното оржжие въ конницата било тъй сжщо облегчено и усъвършенствувано, както и въ пѣхотата. Съ исключение на австрийскитѣ кирасири и нѣкои родове отъ конницата въ другитѣ армии, въ които били запазени, въ първитѣ — киараситѣ, а въ послѣднитѣ —каскитѣ, прѣдпазителното въоржжение въ конницата навсѣкждѣ излѣзло съвсѣмъ отъ употрѣбление.

Конницата се раздѣляла на ескадрони, дивизиони и полкове, състава и силата на които въ разнитѣ държави били различни.

Въ Пруссия въ началото на този периодъ полковетѣ имали: кирасирскитѣ 5, а драгунскитѣ и хусарскитѣ 5 и 10 ескадрона, и отъ 500 до 1900 души, а въ края на периода — кирасирскитѣ и драгунскитѣ по 5 ескадрона и отъ 600 до 700 души, а хусарскитѣ по 10 ескадрона и 1300 души.

Въ Австрия въ началото на периода всичкитѣ конни полкове имали по 4 ескадрона, 8 роти (по 2 въ ескадронъ) и около 800 души, а въ края на седмогодишната война: кирасирскитѣ и драгунскитѣ — по 3 дивизиона и 6 ескадрона (по 2 въ дивизионъ), хусарскитѣ — по 4 дивизиона и 8 ескадрона и карабинернитѣ — по 3 дивизиона и 6 ескадрона карабинерни и 1 дивизионъ и 2 ескадрона легкоконни (chevaux-légers). Кирасирскитѣ и карабинернитѣ ескадрони имали 150 души, а драгунскитѣ, хусарскитѣ и легкоконнитѣ 180 души. Слѣдователно полковетѣ имали: отъ 900 до 1080 и 1260 души.

Въ Франция полковетѣ имали: 1) *До С.-Жермена:* единъ карабинеренъ — 5 бригади, бригадата — 2 ескадрона, ескадрона — 3 роти, ротата — 52 души; кирасирскитѣ — 3 ескадрона, ескадрона — 4 роти, ротата 38—40 души; драгунскитѣ — 3 ескадрона, ескадрона — 4 роти, ротата — 32 души и 24 коня, а хусарскитѣ — 4 ескадрона, ескадрона 4 роти, ротата — 48 души и 48 коня. — 2) *При С.-Жермена и слѣдъ него:* всичкитѣ полкове имали еднообразенъ 5 ескадроненъ съставъ, ескадрона — 1 рота, 100 души и 88 коня. Конно-егерскитѣ полкове имали по 4 ескадрона въ сжщата сила. Въ другитѣ държави коннитѣ полкове имали въ разни времена 2, 3, 4, 6, 8 и до 12 роти или ескадрони, а ротитѣ или ескадронитѣ отъ 50 до 200 души.

Прусската конница се строила понѣкога (въ началото на периода) въ 3 рѣдици, отъ които 3-та служила въ видъ на резервъ и за да заема, при далечнитѣ атаки, празнитѣ мѣста въ прѣднитѣ рѣдици; но главния и прѣимуществения ѝ строй билъ въ 2 рѣдици. Въ другитѣ армии конницата се строила тъй сжщо въ началото въ 3, а послѣ почти на всѣкждѣ въ 2 рѣдици (въ Франция отъ 1766 година; а въ Австрия, съ приеманието на строя въ 2 рѣдици, билъ запазенъ и пó напрѣшния строй въ 3 рѣдици). Обикновенния строй на конницата билъ, сжщо както и въ пѣхотата, разгънатия, безъ интервали между ескадронитѣ (en muraille), или пъкъ съ интервали (отъ 5 до 15 крачки). Въ строя мѣстата на офицеритѣ били прѣдъ и задъ фронта, а у французитѣ — въ самия фронтъ.

Фридрихъ II постановилъ, щото всичкитѣ движения на прусската конница да се извършватъ въ бързи алюри, а атакитѣ не иначе, освѣнъ въ най бързъ алюръ и съ хладно оржжие. За това прусската конница, сжщо както и шведската, се отличавала съ извънрѣдна бързина въ движенията и еволюциитѣ и съ стрѣмителность въ атакитѣ.

Въ другитѣ армии конницата въ началото на този периодъ дѣйству-

вала още доста бавно и както пó напрѣдъ прѣимуществено съ огнестрѣлно оржжие. Исключение отъ това правила французската конница, която слѣдъ прусската и шведската била най много подвижна, макаръ и съвсѣмъ необучена. Тя извършвала атакитѣ си съ хладно оржжие, или въ сгжстенъ строй — тръсъ, или пъкъ въ разгънатъ — галопъ. Послѣдния способъ се употрѣбявалъ прѣимуществено противъ пѣхотата и се наричала *фуражирска атака* (attaque en fourrageurs).

Слѣдъ седмогодишната война и въ конницата, сжщо както и въ пѣхотата, навсѣкждѣ почнали да въвеждатъ прусския уставъ, тъй че къмъ края на този периодъ строя и начина на дѣйствията въ конницата навсѣкждѣ били вече много или малко еднакви и пó съобразни съ истинския духъ и назначение на този родъ войска. Като извършвала стрѣмителни атаки съ хладно оржжие, конницата извършвала впрочемъ понѣкога и стрѣлба въ разгънатъ или разсипанъ, а драгунитѣ и коннитѣ егери въ сгжстенъ строй.

Еволюциитѣ на конницата били усъвършенствувани, упростени и ускорени. Най главнитѣ били: построението отъ 2 рѣдици въ 3 и наопаки, заѣзди най напрѣдъ по отдѣления, послѣ по 4 и най послѣ по 3, и др. т.

Прусскитѣ генерали Зейдлицъ и Гётценъ много усъвършенствували прусскитѣ хусари и образували отъ тѣхъ прѣвъсходна легка конница, и въобще оказали важни услуги на прусската конница.

За тактическото усъвършенствуване на конницата много способствували тъй сжщо: 1) навсѣкждѣ въведенитѣ: обѣздка на строевитѣ коне и обучение кавалериститѣ на ѣзда, — и 2) учебнитѣ лагери.

§ 14.

Артиллерия и артиллерийско искуство.

Сжщо, както въ прѣдидущия периодъ инжинерното искуство, тъй въ този артиллерийското направило значителни и важни успѣхи въ теоритическо и практическо отношение, а артиллерията била почти съвсѣмъ прѣобразувана и доведена до голѣмо съвършенство по материалната, лабараторната и особенно по строевата часть. Най важнитѣ отъ тѣзи усъвършенствувания произлѣзли въ Германия и Англия, и особенно въ Пруссия и Франция.

Полската артиллерия навсѣкждѣ била отдѣлена отъ обсадната и крѣпостната, и раздѣлена на батарейна и полкова, а батарейната — на роти, баталиони, полкове и бригади. Калибритѣ, дължината и тѣжестьта на топоветѣ въ всичкитѣ родове артиллерия били опрѣдѣлени положително и много или малко еднообразно. Дължината и тѣжестьта на полскитѣ топове били намалени, а най голѣмия имъ калибръ почти на всѣкждѣ билъ установенъ 12 фунтовия. Въ Пруссия по примѣра на Руссия и въ другитѣ държави по примѣра на Пруссия (отъ всички най късно въ Франция) въ непромѣнния съставъ на полската батарейна артиллерия били въведени хаубицитѣ (10 и 7 фунтови), които до тогава се употрѣбявали почти исключително при обсадата и отбраната на крѣпоститѣ и твърдѣ рѣдко въ полето. Калибра и тѣжестьта на мортиритѣ били тъй сжщо опрѣдѣлени. Въ Франция и Англия се употрѣбявали отъ 4½ до 10 дюмови*) мортири, а въ Пруссия, Ав-

*) 1 дюймъ — $2^{9}/_{10}$ с. м.

стрия, Саксония и др. държави — отъ 10 до 75 фунтови съ цилиндрически, а въ Саксония — съ шарообразни камори.

Лѣянието на топоветѣ било усъвършенствувано съ това, че тѣхъ, а послѣ и мортиритѣ, почнали да лѣятъ цѣли и да ги пробиватъ (съ свърдло) въ хоризонтално положение. Въ Англия, а послѣ и въ другитѣ държави, било въведено лѣянието и пробиванието на цѣли чугунени полски топове и мортири.

Въ Франция били изобрѣтени ковани желѣзни топове, които впрочемъ не влѣзли въ употрѣбление.

Лафетитѣ на полскитѣ топове били значително облегчени и усъвършенствувани въ устройството си. Въ лафетитѣ и всичкитѣ въобще артиллерийски и други кола били въведени вмѣсто дървени оси — желѣзни и вмѣсто оглобли — процѣпи. Изобрѣтени и въведени били тъй сжщо разнообразни усъвършенствувани крѣпостни лафети, като: Грибоваловитѣ на рами, Монталамбертовитѣ, Редликгейтовитѣ, Келеровитѣ (Depressions-Laffete) и др.

Приготовлението и употрѣблението на барута и огнестрѣлнитѣ снаряди били значително усъвършенствувани, вслѣдствие многообразнитѣ теоретически изслѣдвания и практически опити и наблюдения отъ най добритѣ физици, математици и военни хора въ това време. Тъй били теоретически и практически разрѣшени и опрѣдѣлени: най добрия съставъ на барута, най добритѣ способи за приготовлението му, сжщо и за устройството на барутнитѣ воденици, теорията на запалванието, силата и дѣйствието на барута (найдобрата въ това отношение и въ това време била теорията на Лавуазие), калибра, дължината и тѣжината на топоветѣ, и относително тѣхъ, а сжщо и относително силата и далечината на лѣтението на снарядитѣ — количеството на заряда, балистическата задача, теорията за хвърлението на бомбитѣ и пр. Мѣрението съ топоветѣ било усъвършенствувано съ устройството на вертикални витла и съ въвежданието на разни видове мѣрници (въ Франция — Грибоваловитѣ), инструменти за опрѣдѣление мѣрката за възвишението на топоветѣ и пр.

Еднакво съ това било усъвършенствувано лѣянието, изглажданието и употрѣблението на снарядитѣ: ядрата, картечитѣ, гранатитѣ, каленитѣ ядра, бомбитѣ и проч. Най доброто устройство на картеча, употрѣблението на който се распространило извънрѣдно, било Грибовалевото. Съ гранати стрѣляли отъ хаубицитѣ и много често отъ топоветѣ. Отъ хаубицитѣ и мортиритѣ често стрѣляли съ нѣколко малки гранати отведнъжъ. Каленитѣ ядра отново влѣзли въ употрѣбление; за накаляванието имъ били изобрѣтени ново устройство вѣтренни печки (Windöffen). Бомбитѣ се отливали концентрически отъ разни видове. По примѣра на руситѣ, въведени били брандскугели*). Освѣнъ това изобрѣтени и донѣкждѣ въведени били отъ различно устройство огнестрѣлни орждия и машини, които се употрѣбявали прѣимуществено при обсадата и отбраната на крѣпоститѣ. Но опититѣ за хвърляние на цилиндрически снаряди не били сполучливи.

Полковитѣ топове се пълняли съ барутъ въ торбички, а батарейнитѣ — по̀вечето още съ шуфли.**) Способитѣ за пълнението били значително усъвършенствувани и ускорени.

Още по̀ важно и забѣлѣжително било усъвършенствуванието на артиллерията по строевата часть и въ

*) Подпалителни снаряди.

**) Гребло съ което исипвали барута въ каморнта на топа.

отношение на практическото ѝ употрѣбление и дѣйствие въ полето съвмѣстно съ пѣхотата и конницата. Прислугата при топоветѣ била съставена отъ артиллеристи, числото ѝ умножено и опрѣдѣлено (при полскитѣ легки топове — отъ 6 до 10, при срѣднитѣ отъ 8 до 10, 11 и 12, а при тѣжкитѣ — отъ 12 до 14 и 15 души въ разнитѣ държави). Сжщо били опрѣдѣлени дѣйствията при топоветѣ и прислугата грижливо обучавана на тѣхъ и на разни видове стрѣлба въ цѣль и лабараторни работи. Топоветѣ се возили часть съ наемни, но пó вечето съ артиллерийски коне, броя на които въ запряжката на топоветѣ билъ увеличенъ. Въ боя топоветѣ често се прѣвозвали или отъ прислугата съ тѣгличи, или пъкъ съ вериги, закачени за прѣдника.

Важно усъвършенствувание било введжанието отъ Фридриха II въ Пруссия (по примѣра на коннитѣ полкови топове, които състояли при русскитѣ драгунски полкове), а послѣ по примѣра на Пруссия, и въ другитѣ държави — конната артиллерия. Въ Австрия, вмѣсто конна артиллерия, учрѣдена била (въ 1780 г.) сѣдяща артиллерия (Sitzende Artillerie), прислугата на която сѣдала на направени на лафета мѣста.

Числото на артиллерията се увеличавало непрѣстанно и въ края на периода достигнало крайна степень. Въ Пруссия, въ 1740 година, имало всичко 10, а въ 1741 г. — 16, въ 1762 г. — 30, въ 1772 г. — 40, а въ 1782 г. — 43 роти полска артиллерия, распрѣдѣлени въ 1762 г. — на 3 полка и 6 баталиона, а въ 1772 год. — на 4 полка и 8 баталиона. Конна артиллерия имало: въ 1759 г. — 1, въ 1760 г. — 2, а слѣдъ седмогодишната война — 7 бригади, всѣка отъ 8 шесть-фунтови топа и 2 седемь-фунтови хаубици, при които имало 3 роти прислуга. Освѣнъ ротитѣ отъ полската артиллерия, въ разни времена били учрѣдени 15 роти гарнизонна.

Въ Австрия въ края на този периодъ имало 48 роти полска артиллерия, распрѣдѣлени на 3 полка и 12 баталиона, въ Саксония 1, послѣ 2 и най послѣ 3 баталиона отъ 4 роти всѣки, въ Англия 4 баталиона отъ 10 роти всѣки, въ Холландия 20, въ Дания 18 роти, въ Бавария 2 баталиона отъ 4 роти всѣки и т. н.

Въ Франция състава и силата на артиллерията се измѣнявали твърдѣ често. Въ 1747 год. полска артиллерия имало 5 баталиона отъ 10 роти всѣки, въ 1756 год. освѣнъ това и 6-й баталионъ, — въ края на седмогодишната война 6-тѣ артиллерийски баталиона били обьрнати въ 6 артиллерийски бригади, всѣка въ съставъ 2 бомбардирски, 5 канонирски и 1 работническа (compagnie d'ouvriers) роти, — въ 1764 год. артиллерийски бригади имало 7 полски и 2 морски, — въ 1765 г., при общото прѣобразувание на французската артиллерия, 7-тѣ полски артиллерийски бригади били обьрнати въ 7 полка, всѣки въ съставъ 4 бомбардирски, 14 канонирски и 2 пионерни роти, състава на които билъ малко измѣненъ въ 1774 година.

За да се сжди, какъ се е увеличавалъ броя на артиллерията при армиитѣ и въ каква съразмѣрность той билъ къмъ броя на войскитѣ, трѣбва да се забѣлѣжи, че въ сражението при Часлау или Хотузицъ въ 1742 год., 24-хилядната прусска армия имала всичко 82 топа; а въ 1761 год. при 66 баталиона и 111 ескадрона въ прусската армия имало 145 топа и 30 хаубици батарейна и при всѣки баталионъ по 2 топа полкова артиллерия, а въ 1778 г., въ време на войната за наслѣдството на баварския прѣстолъ, въ прусската армия имало 595 топа и 216 хау-

бици, а заедно съ артиллерията на съюзната саксонска армия — всичко 915 топа! Сжщевременно въ австрийската армия на всѣки баталионъ се падали по 8 батарейни и полкови топове — пропорция извънрѣдно голѣма, която не се срѣща нито въ една отъ най новитѣ войни!

Съ увеличение числото на артиллерията, распространилъ се кржга на дѣйствията ѝ и се увеличилъ броя на артиллерийскитѣ паркове, обози и коне. Почти на всѣки малъкъ отрядъ се придавало вече по единъ или нѣколко топа, а въ сраженията се съсрѣдоточавали вече силни батареи. За да се сжди за увеличението на броя на парковетѣ, обозитѣ и конетѣ, трѣбва да се забѣлѣжи, че въ 1778 г., въ съединената прусско-саксонска армия, при 915 топа имало 385 артиллерийски паркови фури, 192 други кола и 8.600 коня! Артиллерийскитѣ паркове и обози били увеличени сжщо съ умножението числото на понтонитѣ, които се намирали въ състава имъ.

Минеритѣ, пионеритѣ и понтонеритѣ въ нѣкои армии (австрийската, прусската, холландската и др.) съставлявали отдѣлни роти и полкове, а въ други (въ Франция, Дания и пр.) били въ единъ общъ, нераздѣленъ съставъ съ артиллерията. Въ Франция минеритѣ и пионеритѣ били твърдѣ често отдѣляни отъ артиллерията и пакъ присъединявани къмъ нея.

Минери имало въ Австрия 4, въ Холландия 4, въ Франция 7 роти, въ Пруссия — 1 пионеренъ полкъ отъ 10 роти и при него 2 минерни роти, отдѣлени отъ него въ 1758 г. и увеличени съ 2 роти въ 1783 год.

Пионери имало: въ Австрия — 3 роти, а въ Франция — по 2 роти въ всѣки артиллерийски полкъ, всичко 14 роти.

Понтонни роти сжществували въ всичкитѣ армии, най напрѣдъ твърдѣ слаби, но послѣ все по́вече и по́вече силни. Въ Австрия имало 4 дѣйствуващи и 1 запасна понтонна рота.

Най послѣ въ Франция, Англия и Дания въ състава на артиллерията имало тъй сжщо и работнически роти: въ Франция — 9, въ Англия — 4 и въ Дания — 1.

Понтонното искуство било малко усъвършенствувано въ теоритическо, но по́вече въ практическо отношение. Понтонитѣ били облегчени, направата имъ подобрена, а числото имъ — значително умножено. Австрийцитѣ, освѣнъ дървенитѣ понтони, употрѣбявали тъй сжщо и метялически. Понтонеритѣ грижливо се обучавали бързо да правятъ мостове, отъ което скоростьта за това въ сравнение съ по̀ напрѣдъ доста се увеличила. Най добри понтонери били французскитѣ. Французитѣ често употрѣбявали и лѣтящи мостове.

За теоритическото и практическо усъвършенствувание на артиллерията много способствувало учрѣдяването почти въ всичкитѣ държави, въ Саксония, послѣ въ Австрия, Ханноверъ, Холландия, Англия, Испания и др., артиллерийски школи, много или малко по примѣра на французскитѣ. Въ Франция артиллерийски школи се намирали въ всѣки градъ, въ който имало расположенъ артиллерийски полкъ, и освѣнъ това въ Бапомъ (Bapeaume). Въ Пруссия школи нѣмало, но артиллериститѣ били обучавани въ полковетѣ си.

Инжинерния корпусъ ималъ сжщо свои школи, отъ които най забѣлѣжителни били: саксонската инжинерна академия и французското инжинерно училище въ Мезиеръ.

Въ заключение необходимо е да се укажатъ нѣкои особенни черти отъ състоянието на артиллерията и артиллерийското искуство въ Пруссия, Австрия, Франция и другитѣ държави.

Когато Фридрихъ II встжпилъ на

прѣстола, прусската пѣхота и конница стояли вече, по тактическото си устройство, несравненно пò горѣ отъ прусската артиллерия, която по тяжестьта и неудободвижимостьта си само забавяла движенията на пѣхотата и конницата. Освѣнъ това, за да се добие офицерско звание, въ послѣднитѣ два рода войска се изисквало дворянско происхождение, тогазъ когато въ ученитѣ корпуси, на артиллерията и инжинеритѣ, офицерското звание било достжпно за хора отъ всичкитѣ съсловия безъ исключение, стига само тѣ да притѣжавали надлѣжащи способности и познания. Вслѣдствие на всичко това артиллерията заемала второстепенно мѣсто въ числото на тритѣ рода войски, и както тя, тъй и артиллерийския и инжинерния корпуси не се ползвали въ общото мнѣние съ такова уважение и не били отъ страна на самия Фридриха прѣдмѣтъ на такива попечения и грижи, както пѣхотата и конницата. При всичко това Фридрихъ II разбиралъ всичката важность на артиллерията и, като съвършенствувалъ непрѣкъснато пѣхотата и конницата, трудилъ се сжщо да съвършенствува и артиллерията, особенно въ практическо отношение, и въ това послѣднето особенно я турилъ на висока степень на съвършенство. Прѣобразувана въ 1758 и 1759 год., усъвършенствувана и увеличена на брой, както пò горѣ се каза, пруссната артиллерия надминала артиллериитѣ на всичкитѣ други армии по бързината на движенията и дѣйствията, не пò малко се отличавала по вѣрната си стрѣлба, а самъ Фридрихъ II, съ прѣвъсходного ѝ употрѣбление съвмѣстно съ пѣхотата и конницата, показалъ, каква сила тя може да придава на дѣйствията на послѣднитѣ два рода войски и какво влияние може да има върху вървежа и успѣха на боя.

Въ Австрия артиллерията много длъжала за усъвършенствуванието си на княза Лихтенщайна. Въ нея били въведени постепенно всички онѣзи усъвършенствувания по строевата, материалната, техническата и лабораторната части, за които говорихме пò горѣ, и въ края на този периодъ австрийската артиллерия била многобройна, достигнала значителна степень на съвършенство и имала устройство, което съ нѣкои измѣнения се запазило въ главнитѣ основания до най новитѣ времена.

Въ Франция до самата 1774 год. артиллерията била устроена по системата на Валлиера, въведена въ прѣдидущия периодъ. Легкитѣ топове почти съвсѣмъ излѣзли отъ употрѣбление и останали само тѣжкитѣ. Броя на първитѣ билъ малко увеличенъ слѣдъ 1741 година: на всѣки баталионъ билъ придаденъ по единъ легкъ топъ. Но все пакъ тѣжки топове имало пò много, отколкото легки. Силезскитѣ и седмогодишната войни доказали обаче прѣимуществата на легката полска артиллерия, и въ края на този периодъ французската артиллерия била съвсѣмъ прѣобразувана по примѣра на пруссната и австрийската. Това прѣобразувание направилъ генералъ Грибоваль (Gribeauval), който, като началствувалъ, въ време на седмогодишната война, надъ австрийската артиллерия, запозналъ се на късо съ усъвършенствуваното устройство както на тъзи послѣднята, тъй и на пруссната артиллерия. Извиканъ отъ Людовика XV обратно въ Франция, Грибоваль, слѣдъ много сполучливи опити, въвелъ въ французската артиллерия (отъ 1765 год.) устройството по системата, която носила неговото име. Системата му обаче имала много противници и въ 1772 г. била замѣнена съ пò напрѣшната система на Валлиера. Но слѣдъ нови срав-

нителни опити надъ двѣтѣ, системата на Грибоваля възтържествувала, била окончателно въведена въ 1774 година и въ главнитѣ си основания се запазила и пó късно. Тя била основана на еднакви начала съ прусската, австрийската и другитѣ системи. Полската артиллерия била отдѣлена отъ обсадната и крѣпосната, дължината на всичкитѣ полски топове била установена еднообразна (18 напрѣчници на ядрото), въ полската артиллерия били въведени хаубицитѣ (6 дюймови) и къмъ нея причислени 12, 8 и 4 фунтови топове, а топоветѣ отъ пó голѣмитѣ калибри били отнесени къмъ обсадната и крѣпосната артиллерия; лафетитѣ получили ново, подобрено устройство съ желѣзни оси, процепъ, пжтни гнѣзда, повдигателно витло и проч., растоянията, на които артиллерията трѣбвало да стрѣля съ разнитѣ снаряды, били опрѣдѣлени; крѣпостната артиллерия и лафети, както и лабараторната часть, били тъй сжщо значително усъвьршенствувани; въведенъ билъ пò добъръ способъ за направата на картечитѣ, приготовлението на фитиля, и др. т. Въ края на този периодъ французската артиллерия, не тъй многобройна, колкото прусската и австрийската, почти по всичкитѣ части се равнила съ тѣхъ, и не ѝ достигало само, може би, пó голѣмо практическо съвършенство въ отношение на съвмѣстното дѣйствие съ пѣхотата и конницата въ полето.

Въ другитѣ държави отъ западна Европа артиллерията къмъ края на този периодъ била прѣобразувана: въ Германия — много или малко по примѣра на прусската или австрийската, въ Италия и Испания — по системата на Грибоваля. А въ Португаллия въ края на седмогодишната война артиллерията била прѣобразувана и доведена въ прѣвъсходно устройство отъ графа Шаумбургъ-Липпе-Бюкебургъ.

§ 15.

Общия строй и начинъ на движенията и дѣйствията на всичкитѣ триѣрода войски и на цѣлитѣ армии.

При всичко, че въ общия строй на войскитѣ, пó голѣмата часть отъ пѣхотата располагали, както пó напрѣдъ, въ центра, а конницата по фланговетѣ, но Фридрихъ II съвсѣмъ отстжпилъ отъ този старъ обичай или, пò добрѣ да се каже, прѣдразсждъкъ, като располагалъ обикновенно: пѣхотата — въ 2 разгънати линии, а конницата — задъ пѣхотнитѣ линии, или между тѣхъ, или пъкъ въ 2-та линия заедно съ пѣхотата, въ нѣколко разгънати линии, доста отдалечени една отъ друга. А въ другитѣ армии, особенно въ австрийската, линиитѣ на конницата се располагали обикновенно много близо една отъ друга. Фланговетѣ на пѣхотнитѣ линии Фридрихъ II прикривалъ съ гренадерски баталиони, понѣкога свити назадъ (en potence). Баталионитѣ въ общия строй били всѣкога разгънати, но понѣкога (както например французитѣ при Росбахъ) турвали единъ баталионъ разгънатъ между два баталиона въ колони, или пъкъ на фланговетѣ на разгънатитѣ линии располагали баталиони въ колони. Въ конницата ескадронитѣ се строили или съ интервали, или безъ такива (en muraille, гл. пó горѣ). Полковитѣ топове се намирали при своитѣ полкове и баталиони, а батарейнитѣ се съсрѣдоточавали на най згоднитѣ пунктове, въ голѣми или малки и понѣкога въ твърдѣ силни батареи.

Строя въ каре въ европейскитѣ

войни се употрѣбявалъ отъ пѣхотата само въ крайни случаи, когато я атакувала прѣвъсходяща на брой конница на открити мѣста; а въ войнитѣ съ турцитѣ той билъ прѣимущественъ и почти исключителенъ, както за движение, тъй и за нападение и отбрана. Най напрѣдъ армиитѣ се движили и се сражавали въ нѣколко голѣми карета, въ срѣдата на които се помѣствали конницата и обозитѣ; а въ послѣдствие, по примѣра на руситѣ, голѣмината на каретата взела да се намалява, а броя имъ — да се увеличава.

Построението на армиитѣ въ боенъ рѣдъ взели много по́ вече сравнително съ по́ напрѣдъ да приспособяватъ къмъ мѣстностьта. Често се срѣщатъ примѣри на бойно расположение на войскитѣ и армиитѣ въ прѣсѣчени или укрѣпени позиции, въ селения, гори, укрѣпления, задъ и между тѣхъ. Тогава всѣки отъ тритѣ рода войски билъ располаганъ много или малко искусно и съобразно съ мѣстностьта и обстоятелствата. Французскитѣ армии, въ туй състояние, въ което се намирали, можали да дѣйствуватъ успѣшно само на закрита мѣстность въ отбранителни позиции.

Колкото се касае до маневрирането и съвокупното дѣйствие на войскитѣ въ боя, то въ това отношение никой и никои войски не можали да се сравняватъ съ Фридриха II и съ прусскитѣ войски въ началото на този периодъ. Въ личното искуство за маневриране на първия и въ бързината, точностьта и правилностьта на всичкитѣ движения, построения и еволюции на послѣднитѣ се заключавали главнитѣ причини, които подбуждали Фридриха II постоянно да търси боя и които му доставлявали побѣда въ него. Главнитѣ черти на маневрирането на Фридриха II и на прусскитѣ войски въ боя били *фланговитѣ движения и фланговитѣ атаки въ косъ боенъ рѣдъ*, за пръвъ пѫть подновени слѣдъ гърцитѣ и римлянитѣ. Като се приближавала до неприятеля въ походни колони, прусската армия се разгъвала и строила въ боенъ рѣдъ, слѣдвала съ флангово движение, по линии, срѣщу единъ отъ неприятелскитѣ флангове, и, като се построявала косо или перпендикулярно къмъ него, атакувала го или съ цѣлата линия, или пъкъ (както при Лейтенъ) по ешалонно. Такъвъ билъ прѣимуществення начинъ на дѣйствията на прусската армия, който въ порива на пристрастието билъ извънмѣрно прѣвъзнесенъ отъ съвременницитѣ и почитателитѣ на Фридриха II. Въ него исключително тѣ виждали причината за побѣдитѣ на Фридриха, тогазъ когато тя дѣйствително се заключавала въ прѣвъсходството на Фридриха и прусскитѣ войски надъ дѣйствувавшитѣ противъ тѣхъ полководци и войски, у първия—въ личнитѣ му военни дарби и тактическо искуство, а у послѣднитѣ — въ тактическото устройство, въ способностьта за маневриране, въ бързината на движенията и еволюцитѣ, и въ пушечния огънь. Фланговитѣ движения и атаки на прусскитѣ войски въ косъ боенъ рѣдъ били безспорно твърдѣ искусни, но само относително, именно вслѣдствие горѣозначеното прѣвъходство. Ако полководцитѣ и войскитѣ, които дѣйствували противъ Фридриха II и прусскитѣ войски, не би имъ отстѫпвали въ всичкитѣ горѣозначени отношения, то фланговитѣ движения прѣдъ очитѣ и почти прѣдъ истрѣлитѣ на неприятеля скѫпо би стрували на пруситѣ (както дѣйствително и се случило въ сражението при Коллинъ) и Фридрихъ II, може би, щеше да употрѣби вмѣсто тѣхъ усилени флангови атаки право срѣ-

щу единъ отъ неприятелскитѣ флангове. Странно и непоятно изглѣжда, че при тѣзи високи лични военнни дарби, които той притѣжавалъ, при тактическото си искуство, при бързото съвършенствувание на европейската тактика, Фридрихъ не далъ още по́ голѣмъ потикъ на тъзи послѣднята, не ѝ принесълъ още по́ голѣма услуга съ прилаганието на дѣло това, на което указвали и Ллойдъ, и до нѣкждѣ самитѣ прѣния на французскитѣ теоритици, и още по̀вече — простия здравъ разумъ и опита отъ прѣдшествувавшитѣ, най близки войни, и което било испълнено 6 или 7 години слѣдъ неговата смърть, именно: не съчелъ всичкитѣ три рода строеве: разгънатия, джлбокия и разсипания, — заедно съ усъвършенствуванието и усилванието на пушечния огънь на пѣхотата, не въвелъ и не усъвършенствувалъ тъй сжщо атакитѣ на щикъ въ бойнитѣ колони и не далъ най пълно и най правилно развитие на разсипания строй и на разсипаното дѣйствие на легката пѣхота. Услугитѣ принесени на тактиката отъ Фридриха II, сж неоспорими, голѣми, блѣскави: но тактиката му имала неотемлемо достойнство и рѣшително прѣвъсходство само въ войнитѣ въ началото на този периодъ, когато европейскитѣ войски стояли по́ долу отъ прусскитѣ. Но въ края на периода, когато първитѣ застанали вече наравно съ послѣднитѣ, тя изгубила половината отъ достойнствата си, а въ слѣдующия периодъ, съ измѣнението на обстоятелствата, даже и слѣдитѣ ѝ почти съвършенно исчезнали. Тъй щото, Фридрихъ II напълно заслужва честьта и славата на *усъвършенствуватель* на най новата европейска тактика, но не и на нейнъ *създатель*, както мнозина на времето си се силили да докажатъ това. Въобще най важнитѣ заслуги на Фридриха II въ отношение на тактиката били: тактическото усъвършенствувание на строя и начина на дѣйствията на пѣхотата и конницата и прѣвъсходното съвокупно употрѣбление на всичкитѣ три рода войски въ боя.

За тактическото усъвършенствувание на войскитѣ въ този периодъ, освѣнъ опитностьта, придобита въ войнитѣ, много способствували тъй сжщо, както се каза вече по́ горѣ, учебнитѣ лагери, за първъ пжть въведени отъ Фридриха II въ Пруссия, а послѣ, по негова примѣръ, и въ другитѣ господарства. Тѣзи учебни лагери, сжщо ученията и маневритѣ, които се произвеждали въ тѣхъ, принасяли на войскитѣ голѣма полза въ всѣко отношение. Прусскитѣ учебни лагери, особенно въ началото на царуванието на Фридриха, служили като единъ видъ срѣдоточие, отъ което бързо се распространявали по цѣла Европа чуднитѣ въ него време нововъведения и усъвършенствувания на прусския краль. Но въ края на периода подражателитѣ се сравнявали вече съ своитѣ образци, и тактическото устройство и начинъ на дѣйствията на войскитѣ се съвършенствували вече еднакво въ всичкитѣ господарства. Отъ усъвършенствуванията въ края на този периодъ трѣбва да се отбѣлѣжатъ въведенитѣ: отъ фелдмаршала Ласси въ австрийската армия — движението на заднята рѣдица, отъ Фридриха II въ прусската армия — захожданията и заѣздитѣ съ дробни части по фланговитѣ взводове, — събиранието на конницата, слѣдъ произведена атака, едновременно съ продължение на настжплението, и пр. и особенно еволюцийтѣ на прусския генералъ Салдерна (Saldern). Тѣзи еволюции състояли въ: усилена атака право срѣщу единъ отъ неприятелскитѣ флангове, прѣминувание прѣзъ линиитѣ, отстжпление въ шахматенъ рѣдъ,

движение въ карета и сжстени колони и др. т. Тѣ били въведени въ прусската, а послѣ и въ другитѣ армии.

Отъ всички най много способна за маневриране прѣзъ цѣлия този периодъ била прусската армия, а отъ всички най малко — французската, за туй, защото въ нея нѣмало нито добро тактическо устройство, нито рѣдъ, нито дисциплина. Тѣзи сжществении недостатъци въ нея никога не можàли не само да бждятъ съвсѣмъ отстранени, но даже и намалени, колкото и да се трудили за това въ края на този периодъ.

Походнитѣ движения на армиитѣ се извършвали: у французитѣ — въ 8 и пó вече (до 12) колони, а у пруситѣ, австрийцитѣ и въ другитѣ армии — въ 3, 4 и не пó вече отъ 6 колони. Нито една отъ западно-европейскитѣ армии не извършвала походнитѣ движения въ такъвъ строгъ рѣдъ и съ такава, въ случай на нужда, бързина, както прусската. Въ нея, ако обстоятелствата позволявали и неприятеля билъ близко, всѣка бойна линия съставлявала особенна колона. Прѣдъ колонитѣ всѣкога вървялъ авангардъ, съставенъ отъ хусари, легка пѣхота, артиллерия, работници, понтони и проч. Полковата артиллерия вървяла при баталионитѣ и полковетѣ си, а батарейната заедно съ обозитѣ, фурнитѣ и проч. съставлявала особенна колона, но пó вечето се распрѣдѣляла по бригадно при пѣхотнитѣ бригади. По бързината и величината на усиленитѣ прѣходи прусската армия тъй сжщо надминувала другитѣ армии.

На лагеръ войскитѣ и армиитѣ се располагали: въ началото на този периодъ — още по стария обичай въ джлбокъ строй, по ротно, съ ротни улици, а въ края му, въ военно време, близо до неприятеля — въ разгънатъ боенъ рѣдъ, тъй щото палаткитѣ се располагали въ една или двѣ линии, а далечъ отъ неприятеля и въ мирно време — въ джлбокъ строй.

§ 16.

Вжтрѣшното устройство на армиитѣ, духа и военния рѣдъ въ войскитѣ.

Отдѣла на военното управление (военно-административната часть) въ всичкитѣ господарства получилъ пó правилно устройство и билъ значително усъвършенствуванъ. Въ това отношение прусската армия стояла най високо, а французската почти най ниско отъ всички други. Важното прѣимущество на прусската се заключавало въ туй, че всичкото военно управление се съсрѣдоточавало непосрѣдственно въ лицето на самия Фридриха II, който, като билъ усъвършенствуватель на тактическото устройство на прусскитѣ войски и армии, сжщевременно билъ главния и прѣвъсходенъ распорѣдитель по стопанската имъ часть и въобще по вжтрѣшното имъ устройство. Той въвелъ въ тѣхъ чудесенъ рѣдъ, като съблюдавалъ най голѣма икономия въ държавно отношение, трудилъ се по възможность да съкрати расходитѣ за армията, безъ при това да прѣстава да се грижи за подобрѣнието на войскитѣ и военното състояние. За това финансовата и стопанската часть въ неговата армия се намирали въ време на неговото царувание въ сжщо такова цвѣтуще състояние, каквото и при живота на баща му.

Въ Австрия военното управление се съсрѣдоточавало въ хофкригсрата, като най високо военно-правителственно учрѣждение. Въ време на силезскитѣ войни вжтрѣшното устройство на австрийската армия се нами-

рало въ упадъкъ, но отъ времето на прѣобразуванието на армията слѣдъ Дрезденския миръ, въ време и слѣдъ седмогодишната война, било постепенно все пó вече и пó вече подобрявано.

Сжщото може да се каже и за вжтрѣшното устройство на другитѣ европейски армии, съ исключение на французската. Военното управление въ Франция се съсрѣдоточавало въ военното министерство, при което въ края на периода били учрѣдени: при военния министръ Де-Мюи — комитетъ отъ инспектори на пѣхотата и конницата, а въ 1787 г. при военния министръ Бриеннъ, по примѣра на австрийския хофкригсратъ — воененъ съвѣтъ (conseil de guerre) отъ 8 генерала и 1 докладчикъ, подъ прѣдсѣдателството на военния министръ. Въ 1789 г. военния съвѣтъ билъ унищоженъ и замѣненъ съ военна коммисия, избрана измежду членоветѣ на учрѣдителното събрание (assemblée constituante). При упадъка на военното устройство на Франция въобще, и въ всичкитѣ други части на управлението на армията имало голѣми нерѣдовности и злоупотрѣбления, при всичко, че слѣдъ седмогодишната война Д'Аржансонъ, Де-Мюи и особенно Шуазёль и С.-Жерменъ, както и военния съвѣтъ, се трудили и въ нѣкои отношения успѣли до извѣстна степень да помогнатъ на това.

Въ началото на този периодъ въ всичкитѣ армии, съ исключение на прусската, още сжществувала продажбата на чиноветѣ; но въ края му този пагубенъ обичай билъ унищоженъ и замѣненъ съ правилна система за производство по старшинство и за отличие, най напрѣдъ въ хессенската, брауншвейгската, саксонската и др. германски армии, а най късно въ австрийската, именно при Иосифа II, слѣдъ когото чиноветѣ пакъ се продавали; — а въ Англия останали продажни и горнитѣ и долнитѣ чинове. Въ Пруссия чиноветѣ се давали не иначе, освѣнъ по старшинство или за особенни отличия, и рѣдко, по проницателния изборъ на самия Фридрихъ II — не по старшинство, на хора, които се отличавали съ особенни лични дарби или познания.

Въ Франция Шуазёль, С.-Жерменъ и военния съвѣтъ облегчили производството въ чинъ и му дали пó голѣма правилность и рѣдъ, но при военния министръ Сегюръ (слѣдъ С.-Жермена), по прѣдложението на комитета на инспекторитѣ била въведена една мѣрка, която нанесла жестокъ ударъ на французската армия, именно — като необходимо условие за добивание на офицерско звание се изисквало, по примѣра на Пруссия, дворянско происхождение. Тъзи мѣрка прѣградила на долнитѣ военни чинове и на не дворянскитѣ съсловия достжпа до офицерското звание, възбудила крайно незадоволствие и въ армията, и въ народа и увеличила числото на причинитѣ за революцията.

Заплатата на войскитѣ била навсѣкждѣ опрѣдѣлена съ положителни постановления и много или малко увеличена. Съ исключение само на единъ случай — възбунтуванието на единъ французски полкъ (Лотарингския, règ. de Lorraine) въ 1759 година, въ Индия, въ този периодъ не се срѣщатъ други примѣри за възбунтувание на войски или за безрѣдици между тѣхъ вслѣдствие на нерѣдовно или съвсѣмъ не давание на заплата. Въ Франция тъзи часть се намирала въ голѣма нерѣдовность, но била до извѣстна степень подобрена въ края на периода, когато заплатата на войскитѣ била увеличена и се давала пó рѣдовно.

Издържанието на войскитѣ въобще било подобрено. Въ военно врѣме

армиитѣ се хранили по сжщия способъ, както и въ прѣдидующия периодъ, т. е. отъ магазини, отъ които брашното се прѣвозвало въ полковитѣ фурни, а отъ тѣхъ се возилъ печенъ хлѣбъ въ армията. По сжщия способъ хранилъ армиитѣ си въ войнитѣ и Фридрихъ II. Само единъ пжть, именно при движението отъ Саксония за Силезия, слѣдъ сражението при Росбахъ и прѣдъ сражението при Лейтенъ, въ 1757 година, прусската армия, като вървяла въ усилени прѣходи, била располагана по квартири и се хранила отъ жителитѣ. Въ мирно време войскитѣ се хранили съ подряди, и въ това отношение въ прусската армия пакъ имало сжщо толкова прѣкрасенъ рѣдъ, колкото въ Франция нерѣдовность и злоупотрѣбление. Но Д'Аржансонъ, Де-Мюи, С.-Жерменъ и особенно Шуазёль, сжщо и военния съвѣтъ, взели строги мѣрки противъ злоупотрѣбленията, искоренили много отъ тѣхъ и подобрили издържанието на войскитѣ и способа за хранението имъ.

Облѣклото на войскитѣ въ прусската армия било тѣсно и късо, а въ другитѣ армии — най напрѣдъ широко, дълго и твърдѣ неудобно, но послѣ подобно на облѣклото на пруситѣ войски. Въ прусската армия се съблюдавало най строго прѣдписаното еднообразие и чистота въ облѣклото и екипировката, на което въ другитѣ армии подражавали до най малкитѣ дрѣболии.

Въ всичкитѣ армии била положена по́ голѣма грижа за по́ доброто устройство на медицинската часть. При всичко това въ германскитѣ армии, безъ да се исключава даже до нѣкждѣ и прусската, въ тъзи часть имало доста голѣма нерѣдовность и армиитѣ губили много по́ вече хора отъ лошото глѣдание и ползвание и отъ злоупотрѣбленията на болничнитѣ вѣдомства, отколкото отъ дѣйствията противъ неприятеля. Съ най добро устройство на медицинската часть и по́ человѣколюбиво обрьщение съ болнитѣ и раненитѣ военни чинове, и въ този периодъ, както и въ прѣдидущия, се отличавала французската армия.

Къмъ вжтрѣшното стопанско устройство на армиитѣ се отнасятъ тъй сжщо и разнороднитѣ обози (артиллерийски, инжинерни, провиантски, строеви, офицерски и проч.). Броя имъ при армиитѣ билъ опрѣдѣленъ, но постановленията върху това рѣдко или, по́ добрѣ да се каже, никога не се съблюдавали точно, и въобще при армиитѣ слѣдвали голѣми обози. Устройството на артиллерийскитѣ и провиантскитѣ фури било много или малко усъвършенствувано (въ Пруссия, вече слѣдъ Фридриха II, при Фридриха-Вилхелма II). У французитѣ, австрийцитѣ и др. обозитѣ се запрягали съ наемни коне по подряди, а у прусситѣ, коне за обозитѣ се давали отъ самата страна.

Колкото се касае до военния рѣдъ въ армиитѣ и духа въ войскитѣ, то въ това отношение отъ всички най високо стояла прусската, а най ниско — французската армия. Състава на прусската армия, за който говорихме въ § 11, билъ причина да се въведе въ нея, още при прѣдшественицитѣ на Фридриха II и особенно при баща му, извънрѣдно строгъ рѣдъ въ службата, строга подчиненность и дисциплина. Всичко това останало неизмѣнно и при Фридриха II, тъй като и състава на армията оставалъ сжщия. Но съ тъзи строгость била свързана такава справедливость, военното звание било тъй въздигнато, отличено, уважено, влиянието, което Фридрихъ II, неговата слава и успѣхитѣ му имали върху прусскитѣ войски и прѣданностьта на послѣднитѣ къмъ първия били толкова силни, че духа и рѣда въ прусската армия били

прѣвъсходни, и въодушевена отъ примѣра на Фридриха, тя и въ днитѣ на несполукитѣ му не падала духомъ и умѣяла да спазва рѣда. Въ отношение на рѣда въ службата, нито една армия не можала да се сравни съ нея. Гарнизонната и полската служба се извършвали съ голѣмо еднообразие, точность и правилность. Пазението на рѣда въ войскитѣ въ военно време много способствувало тъй сѫщо за располаганието имъ въ голѣми или малки съвокупни части, пѣхотата — въ градоветѣ, а конницата (не пó малко отъ 2—3 ескадрона заедно) — по квартири въ селенията.

Макаръ състава на австрийската армия да билъ добъръ, а австрийскитѣ войски търпѣливи и способни да прѣнасятъ голѣми трудове и се отличавали съ много добри качества, при всичко това, вслѣдствие непрѣкъснатитѣ войни въ прѣдидущитѣ времена и особенно злоупотрѣбленията на висшитѣ началници, военния рѣдъ въ австрийската армия, въпрѣки строгостьта на дисциплината, билъ въ упадъкъ, за което въ военно време много способствувало между друго и това, че войскитѣ, особенно конницата, се располагали обикновенно въ твърдѣ раздробени части. Авсрийскитѣ войски много често си допущали голѣми безрѣдия и грабежъ (тъй напримѣръ въ Генуа въ 1746 година, въ сраженията при Молвицъ и Хотузицъ, при вземанието на Швейдницъ, и проч.). Фелдмаршала Даунъ и императора Иосифъ II се трудили да въведѫтъ въ австрийската армия пó добъръ воененъ рѣдъ, но нѣмали голѣмъ успѣхъ. Гарнизонната и полската служба въобще се испълнявали въ тъзи армия безъ надлѣжаще еднообразие и грижливость и доста небрѣжно.

Безотчетното подражание на прусското военно устройство било причина, че прусската военна дисциплина, съ всичката ѝ строгость, съ всичкитѣ ѝ дрѣболии, била въведена въ всичкитѣ армии, безъ да се глѣда да-ли то е било съобразно съ народния духъ и характеръ. Въ края на този періодъ строгостьта на дисциплината била впрочемъ значително смегчена (най напрѣдъ въ Саксония, послѣ въ Пруссия при Фридриха-Вилхелма II, въ Австрия при Иосифа II, а послѣ и въ другитѣ държави.

Въ французската армия, напротивъ, тъкмо въ туй време била въведена (при С.-Жермена) строгата прусска дисциплина, донѣкждѣ за въстановление на военния рѣдъ, а прѣимущественно отъ неумѣстно подражание на Пруссия. Но прусската дисциплина, никакъ несъобразна съ духа и характера на французския народъ, не само била безсилна да въстанови духа и рѣда въ армията, но още пóвече развила и усилила вкоренившето се въ нея нравственно зло. Лошъ съставъ, неспособность у главнитѣ и неопитность у частнитѣ началници на войскитѣ, отсѫтствие на подчиненность и дисциплина между офицеритѣ и войницитѣ, лошъ духъ въ войскитѣ, неповиновение, неуважение, даже ненависть отъ страна на войницитѣ къмъ офицеритѣ си, навсѣкждѣ нерѣдовность и злоупотрѣбления — такова плачевно било положението, въ което се намирала французската армия прѣзъ цѣлия този періодъ и въ което я заварила революцията.

Никога не е имало толкова много побѣзи, колкото въ седмогодишната война. Слѣдъ сражение, войскитѣ на разбитата армия често въ цѣли тълпи, заедно съ орѫжието си, прѣминували въ армията, която издържала побѣда, и често, като получавали отъ тамъ пари, веднага се връщали пакъ въ своята армия. Тъй, слѣдъ сражението при Стригау, почти

$^{1}/_{3}$ отъ австрийската армия напуснала знамената. Съ бѣглѣцитѣ Фридрихъ II попълвалъ прусскитѣ полкове, въ които тѣ обаче не стояли дълго.

Съ военноплѣнницитѣ се обрьщали вече кротко и человѣколюбиво: държали ги и се грижали за тѣхъ както трѣбва, а въ нѣкои обстоятелства, въ време на войната или слѣдъ нея — ги размѣнявали. Имало впрочемъ случаи, макаръ и рѣдки (особенно въ силезскитѣ и седмогодишната войни, при Стригау, Цорндорфъ, Ландсхутъ и пр.), въ които и двѣтѣ страни се сражавали съ голѣмо ожесточение и не давали пощада даже на тѣзи, които се прѣдавали въ плѣнъ.

Фридрихъ II награждавалъ рѣдко и само онѣзи, които особенно се отличавали (а най рѣдко съ пари). Но въ време на война, на зимни квартири, въ видъ на награда се давало: на генералитѣ и офицеритѣ — добавочна заплата, а на войницитѣ — добавочна порция провиантъ (Winterdouceurs), въ чузда земя пó голѣми, а въ своята пó малки. Въ другитѣ армии, особенно въ австрийската, наградитѣ се давали много пó щедро, но и не съ такава строга справедливость и рѣдъ, както въ прусската. Въ числото на наградитѣ имало знаци за отличие на разни ордени, отъ които най забѣлѣжителни сѫ: прусския *за заслуга* (pour le mérite), учрѣденъ въ 1740 г., австрийския *Мария-Терезия*, учрѣденъ въ спомѣнъ на побѣдата при Колинъ, и шведския *Мечъ*, въстановенъ въ 1748 г. Иосифъ II учрѣдилъ въ Австрия за войницитѣ златни и срѣбърни медали, за отличие, които давали право на пенсия.

Въ този периодъ навсѣкждѣ се появили военно-учебни заведения, както за приготовление на младежи за офицерско звание, тъй и за въспитавание на войнишкитѣ дѣца, сѫщо и разни учрѣждения за глѣдание на инвалидитѣ. Отъ военно-учебнитѣ заведения особенно забѣлѣжителни сѫ висшитѣ военни училища, учрѣдени: въ 1765 г. въ Пруссия и въ 1781 г. въ Щутгартъ (Hohe Karlschule), а отъ инвалиднитѣ домове — Парижския, най старъ въ Европа, учрѣденъ още при Людовика XIV, Берлинския и нѣк. др. За издържание на инвалидитѣ били учрѣдени, освѣнъ това, инвалидни капитали и касси, които се съставлявали отъ удържки отъ заплатата.

§ 17.

Инжинерното искуство.

Инжинерното искуство продължавало да се съвършенствува въ теоритическо и особенно въ практическо отношение и това особенно се дължало на германскитѣ и французскитѣ инжинери. Австрийския, саксонския и французския инжинерни корпуси се ползвали съ най голѣма слава. А въ Пруссия инжинерния корпусъ, подобно на артиллерийския, заемалъ, както казахме пó горѣ, второстепенно мѣсто, а инжинерното искуство било, макаръ и не въ прѣнебрѣжение и упадъкъ, но и не въ цвѣтуще състояние, прѣимуществено за това, че Фридрихъ II въобще не билъ привърженецъ нито на искуственнитѣ укрѣпления, нито на крѣпостната война.

Полската фортификация била развита и усъвършенствувана теоритически — отдѣлно отъ дълговременната (особенно въ Франция отъ Клерака, а въ Германия — отъ Гауди). На война полскитѣ укрѣпления се употрѣбявали много пó рѣдко, но за това пъкъ расположението и построението имъ се приспособявало

къмъ мѣстностьта много по́ вече и по́ добрѣ, отколкото по́ напрѣдъ.

Австрийцитѣ, които отдавна били навикнали да даватъ голѣма важность на мѣстностьта и на влиянието ѝ върху военнитѣ дѣйствия, обрьщали особенно внимание върху искусния ѝ изборъ и върху усилванието си въ полето съ нея и съ искуственни укрѣпления. За това въ австрийската армия прѣимущественно сѫществувалъ обичай почти всѣкога и въ всички случаи да се укрѣпяватъ въ полето. Фридрихъ II, напротивъ, давалъ много по́ голѣма важность на силнитѣ по мѣстность позиции, отколкото на искуственитѣ укрѣпления, които признавалъ за второстепенно, макаръ и полезно срѣдство за внушение на по́ голѣма самоувѣренность въ войскитѣ.

Отъ числото на нововъведенията или усъвършенствуванията по отдѣла на полската фортификация трѣбва да се отбѣлѣжатъ:

Въвежданието въ употрѣбление дървенитѣ блокхаузи, а въ редутитѣ — траверситѣ; построението на 8-жгълни редути или въ видъ на по́ напрѣшнитѣ щерншанци; опрѣдѣлението дебелината на брустверитѣ на полскитѣ укрѣпления въ 12—18 фута (макаръ често пжти бруствера да правили и по́ дебелъ); въвежданието, вмѣсто по́ напрѣшната стрѣлба прѣзъ амбразури, стрѣлба отъ банкетъ, при което артиллериститѣ се прикривали съ тури (кошове пълни съ земя); правянието, прѣдъ полскитѣ укрѣпления, вълчи ями, палисади, мини, засѣки, искуственни наводнения др. т., за да се затрудни подстжпа на атакующия и да се прѣпятствува на щурма (нѣкои инжинери искали, но безуспѣшно, да въведатъ въ полскитѣ укрѣпления прикрития пжть); употрѣблението при отдѣлнитѣ постове на брѣговетѣ на рѣкитѣ и езерата, за фланкиранието имъ, плотове, въоржжени съ топове (особенно въ американската война), и проч.

Нѣкои инжинери искали да усилятъ укрѣпенитѣ линии съ пилообразно или зжбчато расположение на послѣднитѣ, или пъкъ като ги правятъ съ бастиони. Но Фридрихъ II и по́ голѣмата часть отъ инжинеритѣ съвсѣмъ отхвърляли укрѣпенитѣ линии, като прѣдпочитали прѣдъ тѣхъ системата на отдѣлнитѣ укрѣпления съ взаимна флангова отбрана (système de redoutes saillantes et rentrantes). Монталамберъ искалъ да съчете и едната и другата системи, съ устройството на 4-жгълни редути, съединени по между си съ зжбчати линии и прикрити съ флеши и кувръ-фаси. Но този способъ за устройство на укрѣпенитѣ линии не влѣзълъ въ употрѣбление.

Укрѣпени лагери се срѣщатъ доста често, но все по́ рѣдко отъ по́ напрѣдъ, а у пруссситѣ съвсѣмъ рѣдко. Особенно забѣлѣжителни сж укрѣпенитѣ лагери: на саксонцитѣ въ 1756 г. при Пирна и на пруссситѣ въ 1761 г. при Бунцелвицъ. Първия много силенъ по мѣстность и укрѣпления, билъ почти непристжпенъ; а силата на послѣдния се заключавала не толкова въ самитѣ му укрѣпления, колкото въ искусното имъ расположение съобразно съ мѣстностьта и распрѣдѣлението на войскитѣ въ тѣхъ.

Полскитѣ укрѣпления на саксонцитѣ и австрийцитѣ се отличавали въобще съ силни профили и съ извънрѣдна здравина и грижливость въ направата; а у пруссситѣ — наопаки.

Въ края на този периодъ почнали да се занимаватъ и съ теорията за укрѣпяванието на зимнитѣ квартири. Въ 1785 година въ Пруссия, а послѣ и въ другитѣ държави била въведена системата (на прусския инжинеръ-майоръ Линденау) за прикриване на зимнитѣ квартири съ

отдѣлни постове, силни по мѣстность или укрѣпления, сѫщо и за отбраната имъ и дѣйствията противъ тѣхъ.

Въ отношение на дълговременната фортификация се забѣлѣзва общо стрѣмление за усъвършенствуванието на крѣпостнитѣ системи съ поправление на недостатъцитѣ имъ. Но, като поправяли пó напрѣшнитѣ недостатъци, впадали въ нови, които отново се трудили да поправятъ, и по този начинъ се появили множество различни системи. Въ нѣкои отъ тѣхъ били спазени само главнитѣ основания на пó напрѣшнитѣ системи, а всички подробности въ устройството били нови, а другитѣ системи били основани на съвсѣмъ други, нови начала. Но въобще всички тѣзи системи могѫтъ да се подведѫтъ подъ двѣ главни форми: бастионна и тенална системи. На чело на усъвършенствувателитѣ на първата стои Кормонтань, а на послѣднята—Монталамберъ, и двамата, особенно послѣдния, сѫ принесли важни услуги на инжинерното искуство.

1-та и 2-та бастионни системи на Кормантаня не сѫ нищо друго, освѣнъ усъвършенствувание системитѣ на Вобана, въ които Кормонтань се трудилъ прѣимуществено да поправи външнитѣ верки, именно равелина и прикрития пѫть. Равелина билъ поправенъ съ това, че билъ направенъ много пó широкъ отвѫтрѣ което и позволило да се расположи въ него голѣмъ земленъ редюитъ, съ каменно облѣкло и широкъ ровъ и фланкитѣ на който, въоржжени всѣкой съ по 3 топа, давали възможность да се обстрѣлватъ въ тилъ обвалитѣ, направени отъ неприятеля въ бастионитѣ. Прикрития пѫть билъ усиленъ съ увеличение на входящитѣ плацдарми и съ устройството въ тѣхъ на редюити съ каменно облѣкло и ровъ, което трѣбвало да достави на прикрития пѫть надѣжна опора, да способствува за упоритата му отбрана, да обезпечва отстѫплението на войскитѣ отъ него и да улеснява обратното му заемание. Системитѣ на Кормонтаня не позволявали на обсаждавшия да обхваща паралелно всичкитѣ 3 исходящи ѫгли, увеличавали съ това работитѣ на обсаждавшия и усилвали отбраната на крѣпостьта. Тѣ прѣпятствували или поне много затруднявали обсаждавшия да располага батареитѣ си на валганга на равелина срѣщу редюита. Редюититѣ на равелинитѣ давали най добра флангова отбрана и прѣпятствували на пристѫпа на обсаждавшия къмъ бастиона, а редюититѣ на входящитѣ плацдарми не можали да бѫдѫтъ взети иначе, освѣнъ съ постепенна атака, прикривали исходитѣ изъ-задъ теналитѣ и донѣкѫдѣ фланкитѣ и раменатa на бастионитѣ и куртината отъ истрѣлитѣ на обсаждавшия. Но отъ друга страна равелина, редюита и прикрития пѫть лесно можали да бѫдѫтъ рикошетирани, нѣмали никакви надѣжни закрития отъ надвѣсния огънь и прѣзъ отвърстието на рова на равелина обсаждавшия можалъ отъ пó рано да пробива главния валъ съ батареитѣ, издигнати на исходящия ѫгълъ на гласиса на ревелина. Послѣдния важенъ недостатъкъ е свойственъ тъй сѫщо на системитѣ на Пагана и Вобана.

По сѫщия начинъ и бастионнитѣ системи на шведския майоръ Рёкъ (Rook), на Фаллуа (Fallois), на Росбаха, на шведския генералъ Виргина (Virgin), на Билфингера и на маршала графа саксонски били много или малко основани на системитѣ на Вобана, съ измѣнение само въ расположението на линиитѣ и външнитѣ верки, величината на ѫглитѣ и проч. Особенно забѣлѣжителни сѫ системитѣ на Фаллуа, Виргина и маршала графа саксонски. Фаллуа искалъ да даде на всички въобще верки

еднаква височина, прѣднитѣ да въоржжи съ топове отъ най голѣмъ калибъръ, вмѣсто прикрития пжть да устрои прѣдъ рова кремалиери или рѣдъ реданти, които имали свой ровъ, и проч. Виргинъ ималъ прѣдъ видъ да поправи недостатъка на Вобановитѣ системи, който състоялъ въ туй, че обсадения можалъ да противупоставя на топоветѣ на обсаждавшия твърдѣ малко число крѣпостни топове, и че тѣзи послѣднитѣ твърдѣ лесно и скоро можали да бждятъ подбивани съ рикошетиране. А за това всичкитѣ му измѣнения клонили прѣимуществено къмъ туй, щото да усили огъня на крѣпостьта и да прикрий топоветѣ ѝ отъ рикошетирането. Системата на саксонския графъ се отличавала съ особенното расположение на външнитѣ верки, устрояване на дървени каземати въ облѣклото на равелина, кржгли каменни кули на 2000 крачки прѣдъ крѣпостьта и на 500 крачки една отъ друга и проч.

Теналната система (systéme angulaire), която и въ прѣдидущия периодъ се считала като пó згодна и способна за флангова отбрана, отколкото бастионната, въ този периодъ имала много привърженци и защитници, на чело на които стоялъ, както казахме пó горѣ, Монталамберъ. Като притѣжавалъ обширни теоритически познания и многообразна военна опитность, и като се удостовѣрилъ на опитъ, че отбраната на обикновеннитѣ бастионни крѣпости не била съразмѣрна нито съ расположението имъ, нито съ силата на гарнизона имъ, Монталамберъ съвсѣмъ отхвърлилъ бастионната система съ всичкитѣ ѝ външни верки и се ограничилъ съ направата само на тенала, отдѣлилъ отъ вала каменното му облѣкло, казематиралъ тенала и го снабдилъ съ амбразури. Направенъ по този начинъ, тенала, заедно съ капониритѣ и кржглитѣ кули, снабдени съ каменно облѣкло, противупоставялъ на обсаждавшия твърдѣ силенъ огънь.

Почти всички французски инжинери въстанали противъ системата на Монталамбера и това дало поводъ за теоритически прѣния, които макаръ и да не рѣшили спорния въпросъ, но значително го обяснили и принесли полза на науката. Въобще казано, като вѣнецъ на съвършенството въ Франция били признати Кормонтаневитѣ системи, въ които французскитѣ инжинери си допуснали само, въ послѣдствие, да дадатъ на исходящия жгълъ на равелина пó голѣмъ допускъ, а на фасоветѣ на редюититѣ въ входящитѣ плацдарми — пó добра посока, която ги прѣдпазвала отъ рикошетирането. Тъй се образувала най новата французска бастионна система, която сжщо, както и системата на Вабана, никакъ не унищожила или поне не отслабила двѣтѣ най важни прѣимущества на атаката прѣдъ отбраната: удобството за рикошетиране на всичкитѣ части отъ крѣпостьта и възможностьта да се правятъ обвали на нѣколко мѣста въ главния валъ.

Въ числото на усъвършенствуванията въ дълговременната фортификация въобще трѣбва да се отбѣлѣжатъ слѣдующитѣ:

Голѣмината на жглитѣ и дължината на линиитѣ на полигонитѣ, силата и дѣйствието на топовеѣ противъ крѣпостнитѣ части и, на основание на това, силата и дебелината на каменното облѣкло и проч. били исчислени и опрѣдѣлени математически, съ което много отъ пó напрѣшнитѣ положения били опровергани.

Външнитѣ верки били значително умножени на брой и усъвършенствувани въ устройството съ изобрѣтение на нови, съ ново устройство и расположение на прѣдишнитѣ, особенно усилени били контръ-ескарпа

и прикрития пжть. (Този послѣдния, между друго, усилили съ разни нови способи въ устройството и расположението на палисадитѣ; най добрия отъ тѣзи способи, въведенъ въ употрѣбление, билъ Дюмуленовия).

Но, отъ многото теоритически усъвършенствувания на дълговременната фортификация, само твърдѣ малко били осжществени на практика. Отъ всички най много Монталамберъ турилъ въ испълнение прѣдположенията си. Отъ131 неговитѣ постройки най забѣлѣжителни сж направенитѣ отъ него: дървения фортъ на островъ Е (Aix) и каменнитѣ фортове на Шербургското пристанище, сжщо крѣпостнитѣ му лафети, блиндитѣ прѣдъ амбразуритѣ и нѣк. др. Къмъ числото на теориитѣ, които останали безъ приложение, принадлѣжатъ тъй-нарѣченитѣ *кржгообразни системи*, основани на тъзи мисъль, че укрѣпленията, расположени въ видъ на кржгъ, нѣматъ мъртви жгли и слѣдователно не се нуждаятъ отъ флангова отбрана.

Новитѣ крѣпости (Глацъ, Бригъ, Козель, Нейссе и Глогау въ Силезия и др.) се строили прѣимуществено по системитѣ на Вобана и Кёгорна съ бастиони. Крѣпостьта Терезиенщадтъ била построена отъ Иосифа II по теналната система. А старитѣ, слабоукрѣпени крѣпости (напр. Бреславль) били усилвани, като имъ се прибавяли външни верки отъ най новъ видъ и устройство и др. т.

Въ въоржжението на крѣпоститѣ много отстжпвали отъ пó рано приетитѣ правила. Касателно този прѣдмѣтъ нѣмало нищо положително опрѣдѣлено: въоржжението на крѣпоститѣ и силата на гарнизонитѣ имъ били много или малко съразмѣрни съ величината и силата на крѣпоститѣ.

Вслѣдствие на това, както и на голѣмото или малко искуство въ атаката и отбраната, крѣпостната война прѣдставлява въ този периодъ двѣ твърдѣ странни противуположности: силно-укрѣпенитѣ нидерландски крѣпости се отбранявали извънрѣдно слабо и не се държали дълго време, тогазъ когато несравненно пó слабо укрѣпенитѣ крѣпости въ Силезия, Моравия, Хессенъ-Кассель и др. страни се отбранявали упорито и се държали дълго. Но въобще срѣдната продължителность на отбраната на пó голѣмата часть отъ крѣпоститѣ въ Германия и Италия съставлявала отъ 25 до 75 дни. Само Гибралтаръ се държалъ 3 години.

Французскитѣ инжинери изобрѣтили и распространили *анализа* или исчислението на отбранителната сила на крѣпоститѣ, върху който Кормонтань основалъ смѣтката на относителната сила на разнитѣ крѣпости. Само по себѣ си се разбира, че тѣзи правила не сж можали да бжджтъ съвсѣмъ вѣрни и приети за постоянни и безусловни, тъй като въ тѣхъ не сж влизали въ смѣтка разнитѣ обстоятелства, които иматъ влияние върху голѣмата или малка продължителность на съпротивлението.

Независимо отъ увеличението броя и усъвършенствуванието на външнитѣ верки, вземанието на крѣпоститѣ чрѣзъ внезапно нападение се случвало доста често, благоприятствувано отъ безгрижностьта, нерадението или лошата дисциплина на гарнизона.

Правилнитѣ обсади се извършвали по методата на Вобана, усъвършенствувана, упростена и ускорена въ нѣкои отношения. Тъй, напримѣръ, циркумъ-и контръ-валационнитѣ линии не се употрѣбявали вече и били замѣнени, или съ два паралела, усилени на краищата съ редути, или пъкъ съ обсервационни войскови корпуси. Апрошитѣ се водили тъй, че нѣмало нужда отъ съобщения между 1-ия и 2-ия паралелъ.

Прусския инжинеръ Лефевръ (Lefebvre) и даже прѣди него нѣкои

французски инжинери залагали 1-ия паралелъ пó близо до крѣпостьта, пó вече я обгрьщали съ него, а 2-ия паралелъ водили по права посока отъ едното крило на 1-ия къмъ другото. На апрошитѣ давали посока по методата на Вобана, французскитѣ инжинери — искусно и усилвавше ги, а другитѣ — пó вечето слабо и погрѣшно. За пó скоро правили апроши отъ човали съ пѣсъкъ или отъ тоннелати (бъчви съ прьсть) и проч.

За да се ускори вземанието на крѣпоститѣ увеличавали броя на обсадната артиллерия и усилвали огъня ѝ. Често, но не всѣкога успѣшно, се употрѣбявало жестокото срѣдство на прѣдишнитѣ времена — бомбардиранието (на Нейссе, Прага, Кюстринъ, Циттау, Бреславль, Дрезденъ и проч.). Рикошетната стрѣлба била усъвършенствувана теоритически и практически и много се употрѣбявала. Дѣйствието на демонтиръ-батареята било тъй сжщо усъвършенствувано и усилено. При обсадата на Гибралтаръ отъ испанцитѣ били употрѣбени голѣми плавающи демонтиръ-батареи, които впрочемъ нѣмали успѣхъ вслѣдствие на лошото имъ устройство и употрѣбление. Огъня противъ крѣпостьта билъ извънмѣрно силенъ и се хвърляло извънмѣрно количество снаряди. Минитѣ, отъ туй време, когато Вобанъ и Белидоръ отново ги въвели въ употрѣбление и ги усъвършенствували, почнали да се употрѣбяватъ много пó често, искусно и сполучливо, но понѣкога погрѣшно и безуспѣшно. Въ 1752 г. били изобрѣтени, а въ 1762 г. отъ Лефевра при обсадата на Швейдницъ употрѣбени, впрочемъ несполучливо, усиленитѣ хорни (globes de compression). Въ залаганието, пълнението и подпалванието на проститѣ мини и усиленитѣ хорни, сжщо и на контръ-минитѣ по системата на Валлиера, въ очистванието на въздуха въ минитѣ и въобще въ минното искуство били направени много важни усъвършенствувания.

Сжщо въ туй време Лефевръ прьвъ далъ поводъ за изобрѣтението на тъй нарѣчената *система на разрушението* (système de démolition), т. е. такова устройство на контръ-минитѣ, чрѣзъ което външнитѣ верки, слѣдъ вземанието имъ отъ неприятеля, можали да бждтъ хвърляни на въздуха и разрушавани.

Вземанието на крѣпоститѣ съ щурмъ се срѣща много често, особенно въ войнитѣ съ турцитѣ. За искачванието на бреша или на вала Монталамберъ изобрѣтилъ особенно устройство рогатки, които лесно можали да бждтъ обрьщани въ щурмови стжлби.

Главни срѣдства за усилвание на отбраната и затрудняване на обсаждавшия подстжпитѣ къмъ крѣпостьта и вземанието ѝ били, сжщо както и пó напрѣдъ, клинообразнитѣ верки прѣдъ исходящитѣ жгли на прикрития пжть, палисадитѣ и минитѣ въ нѣколко рѣда, вилазкитѣ и проч., особенно силния артиллерийски огънь.

Въ войнитѣ на европейцитѣ съ европейци, крѣпоститѣ, слѣдъ вземанието на бреша и главния валъ обикновенно се прѣдавали по капитулация и гарнизона пó вечето пжти получавалъ свободенъ исходъ. Гарнизонитѣ на крѣпоститѣ, които пруситѣ прѣвземали въ време на седмогодишната война, били много често обявявани за военноплѣнени и принуждавани да постжпватъ на пруска служба. А въ войнитѣ на европейцитѣ съ турцитѣ и азиятскитѣ народи, сжщо и въ американската война, обсаденитѣ се отбранявали упорито и ожесточено, даже и слѣдъ вземанието на бреша и главния валъ или крѣпостната стѣна, тъй че обсаждавшитѣ вземали крѣпостьта само слѣдъ кръвопролитенъ щурмъ и бой въ нея, съ много голѣма загуба и за двѣтѣ страни.

ГЛАВА III.

1-та и 2-та силезски войни и за наслѣдството на австрийския прѣстолъ (1740—1748 г.).

§ 18.

Причинитѣ и цѣльта на 1-та силезска война и за наслѣдството на австрийския прѣстолъ.

Слѣдъ Ращадтския миръ спокойствието въ западна Европа изглѣждало да бжде затвърдено за дълго, тъй като продължителната война за наслѣдството на испанския прѣстолъ отслабила всичкитѣ държави, които взели участие въ нея, а мира за пó голѣмата часть отъ тѣхъ билъ сключенъ на згодни условия. Англия, на която той доставилъ най голѣми згоди, отъ всички най много се грижила тъй сжщо за запазванието и затвърдяванието му. Напротивъ Испания, отслабена и унижена, наскоро вдигнала оржжие за обратното завоювание на загубенитѣ отъ нея владѣния въ Италия. Но хитрата политика на испанския пръвъ министръ, кардинала Алберони, и военнитѣ дѣйствия на испанцитѣ въ Италия и на Срѣдиземно море нѣмали успѣхъ. Макаръ испанската флота да завладяла Сардиния (1717) и Сицилия (1718), но *четворния съюзъ*, сключенъ (въ 1718 г.) между Англия, Франция, Холландия и Германската империя, за поддържание условията на Утрехтския миръ, скоро принудилъ Испания да се откаже отъ всичкитѣ си завоювания. Сжщо толкова непродължителна, но пó важна по послѣдствията си, била войната за наслѣдството на полския прѣстолъ (1733—1735), опразненъ съ смъртьта на Августа II. Руссия и Австрия поддържали наслѣдственнитѣ права на сина на Августа II (въ послѣдствие Августъ III), а Франция, Испания и Сардиния — правата на въскачения на прѣстола на Полша, по изборъ, Станислава Лещински. Англия и Холландия, вжпрѣки съюза между тѣхъ и Австрия, не взели участие въ тъзи война, въ която Австрия се лишила отъ най добритѣ си области въ Италия. Военнитѣ дѣйствия на тъзи война не сж забѣлѣжителни съ нищо особенно; при всичко това, при сключванието на мира въ Виена (1735), Австрия била принудена да отстжпи на Испания, въ полза на инфанта дона Карлоса, Неаполитанското кралство, Сицилия и островъ Елба, въ замѣна на които получила въ Италия областитѣ Пиаченца и Парма, а Франция придобила херцогствата Лотарингия и Баръ, които били дадени въ пожизнено владение на Станислава Лещински.

Войната за наслѣдството на полския прѣстолъ е забѣлѣжителна пó вече въ политическо отношение, отколкото въ военно. Въ нея за пръвъ пжть се появило стрѣмлението на европейскитѣ държави къмъ нова политическа цѣль, която била пó важна и която измѣнила самия характеръ

на войнитѣ. Цѣльта на въпросната война била — да се окржглятъ господарственнитѣ граници и да се придобиятъ нови земи, сжщо, както въ XVI и XVII столѣтие религията въ съединение съ политиката, а въ края на XVII и въ началото на XVIII столѣтие търговскитѣ цѣли и обогатяванието били главнитѣ подбудителни причини за дѣйствията на европейскитѣ държави.

Между това германския императоръ Карлъ VI, като нѣмалъ наслѣдници отъ мжжки полъ, издалъ въ 1713 година единъ фамиленъ актъ подъ название *прагматическо постановление* (pragmatique sanction), въ силата на което най голѣмата дъщеря на този господарь, Мария-Терезия, която била оженена за тосканския (пó рано лотарингския) херцогъ Францискъ, се назначавала наслѣдница на всичкитѣ родни и други владения на австрийския домъ въ Германия, Унгария, Нидерландия и Италия. Прагматическото постановление, съ тѣчение на времето отъ 1713 до 1740 година, било постепенно признато отъ роднитѣ владѣния на австрийския домъ, отъ империята и отъ всичкитѣ европейски държави, които тържественно се обѣщали да го испълняватъ и съблюдаватъ. При всичко това наслѣдванието на австрийския прѣстолъ отъ Мария-Терезия прѣдвѣщавало нова, обща европейска война.

Дѣйствително, щомъ Карлъ VI умрѣлъ (20 октомврий 1740 година), Филипъ V, испански краль, Карлъ-Албертъ, баварски курфюрстъ, Августъ III, саксонски курфюрстъ и полски краль, и Карлъ-Емануилъ III, сардински краль, основавайки се на родството си, по женска линия, съ хабсбургския домъ и на минали договори, обявили: първитѣ трима — правата си върху австрийския прѣстолъ и протестирали противъ наслѣдванието му отъ Мария-Терезия, а послѣдния — прѣтенциитѣ си за миланското херцогство.

На 31 май сжщата 1740 година на прусския прѣстолъ се качилъ Фридрихъ II. Той поелъ управлението въ такова време, когато Пруссия располагала вече съ изобилни държавни срѣдства и прѣвъсходно устроена войска, но нѣмала още политическо значение и тяжесть въ системата на европейскитѣ държави. Да ѝ достави това значение и тяжесть и да я направи първостепенна държава, като расшири прѣдѣлитѣ ѝ, като я усили и възвеличи — такава била главната мисъль, съ която Фридрихъ II встжпилъ на прѣстола. Като срѣдство за испълнение на тъзи мисъль, той най напрѣдъ избралъ — да присъедини къмъ Пруссия Юлихското и Бергското херцогства, въ силата на обявенитѣ още отъ баща му, отдавнашни права на бранденбургскитѣ курфюрсти върху тѣзи херцогства. Но присъединението имъ, при многото затруднения, прѣдставлявало за Пруссия твърдѣ малко згоди, които не бихж могли да я възнаградятъ за всичкитѣ прѣдстоящи жертви. Напротивъ отъ раздоритѣ, които слѣдъ смъртьта на Карла VI взели да възникватъ за наслѣдството на австрийския прѣстолъ, лесно можало да се извлѣче за Пруссия много пó голѣма полза, за което Фридрахъ II отложилъ пó напрѣшното си намѣрение и рѣшилъ да обьрне всичката политическа дѣятелность на Пруссия противъ Австрия. Неиспълнението отъ Карла VI условието, подъ което Фрицрихъ-Вилхелмъ I се обѣщалъ да поддържа прагматическото постановление, именно щото Австрия да съдѣйствува на Пруссия да придобие Юлихското и Бергското херцогства, служило като достатъченъ прѣдлогъ за война съ Австрия. А завоюванието на съпрѣдѣлната съ Пруссия и една

отъ най добритѣ и най богати области на Австрия — Силезия, въ силата на миналитѣ права на бранденбургскитѣ курфюрсти връху нѣкои нейни части, трѣбвало да служи за начало на войната. Обстоятелствата, въ които се намирала тогава Европа въобще и Австрия особенно, извънрѣдно благоприятствували на намѣренията на Фридриха II. Людовикъ XV рѣшилъ да поддържа постоянния съюзникъ на Франция въ Германия — баварския курфюрстъ и се сближилъ съ него и съ испанския и сардинския крале, като ималъ за цѣль да отслаби и унизи Австрия — постоянна съперница на Франция и да разшироча прѣдѣлитѣ на послѣднята. Англия — съперница на Франция и холландскитѣ генерални щати взели страната на Мария-Терезия и се сближили съ Руссия, която клоняла сѫщо въ полза на Австрия. Слабия Августъ III, който се намиралъ променно подъ влиянието то на французския, то на русския дворъ, още се колебаялъ между двѣтѣ страни.

И тъй половина отъ Европа въстанала отъ западъ противъ Австрия, и въ такова време, когато държавнитѣ ѝ финансии били крайно растроени и почти съвсѣмъ истощени, когато тя имала малко войски и тѣ пръснати въ Нидерландия, Италия и Унгария, когато прѣдидущитѣ несполуки въ войнитѣ съ турцитѣ и испанцитѣ били причина за извънрѣдния упадъкъ на духа въ войскитѣ, а слѣдъ смъртьта на принца Евгения Савойски нѣмало нито единъ генералъ, способенъ да води искусно войната.

На прусситѣ не пó малко благоприятствувало и едновѣрието, което имали съ тѣхъ, пó голѣмата часть отъ жителитѣ на Силезия — протестанти, сѫщо и това, че въ нея почти никакъ нѣмало австрийски войски. А згодитѣ отъ завоюванието на Силезия за Пруссия били несъмнѣнни, въ политическо отношение — по причина на богатството и населенностьта на Силезия, а въ военно — за това, че като се затвърди на горний Одеръ, можала съ заеманието на находившитѣ се на него укрѣпени пунктове, да има твърда опора за пó нататъшни дѣйствия противъ Австрия.

И тъй, рѣдко можали да се намѣрятъ обстоятелствата, пó благоприятни за завоювание на неприятелска область, рѣдко самото ѝ завоювание можало да прѣдстави пó голѣми згоди въ държавно отношение, и напротивъ рѣдко обстоятелствата би можали да бѫдѫтъ пó неблагоприятни за Австрия, отколкото тѣзи, въ които тя се намирала въ края на 1740 година. При всичко това Австрия, независимо отъ растройството си, все пакъ била една отъ най силнитѣ европейски държави, понеже заключавала въ себѣ си изобилни източници на сила, които трѣбвало само да се раскриятъ и искусно да се турятъ въ дѣйствие. Отъ държавитѣ, които въстанали противъ нея, Испания, Сардиния, Бавария и даже самата Франция били малко опасни за Австрия. Франция била силна, но се намирала едва-ли не въ пó голѣмо растройство, въ финансово и военно отношение, отколкото Австрия. Освѣнъ това, между противницитѣ на Австрия, вече по самата имъ цѣль — домогванието на всѣкиго отъ тѣхъ исключително за себѣ си да наслѣди австрийския прѣстолъ, трѣбвало да произлѣзе взаимно недоброжелателство, несъгласие и спрѣчкване. Много пó опасенъ врагъ за Австрия билъ Фридрихъ II, както по високитѣ си лични дарби, тъй и по цвѣтущето състояние на Пруссия, по прѣвъсходнитѣ ѝ военни срѣдства и по извънрѣдното развитие на нравственнитѣ сили на

прусския народъ. За това и Фридрихъ II се облѣгалъ много пò вече на собственнитѣ си сили и срѣдства, отколкото на съдѣйствието на противницитѣ на Австрия, и смѣло се готвилъ да прѣдприеме войната, която, макаръ и не напълно съгласна съ народното право, но поне оправдавана съ сѫщественното ѝ благо за Пруссия.

Въ края на 1740 година военнитѣ сили на Пруссия възлизали, както вече казахме пò горѣ, до 80.000 души, отъ които около 16.000 били събрани на границитѣ на Силезия. А Австрия имала въ туй време около 43.000 души въ Унгария, 16.000 въ Италия, 12.000 въ Нидерландия и само 5 или 6 полка въ роднитѣ владѣния на австрийския домъ, всичко около 80.000 войски. Прѣдположението да се заеме Силезия съ значителенъ брой войски не било испълнено нито при живота на Карла VI, нито слѣдъ неговата смърть.

§ 19.

1-та силезска война. — Похода въ 1740—1741 г.

Готовъ за нахлуване въ Силезия, Фридрихъ II испратилъ въ Виена графа Готтера да прѣдложи на Мария-Терезия съдѣйствието си за поддържание на правата ѝ върху австрийския прѣстолъ, съ условие, щото тя да признае правата на Пруссия върху Силезия. Въ случай на отказъ (въ който Фридрихъ II не е можалъ да се съмнява), графъ Готтеръ трѣбвало веднага да обяви на Австрия война. Но графъ Готтеръ билъ испратенъ, може да се каже, само за спазвание на приличието, тъй като прѣди още той да успѣе да пристигне въ Виена, Фридрихъ II влѣзълъ (на 23 декемврий 1740 г.) въ Силезия, съ 20 баталиона и 30 ескадрона (около 16.000 души), като се провъзгласявалъ за съюзникъ на жителитѣ ѝ и тѣхенъ защитникъ противъ угнетенията на австрийското правителство. Движението му прѣзъ Силезия не само че не срѣщнало никакво съпротивление, тъй като тамъ съвсѣмъ нѣмало австрийски войски, но и приличало пò вече на тържественно шествие въ нѣкоя отъ собственнитѣ му области. Цѣла долня Силезия била заета безъ най малъкъ трудъ, града Бреславль, който се ползвалъ съ прѣимуществата на свободнитѣ имперски градове, съ заплашвания билъ принуденъ на неутралитетъ, града Олау — взетъ, а крѣпоститѣ Глогау и Бригъ — блокирани. Напразно австрийския генералъ Броунъ, който билъ испратенъ да задържи Фридриха и който едва успѣлъ да събере около 3.000 войски, се опиталъ да завладѣе Бреславль. Фелдмаршала Шверинъ*), който тръгналъ съ 5.000 прусски войски прѣзъ Лигницъ и Швейдницъ

*) Куртъ-Христофоръ Шверинъ билъ роденъ на 26 октомврий 1684 година въ Померания. Фридрихъ II, веднага слѣдъ възцаряванието си, го възвелъ въ графско достойнство и го произвелъ фелдмаршалъ. Въ 1757 година, въ сражението при Прага, когато пѣхотата отъ лѣвото крило, надъ което началствувалъ той, взела да се отклонява отъ убийственния картеченъ огънь на австрийцитѣ, Шверинъ съ всички сили се трудилъ да я спрѣ и най послѣ зграбчилъ знамето на полка си, за да го поведе напрѣдъ, но билъ убитъ отъ 5 картечни крушума. На мѣстото, гдѣто билъ убитъ — на пѫтя за Каурцимъ, близо до селението Стербоголи, билъ издигнатъ прѣкрасенъ паметникъ, а другъ, отъ бѣлъ мряморъ, Фридрихъ II му направилъ въ Берлинъ, на Вилхелмската площадь. Шверинъ е прѣдставенъ на него съ знаме въ рѫка, заобиколенъ отъ най забѣлѣжителнитѣ негови сподвижници. Въ службата той билъ много строгъ, подчиненностьта (субординацията) турвалъ отъ всичко най високо и умѣялъ да спазва достойнството си прѣдъ всички, даже и прѣдъ кралскитѣ принцове.

за горня Силезия, взелъ Иегерндорфъ, Троппау и Глацъ, очистилъ цѣла горня Силезия до р. Нейссе и принудилъ Броуна да отстѫпи въ Моравия. Слѣдъ безуспѣшно бомбардиране на крѣпостьта Нейссе, часть отъ пруссkитѣ войски я блокирала, а останалитѣ се расположили на зимни квартири задъ р. Оппа, покрай границата на Моравия и до самитѣ граници на Унгария (до Яблунка). Фридрихъ се заелъ съ дѣятелни приготовления за пó нататъшни дѣйствия прѣзъ пролѣтьта въ 1741 год. Прѣзъ февруарий въ тъзи година прусската армия въ Силезия била усилена съ войскитѣ, които дошли отъ Пруссия, а въ Гентинъ, около Бранденбургъ, взелъ да се събира, подъ началството на ангалтъ-десауския принцъ Леополдъ*), единъ корпусъ прусски войски, който състоялъ отъ 30 баталиона и 40 ескадрона (около 22.000 души), за да наблюдава Саксония и Ханноверъ, политическото расположение на които ставало съмнително.

И австрийцитѣ тъй сѫщо дѣятелно се готвили за война. Армията имъ се събрала при Олмюцъ, подъ началството на фелдмаршала Нейперга, и била почти равносилна съ прусската (около 25.000 души). Нейпергъ твърдѣ искусно се въсползвалъ отъ извънрѣдно растѣгнатото квартирно расположение на прусската армия. Като съсрѣдоточилъ всичкитѣ си сили срѣщу центра ѝ при Иегерндорфъ и като се прикрилъ отъ фронта съ цѣла верига отъ многобройнитѣ си легки войски, Нейпергъ тръгналъ прѣзъ Цукмантель къмъ Нейссе и Бригъ, съ намѣрение да раскъса въ центра растѣгнатата линия на прусситѣ, да принуди послѣднитѣ да снематъ блокадата на крѣпостьта Нейссе и да завладѣе въ Олау обсадната имъ артиллерия, а въ Бреславль — всичкитѣ имъ магазини. Той напълно сполучилъ въ първото: раскъсалъ прусската армия, отдѣлилъ двѣтѣ ѝ крила едно отъ друго и би можалъ съвсѣмъ да я разбий, ако бѣ се движилъ пò бързо и съ това не бѣ далъ на Фридриха време не само да избѣга застрашавшата го опасность, но и да обьрне смѣлото движение на Нейперга въ негова врѣда. Тъй като съсрѣдоточението на прусската армия не било вече възможно, то дѣсното ѝ крило (7.000 души), събрано подъ началството на холщинския херцогъ при Франкенщайнъ, отстѫпило къмъ Стреленъ, а съ лѣвото (около 24.000 души) самъ Фридрихъ тръгналъ съ флангово движение въ дѣсно прѣзъ рѣката Нейссе къмъ Олау, за да испрѣвари Нейперга на пѫтя къмъ Бригъ. Двѣтѣ армии, почти равно-

*) Той билъ най стария прусски генералъ-фелдмаршалъ, още отъ времето на прусския краль Фридриха-Вилхелма I, извѣстенъ подъ прѣкора *стария дессаузецъ* (der alte Dessauer), синъ на владѣтелния дессауски принцъ Иоана-Георги и Хенриетта, родена принцеса оранска. Роденъ билъ на 5 юлий 1676 год. Слѣдъ Рисквикския миръ, въ 1698, встѫпилъ въ управлението на княжеството си. Умрѣлъ на 9 априлий 1747 година отъ апоплектически ударъ, на 71 годишна възрасть. Участвувалъ е въ 22 сражения и 27 обсади и само 1 пѫть е билъ легко раненъ. Ималъ високъ ръстъ, сурово лице, извънрѣдно голѣми мустаци и силенъ гласъ, което придавало на вънкашностьта му страшенъ видъ, а дългитѣ му черни косми, уплѣтени въ плитка, и небрѣжното му облѣкло завършвали странната му вънкашность. Упрѣкаванъ билъ въ груби отношения къмъ подчиненитѣ си генерали и офицери и жестоки къмъ войницитѣ, които обаче, въпрѣки това, много го обичали. Прусския краль Фридрихъ-Вилхелмъ III издигналъ въ 1800 г., въ Берлинъ, въ Лустгартенъ, статуята му, съ приличенъ надписъ

Трима отъ синоветѣ му били прусски фелдмаршали; най извѣстния отъ тѣхъ билъ принцъ Морицъ, който се отличилъ въ първитѣ три похода отъ седмогодишната война и умрѣлъ въ 1760 година отъ рана получена въ сражението при Цорндорфъ. Освѣнъ десеттѣ законни дѣца, той ималъ още двама незаконни синове, братята Беренхорстъ, едина отъ които е извѣстенъ като забѣлѣжителенъ военenъ писатель.

силни (въ всѣка около 24.000 души), имали, обаче, австрийската — пòвече конница, а прусската — пóвече пѣхота и артиллерия. Като пристигналъ въ Молвицъ (на 10 априлий), Фридрихъ построилъ прусската армия съ лѣвия флангъ къмъ рѣкичката Лаухвицъ, а съ дѣсния къмъ селението Гермсдорфъ. Недостатъка на мѣсто го принудилъ да расположи на дѣсния флангъ, между 1-та и 2-та линии, перпендикулярно къмъ тѣхъ (en potence), 3 баталиона пѣхота. По причина на прѣвъсходството на неприятелската конница въ броя, Фридрихъ распрѣдѣлилъ, по примѣра на Густавъ-Адолфа, 2 баталиона гренадери въ интервалитѣ между конницата си. Нейпергъ, принуденъ да строи армията си въ боенъ рѣдъ подъ огъня на прусската артиллерия, излагалъ се на опасность да бжде разбитъ по части. Въ тѣзи обстоятелства австрийския генералъ Рёмеръ, за да даде време на другитѣ войски да се построятъ, атакувалъ съ конницата на лѣвото австрийско крило конницата на дѣсното прусско крило въ туй време, когато послѣднята отивала къмъ Гермсдорфъ за да заеме мѣстото си, и я отблъсналъ. Часть отъ австрийската конница прѣслѣдвала прусската конница, но била удържана отъ огъня отъ 3-тѣ баталиона, расположени на дѣсното крило на прусската армия, перпендикулярно къмъ нейнитѣ линии; друга една часть отъ австрийската конница атакувала безъ успѣхъ пѣхотата на дѣсното прусско крило. Нейпергъ устрѣмилъ тамъ всичката си пѣхота, но и тя била отблъсната. Сражението се продължавало още 5 часа съ голѣма упоритость. Прусситѣ се сражавали съ примѣрна храбрость и, като истрѣляли всичкитѣ си патрони, намирали се въ крайно трудно положение: за тѣхно щастие, Шверинъ сполучилъ най послѣ да отблъсне дѣсното крило на австрийцитѣ и да залови дѣсния флангъ отъ центра имъ, което и рѣшило побѣдата въ полза на прусситѣ. Австрийцитѣ били разбити и съ загуба на пóвече отъ 4.000 души отхвърлени задъ р. Нейссе. Фридрихъ не се въсползвалъ обаче отъ издържаната побѣда и, като прѣкаралъ нѣколко време при Молвицъ, обсадилъ и взелъ Бригъ, съединилъ се при Стреленъ съ войскитѣ на холщинския херцогъ и тукъ се расположилъ на лагеръ, на еднакво растояние отъ Бригъ, Бреславль и Швейдницъ.

Побѣдата при Молвицъ обърнала върху Фридриха вниманието на цѣла Европа и подбудила Франция да сключи съюзъ, отъ една страна — съ Пруссия, а отъ друга — съ Испания и Бавария. По силата на тайния договоръ, сключенъ между нея и Фридриха, тя се задлъжила да дѣйствува противъ Австрия настжпателно отъ западъ, по долината на Дунава, тогазъ когато Фридрихъ трѣбвало да продължава дѣйствията си противъ нея отъ сѣверъ. Въ май между Франция, Испания и Бавария билъ сключенъ въ Нимфенбургъ, въ Бавария, явенъ съюзъ противъ Мария-Терезия и наслѣдванието на австрийския прѣстолъ отъ нея. Къмъ този съюзъ наскоро се присъединили кёлнския и пфалския курфюрсти, слѣдъ тѣхъ Пруссия и най послѣ Саксония. Англия и Руссия се готвили, както се каза, да поддържатъ Австрия. Но Руссия била отвлѣчена съ войната, която внезапно избухнала между нея и Швеция, вслѣдствие тайнитѣ интриги на Франция. Тъй щото Австрия можала да очаква помощь само отъ Англия, която и събирала съ тъзи цѣль въ Хановеръ войскитѣ си и съ тѣхъ около 12.000 датски и хессенски войски.

Военнитѣ дѣйствия били почнати въ юлий 1741 година отъ баварцитѣ, които съ хитрость завладяли града Пассау. Въ срѣдата на Августъ една 40-хилядна французска армия, събрана подъ началството на маршала Беллиля (Belle-isle) въ Елзасъ, прѣминала прѣзъ Рейнъ, принудила Швабия на неутралитетъ и, като се съединила съ баварскитѣ войски, влѣзла подъ главното началство на баварския курфюрстъ, въ ерцхерцогството Австрия. Въ скоро време цѣла горна Австрия била заета, часть отъ долня опустошена и баварския курфюрстъ тръгналъ право къмъ Виена. Въ септемврий друга една 40-хилядна французска армия, подъ началството на маршала Маллебуа (Maillebois), заела Вестфалия, за да наблюдава англичанитѣ, които се намирали въ Ханноверъ, — отдѣлни французски корпуси били испратени къмъ границитѣ на Нидерландия и въ Италия, а 20.000 саксонски войски, подъ началството на Рутовски, влѣзли въ Бохемия. Баварския курфюрстъ се намиралъ вече на два прѣхода отъ Виена и лесно можалъ да я завладѣе: но опасавайки се да не би саксонцитѣ, като заели сами Бохемия, да истръгнатъ отъ ржцѣтѣ му тъзи скжпоцѣнна плячка, която той считалъ вече за своя собственность, оставилъ генералитѣ Сегюра и Минуцци съ часть отъ французско-германската армия въ Австрия, да прикриватъ нея и Бавария, а самъ съ другата часть отъ армията отишълъ въ Бохемия, взелъ Будвейсъ и Таборъ, и, като се съединилъ съ саксонцитѣ, атакувалъ и взелъ Прага съ пристжпъ. Тосканския херцогъ, като събралъ армията на Нейперга отъ Моравия и войскитѣ на княза Лобковича, всичко около 40.000 души, тръгналъ съ тѣхъ прѣзъ Нейхаузъ и Бенешау на помощь на Прага, но неуспѣлъ да прѣдвари вземанието на този градъ и отстжпилъ въ южна Бохемия, къмъ Будвейсъ и Хрудимъ. Слѣдъ туй дѣйствията въ Бохемия се ограничили отъ двѣтѣ страни само съ малка война.

Между това, още въ началото на августъ Фридрихъ II се научилъ, че Нейпергъ, въсползванъ отъ тайнитѣ сношения съ магистрата и часть отъ жителитѣ на Бреславль, готвилъ се ненадѣйно да завладѣе този праженъ за пруссицитѣ градъ, прѣзъ който минували съобщенията имъ съ Пруссия и въ който тѣ имали голѣми магазини. Фридрихъ побързалъ да испрѣвари Нейперга и, ужъ за наказание гдѣто града не билъ пазилъ неутралитетъ, вевелъ въ него силенъ прусски гарнизонъ. Слѣдъ това, като се обьрналъ противъ самия Нейперга, расположенъ въ силна позиция между Франкенщайнъ и Зилбербергъ, той се опитвалъ съ маневриране да го отрѣже, най напрѣдъ отъ крѣпостьта Нейссе, а послѣ отъ Моравия, но не успѣлъ нито въ едното, нито въ другото. Въ туй време опасностьта, която застрашавала Австрия отъ всички страни, накарала Мария-Терезия да влѣзе, чрѣзъ посрѣдничеството на Англия, въ прѣговори съ Фридриха II и най послѣ да сключи съ него таенъ договоръ, вслѣдствие на който крѣпостьта Нейссе била прѣдадена на пруссицитѣ, австрийцитѣ отстжпили въ Моравия, а пруссицитѣ, като отдѣлили часть отъ войскитѣ си за обсадата на Глацъ, расположили се на зимни квартири часть въ горня Силезия, а часть въ Бохемия.

Въ ноемврий сжщата (1741) година, съ влизанието на испанскитѣ войски, подъ началството на херцога Монтемара, въ миланското херцогство, войната била почната и въ Италия.

§ 20.

Похода въ 1742 година.

Дѣйствията въ горня Австрия, Моравия, Бохемия, Бавария и Италия.

Като се освободила временно отъ Фридриха II, Мария-Терезия употрѣбила всичкитѣ си усилия за противудѣйствие на другитѣ си врагове. Образуванието на една силна армия било първия и главенъ прѣдмѣтъ на нейнитѣ грижи. Прѣданностьта къмъ нея и усърдието на подданницитѣ ѝ, особенно на войнственнитѣ и мжжественни унгарци, доставили на Мария-Терезия нужднитѣ за това срѣдства. На свикания въ Пресбургъ сеймъ отъ унгарскитѣ чинове рѣшено било да се извади народно опълчение (инсуррекция), което можало да състави до 40.000 души, въ туй число до 20.000 прѣвъсходна легка конница. Освѣнъ това австрийското правителство опрѣдѣлило да се набержтъ 15.000 линейни войски въ Унгария и съразмѣрно съ това число въ другитѣ области, а на войскитѣ, които се намирали на далечнитѣ прѣдѣли на държавата, заповѣдано било да се съсрѣдоточатъ въ Австрия. И тъй, слѣдъ сключванието на тайния договоръ съ Фридриха II, 20.000 австрийски войски, подъ началството на фелдмаршала графа Кевенхюллера, били обърнати срѣщу французитѣ и баварцитѣ, истикали Сегюра отъ укрѣпленията на р. Енсъ къмъ Линцъ и го блокирали въ този градъ. Наскоро слѣдъ това (въ началото на януарий 1742 г.) друга една часть отъ австрийскитѣ войски, подъ началството на генерала Беренклау, отишла къмъ р. Иннъ, завладяла града Пассау, влѣзла въ Бавария и я заела. Баварския курфюрстъ, тъкмо въ това време (въ януарий) избранъ отъ императорскитѣ чинове за императоръ на Германия, подъ името Карлъ VII, като се лишилъ отъ роднитѣ си владѣния и като не виждалъ надлѣжаща дѣятелность отъ страна на Франция, обърналъ се къмъ Фридриха II съ молба за помощь. Тайната на договора, сключенъ отъ Фридриха II съ Австрия, станала вече явна; Франция явно осждждала бездѣйствието на Фридриха, а' Австрия, насърдчена отъ успѣхитѣ си, мислила вече за обратното покорение на Силезия. Всичко това било причина, че Фридрихъ II съ готовность склонилъ на молбата на Карла VII и рѣшилъ да испрѣвари Австрия съ подновяванието на военнитѣ дѣйствия. За да съгласува собственнитѣ си интереси съ интереситѣ на съюзницитѣ си, той рѣшилъ: 25.000 прусски войски, които се намирали въ горня Силезия, да съедини съ саксонскитѣ войски, които се намирали въ Бохемия на р. Сассава, и да тръгне право за Виена, не за да вземе столицата на Австрия, а за да отвлѣче австрийцитѣ отъ Бохемия и Бавария и да завладѣе временно Моравия. Вслѣдствие на това той тръгналъ (въ февруарий 1742 г.) къмъ Олмюцъ, който още пó рано билъ заетъ съ прусски войски подъ началството на Шверина, присъединилъ къмъ себѣ си часть отъ француозскитѣ и саксонскитѣ войски отъ Бохемия, взелъ Иглау и прѣзъ Цнаймъ слѣдвалъ къмъ Виена. Легкитѣ му войски се намирали вече на единъ прѣходъ отъ Виена; но несъгласията между съюзницитѣ, безрѣдията въ саксонскитѣ войски и отказа на саксонското правителство да даде обсадна артиллерия за обсажданието на Брюнъ, направили прѣдприятието противъ Виена безуспѣшно и безполезно, тъй като то никакъ не отвлѣкло австрийцитѣ нито отъ Бохемия, нито отъ Линцъ, нито отъ Ба-

вария. Сегюръ прѣдалъ Линцъ на Кевенхюлера, който слѣдъ това се затвърдилъ въ горня Австрия, а главната австрийска армия, началството надъ която тосканския херцогъ прѣдалъ на брата си, лотарингския принцъ Карла*), стояла въ Бохемия срѣщу съединената французско-саксонска армия, надъ която, слѣдъ оттѣглюванието на маршала Беллиля, началствувалъ маршалъ Бролйо.

Вслѣдствие на това, Фридрихъ II оставилъ при Олмюцъ 15.000 прусски войски, подъ началството на ангалтъ-дессауския принцъ Дитрихъ, самъ той съ 8.000 души тръгналъ прѣзъ Цвитау и Лейтомишлъ за Бохемия и въ Хрудимъ се съединилъ съ 12.000 прусски войски, които още въ началото на похода били испратени подъ началството на ангалтъ-дессауския принцъ Леополдъ отъ Бранденбургия въ Бохемия. Наскоро слѣдъ това саксонскитѣ войски се оттѣглили въ Саксония, а Бролйо отказалъ да съдѣйствува на Фридриха, който по такъвъ начинъ, само съ 20.000 души, които ималъ въ Бохемия, билъ прѣдоставенъ на собственнитѣ си сили.

Между това лотарингския принцъ Карлъ, като събралъ въ долня Австрия пò вече отъ 30.000 войски, влѣзълъ съ тѣхъ въ Моравия, принудилъ принца Дитриха да отстѫпи въ Силезия и тръгналъ слѣдъ Фридриха въ Бохемия. Той ималъ намѣрение да отиде право къмъ Прага и по пѫтя за тамъ да отрѣже прусската армия отъ Бролйо и отъ магазинитѣ ѝ въ Часлау и Колинъ, и лесно да я разбий, понеже я прѣдполагалъ твърдѣ слаба. Като се научилъ за движението му, Фридрихъ отъ Хрудимъ тръгналъ срѣщу него. Двѣтѣ армии се срѣщнали (на 17 май) при селението Хотузицъ, близо до градеца Часлау. Силитѣ на прусската армия възлизали до 24.000, а на австрийската до 30.000 души. Като се построили въ 4 колони, австрийцитѣ тръгнали срѣщу лагера на прусската армия. Фридрихъ, като турилъ една силна батарея прѣдъ дѣсното си крило, съ конницата отъ послѣднето атакувалъ и отблъсналъ конницата отъ австрийското лѣво крило и би можалъ даже да доведе въ растройство и австрийската пѣхота, ако прусската конница не бѣше въ свой рѣдъ атакувана отъ прѣсна австрийска и принудена отъ нея да отстѫпи. Вмѣсто да се въсползва отъ одържания си успѣхъ, австрийската конница въ безрѣдица се спуснала да граби прусския лагеръ и наскоро била отблъсната. Тогава лотарингския принцъ атакувалъ лѣвото прусско крило и ималъ извѣстенъ успѣхъ, но направилъ голѣма погрѣшка, като заповѣдалъ да подпалятъ селението Хотузицъ: въсползвана отъ това, прусската пѣхота отстѫпила, като свила фронта си назадъ (en potence) и отблъснала неприятеля съ загуба за него. Най послѣ атаката, произведена отъ Фридриха лично противъ лѣвото австрийско крило, рѣшила побѣдата въ полза на прусситѣ. Австрийцитѣ били разбити и отстѫпили въ Моравия съ загуба на около

---

*) Лотарингския и барски херцогъ Карлъ (duc de Lorraine et Bar) е роденъ въ 1713 г. и билъ братъ на императора Франциска или Франца I, съпругъ на Мария-Терезия. Въ независимото си военно началствувание показалъ голѣми способности, проницателность и вѣренъ възглѣдъ, безъ увлѣчение въ буйна смѣлость. Слѣдъ Аахенския миръ билъ назначенъ губернаторъ и генералъ-капитанъ (намѣстникъ) на австрийска Нидерландия, живѣлъ пó вечето въ Брюкселъ и народа много го обичалъ за кроткото му правосѫдно управление. Въ 1757 година поелъ главното началство надъ цѣлата австрийска армия, противъ Фридриха, но билъ побѣденъ отъ него. Искусенъ полководецъ, щастливъ противъ баварцитѣ и французитѣ, той нѣмалъ щастие противъ самия Фридриха и остатъка отъ живота, до смъртьта си 1780 г., посвятилъ на мѫдрото управление на Нидерландия.

7.000 души. Фридрихъ не ги прѣслѣдвалъ и останалъ при Часлау и Колинъ. Въ сжщото време князь Лобковичъ съ 7.000 австрийски войски тръгналъ отъ Будвейсъ къмъ Фрауенбургъ и обсадилъ този градъ; но, при приближението на Бролйо, снелъ обсадата и взелъ да отстжпва обратно къмъ Будвейсъ. Бролйо го прѣслѣдвалъ и, като настигналъ въ планинската тѣснина при Сахе (Sahe) арриергарда му, разбилъ го съвършенно.

Като се нуждаялъ вече отъ срѣдства за продължение на войната и като видѣлъ, колко малко можало да се облѣга на съдѣйствието на съюзницитѣ си, Фридрихъ, въсползванъ отъ одържания успѣхъ надъ австрийцитѣ, прѣдложилъ на Мария-Терезия отдѣленъ миръ. Мария-Терезия, като искала по́ скоро да се избави отъ най опасния отъ враговетѣ си, по необходимость се съгласила на тѣжкитѣ и даже унизителни за Австрия условия на този миръ. Въ юний 1742 година въ Бреславль билъ сключенъ мира, по който глацското графство, долня и горня Силезия, съ исключение на тешенското, троппаускрто и иегерндорфското княжества, и земитѣ, лѣжащи по дѣсната страна на р. Оппа, били отстжпени на Пруссия, а послѣднята въ замѣна на това взела върху себѣ си исплащанието на Англия 1.700.000 талера държавенъ дългъ на Австрия, обезпеченъ отъ доходитѣ на Силезия. Въ края на годината къмъ този миръ се присъединила Саксония, а ханноверския курфюрстъ (английския краль Георги II) сключилъ съ Фридриха приятелски договоръ.

Като свършила войната съ Пруссия, Австврия отново обърнала всичкитѣ си сили противъ французитѣ, баварцитѣ и испанцитѣ. Лотарингския принцъ Карлъ, като съсрѣдоточилъ австрийскитѣ войски въ Бохемия, блокиралъ Прага и въ нея маршала Бролйо съ цѣлата французска армия. Малебуа съ 40-хилядната си армия тръгналъ отъ Вестфалия за Бохемия на помощь на армията на Бролйо. Но лотарингския принцъ, като оставилъ часть отъ войскитѣ си прѣдъ Прага, съ останалитѣ отишълъ срѣщу него и не само го задържалъ, но, при съдѣйствието на Кевенхюлера, който дошълъ съ главнитѣ си сили отъ Бавария въ Бохемия, даже принудилъ Малебуа да отстжпи въ Бавария, гдѣто и се съединилъ съ баварската армия на Секкенцорфа. Слѣдъ това австрийцитѣ продължавали блокадата на Прага. Наскоро въ французската армия се появилъ голѣмъ гладъ, болѣсти и смъртность. Бролйо, като оставилъ въ Прага маршала Беллиля съ 22.000 души, отишълъ въ Бавария. Беллиль, въпрѣки глада, нуждата и болѣститѣ, които достигнали до крайна степень, държалъ се въ Прага дори до декемврий 1742 година, но най послѣ, като понесълъ голѣма загуба и като не билъ въ състояние да се държи по́ вече въ Прага, излѣзълъ отъ нея нощемъ и успѣлъ да се промъкне къмъ Егеръ, а отъ тамъ въ Бавария, макаръ съ много голѣмъ трудъ и съ незначителенъ вече брой войска (9.000 души). Слѣдъ оттѣглюванието на французитѣ, австрийцитѣ заели Прага и цѣла Бохемия.

Отъ друга страна, Мюнхенъ и почти цѣла Бавария били тъй сжщо въ властьта на австрийцитѣ. Макаръ въ май херцога д'Аркуръ (d'Harcourt), като прѣминалъ съ единъ корпусъ французски войски прѣзъ Рейнъ и като се съединилъ съ пфалскитѣ и хессенскитѣ войски, влѣзълъ, всичко съ 26.000 души, въ Бавария и истикалъ отъ нея австрийцитѣ, но послѣднитѣ, усилени съ подкрѣпления, къмъ края на годината заели цѣла Бавария. Като билъ много по́ силенъ

отъ Кевенхюлера, д'Аркуръ би можалъ да одържи надъ него важни успѣхи, но като ималъ отъ двора си тайна заповѣдь — да не прѣдприема нищо рѣшително, ограничавалъ се съ най нищожни дѣйствия. Въ края на годината, когато Кевенхюлеръ се оттѣглилъ въ Бохемия, Секкендорфъ завладялъ долня Бавария и Мюнхенъ, и Карлъ VII се върналъ въ столицата си, но не за дълго.

Въ Италия австрийскитѣ и съединившитѣ се съ тѣхъ сардински войски, на брой 30.000 души, подъ началството на фелдмаршала Трауна, завладяли Модена и Мирандола. Неаполитанския краль, като присъединилъ незначително число отъ войскитѣ си (7.000) къмъ испанската армия на Монтемара, готвилъ се дѣятелно да дѣйствува въ полза на брата си, инфанта дона Филиппа. Но английската флота, като дошла неочаквано при Неаполъ и заплашила да го бомбардира, принудила неаполитанския краль на неутралитетъ. Неаполитанскитѣ войски били извикани назадъ отъ армията на Монтемара, и наскоро слѣдъ това тъзи армия, силно притискана отъ съюзницитѣ, отстжпила въ южна Италия. Въ септемврий инфанта донъ Филиппъ съ друга една испанска армия прѣминалъ прѣзъ Пиринеитѣ, влѣзълъ прѣзъ Провансъ въ Пиемонтъ и се опитвалъ да завладѣе Ницца, но нѣмалъ успѣхъ и, като отстжпилъ въ Савойа, затвърдилъ се въ нея.

§ 21.

Похода въ 1743 година.

Дѣйствията на Рейнъ и въ Италия.

Успѣхитѣ на австрийцитѣ били още пó значителни въ 1743 година. Като оставили въ Бавария, противъ Малебуа и Секкендорфа, само часть отъ силитѣ си, съ главнитѣ, подъ началството на фелдмаршала Трауна, тѣ се обърнали противъ испанската армия, която отново влѣзла (въ февруарий) въ моденското херцогство и надъ която, вмѣсто херцога Монтемара, началствувалъ маршалъ Гажъ (Gages). Послѣдния атакувалъ австро-сардинската армия на Трауна (на 8 февруарий) при Кампо-Санто, но билъ разбитъ и истиканъ до Римини въ Черковната областъ. Отъ друга страна, инфанта донъ Филиппъ два пжти се опитвалъ да нахлуе отъ Савойа въ Пиемонтъ, но безъ успѣхъ.

Между това Англия рѣшила да отслаби политическото влияние на Франция върху работитѣ на Германия, като явно поддържа, както правата на Мария-Терезия върху австрийския прѣстолъ, тъй и прѣданния на Австрия майнцски курфюрстъ, а пфалския курфюрстъ да принуди на неутралитетъ. Съ тъзи цѣль въ Нидерландия била събрана, подъ личното прѣдводителство на английския краль, Георги II, тъй нарѣчената *прагматическа* армия, съставена отъ английски, ханноверски и австрийски войски, всичко около 43.000 души. Като прѣминала отъ Нидерландия на Майнъ, тъзи армия се разположила между Ашафенбургъ и Ханау. Противъ нея билъ испратенъ отъ Елзасъ маршалъ Ноаль (Noailles) съ 50-хилядна французска армия. Съ намѣрение да отрѣже прагматическата армия отъ Ханау, гдѣто се намирали магазинитѣ ѝ, и отъ Нидерландия, маршалъ Ноаль прѣминалъ скрито въ Диттингенъ прѣзъ Майнъ, но, вслѣдствие погрѣшкитѣ на генералитѣ си, билъ разбитъ (на 27 юний) въ едно сражение при Диттингенъ и принуденъ да отстжпи задъ Рейнъ.

Въ Бавария лотарингския принцъ

разбилъ (на 9 май) при Зимпахъ съединената баварска, пфалска и хессенска армия на генерала Минуцци и заедно съ австрийския генералъ Щенха, който нахлулъ отъ Тиролъ въ Бавария, принудилъ маршала Бролйо да отстжпи прѣзъ Швабия задъ Рейнъ. Секкендорфъ съ баварскитѣ войски билъ принуденъ да се отдѣли отъ французитѣ и да сключи съ австрийцитѣ примирие. Цѣла Бавария била заета отъ австрийцитѣ.

Слѣдъ това двѣтѣ армии на лотарингския принцъ и на Георги II, като нѣмали вече насрѣща си въ Германия неприятели, тръгнали отъ двѣ страни задъ Рейнъ за да дѣйствуватъ противъ Елзасъ и Лотарингия. Първата отъ тѣхъ, като прѣминала прѣзъ Рейнъ въ Базелъ, не можала да се задържи на лѣвата страна на Рейнъ и се върнала на дѣсната, въ Брейзгау; а послѣднята, като прѣминала прѣзъ Рейнъ въ Майнцъ, заела Вормсъ, истикала французитѣ къмъ собственнитѣ имъ граници и, като разрушила укрѣпленията имъ на р. Квейхъ, близо до Ландау, расположила се на зимни квартири въ Нидерландия и Вестфалия.

§ 22.

Похода въ 1744 година.

Дѣйствията въ Италия, Нидерландия и на Рейнъ.

И тъй войната за наслѣдството на австрийския прѣстолъ, слѣдъ три години отъ началото ѝ, взела рѣшителенъ обратъ въ полза на Австрия. Още въ началото на 1743 година, въ Вормсъ билъ сключенъ съюзъ между Австрия, Англия и Сардиния. Мария-Терезия отстжпила часть отъ владѣнията си въ сѣверна Италия на сардинския краль, който се задължилъ да съдѣйствува на Австрия въ Италия съ войски. А въ 1744 год. Англия склонила и саксонския курфюрстъ Августа III на страната на Австрия: въ Варшава билъ сключенъ другъ съюзъ между Австрия, Англия и Саксония. Политическото надмощие прѣминало отъ страната на противницитѣ на Австрия на страната на тъзи послѣднята и на нейнитѣ съюзници. Противъ Австрия оставали само Франция и Испания; но и тукъ лесно можало да се очаква, че Франция, стрѣстната отъ несполукитѣ на войскитѣ си въ Германия и застрашавана вече отъ сѣверъ и истокъ въ собственнитѣ си прѣдѣли, ще прибѣгне най послѣ до отдѣлно примирение съ Австрия. А въ случай на такова примирение, твърдѣ вѣроятно било, че Австрия ще обърне всичкитѣ си сили противъ Пруссия. А за това Фридрихъ II виждалъ необходимостьта отново да прибѣгне къмъ оржжие, за да може до сключването на общъ европейски миръ да принуди Мария-Терезия рѣшително да се откаже отъ Силезия, вслѣдствие на което той взелъ дѣятелно и тайно да се готви за подновяване на войната съ Австрия.

Между това Франция явно обявила война на Австрия и Англия и извадила двѣ армии. Главната отъ тѣхъ, на брой 80.000 души, подъ личното прѣдводителство на Людовика XV, се намирала въ Фландрия и била прѣдназначена да дѣйствува настжпателно. Другата армия, събрана въ Елзасъ подъ началството на маршала Коани (Coigny), имала назначение да отбранява Елзасъ и лѣвия брѣгъ на Рейнъ отъ Майнцъ до Форта-Луи или почти до Щрасбургъ. Наскоро къмъ армията на Куани се присъединилъ дошлия отъ Бавария Секкендорфъ съ 20.000 баварски войски. Съюзницитѣ отъ своя страна

събрали около 76.000 души въ Нидерландия на лагеръ при Алостъ, въ околноститѣ на Брюкселъ, и около 70.000 души, подъ началството на лотарингския принцъ, на лагеръ при Хайлбронъ. Людовикъ XV почналъ похода съ обсадата на крѣпостьта Мененъ (Menin), слѣдъ прѣвземанието на която завладѣлъ Ипернъ, Фюрнъ и малката крѣпость Кнокъ (Knock). Между това армията на лотарингския принцъ тръгнала къмъ Филипсбургъ, прѣминала близо до тъзи крѣпость прѣзъ Рейнъ и истикала армията на Куани задъ р. Моттеръ. Людовикъ XV, като оставилъ въ Нидерландия маршала графа саксонски съ 45.000 души, съ останалитѣ войски отишълъ лично въ Елзасъ, за кждѣто опжтилъ сжщо и най близкитѣ отряди, вслѣдствие на което армията на Куани трѣбвало да възлѣзе до 90.000 души. Такова съсрѣдоточение на силитѣ отъ страна на французитѣ можало би да бжде твърдѣ опасно за армията на лотарингския принцъ, толкозъ по̀вече, че тя тъкмо въ туй време прѣдприела обратно движение за Бохемия, по причини, изложени по́ долу. Но разболяванието на Людовика XV причинило бавность въ дѣйствията на французитѣ, тъй че армията на лотарингския принцъ успѣла безпрѣпятственно да прѣмине на дѣсната страна на Рейнъ, и слѣдъ нея отишълъ въ Бавария само Секкендорфъ съ баварскитѣ войски.

Въ Италия принцъ Конти и инфанта донъ Филиппъ, като влѣзли въ началото на годината съ една французско-испанска армия отъ Провансъ въ Пиемонтъ, обсадили града Кони, разбили на р. Стура войскитѣ на сардинския краль и завладяли Вилафранка, Онеллия и Ницца, но прѣзъ есеньта, по недостатъкъ на храна и разливанието на рѣкитѣ, били принудени да се върнатъ въ Пиемонтъ. Отъ друга страна князъ Лобковичъ, който замѣстилъ фелдмаршала Трауна, принудилъ (въ срѣдата на мартъ) испанската армия на маршала Гажа, расположена въ силна позиция близо до Пезаро, да отстжпи въ неаполитанското кралство. Неапонитанския краль, който се отказалъ отъ неутралитета и обявилъ война на Австрия, присъединилъ войскитѣ си къмъ армията на Гажа. Този послѣдния и инфанта донъ Карлосъ тръгнали съ испанско-неаполитанската армия противъ князa Лобковича. Движението на тѣзи прѣвъсходящи сили противъ него, сжщо както и успѣхитѣ на Конти и инфанта дона Филиппа въ Пиемонтъ, принудили князa Лобковича да отстжпи въ Тоскана, а Гажъ и инфанта донъ Карлосъ, слѣдвайки задъ него, расположили се на границитѣ на Черковната область, въ укрѣпена позиция при Веллетри.

§ 23.

2-та Силезска война.

Дѣйствията въ 1744 год. въ Бохемия, на Рейнъ и въ Бавария.

Като сключилъ Бреславлския миръ, който му утвърдилъ Силезия, но като прѣдвиждалъ необходимостьта за нова война съ Австрия, Фридрихъ II се трудилъ заблаговременно да увеличи отбранителнитѣ си срѣдства, особенно да усили армията си. Набора на войскитѣ се извършвалъ твърдѣ дѣятелно и въ 1743 година прусската армия била усилена още съ 10 баталиона и 10 ескадрона, а всичко отъ встжпванието на Фридриха II на прѣстола — съ 31 баталионъ, 72 ескадрона и 6 роти артиллерия. Заедно съ това силезскитѣ крѣпости: Глацъ, Бригъ, Глогау,

Нейссе и Козель били доведени въ най добро отбранително състояние и въ тѣхъ били събрани значителни военни запаси; сжщо били приготвени и парични срѣдства, достатъчни да покриятъ разходитѣ за новата война. А въ началото на 1744 год. Фридрихъ II се убѣдилъ, че настанало време да поднови войната съ Австрия, да отвлѣче съ това силитѣ ѝ отъ Франция и да прѣдвари примирението на послѣднята съ нея. Съ тъзи цѣль той сключилъ нови съюзи, въ май, въ Франкфуртъ — съ Карла VII, съ пфалцския курфюрстъ и съ хессенъ-каселския ландграфъ (шведски краль), а въ юний — съ Франция. Отъ страна на Руссия и Швеция той се надявалъ да бжде напълно обезпеченъ чрѣзъ прѣговори и сродяване съ царствующитѣ имъ домове. Тогава се имало вече прѣдъ видъ оженванието на холщайнъ-готторпския принцъ Карлъ-Петъръ-Улрихъ, племянникъ на императрица Елисавета Петровна (въ послѣдствие императоръ Петъръ III) за ангалтъ-цербтската принцеса (въ послѣдствие императрица Екатерина II, родена и въспитана въ Пруссия), и оженванието сестрата на Фридриха II, принцеса Улрика, за шведския наслѣденъ принцъ. Фридрихъ II очаквалъ свършванието на тѣзи прѣговори, сжщо и примирението на Руссия съ Швеция, за да може послѣ съ посрѣдничеството на Швеция да добие неутралитета на Руссия. Между това, по договора съ Людовика XV, французската армия трѣбвало извѣстно време да задържа армията на лотарингския принцъ на Рейнъ и съ това да улесни дѣйствията на прусситѣ въ Бохемия. Но тъй като, вмѣсто това, французитѣ едва сами успѣли да удържатъ за себѣ си Елзасъ, то Фридрихъ рѣшилъ веднага да почне военнитѣ дѣйствия. Като оставилъ ангалтъ-дессауския принцъ съ 17.000 души да наблюдава Саксония, а Марвица съ 22.000 въ горня Силезия да застрашава Моравия, самъ Фридрихъ съ 70.000 души въ края на августъ влѣзълъ съ три колони отъ Саксония, Лузация и Силезия въ Бохемия, съединилъ армията си подъ Прага и обсадилъ този градъ, който, 6 дни слѣдъ откриванието на траншеитѣ, се прѣдалъ по капитулация.

Внезапното нападение на Бохемия накарало Мария-Терезия да вземе мѣрки за по́ скорото съсрѣдоточение при Будвейсъ на най близкитѣ войски отъ Моравия, Австрия и Унгария (въ послѣднята било рѣшено да се събере 45.000 инсуррекция), армията на лотарингския принцъ изъ-отвъдъ Рейнъ и 20.000 съюзни саксонски войски, което трѣбвало да състави слѣдъ време до 100.000 души.

Между това Фридрихъ, като взелъ Прага, искалъ да отиде къмъ Пилзенъ, да завладѣе магазинитѣ които се приготовлявали въ него за армията на лотарингския принцъ и, като заеме проходитѣ въ бохемскитѣ планини, да прѣгради съ това пжтя на тъзи армия за въ Бохемия. Но за да избѣгне несъгласията съ съюзницитѣ си и да имъ угоди, особенно на Карла VII, той противъ волята си билъ принуденъ да се съгласи на тѣхнитѣ искания и отишълъ къмъ Таборъ, въ южна Бохемия, съ цѣль, като застрашава долня Австрия, да отвлѣче тамъ армията на лотарингския принцъ; освѣнъ това той раздробилъ значителна часть отъ армията си за заемание разни пунктове въ Бохемия, вѣроятно съ надѣжда да задържи за себѣ си пограничнитѣ съ Силезия окржзи. Тѣзи погрѣшки имали важни послѣдствия. Въ лагера при Будвейсъ се събрали вече, подъ началството на фелдмаршала Трауна, около 45.000 австрийски войски, въ туй число до 20.000

легки унгарски. Щомъ се отдалечилъ на нѣколко прѣхода отъ Прага, Траунъ го заобиколилъ отъ всички страни съ многобройнитѣ си легки войски и почналъ тъй успѣшно да дѣйствува на съобщенията му съ Прага, че Фридрихъ, като нѣмалъ възможность да държи войскитѣ си въ тъзи разорена и напусната отъ жителитѣ ѝ страна, принуденъ билъ да се приближи до границитѣ на Силезия.

Между това лотарингския принцъ, като влѣзълъ въ Бохемия отъ западъ, прѣминалъ прѣзъ р. Молдава, отрѣзалъ въ Таборъ около 3.000 прусски войски, въ туй число болнитѣ отъ прусската армия, и заедно съ Трауна отишълъ слѣдъ Фридриха. Австрийската армия, като се укривала въ укрѣпени позиции, то срѣщу фронта, то срѣщу фланговетѣ на прусската армия, като я заобикаляла и безпокоила отъ всички страни съ легкитѣ си войски, постоянно избѣгвала боя, щомъ Фридрихъ го търсилъ, и съ непрѣстанни прѣдвижения и дѣйствия на съобщенията на прусската армия съ Прага и Силезия до толкова я отслабила и изнурила и я довела до такова плачевно положение, че Фридрихъ се принудилъ (въ ноемврий) да отстжпи въ Силезия, гдѣто се и расположилъ на зимни квартири. Прусския гарнизонъ, който билъ оставенъ въ Прага, трѣбвало тъй сжщо да отстжпи въ Силезия, като хвърли на въздуха пó главнитѣ градски укрѣпления. Но скорото пристигание на австрийцитѣ при Прага въспрѣпятствувало да се испълни това и Прага, съ всичкитѣ находивши се въ нея прусски арсенали, паркове и запаси, била взета отъ австрийцитѣ. Латарингскияпринцъпрѣслѣдвалъ прусската армия до границитѣ на Силезия и даже заелъ часть отъ горня Силезия; но ангалтъ-дессауския принцъЛеополдъ наскоро го принудилъ да отстжпи и тогава австрийцитѣ отишли въ Моравия, а саксонцитѣ къмъ Бунцлауи Лейтмерицъ.

Въ този походъ, който се свършилъ толкова несполучливо за Фридриха и прусската армия, дѣйствията на австрийцитѣ били пó благоразумни и искусни и стоятъ пó горѣ отъ дѣйствията на Фридриха, които, съ исключение на движението къмъ Прага и вземанието на този градъ, били погрѣшни, нерѣшителни и нищожни, вслѣдствие раздробяванието на силитѣ и желанието да се прикрие едновременно и Прага, и Силезия. За успѣха на австрийцитѣ способствували тъй сжщо: прѣвъсходството имъ въ силитѣ въобще (97.000 души срѣщу 70.000 пруси) и въ легкитѣ войски особенно и враждебното расположение на жителитѣ на Бохемия къмъ пруситѣ.

Секкендорфъ, слѣдвайки задъ лотарингския принцъ, влѣзълъ въ Бавария и, като се съединилъ съ пфалскитѣ и хессенскитѣ войски, а въ септемврий и съ часть отъ французскитѣ войски, въ края на годината съвсѣмъ истикалъ австрийскитѣ войски отъ Бавария. Карлъ VII отново се върналъ въ Мюнхенъ, но въ началото на слѣдующата година умрѣлъ и синъ му Максимлианъ-Иосифъ го наслѣдилъ въ звание баварски курфюрстъ. Въ септемврий двѣтѣ французски армии прѣминали прѣзъ Рейнъ и едната отъ тѣхъ, на брой около 70.000 души, подъ личното прѣдводителство на Людовика XV, обсадила (на 11 октомврий) крѣпостьта Фрейбургъ (въ Брейзгау), която въ ноемврий се прѣдала по капитулация, — а другата армия, подъ началството на Беллиля, заела австрийска Швабия и 4-тѣ горски градове (Waldstädte), но била отблъсната отъ Форарлбергъ. Въ ноемврий на Рейнъ, Мозель и Ланъ се събирала, подъ началството на принца Конти, третя французска армия.

§ 24.

Похода въ 1745 година.

Дѣйствията на Рейнъ, въ Бавария, Силезия, Бохемия, Саксония, Нидерландия и Италия.

Съ настжпването на 1745 година обстоятелствата отново взели благоприятенъ обратъ за австрийцитѣ, които имали въ Бавария, Швабия и на Майнъ успѣхъ слѣдъ успѣхъ. На 7 януарий австрийскитѣ войски, подъ началството на барона Тюнгена, одържали побѣда надъ баварскитѣ войски при Амбергъ, вслѣдствие на която заели цѣлия горний Пфалцъ. Наскоро обаче принцъ Конти, като прѣминалъ (въ февруарий) съ французската армия прѣзъ Рейнъ и Майнъ, истикалъ ги задъ р. Ланъ. Въ мартъ австрийския генералъ графъ Батиани, като съсрѣдоточилъ около 12.000 войски, отново нахлулъ въ Бавария, атакувалъ растѣгнатитѣ квартири на съюзницитѣ, завладялъ баварскитѣ магазини на Дунава, отрѣзалъ на р. Иннъ хессенскитѣ войски отъ баварскитѣ, разбилъ при Пфаффенхофенъ (на 15 априлий) французскитѣ и пфалцскитѣ войски на Сегюра и ги прѣслѣдвалъ до границитѣ на Швабия. Цѣла Бавария била отново заета отъ австрийцитѣ и баварския курфюрстъ Максимилианъ-Иосифъ билъ принуденъ да сключи съ Австрия въ Фюссенъ (на 22 априлий) отдѣленъ миръ, по който за винаги се отказалъ отъ правата на баварския домъ върху австрийския прѣстолъ и призналъ прагматическото постановление, а Австрия му възвърнала роднитѣ владѣния. Вслѣдствие на това французскитѣ, пфалцскитѣ и хессенскитѣ войски испразнили Бавария.

Като свършила войната отъ тъзи страна съ отцѣпванието отъ Пруссия и Франция важния за тѣхъ съюзникъ въ срѣдата на Германия, Австрия сключила (на 18 май) съ Саксония въ Лайпцигъ новъ, таенъ договоръ, койтоималъ за цѣль нахлуванието въ Силезия. А въ началото на годината (на 8 януарий), по нейно настояване, въ Варшава билъ подновенъ съюза между Англия, Холландия и Саксония, съ цѣль да се поддържа прагматическото постановление.

Между това при Кёнигрецъ въ Бохемия се съсрѣдоточавали главнитѣ сили на австрийската и саксонската армии, подъ началството на лотарингския принцъ и саксенъ-вейссенфелския херцогъ. Въ априлий австрийскитѣ генерали Кароли и Надашди*), съ часть отъ австрийскитѣ и саксонскитѣ войски, нахлули въ горня Силезия, заели въ нея много пунктове, а въ май една измѣна прѣдала въ тѣхна власть крѣпостьта Козель.

Фридрихъ, като очаквалъ влизанието на съюзницитѣ въ Силезия по посока на Ландсхутъ, въ края на априлий съсрѣдоточилъ главнитѣ сили на армията си, на брой около 60.000 души, при Франкенщайнъ. Прѣднитѣ му войски били расположени покрай границитѣ на Бохемия и Моравия, отъ Лузация до Полша. Като намислилъ да разбий съюзницитѣ при излизанието имъ изъ планинитѣ, той пръсналъ слухъ, че ще отстжпва къмъ Бреславль, направилъ всички потрѣбни за това распорѣждания, даже испратилъ къмъ Бреславль всичкитѣ тѣжки обози на ар-

*) Францъ Надашди (Nadasdy) е роденъ въ 1708 г. въ Унгария. Умрѣлъ на 13 май 1783 год. въ Варащинъ и оставилъ слѣдъ себѣ си спомѣнъ на пъргавъ кроатски партизанинъ и смѣлъ, рѣшителенъ и искусенъ кавалерийски генералъ.

мията, а той съ нея се разположилъ скрито задъ горитѣ при Рейхенбахъ, като турилъ близо до Стригау авангардъ.

Въ края на май 92-хилядната австро-саксонска армия прѣминала прѣзъ хребета на исполинскитѣ планини (Riesengebirge) и дѣйствително тръгнала къмъ Ландсхутъ. Съюзницитѣ допуснали да бѫдѫтъ напълно излъгани и увѣрени, че Фридрихъ съвсѣмъ отстѫпва къмъ Бреславль, безгрижно вървяли къмъ Стригау, имайки въ авангардъ саксонскитѣ войски. Но, въ време на това имъ движение, Фридрихъ скрито прѣкаралъ цѣлата прусска армия къмъ Стригау и испратилъ авангарда си на другата страна на този градъ. На 7 юний прѣди разсъмване прусската армия, като прѣминала прѣзъ рѣкичката Стригау, построила се въ боенъ рѣдъ. Саксонскитѣ войски, като доближили до Стригау, били срѣщнати най напрѣдъ съ огъня на прусската артиллерия, а послѣ тъй стрѣмително атакувани, че били доведени въ пълно растройство и отблъснати прѣди още главнитѣ сили (австрийската армия) да успѣятъ ца имъ дойдатъ на помощь. Лотарингския принцъ ускорилъ движението, но тъй като саксонцитѣ съставлявали авангарда и заедно съ това лѣвото крило на съюзната армия, то поражението имъ дало възможность на Фридриха съ дѣсното си крило да залови лѣвото крило на австрийцитѣ и да го отхвърли върху центра имъ, тогазъ когато отъ друга страна конницата на лѣвото прусско крило, сражавайки се съ извънрѣдна храбрость, издържала, подъ началството на Геслера, блѣскави успѣхи надъ дѣсното австрийско крило. Австрийцитѣ били разбити и отхвърлени къмъ Хохенфридбергъ. Ариергарда имъ, като заелъ Хохенфридбергъ и удържайки прѣдъ себѣ си лѣвото прусско крило, обезпечилъ по̀ нататъшното отстѫпление на съюзната армия въ Бохемия, гдѣто тя се расположила задъ Елба, близо до Кёнигсгрецъ, като загубила въ боя и въ време на отстѫплението около 15.000 убити, ранени и плѣнени и още по̀ много избѣгали.

Тактическитѣ распорѣждания на Фридриха прѣдъ боя и въ време на самия бой, съ които той приготвилъ и одържалъ побѣдата, се отличаватъ съ забѣлѣжително искуство, особенно въ отношение на съвокупното употрѣбление на тритѣ рода войски. Но Фридрихъ не се въсползвалъ отъ одържаната побѣда и, имайки възможность съвсѣмъ да унищожи съюзната армия или поне да ѝ нанесе още по̀ голѣмо поражение, оставилъ я да отстѫпи безпрѣпятственно. Като отишълъ слѣдъ нея прѣзъ Ландсхутъ въ Бохемия, той се расположилъ на срѣща ѝ близо до Кёнигсгрецъ, между рр. Елба и Адлеръ. Тукъ и двѣтѣ страни, безъ да прѣдприематъ нищо рѣшително, два мѣсеца водили малка война и маневрирали едната противъ съобщенията на другата. Но въ този родъ дѣйствия австрийцитѣ отново взели прѣвъсходството, довели прусската армия до сѫщото положение, каквото и прѣдидущата година, и най послѣ принудили Фридриха да отстѫпва къмъ границитѣ на Силезия. Прѣслѣдвайки го, тѣ искали съ едно флангово движение къмъ Траутенау да го отрѣжатъ отъ Силезия и на брой 40.000 души атакували (на 30 септемврий) прусската армия, която брояла не по̀ вече отъ 18.000 души, въ време на похода и на неудобна за дѣйствията ѝ мѣстность при Сооръ или Зооръ (Soor). Тъй като тѣ се появили срѣщу лѣвото крило на прусската армия, то Фридрихъ билъ принуденъ най напрѣдъ да направи промѣнение на фронта съ дѣсния флангъ

напрѣдъ. Лотарингския принцъ не се въсползвалъ отъ това и позволилъ на пруситѣ безпрѣпятственно да извършатъ това трудно и опасно построение. Слѣдъ това прусската конница отблъснала конницата на австрийското лѣво крило, а пѣхотата отъ прусското дѣсно крило послѣдвала задъ конницата си и завладѣла неприятелската батарея, расположена на височинитѣ. Австрийската армия, заловена отъ фланга и тила, била доведена въ растройство и взела да отстжпва. Конницата отъ прусското лѣво крило, въсползвана отъ това, атакувала и довършила поражението на австрийцитѣ, които отстжпили къмъ Кенигсхофъ, съ загуба около 8.000 души и 22 топа. Прусската армия, като загубила до 3.000 души, като била твърдѣ слаба и като търпяла недостатъкъ, не прѣслѣдвала австрийската армия и, безъ да извлѣче по този начинъ никаква полза отъ одържаната отъ нея побѣда, отстжпила въ Силезия, гдѣто се и расположила на зимни квартири. Прѣзъ есеньта австрийския фелдмаршалъ графъ Естерхази нахлулъ въ горня Силезия, но пруситѣ подъ началството на нассауския графъ, като отнели най напрѣдъ крѣпостьта Козель, принудили послѣ австрийцитѣ да отстжпятъ къмъ Тропау и взели въ плѣнъ 2-хилядния австрийски отрядъ на генерала Фландрини.

Въ този походъ, сжщо както и въ прѣдидущия, Фридрихъ водилъ войната доста погрѣшно и неискусно; раздробилъ армията си на отряди и до толкова я отслабилъ, че, като влѣзълъ въ Бохемия съ 65.000 души, въ сражението при Зооръ ималъ само 18.000. Въ Бохемия той дѣйствувалъ твърдѣ нерѣшително, като се грижилъ само за хра́нението на войскитѣ и, въпрѣки безспорното прѣвъсходство на австрийцитѣ въ водението на малката война и на несполучливото ѝ водение отъ пруситѣ въ 1744 година, той пакъ прибѣгналъ къмъ нея. За това и послѣдствията били сжщитѣ. Но за туй пъкъ тактическитѣ распорѣждания на Фридриха въ сраженията при Хохенфридбергъ и особенно при Зооръ се отличаватъ съ особенно искуство. Сражението при Зооръ принадлѣжи къмъ числото на най блѣскавитѣ подвизи. Въ него прусската армия, внезапно атакувана отъ неприятеля въ време на похода, въ флангъ, съ сили по̀ вече отъ двойно прѣвъсходящи, извършила промѣнение на фронта и съ усиленото си дѣсно крило атакувала края на лѣвото неприятелско крило въ косъ боенъ рѣдъ, на стжпала отъ дѣсния флангъ, като оттѣглювала въ сжщото време лѣвото си крило, задържайки съ него останалата часть отъ австрийската армия и извършвала всичко това въ най голѣмъ рѣдъ. По такъвъ начинъ бойната линия на австрийцитѣ била постепенно отхвърляна и довеждана въ растройство.

Въ августъ сжщата година Фридрихъ II обявилъ война на саксонския курфюрстъ, като съюзникъ на Мария-Терезия, и събралъ на границитѣ на Саксония 18.000 войски подъ началството на ангалтъ-дессауския принцъ Леополдъ; обаче, като сключилъ сжщевременно (на 16 августъ) миренъ договоръ съ Англия въ Ханноверъ и като се надявалъ за скоро сключване на общъ миръ, не почвалъ още военнитѣ дѣйствия. Но Мария-Терезия и Августъ III не се присъединили къмъ ханноверския договоръ и даже се готвили да съединятъ 10.000 австрийски войски, които се намирали на Рейнъ, съ 25.000 саксонски събрани около Лайпцигъ, а прѣзъ зимата да ги испратятъ прѣзъ долня Лузация къмъ Берлинъ, тогазъ когато армията на лотарингския

принцъ трѣбвало да тръгне сжщо за тамъ прѣзъ горня Лузация. Като се научилъ за това, Фридрихъ побързалъ да испрѣвари съюзницитѣ съ настжпателни дѣйствия. Като събралъ въ долня Силезия около 35.000 войски, въ срѣдата на ноемврий той неочаквано прѣминалъ съ тѣхъ при Наумбургъ прѣзъ р. Квейса, отблъсналъ при Гросъ-Геннерсдофъ прѣднитѣ саксонски войски, завладялъ въ Гёрлицъ голѣмитѣ магазини, приготвени за армията на лотарингския принцъ, причинилъ на тъзи армия значителна загуба въ частни сблъсквания и, като я принудилъ да отстжпи въ Бохемия прѣзъ Циттау и Габель, испратилъ генерала Левалда съ 10.000 души прѣзъ Бауценъ да застрашава Дрезденъ.

Въ сжщото време ангалтъ-дессауския принцъ Леополдъ съ 34.000 войски, събрани около Халле, влѣзълъ въ Саксония отъ западъ, истикалъ саксонскитѣ войски отъ Скёйдицъ и укрѣпленията, издигнати при Лайпцигъ, принудилъ Лайпцигъ да се прѣдаде по капитулация, слѣдъ това взелъ Торгау и Мейссенъ, въ послѣдния отъ тѣхъ се съединилъ съ 10-тѣ хиляди души на Левалда, отворилъ съобщения съ Фридриха и, като тръгналъ къмъ Касселдорфъ, атакувалъ и разбилъ при него (на 15 декемврий) 25-хилядната саксонска армия, която при този случай загубила до 4.500 души убити и ранени, 5.000 плѣнени и 48 топа. Находившия се при тъзи армия австрийски отрядъ, сжщо както и армията на лотарингския принцъ, която въ началото на декемврий отново тръгнала прѣзъ Лейтмерицъ и Аусcигъ за Саксония и която на 14-ий пристигнала при Лайпцигъ, не взела участие въ сражението при Кесселсдорфъ. Лотарингския принцъ веднага отстжпилъ обратно въ Бохемия, а Фридрихъ на другия день слѣдъ побѣдата при Кесселсдорфъ, се съединилъ съ ангалтъ-дессауския принцъ и влѣзълъ въ Дрезденъ, който му се прѣдалъ. Слѣдствието отъ бързитѣ и рѣшителни дѣйствия на Фридриха и ангалтъ-дессауския принцъ и отъ побѣдата при Кесселсдорфъ било почванието въ Дрезденъ мирни прѣговори съ Австрия и Саксония и сключванието наскоро слѣдъ това (на 25 декемврий) дрезденския миръ, който потвърдилъ всичкитѣ условия на бреславлския и между тѣхъ най главното — утвърдяванието за винаги Силезия и Глацското графство за Пруссия. Фридрихъ отъ своя страна признавалъ съпруга на Мария-Терезия, Франца I, за германски императоръ, а Саксония се задължила да заплати на Пруссия 1 милионъ рейхсталера. Къмъ дрезденския миръ се присъединили ханноверския, брауншвейгския и пфалския курфюрсти и хессенъ-касселския ландграфъ. Англия утвърдила този миръ въ 1746 и 1750 година, а Германия не пó рано отъ 1751 година.

По този начинъ се свършила, напълно въ полза на Пруссия, четиригодишната ѝ война съ Австрия. Отъ тогава войната за наслѣдството на австрийския прѣстолъ била водена вече само отъ Австрия отъ една страна и отъ Франция, Испания и неаполитанското кралство отъ друга.

Въ Нидерландия една 80-хилядна французска армия, подъ прѣдводителството на маршала графа саксонски*), прѣзъ май въ тъзи година об-

*) Или Маврикий саксонски, билъ синъ на курфюрста Августа II саксонски и на извѣстната графиня Аврора фонъ-Кёнигсмаркъ. Роденъ е на 19 октомврий 1696 г. Още отъ малъкъ проявилъ голѣми умствении способности, буенъ духъ, благородни мисли и чувства и извънрѣдна тѣлесна сила и здравина. Въ 1736 г. написалъ извѣстното и твърдѣ забѣлѣжително свое съчинение: Mes rêveries (моитѣ мечти), за необходимитѣ прѣобразования въ устройството, начина на движенията и дѣйствията и управлението на войскитѣ. Въ 1744 г. билъ произве-

садила крѣпостьта Турне. При армията се намирали: самъ Людовикъ XV и дофина. Кумберландския херцогъ и австрийския фелдмаршалъ Кёнигсекъ, които началствували въ Нидерландия надъ съединената английска, холландска и австро-германска армия, отишли съ 50.000 войски на помощь на твърдѣ важната за тѣхъ крѣпость Турне. Като я избиколили отъ юго-истокъ, тѣ атакували (на 11 май) главнитѣ сили на французската армия (около 56.000 души), разположени на дѣсния брѣгъ на Шелда, съ дѣсния флангъ къмъ селението Антуанъ (Antoigne) на Шелда, съ центра при селението Фонтенуа (Fontenoy), който съставлявалъ исходящъ жгълъ въ бойната линия, а съ лѣвия флангъ къмъ баррийската гора (forêt de Barry). И двѣтѣ селения били укрѣпени и освѣнъ това прѣдъ цѣлия фронтъ на армията били направени редути, а въ гората — засѣки. Всичката конница се намирала задъ пѣхотата въ 2 линии, а на лѣвия брѣгъ на Шелда, срѣщу селението Антуанъ, била издигната батарея, за поражение въ флангъ и тилъ тѣзи неприятелски войски, които бихж атакували това селение. Слѣдъ силенъ артиллерийски огънь въ продължение на три часа, английската пѣхота три пжти атакувала селението Фонтенуа, но всѣки пжть била отблъсвана. Атаката на холландцитѣ между Фонтенуа и Антуанъ била сжщо толкова несполучлива. Тогава английската и ханноверската пѣхота се опжтила въ интервала между сел. Фонтенуа и баррийската гора. Французитѣ не можали да я задържатъ на този пунктъ и взели да отстжпватъ въ безрѣдие, притискани отъ съюзницитѣ, които имали пѣхотата си въ три линии отпрѣдъ, а конницата отзадъ. Съюзнитѣ войски, на брой около 14.000 души съставили по такъвъ начинъ единъ видъ джлбока колона, която съ голѣмъ успѣхъ отблъскала всичкитѣ атаки на французската пѣхота и конница. Изглѣждало, че сражението било вече загубено за французитѣ и маршала графъ саксонски заповѣдалъ вече на артиллерията да отстжпва, когато ирландеца О'Меара, който служилъ въ французската армия, далъ съвѣтъ — джлбоката и неудободвижима колона на съюзницитѣ, конницата на която въ това време била изостанала назадъ, да се атакува отъ фронта и отъ фланга съ французската конница. Вслѣдствие на това французитѣ построили срѣщу главата на неприятелската колона една батарея отъ 4 топа, която съ огъня си довела съюзната пѣхота въ растройство, а французската конница довършила поражението ѝ. Съюзницитѣ били съвсѣмъ разбити и въ безрѣдица отстжпили най напрѣдъ къмъ Атъ, а послѣ къмъ Лессинъ, като загубили въ боя пó вече отъ 10.000 души, 40 топа и часть отъ обоза. Тѣ би могли даже да бжджтъ съвсѣмъ истрѣбени въ време на това отстжпление, ако французитѣ не бихж стояли цѣлъ день въ бездѣйствие, доволни отъ славата на побѣдата, а послѣ ги прѣслѣдвали съвсѣмъ слабо. По такъвъ начинъ, единственния резултатъ отъ побѣдата при Фонтенуа билъ само този, че Турне, Гентъ, Брюгге и Уденардъ се прѣдали на французитѣ, които къмъ края на годината завладяли още Нюпортъ, Дендермондъ, Остенде и Атъ.

денъ маршалъ на Франция — отъ което време станалъ извѣстенъ подъ названието maréchal de Saxe. Умрѣлъ на 30 ноемврий 1750 г. отъ блатиста трѣска — вслѣдствие на невъздържанъ животъ. Тѣлото му било погрѣбено въ Щрасбургъ, въ протестанската черкова Св. Тома, и на гроба му, по заповѣдь на Людовика XV, въ 1777 г. билъ издигнатъ паметникъ отъ работата на скулптура Пигалля (Pigalle). Извѣстенъ е и като воененъ писатель, и мислитѣ му, като такъвъ, сж много забѣжителни.

Въ Италия успѣха билъ на страната на противницитѣ на Австрия. Маршалъ Гажъ разбилъ при Римини австрийскитѣ войски, които влѣзли въ Черковната область, подъ началството на князя Лобковича, и, като ги принудилъ да отстѫпятъ задъ р. Панаро, прѣминалъ прѣзъ аппенинскитѣ планини и влѣзълъ въ генуезскитѣ владѣния. Въ сѫщото време инфанта донъ Филиппъ и маршала Малебуа тръгнали отъ Ницца прѣзъ Лоано и Финале къмъ Савона, а генуезската република, като въстанала противъ сардинския краль, присъединила къмъ испанцитѣ и французитѣ 10.000 свои войски. Въ юлий войскитѣ на Гажа, на инфанта дона Филиппа, на Малебуа и генуезскитѣ се съсрѣдоточили на брой 80.000 души при Аква, взели Тортона, Пиаченца, Парма, Павиа, разбили (на 27 септемврий) сардинцитѣ и австрийцитѣ въ укрѣпената имъ позиция при Бассиниано и къмъ края на годината заели цѣлия Пиемонгъ и почти цѣла Ломбардия.

А въ Германия французскитѣ войски, които отстѫпили слѣдъ фюссенския трактатъ, къмъ Майнъ и Рейнъ, били принудени отъ австрийцитѣ съвсѣмъ да се оттѣглятъ задъ Рейнъ.

§ 25.

Похода въ 1746 година.

Дѣйствията въ Нидерландия и Италия.

Фюссенския и дрезденския договори турили край на войната въ Германия; но Австрия и Англия продължавали да водятъ войната противъ Франция и Испания въ Нидерландия и Италия. Французитѣ испратили въ 1745 г. въ Шотландия Карла-Едуарда Стюарта, синъ на Иакова III, съ надѣжда да отвлѣкѫтъ съ това англичанитѣ отъ сушата. Дѣйствително, успѣхитѣ на Карла-Едуарда въ Англия принудили парламента да повика тамъ кумберландския херцогъ съ часть отъ английскитѣ войски. Маршала графъ саксонски се въсползвалъ отъ това и въ януарий, като съсрѣдоточилъ около 28.000 войски, слѣдъ кратковременна обсада взелъ Брюкселъ съ пристѫпъ. Слѣдъ туй французитѣ се ограничили съ прикритието на новозаетата отъ тѣхъ страна. Прѣзъ лѣтото, като принудили съюзницитѣ да отстѫпятъ къмъ Бреда и по́нататъкъ на сѣверъ, тѣ взели Мехелнъ, Антверпенъ, С-Гисленъ, Монсъ и Шарлеруа. Съюзницитѣ прѣминали при р. Самбра и г. Намюръ, за да прикриятъ тъзи крѣпость отъ покушенията на французитѣ. Саксонския графъ отишълъ слѣдъ тѣхъ и, слѣдъ една срѣща при Гюи, като истикалъ лотарингския принцъ (който замѣстилъ кумберландския херцогъ) къмъ Маастрихъ и като го принудилъ да прѣмине на дѣсния брѣгъ на Маасъ, обсадилъ (въ августъ) и взелъ (въ края на септемврий) Намюръ. Слѣдъ това той искалъ вече да расположи армията си на зимни квартири, но като се научилъ, че лотарингския принцъ отново прѣминалъ близо до Люттихъ на лѣвия брѣгъ на Маасъ, отишълъ срѣщу него, разбилъ го въ едно сражение при Року (Raucoux) близо до Люттихъ и го принудилъ да се върне на дѣсния брѣгъ на Маасъ. Слѣдствие отъ тъзи побѣда било заеманието на Нидерландия до Люксембургъ — отъ французитѣ.

Въ Италия, напротивъ, успѣха въ тъзи година билъ на страната на австрийцитѣ и сардинцитѣ, които, като одържали надъ французско-испанскитѣ войски побѣда при Гуасталла, Пиаченца и Роттофреддо, ис-

тикали ги отъ миланското херцогство, Пиемонтъ и Савойа и ги принудили да отстжпятъ: французитѣ — въ Франция, а испанцитѣ — въ генуезската область, отъ кждѣто тѣ, слѣдъ смъртьта на Филиппа V, били повикани обратно въ Испания отъ приемника му, Фердинанда VI. Австрийцитѣ завладѣли Генуа, прѣминали при съдѣйствието на английската флота прѣзъ р. Варъ, нахлули въ Провансъ, завладѣли нѣкои прибрѣжни французски острови, обсадили града Антибъ (Antibes) и опустошавали Провансъ и Дофине. Но възстанието, което произлѣзло противъ тѣхъ въ края на годината въ Генуа, сжщо и недостатъка на храна ги принудили да отстжпятъ (въ края на януарий 1747 година) къмъ Нови.

§ 26.

Похода въ 1747 година.

Дѣйствията въ Нидерландия и Италия.

Въ Нидерландия въ 1747 година и двѣтѣ страни прѣдположили да дѣйствуватъ по най рѣшителенъ настжпателенъ начинъ, французитѣ — за да завоюватъ холландска Фландрия и да принудятъ холландскитѣ генерални щати да се откажатъ отъ съюза съ Австрия и Англия, а съюзницитѣ — за да покорятъ обратно Антверпенъ, Брюкселъ, Намюръ и другитѣ, завоювани отъ французитѣ въ прѣдидущата година, крѣпости и градове. Въ априлий съюзницитѣ събрали около 150.000 войски при Бреда, Ендхофенъ и Маастрихтъ, между рр. голѣма и малка Нета. Главнитѣ сили на французската армия, подъ началството на саксонския графъ, се расположили срѣщу тѣхъ задъ р. Диль, тогазъ когато генералъ Лёвендалъ съ 21.000 французски войски нахлулъ въ холландска Фландрия и къмъ края на май заелъ цѣлата тъзи область. Уплашени отъ това, холландскитѣ генерални щати, по примѣра на миналото, провъзгласили Вилхелма IV, оранския принцъ, за щатхалтеръ. Но между това главнитѣ сили и на двѣтѣ страни стояли въ бездѣйствие, или пъкъ се ограничавали съ маневриране, съ прѣдвижения отъ позиция на позиция и съ най нерѣшителни и нищожни дѣйствия въ страната между двѣтѣ рр. Нети и р. Диль. Най послѣ въ края на юний и двѣтѣ армии тръгнали къмъ Маастрихтъ, французската — за да обсади и вземе тъзи крѣпость, а съюзната — да не я допусне до това. Въ време на това имъ флангово движение къмъ Маастрихтъ, саксонския графъ атакувалъ (на 2 юлий) съюзната армия, която се намирала подъ началството на кумберландския херцогъ, въ заетата отъ нея укрѣпена позиция при селението Лауфелдтъ, взелъ съ пристжпъ това селение, гдѣто се намиралъ центра ѝ, сжщо и издигнатитѣ близо до него укрѣпления, и принудилъ съюзната армия въ растройство и съ загуба на 10.000 души и 29 топа да отстжпи къмъ Маастрихтъ и задъ р. Маасъ. Като не се осмѣлилъ да обсади въ тъзи година Маастрихтъ, тъй като съюзницитѣ стояли близо до него, саксонския графъ обсадилъ крѣпостьта Бергенъ-оп-Зоомъ и, като я завладялъ слѣдъ 3-мѣсечна обсада, расположилъ армията си на зимни квартири.

Въ Италия австрийцитѣ и сардинцитѣ блокирали Генуа по сухо, а английската флота — по море. Въ юний на помощь на Генуа тръгнала за Пиемонтъ една французска армия, подъ началството на Беллиля. Сардинцитѣ отишли насрѣща ѝ, а

австрийцитѣ, чувствувайки се, слѣдъ отдалечението имъ, твърдѣ слаби, снели обсадата на Генуа и отстжпили въ Ломбардия. Наскоро слѣдъ това и французитѣ били принудени да отстжпятъ къмъ Ницца.

Между това Руссия, вслѣдствие многократнитѣ приятелски договори съ Австрия, рѣшила да вземе участие въ войната за наслѣдството на австрийския прѣстолъ и да поддържа прагматическото постановление. Съ тъзи цѣль между нея, Англия и Холландия били сключени (на 12 юний и 30 ноемврий) нови договори, по които морскитѣ държави се задлъжили да помагатъ на Руссия съ пари (субсидии), а императрица Елисавета Петровна въ декемврий испратила на Рейнъ 37.000 русски войски подъ началството на генерала-аншефа княза Репнина.

§ 27.

Похода въ 1748 година.

Дѣйствията въ Нидерландия. — Аахенския миръ.

Въ 1748 година цѣлия походъ въ Нидерландия се ограничилъ съ обсадата на Маастрихтъ — прѣдприятие, по тогавашнитѣ понятия, извънрѣдно важно и трудно (тъй като тъзи крѣпость се считала много силна и още пóвече важна), за което французитѣ правили дълги и голѣми приготовления. Въ априлий, слѣдъ много прѣдвижения, саксонския графъ, като оставилъ часть отъ армията противъ съюзницитѣ, които се намирали въ Бреда и Ейндхофенъ, самъ съ главнитѣ сили тръгналъ къмъ Маастрихтъ и го блокиралъ отъ лѣвия брѣгъ на Маасъ, тогазъ когато Лёвендаль съ единъ отдѣленъ корпусъ, като се трудилъ да дѣйствува съ най голѣма скритность, прѣминалъ прѣзъ Маасъ въ Люттихъ и блокиралъ Маастрихтъ отъ дѣсния брѣгъ на тъзи рѣка. Наскоро срѣщу Маастрихтъ била почната правилна обсада. Съюзната армия стояла въ бездѣйствие близо до Маасейкъ и Рёрмондъ, като не се осмѣлявала до пристиганието на русската армия да прѣдприеме нѣщо за освобождението на Маастрихтъ, при всичко, че собственнитѣ ѝ сили възлизали до 80.000 души. Русската армия, като прѣминала прѣзъ горня Силезия, Моравия и Бохемия, намирала се въ това време на пжть прѣзъ Франкония къмъ Рейнъ. Движението ѝ ускорило сключванието на мира: още прѣди пристиганието ѝ на Рейнъ, на събрания въ Аахенъ, още въ началото на тъзи година, конгресъ били сключени (въ априлий) прѣдварителнитѣ условия на мира между Франция, Англия и холландскитѣ генерални щати. Наскоро слѣдъ това (на 7 май) Маастрихтъ се прѣдалъ на французитѣ по капитулация. Неговото вземание било послѣдното военно събитие отъ войната за наслѣдството на австрийския прѣстолъ, която се продължавала 7 години. Въ май въ Нидерландия и Италия между воюющитѣ армии било сключено примирие, а русската армия въ августъ прѣдприела обратенъ походъ за Руссия. На 18 октомврий 1748 година аахенския миръ билъ сключенъ окончателно, а въ декемврий приетъ и утвърденъ отъ Австрия и другитѣ европейски държави. Главнитѣ му условия били: 1) признаванието и утвърдяванието на прагматическото постановление на Карла VI; 2) утвърдяванието: за Фридриха II Силезия и глацкото графство, за инфанта дона Филиппа и за наслѣдницитѣ му отъ мжжки полъ — Парма, Пиаченца и Гуасталла, а за сардинския краль —

тъзи часть отъ миланското херцогство, която му била отстжпена отъ Австрия въ 1743 година; 3) взаимна отстжпка между Англия и Франция на онѣзи колонии, които тѣ си завоювали една отъ друга въ време на войната, и най послѣ 4) признаването на протестантската династия въ Англия.

§ 28.

Общъ изводъ върху силезскитѣ войни и за наслѣдството на австрийския прѣстолъ.

Силезскитѣ войни и за наслѣдството на австрийския прѣстолъ, разглѣждани въобще, прѣставляватъ двоякъ характеръ: едина — особенно свойственъ на тѣхъ и происходящъ отъ особенното политическо положение, отношения и цѣли на участвувавшитѣ въ тѣхъ държави, а другия — общъ на всички тѣзи войни съ войнитѣ отъ края на XVII и началото на XVIII столѣтие и проистѣкающъ отъ еднаквия у еднитѣ и у другитѣ начинъ за водение на войната.

За опрѣдѣление на първия отъ тѣхъ, особенно политическия, най много сж способствували двѣ главни обстоятелства: расхвърленото, неокржглено, географическо положение и неопрѣдѣленностьта на политическитѣ цѣли на държавитѣ, които участвували въ силезскитѣ войни и за наслѣдството на австрийския прѣстолъ.

Расхвърленото имъ, неокржглено, географическо положение било причина за извънрѣдното разнообразие въ политическитѣ и военни съображения и дѣйствия. Тъй напримѣръ, Австрия, като водила войната въ Бохемия и Бавария, можала да я води тъй сжщо и въ Нидерландия и Италия, — Франция, като водила войната въ Нидерландия, на Рейнъ и въ Италия, можала да я води тъй сжщо въ Ханноверъ, Бавария, Бохемия и въ самата Австрия и др. т.

Неопрѣдѣленностьта на политическитѣ цѣли на воювавшитѣ държави произлизала отъ това, че стрѣмлението на послѣднитѣ къмъ пó голѣмо съсрѣдоточение и окржгление на владѣнията си, което за пръвъ пжть се проявило, както се каза пó горѣ, въ войната за наслѣдството на полския прѣстолъ, и съ още пó голѣма сила испъкнало въ силезскитѣ войни и за наслѣдството на австрийския прѣстолъ, при това общо и еднакво силно за всички държави, които участвували въ послѣднитѣ тѣзи войни, било, заедно съ това, за всички, съ исключение на Австрия и Пруссия, твърдѣ неопрѣдѣлено. Само Австрия и Пруссия имали въ войната ясна, опрѣдѣлена цѣль; а останалитѣ държави основавали всичкитѣ си цѣли и надѣжди на случайнитѣ прѣвратности на щастието въ войната и дѣйствували съобразно съ тѣхъ, безъ всѣкаква опрѣдѣлена цѣль.

Всичко това, взето заедно, било причина, че рѣдко въ политиката и политическитѣ отношения на воювавшитѣ държави сж произлизали, въ време на самитѣ войни, толкова прѣврати и измѣнения, рѣдко сж били сключвани, измѣнявани и расквсвани толкова съюзи, рѣдко, вслѣдствие на това, и въ тѣчението на самитѣ войни и военни дѣйствия сж произлизали толкова прѣврати, колкото въ силезскитѣ войни и за наслѣдството на австрийския прѣстолъ.

Общия характеръ на тѣзи войни съ войнитѣ отъ края на XVII и началото на XVIII столѣтие проистичалъ, както казахме пó горѣ, отъ

еднаквия въ еднитѣ и въ другитѣ начинъ за водението на войната. Въ военнитѣ дѣйствия на силезскитѣ войни и за наслѣдството на австрийския прѣстолъ въобще се забѣлѣзва сѫщата нерѣшителность, нищожность, или пълно отсѫтствие на цѣль, сѫщо и отсѫтствие на свързка и единство; сѫщитѣ дрѣбни, нищожни прѣдприятия на голѣмитѣ армии, които дѣйствували прѣимущественно въ раздробени сили; сѫщата случайность и невъзможность на сраженията и послѣдствията имъ и др. т., както и въ войнитѣ отъ края на XVII и началото на XVIII столѣтие. За това и слѣдствията на първитѣ войни били за всички, участвували въ тѣхъ държави, съ исключение само на Пруссия, съвсѣмъ подобни на слѣдствията отъ послѣднитѣ войни. Силезскитѣ войни и за наслѣдството на австрийския прѣстолъ усилили само Пруссия; а всички останали държави, даже безъ исключение на Англия, били много или малко отслабени отъ тѣхъ, едни — вслѣдствие загубвание на владѣния, други — вслѣдствие истощение на държавнитѣ финансии, а нѣкои — вслѣдствие на едното и другото.

Дѣйствията на Фридриха II, и въ двѣтѣ силезски войни, независимо отъ блѣскавото и згодно за Пруссия свършвание на тѣзи войни и отъ славата на одържанитѣ въ тѣхъ побѣди, носятъ върху себѣ си отпечатъка на сѫщия характеръ, общъ на силезкитѣ войни и за наслѣдството на австрийския прѣстолъ. Самъ Фридрихъ II, въ запискитѣ си, откровенно съзнава много свои погрѣшки и строго ги осѫжда. Най важни отъ тѣхъ били: раздробяванието на армията на малки отряди и понѣкога растѣгнатото ѝ расположение, до нѣкждѣ за пó удобно хрáнение, а до нѣкждѣ за заемание на пó голѣмо пространство отъ страната, — извънрѣдно голѣмата зависимость на военнитѣ дѣйствия отъ хрáнението на войскитѣ, често нерѣшителность и погрѣшность въ дѣйствията, най послѣ случайнитѣ сражения, безъ прѣдварително съобразени и опрѣдѣлени цѣль и планъ. Но за това, отъ друга страна, дѣйствията на Фридриха II и на прусскитѣ войски стоятъ несравненно пó горѣ отъ съвременнитѣ на тѣхъ дѣйствия на другитѣ полководци и войски въ много отношения. А особенно забѣлѣжителни сѫ тѣ по отношение на: умѣренностьта на Фридриха II въ политическата цѣль на войната; съгласието на всичкитѣ му дѣйствия, на всичкитѣ прѣдприятия както съ тъзи цѣль, тъй и съ срѣдствата на Пруссия; постоянната му и понѣкога даже извънмѣрна грижа за спазвание на войскитѣ си; твърдостьта и рѣшителностьта му въ опаснитѣ случаи; прѣдпочитанието на настѫпателнитѣ дѣйствия прѣдъ отбранителнитѣ, което било една отъ главнитѣ причини за успѣхитѣ му, а особенно въ отношение на личното тактическо искуство на Фридриха II и тактическитѣ дѣйствия на прусскитѣ войски.

Като прѣдприемалъ войната съ Австрия, Фридрихъ ималъ за цѣль завоюванието само на Силезия. Но като видѣлъ, че Австрия нѣма намѣрение да му отстѫпи тъзи областъ, той нахлулъ въ 1742 г. въ Моравия, а послѣ въ Бохемия, като дѣйствувалъ въ едно и сѫщо време и въ своя полза и въ полза на съюзницитѣ си, отъ които отвличалъ съ това часть отъ австрийскитѣ сили. По сѫщия начинъ постѫпилъ той и въ 1744 година, като тръгналъ за Бохемия; а въ 1745 г. намиралъ за достатъчно да дѣйствува отбранително и съобразно съ това си приготвилъ побѣдата при Хохенфридбергъ. Слѣдъ всички одържани отъ него успѣхи, той прѣдлагалъ на Ма-

рия-Терезия миръ, условията на който никакъ не били пó значителни и пó тѣжки отъ прѣдишнитѣ. Нѣма съмнѣние, че Фридрихъ въ 1742, 1744 и 1745 година имал възможность да отиде право къмъ Виена и че, ако би отишълъ къмъ нея съ всичкитѣ съвокупни сили отъ армията си, би можалъ да нанесе на Австрия силенъ ударъ. За да си обяснимъ, защо Фридрихъ не направилъ това, трѣбва да вземемъ въ съображение, че за политическитѣ интереси на Пруссия би било даже врѣдно, ако Австрия бждеше съсипана или, поне, много отслабена отъ съюза на западнитѣ държави, тъй като Франция тогава би придобила рѣшително политическо надмощие въ Германия и Европа. Слѣдователно Фридрихъ II не искалъ и не можалъ да иска да съдѣйствува въ това на Франция. Освѣнъ това настжпателнитѣ дѣйствия противъ Виена би стрѣщнали слѣдующитѣ затруднения: 1) отъ страна на хрáнението на войскитѣ единственно отъ магазини; при такъвъ способъ за хрáнение Фридрихъ въ 1744 г. едва отишълъ въ Бохемия до Будвейсъ, а да се хрàни армията съ срѣдствата на страната въ него време не било прието, би било признато за нарушение на народното право и би въоржжило противъ себѣ си общественното мнѣние въ Европа; 2) значителното напряжение на силитѣ би истощило Пруссия, особенно военнитѣ ѝ сили и парични срѣдства, и най послѣ 3) здравата политика изисквала или да се свали Австрия, или пъкъ да се придобие право за признателность отъ нейна страна: Фридрихъ, като не искалъ първото, прѣдпочелъ послѣдното, тъй, че Австрия, като му отстжпи Силезия, да може да спаси другитѣ си владѣния.

Твърдѣ забѣлѣжителна е сжщо тъзи грижливость, съ която Фридрихъ II въ всичкитѣ си походи всѣкога обезпечвалъ тила и съобщенията на армията си, като оставалъ въ горня Силезия часть отъ войскитѣ си. Иначе многобройнитѣ австрийски легки войски би заели пó голѣмата часть отъ тъзи область и би прѣкъснали съобщенията на Фридриха съ нея.

Често пжти дѣйствията на Фридриха се свършвали твърдѣ несполучливо; но тѣзи несполуки не поколебали нито твърдостьта на Фридриха, нито духа на прусскитѣ войски, и послужили на първия за полезенъ урокъ за въ бждящето. Въ послѣднето това отношение силезскитѣ войни били за Фридриха и прусскитѣ войски единъ видъ практическа военна школа.

Колкото се касае до личното тактическо искуство на Фридриха и тактическитѣ дѣйствия на прусскитѣ войски, то въ това отношение, особенно въ съвмѣстното употрѣбление и дѣйствие на всичкитѣ три рода войски съобразно съ мѣстностьта и обстоятелствата, нито Фридрихъ, нито прусскитѣ войски рѣшително нѣмали равни на себѣ си. Всичкитѣ му 4 първи сражения: при Молвицъ, Хотузицъ, Хохенфридбергъ и Зооръ въ сжщность влизатъ въ разряда на случайнитѣ срѣщи и отбранителни сражения, въ които Фридрихъ само въ края прѣминувалъ къмъ настжпателни дѣйствия. Хохенфридбергското сражение, макаръ дадено съ прѣднамѣрена цѣль, било обаче отъ рода на засадитѣ. Резултатитѣ отъ тѣзи сражения се ограничавали съ загубата отъ страна на неприятеля въ хора, артиллерия, обози и др. т. И австрийцитѣ сжщо не търсили боя съ прѣднамѣрена цѣль, но влизали въ него или защото Фридрихъ не имъ давалъ време да го избѣгнатъ, или най послѣ само за това, щото пó удобно да отстжпятъ.

Въ заключение трѣбва да се при-

бави, че въ силезскитѣ войни и за наслѣдството на австрийския прѣстолъ опита доказалъ извънрѣдната полза отъ многобройнитѣ легки войски за армиитѣ въ военно време. Въ това отношение прѣвъсходството било на страната на австрийската армия и на нейнитѣ многобройни унгарски легки войски, дѣйствията на които били крайно врѣдни за прусската армия, особенно въ 1744 и 1745 година.

ГЛАВА IV

Седмогодишната война (1756—1763).

I.

Първитѣ четири похода отъ Седмогодишната война (1756—1759).

§ 29.

Причинитѣ и цѣльта на седмогодишната война.

Аахенския миръ, който турилъ край на войната за наслѣдството на австрийския прѣстолъ, билъ дѣйствително згоденъ само за Пруссия; а другитѣ държави влѣзли въ него донѣкждѣ отъ невъзможность да продължаватъ войната, а до нѣкждѣ съ надѣжда за пó благоприятни обстоятелства въ бждещето. Нетрайностьта на този миръ била очевидна. Отъ първостепеннитѣ държави, Франция, обезсилена на моретата, съ нищо не възнаградила загубитѣ на флотата си; — Англия, недоволна отъ придобититѣ отъ нея згоди, които намирала за несъответственни съ направенитѣ ѝ жертви, търсила поводъ за спрѣчкване съ Франция; — най послѣ Австрия, унижена и свършила войната само съ загуби за себѣ си, считала сключения отъ нея миръ само за временно примирие. Като се готвила да покори обратно Силезия, тя се трудила пó напрѣдъ да се усили отъ вжтрѣ и да се сдобие съ съюзници отъ вънъ. Достигането на послѣднето било толкозъ пó лесно за Мария-Терезия, защото усилванието и въздиганието на Пруссия възбудило обща завистъ у европейскитѣ държави, която въоржжила противъ Фридриха II, вслѣдствие личнитѣ му къмъ тѣхъ отношения, много отъ тѣхъ, особенно Франция и Руссия. Съ една дума — състоянието на Европа било такова, че почти всичкитѣ държави, въпрѣки свършванието на войната, продължавали да държатъ армиитѣ си въ военно положение, като очаквали неизбѣжно спрѣчкване.

Въ 1748 година Европа, по сжществувавшитѣ още съюзи, била раздѣлена на двѣ противни страни. На едната се намирали Австрия и пó голѣмата часть отъ Германия, Англия, Холландия и Сардиния, на другата — Франция, Испания, Неаполъ, Пруссия, малка часть отъ Германия и Швеция. Отъ всички тѣзи държави, Англия и Австрия съ еднаква грижливость, макаръ по разни пжтища за различни цѣли, се трудили да нарушатъ общия миръ въ Европа и дѣятелно се готвили за война. Усилията имъ били увѣнчани съ пъленъ успѣхъ. Прьвъ поводъ за почвание на войната послужило подновявание-

то на отдавнашнитѣ спорове на Англия и Франция за границитѣ на сѣверо-американскитѣ имъ колонии (на Канада) — спорове, въ които и двѣтѣ страни отъ 1754 г. почнали да поддържатъ прѣтенциитѣ си съ оржжие. Насилственнитѣ дѣйствия на Англия въ сѣверна Америка и на моретата, безъ всѣкакво законно спрѣчкване, се продължавали до 1756 година, въ която Англия обявила най послѣ война на Франция. Людовикъ XV, който отдавна вече билъ готовъ за спрѣчкването, единственно по лични свои съображения не искалъ пръвъ да почне войната въ Европа. А слѣдъ обявяването ѝ отъ Англия, французитѣ почнали да правятъ, на брѣговетѣ на Бретанъ и Нормандия, приготовления за десантъ въ Англия, а между това адмирала Ла-Глиссониеръ разбилъ на Срѣдиземно море английската флота подъ началството на адмирала Бинга, а маршала Ришелиё, слѣдъ продължителни усилия, завладялъ острова Минорка и порта Махонъ (Port Mahon). Като искала да се възнагради за загубата на найглавнитѣ си колонии, Франция не крияла намѣрението си да заеме Хановеръ, съ надѣжда, че това родно владѣние на английския краль, като се намира въ нейна власть, ще ѝ достави най важнитѣ згоди при сключването на общия миръ. Въ тѣзи обстоятелства, Георги II и Людовикъ XV почти едновременно се обърнали къмъ Фридриха II, първия — за спасението на Ханноверъ, а послѣдния — съ надѣжда да поднови малко отслабналитѣ приятелски връзки между Франция и Пруссия. Фридрихъ, колкото по политически смѣтки, толкова и по лични побуждения, отхвърлилъ съюза съ Франция и сключилъ съ Георги II отбранителенъ договоръ (на 16 януарий 1756 година). Този съюзъ на Пруссия съ Англия билъ първото нарушение на политическитѣ отношения, установени между европейскитѣ държави отъ аахенския миръ. Слѣдъ него послѣдвалъ другъ прѣвратъ, който изумилъ цѣла Европа: Франция сключила съюзъ съ Австрия (въ май 1756 година въ Версайль). На пръвъ погледъ изглѣжда, че този съюзъ билъ естественно слѣдствие отъ съюза на Пруссия съ Англия; а въ дѣйствителность той никакъ не зависялъ отъ послѣдния, а отдавна билъ приготвенъ отъ искусната политика на австрийския пръвъ министръ графа Кауница. Въпрѣки три-вѣковната вражда и съперничество, които раздѣляли Франция и Австрия, Кауницъ съ искуство и търпѣние умѣлъ най послѣ да постигне цѣльта си. Въ този съюзъ всичкитѣ згоди били рѣшително на страната на Австрия. Въ прѣдшествувавшитѣ войни тя всѣкога трѣбвало да изважда многобройни армии въ Нидерландия, на Рейнъ и въ Италия; Франция въоржжавала противъ нея много германски владѣтели, възбуждала противъ нея Турция, поощрявала вълненията въ Унгария и проч. Отъ всичко това Кауницъ мигновенно избавилъ Австрия и ѝ далъ възможность да обърне всичкитѣ си собственни сили и силитѣ на много свои съюзници противъ Пруссия. Франция напротивъ, до тогава постоянна съперница на Австрия и по този пжть спечелила своята слава и могжщество, внезапно измѣнила основнитѣ начала на политиката си. Като съдѣйствувала на съперницата си да придобие политическото първенство въ Германия и като се въоржжила противъ Пруссия въ врѣда на политическото равновѣсие на Европа, на собственната си държавна полза и даже на честьта на своя народъ, тя слѣзла на второстепенно мѣсто, безъ полза за себѣ си истощавала силитѣ и срѣдствата си въ двѣ войни едновременно и напълно

доказала всичката фалшивость и неоснователность на политиката си.

Фридрихъ, като сключвалъ съюза съ Англия и като вѣрвалъ на увѣренията на Георги II, надѣвалъ се съ това да отвлѣче Руссия отъ Австрия. Надѣждитѣ му обаче не се сбждняли: императрица Елисавета Петровна, въпрѣки дълговременнитѣ, приятелски връски на Руссия съ Англия и нерасположението си къмъ Франция, взела страната на Австрия и подновила договора, сключенъ съ нея въ 1745 год., съ който още тогава била разрѣшена раздѣлата на прусскитѣ владѣния. Саксония още отъ това именно време била постоянна съюзница на Австрия. Швеция, за избѣгване на нова война съ Руссия и вслѣдствие интригитѣ на Франция, сжщо се присъединила къмъ общия съюзъ противъ Фридриха II (въ 1757 година). Най послѣ почти всичкитѣ германски владѣтели, рхководими отъ лъжлива, недалновидна политика и безъ да разбиратъ, че Фридрихъ II защищавалъ не само самостоятелностьта на Пруссия, но и политическата свобода на цѣла Германия, присъединили се (въ 1757 година) къмъ Австрия.

По такъвъ начинъ противъ Пруссия се въоржжили: Австрия, Франция, Руссия, Саксония, Швеция и почти цѣлата германска империя, а Фридрихъ II ималъ на своя страна само Англия и нѣкои германски владѣтели. Намѣрението на Франция — да завоюва Ханноверъ, било причина, че англо-французската и австро-прусската войни се слѣли въ една обща европейска война, която трѣбвало да рѣши въпроса за колониитѣ и сждбата на Пруссия. Трѣбва обаче да се забѣлѣжи, че макаръ Англия и Пруссия да били до самия край на войната съединени съ най тѣсенъ съюзъ, но всѣка отъ тѣхъ дѣйствувала отдѣлно, безъ всѣко общо прѣдначертание. Питтъ, прьвъ министръ на Англия, и Фридрихъ II се стрѣмили и двамата по разни пжтища къмъ една и сжща цѣль, и двамата си спечелили безсмъртна слава.

§ 30.

Силитѣ, разположението имъ и плановетѣ на дѣйствията отъ двѣтѣ страни въ 1756 година.

Въпрѣки значителното растройство и отслабване на пò голѣмата часть отъ европейскитѣ държави, които въстанали противъ Пруссия (съ исключение на Австрия и Руссия), голѣмитѣ въоржжени сили, които тѣ приготовлявали, трѣбвало много да надминатъ силитѣ на Пруссия и застрашавали послѣднята, въ неравната борба, даже съ съкрушение на политическата ѝ независимость. Австрия, подъ мждрото и спистовно управление на Мария-Терезия, направила извънрѣдни успѣхи въ вжтрѣшното си благоустройство, държавнитѣ ѝ финансии били увеличени, а армията съвсѣмъ прѣобразувана — значително усилена и усъвършенствувана. Като повикала пò голѣмата часть отъ войскитѣ си отъ Нидерландия и Италия и отъ границитѣ на Турция къмъ Виена, Австрия рѣшила да извади въ Бохемия 2 армии, на брой около 80.000 души. Главната отъ тѣхъ, подъ началството на фелдмаршала Броуна, взела вече да се съсрѣдоточава близо до Прага, а другата, подъ началството на княза Пикколомини, се събирала около Кенигсгрецъ. Впрочемъ въ началото на 1756 година броя на австрийскитѣ войски въ Бохемия билъ още незначителенъ.

Руссия обѣщала да извади въ полза

на Австрия 80.000, а въ случай на нужда даже 120.000 войски, но, както по финансови съображения, тъй и особенно за това, че флотата ѝ не била още стъкмена и не можала да излѣзе въ морето, не била готова за война. Въ лагера задъ Двина въ Лифляндия били събрани още само 50.000 русски войски, а военнитѣ дѣйствия било рѣшено да се почнатъ не по̀ рано отъ пролѣтьта 1757 година.

Франция се задлъжила да извади 100.000 войски въ Ханноверъ, а отъ тамъ въ срѣдата на самата Пруссия.

Броя на саксонскитѣ войски не надминувалъ 18.000 души, но Августъ III се задлъжилъ да го увеличи до 40.000 души.

Най послѣ силитѣ на съюза наскоро щели да бждѫтъ още увеличени съ имперската и шведската армии.

Фридрихъ II отъ своя страна, като билъ увѣренъ, че Мария-Терезия ще употрѣби всички усилия за обратното покорение на Силезия и като се намиралъ всѣкога въ пълна извѣстность за съдържанието и цѣльта на тайнитѣ дипломатически сношения между виенския, петербургския и дрезденския дворове, дѣятелно се готвилъ въ тѣчение на 10 години за нова война съ Австрия. Въ 1756 година Пруссия (по собственнитѣ думи на Фридриха), по броя на жителитѣ и по народното си богатство била два пѫти по́ силна, отколкото въ края на царуванието на Фридриха-Вилхелма I. Благоразумното управление на финанситѣ дало на Фридриха II възможность да направи значителни икономии, достатъчни да покриятъ расходитѣ на нѣколко похода — згоди, каквито тогава нѣмала нито една отъ европейскитѣ държави. Силитѣ на пруската армия, които при сключванието на дрезденския миръ били около 99.000 души, въ 1756 г. възлизали вече до 120.000 напълно готови за война, а по тактическото си устройство и цисциплината значително надминували всичкитѣ европейски войски. По́ важнитѣ прусски крѣпости били доведени въ отбранително състояние. Укрѣпленията на Нейссе, Козель, Глацъ и Глогау били поправени и усъвършенствувани, а града Швейдницъ, който трѣбвало да служи за стоварно мѣсто въ случай на дѣйствия противъ Бохемия, обърнатъ въ крѣпость. Въ крѣпоститѣ и въ много други пунктове били събрани значителни военни запаси, а въ Нейссе обсадния артиллерийски паркъ (80 топа и 20 мортири). Броя на баталионитѣ въ гарнизоннитѣ полкове билъ увеличенъ: въ Силезия до 8, въ Пруссия до 3, а въ Бранденбургия до 2. Съюза на Фридриха съ Англия му доставилъ тѣзи згоди, че жителитѣ на Ханноверъ, Хессенъ-Кассель и Брауншвейгъ станали ревностни негови привърженци, а английскитѣ субсидии увеличавали паричнитѣ му срѣдства. Въ началото на 1756 година главнитѣ сили на прусската армия били събрани при Магдебургъ и Франкфуртъ на Одеръ и срѣщу Виттенбергъ, а останалитѣ войски заемали Бранденбургия и Силезия.

Намѣренията на съюзнитѣ държави касателно дѣйствията противъ Пруссия се развивали постепенно още отъ 1746 г., но отварянието на войната било рѣшено и плана за нея билъ окончателно съобразенъ (въ Петербургъ) въ края на 1755 година. Общитѣ военни дѣйствия, вслѣдствие неготовностьта на съюзницитѣ за война, трѣбвало да се почнатъ на пролѣть 1757 година. Рѣшено било: като се въсползватъ отъ неважния и миролюбиво свършенъ вече споръ между Фридриха II и мекленбургския херцогъ, да обявятъ на Пруссия война, да я нападнатъ отъ всички страни, да възвър-

натъ на Австрия Силезия, на Саксония — магдебургското херцогство, на Швеция — Померания, а на инфанта дона Филиппа да дадѫтъ Нидерландия въ замѣна на Парма и Пиаченца, съ една дума — да распокъсатъ, унизятъ Пруссия и да я свалятъ на онъзи степень, на която тя се намирала при курфюрста Георга-Вилхелма.

Фридрихъ, комуто намѣренията на противницитѣ били точно извѣстни, напълно разбралъ и оцѣнилъ положението си. Да остане бездѣйственъ свидѣтель на въоржженията на врāговетѣ си и да чака тѣ да обявяватъ война на Пруссия, само отъ едно опасение да бѫде признатъ за нарушитель на общия миръ въ Европа, значило — да излага себѣ си и Пруссия на явна пропасть. Като билъ пó силенъ отъ всѣкиго отъ противницитѣ си отдѣлно, тъй като тѣ всички не били още готови за война, той рѣшилъ да се въсползва отъ това и, за пó успѣшна отбрана, да ги испрѣвари съ отварянието на войната и да нападне Саксония, като владѣние най слабо отъ тѣхъ и най близко до Пруссия. Освѣнъ това заеманието на Саксония прѣдставлявало извънрѣдни згоди и било много важно както за Пруссия, тъй и за Австрия, въ което лесно можемъ да се убѣдимъ при едно пó близко разглѣждание на тъзи часть отъ Германия, въ която прѣдстояло да произлѣзатъ главнитѣ военни дѣйствия между Пруссия и Австрия. Отдѣлени съ хребетитѣ на Исполинскитѣ и Руднитѣ планини, отъ Лузация и Саксония, Пруссия и Австрия можали да дѣйствуватъ една противъ друга или прѣзъ Силезия и Моравия, или прѣзъ Лузация, или пъкъ прѣзъ Саксония. Посоката отъ Силезия прѣзъ Моравия била най права, най къса и най згодна за настѫпателнитѣ дѣйствия на Пруссия въ случай, че тя водеше война само противъ Австрия. Пруссиитѣ имали въ Силезия 7 важни крѣпости (три — Нейссе, Глацъ и Швейдницъ на лѣвата страна на Одеръ и четири — Глогау, Бреславль, Бригъ и Козель — на самия Одеръ), които достатъчно прикривали Силезия и значително обезпечвали и улеснявали настѫпателнитѣ дѣйствия противъ Австрия прѣзъ Моравия. По сѫщитѣ тѣзи причини тъзи посока била твърдѣ згодна за отбранителнитѣ дѣйствия на пруссиитѣ въ Силезия и незгодна за настѫпателнитѣ дѣйствия на австрийцитѣ противъ тъзи область, а въ 1756 година, по причина на неготовностьта на послѣднитѣ за война, даже опасна за тѣхъ въ случай на настѫпателни дѣйствия отъ пруссиитѣ противъ Моравия, толкозъ пó вече, че отъ къмъ тъзи страна въ добро отбранително състояние се намирала само една австрийска крѣпость—Олмюцъ. Но тъй като Пруссия трѣбвало да води война, освѣнъ съ Австрия, още съ Франция, Германия, Руссия и Швеция, и при това война, по всѣка вѣроятность, продължителна, то за нея било необходимо да прѣдпочете една отъ другитѣ двѣ посоки, прѣзъ Лузация или Саксония. Посоката прѣзъ Лузация, както за нея, тъй и за Австрия, била доста неудобна, защото не била обезпечена въ тила съ крѣпости и водила прѣзъ два трудни планински прохода, при Циттау и Габель. Посоката прѣзъ Саксония, на глѣдъ, имала тъй сѫщо неудобства, тъй като водила прѣзъ хребета на Руднитѣ планини и освѣнъ това австрийцитѣ отъ тъзи страна, освѣнъ Прага, която се намирала въ добро отбранително състояние (другитѣ австрийски крѣпости въ Бохемия и Моравия, като: Егеръ, Брюннъ и др. били слаби и въ лошо състояние), а пруссиитѣ, освѣнъ Магдебургъ на Елба и Кюс-

тринъ на Одеръ, нѣмали въ тила си крѣпости. И дѣйствително тъзи посока съединявала въ себѣ си всички згоди както за Пруссия, тъй и за Австрия. Като нападне Саксония въ самото начало на войната, като заеме тъзи богата и плодородна страна и като се затвърди въ нея, Фридрихъ добивалъ възможностьта да извлича отъ нея изобилни военни срѣдства, да дѣйствува отъ нея прѣзъ Бохемия противъ Австрия, да води война вънъ отъ прѣдѣлитѣ на Пруссия и съ това да спаси послѣдната отъ бѣдствията на неприятелското нашествие. За Австрия заеманието на Саксония било важно по сѫщитѣ тѣзи причини, и особенно за това, че Австрия, като се затвърди въ Саксония, на толкова близко растояние отъ Бранденбургия и Берлинъ, можала да дѣйствува противъ роднитѣ владѣния на бранденбургския домъ и срѣдоточието на Пруссия. А въ случай на несполучливи дѣйствия прѣзъ Саксония, Бохемия, по географическото си и мѣстно положение, прѣдставлявала за Австрия значителни удобства и згоди за отбранителни дѣйствия. Тъй щото, въ прѣдстоявшата война между Пруссия и Австрия, най голѣмитѣ згоди трѣбвало да бѫдѫтъ на страната на тъзи отъ тѣзи двѣ държави, която пó напрѣдъ отъ другата би успѣла да заеме Саксония и да се затвърди въ нея, а заеманието на Саксония трѣбвало да има твърдѣ важно влияние върху пó нататъшния вървежъ на цѣлата война. За това плана на Фридриха билъ напълно основателенъ и съобразенъ съ обстоятелствата. Не пó малко забѣлѣжителенъ е и начина по който Фридрихъ умѣлъ да си приготви успѣха въ испълнението на този планъ. Тъй като главното условие за успѣха била внезапностьта, то всички необходими распорѣждания и приготовления за нападението на Саксония били направени и извършени отъ Фридриха въ такава тайна, че не само съюзницитѣ, но даже въ Берлинъ никой не очаквалъ скорото отваряние на войната отъ Пруссия, а саксонския курфюрстъ, противъ владѣнията на когото щели да бѫдѫтъ обърнати първитѣ усилия на Фридриха, стоялъ въ пълна безгрижность и държалъ войскитѣ си размѣстени по гарнизонитѣ по цѣлото пространство на Саксония.

Колкото се касае до Ханноверъ и Вестфалия, то Фридрихъ се отказалъ отъ отбраната имъ въ началото на войната и постѫпилъ твърдѣ благоразумно, тъй като да се отбранятъ тѣ и да се дѣйствува противъ Саксония въ едно и сѫщо време, безъ раздробление на силитѣ — било невъзможно.

§ 31.

1-ия походъ въ 1756 година.

Дѣйствията въ Саксония. — Блокиранието на саксонскитѣ войски въ пирнския укрѣпенъ лагеръ.

Въ юлий 1756 г. Фридрихъ II, като получилъ положителни свѣдения за намѣренията на съюзницитѣ, три пѫти искалъ отъ виенския кабинетъ обяснение за причинитѣ на необикновеннитѣ въоржжения на Австрия. Като получилъ двусмислении и даже оскърбителни отговори, Фридрихъ оставилъ фелдмаршала Левалда съ 22.000 души въ източна Пруссия, да наблюдава русскитѣ войски, и единъ малъкъ отрядъ (10 баталиона и 10 ескадрона) въ Померания срѣщу шведитѣ; а главнитѣ си сили (около 75.000 души) раздѣлилъ на двѣ армии. Едната отъ тѣхъ, на брой около

50.000 души (70 баталиона и 80 ескадрона), подъ личното негово прѣдводителство трѣбвало да заеме Саксония, а другата, на брой около 26.000 души (33 баталиона и 55 ескадрона), подъ началството на фелдмаршала Шверина, нахлула отъ Силезия прѣзъ Находъ въ Бохемия, въ която имало още твърдѣ малко австрийски войски. При първото движение на нѣколко прусски полка отъ Померания за Бранденбургия, саксонскитѣ войски почнали да се съсрѣдоточаватъ между Елба и Мулда, наскоро слѣдъ това пакъ се разотишли по гарнизонитѣ и най послѣ отново взели да се събиратъ. Фридрихъ знаялъ навѣрно, че Августъ III искалъ, въ случай на опасность, да съсрѣдоточи цѣлата си армия въ силния, почти неодолимъ, укрѣпенъ лагеръ при Пирна и да чака помощь отъ австрийцитѣ. По тъзи причина главната прусска армия била испратена право къмъ Пирна. За по́ голѣма бързина и по́ удобно заемание на страната, движението къмъ Пирна било извършено въ 3 колони. Първата, подъ началството на брауншвейгския херцогъ Фердинандъ*), се опжтила отъ Магдебургъ прѣзъ Лайпцигъ, Фрейбергъ и Дипполдисвалде. Втората, подъ личното прѣдводителство на Фридриха, завладяла Виттенбергъ и слѣдвала нагорѣ по лѣвия брѣгъ на Елба прѣзъ Стреленъ и Вилсдруфъ. Най послѣ третята, подъ началството на бевернския херцогъ**), вървяла прѣзъ Лузация къмъ Бауценъ, Щолпенъ и Ломенъ. Движението било почнато на 28 августъ, а на 10 септемврий цѣлата главна прусска армия приближила до пирнския укрѣпенъ лагеръ, въ който, при първото извѣстие за нахлуванието на прусситѣ, се събрали саксонскитѣ войски на брой 17.000 души. Като не се рѣшилъ да атакува пирнския лагеръ съ открита сила, а между това считайки за необходимо да се обезпечи отъ тила, прѣди още да прѣдприеме нахлуванието въ Бохемия, Фридрихъ блокиралъ саксонцитѣ въ пирнския лагеръ съ по́ голѣмата часть отъ прусската армия (38 баталиона и 30 ескадрона), катоималъ прѣдъ видъ да ги принуди да се прѣдаджтъ отъ гладъ. Въ сжщото време единъ силенъ наблюдателенъ корпусъ (29 баталиона и 70 ескадрона), подъ началството на фелдмаршала Кейта*), билъ испратенъ

*) 4-ий синъ на императорския генералъ-фелдмаршалъ, херцогъ Фердинандъ-Албертъ; роденъ билъ на 12 януарий 1721 год. Умрѣлъ на 3 априлий 1792 година, на 72 годишна възрасть.

**) За по́ късо го наричали Бевернъ. Билъ синъ на прусския генералъ. херцога Ернеста-Фридриха. Роденъ въ Брауншвейгъ на 10 октомврий 1715 година. Раненъ въ сражението при Молвицъ. На другия день отъ сражението при Бреславль взетъ отъ австрийцитѣ въ плѣнъ, въ време на една рекогносцировка, и подозрянъ, че се прѣдалъ нарочно за да избѣгне гнѣва на Фридриха за неуспѣхитѣ си прѣдъ и въ това сражение. Въ 1758 г. билъ размѣненъ и се върналъ въ Пруссия. Умрѣлъ въ Щеттинъ на 2 августъ 1782 година.

*) Яковъ Кейтъ (James Keith) е роденъ въ 1698 г. въ Шотландия, гдѣто най старѣя отъ този родъ отъ 1060 година ималъ наслѣдствено звание на лордъ-маршалъ на шотландското кралство. Като билъ привърженецъ на претендента — испжденія краль Иаковъ Стюартъ, принудилъ се, слѣдъ нещастното сражение при Шерифмуръ въ 1715 година, да напусне отечеството си и въ свитата на претендента прѣминалъ въ Франция, отъ тамъ въ Испания, гдѣто постжпилъ въ чинъ капитанъ въ единъ отъ италиянскитѣ полкове. Макаръ да билъ произведенъ полковникъ, но 9 години не можалъ да получи полкъ, като протестантинъ, а не католикъ. Това го накарало да отиде въ Руссия, гдѣто, въ 1728 година, билъ приетъ отъ Петра II на русска служба въ чинъ генералъ-майоръ. Въ 1747 година, вслѣдствие на разни неприятности, уволнилъ се отъ русска служба, въ която прѣкаралъ 19 години. Съгласилъ се на прѣдложението на Фридриха II да постжпи на прусска служба, и билъ приетъ въ чинъ фелдмаршалъ, а въ 1749 г. назначенъ губернаторъ на Берлинъ. Билъ два пжти тѣжко раненъ, въ сражението при Хохкирхенъ, билъ убитъ. Тѣлото му, по заповѣдь на Дауна, било погрѣбано съ всички военни почести.

прѣзъ Петерсвалде къмъ Ионсдорфъ (близо до Аусситъ), да заеме проходитѣ прѣзъ Руднитѣ планини и главния пѫть на съобщенията на саксонцитѣ съ австрийцитѣ. Шверинъ, който влѣзълъ вече въ Бохемия, получилъ заповѣдь да се расположи при Ауестъ, срѣщу Кенигсгрецъ, за да отвлѣче тамъ часть отъ австрийскитѣ сили.

§ 32.

Дѣйствията въ Бохемия.

Сражението при Ловозицъ (на 1 октомврий).

При първото извѣстие за влизанието на Фридриха въ Саксония, Мария-Терезия заповѣдала на австрийскитѣ войски бързо да се събиратъ въ Бохемия. Малкия корпусъ на княза Пикколомини се расположилъ при Кёнигсгрецъ, между рр. Елба и Адлеръ, срѣщу фелдмаршала Шверина. Тъй като този корпусъ заемалъ твърдѣ силна позиция и стоялъ на нея въ пълно бездѣйствие, то Шверинъ не се осмѣлилъ да го атакува и прѣзъ всичкото време се ограничилъ съ водение на малка война. Главната австрийска армия се събирала при Колинъ, гдѣто дълго чакала пристиганието на артиллерията и понтонитѣ отъ Виена, и въ края на септемврий тръгнала твърдѣ бавно къмъ Будинъ на р. Егеръ. Началствувавшия надъ нея фелдмаршалъ Броунъ ималъ отъ двора си заповѣдь да отиде на помощь на саксонцитѣ, да ги освободи непрѣменно, но да спазва войскитѣ и да не прѣдприема нищо особенно смѣло — двѣ назначения, които мѫчно било да се съгласуватъ едно съ друго. Като се научилъ отъ уловената прѣписка на Броуна съ саксонцитѣ, за цѣльта на движението му, Фридрихъ прѣдалъ началството надъ блокадния корпусъ на маркграфа Карла, а лично той отишълъ въ Бохемия при корпуса на Кейта. Броунъ се готвилъ да прѣмине прѣзъ р. Егеръ, когато Фридрихъ, като дошълъ (на 28 септемврий) въ Ионсдорфъ, на другия день тръгналъ съ авангарда напрѣдъ къмъ Тирмицъ, а на 30 септемврий съ всичкитѣ войски на Кейта (18 баталиона, 50 ескадрона и 50 топа) въ 2 колони пристигналъ при Ловозицъ. Като се научилъ, че Броунъ се намира вече прѣдъ него задъ блатистата рѣкичка Морель, и като видѣлъ, че австрийцитѣ по небрѣжность оставили незаети двѣтѣ отдѣлни височини: Лобошъ и Радостицъ, които командвали надъ всичката мѣстность около Ловозицъ, Фридрихъ расположилъ на първата отъ тѣхъ лѣвото, а на втората дѣсното крило на армията си. По причина на значителната дължина на позицията, прусската пѣхота била расположена въ една линия, а конницата задъ нея въ три линии. Фридрихъ прѣдполагалъ навѣрно, че Броунъ прѣзъ нощьта ще отстѫпи или ще прѣмине на другия брѣгъ на Елба, — взелъ, по причина на гѫстата мъгла, часть отъ австрийската конница и кроатитѣ, които доста дълго и безъ всѣкаква цѣль се сражавали при заеманието на височината Лобошъ, за арриергарда на Броуна, и като искалъ да ги отхвърли къмъ Елба и ги разбий, рѣшилъ да направи съ цѣлата армия промѣнение на фронта чрѣзъ захождание на дѣсния флангъ напрѣдъ. Вслѣдствие на това на 1 октомврий прусската конница, като тръгнала напрѣдъ прѣзъ интервалитѣ на пѣхотата отъ дѣсното крило, два пѫти атакувала австрийската конница, расположена въ дѣсно отъ Ловозицъ, и я отхвърляла къмъ авс-

трийската пѣхота, но и двата пѫти била принудена, отъ силния огънь на пѣхотата и артиллерията, да отстѫпи. Това силно съпротивление и още пóвече пръсналата се слѣдъ това мъгла убѣдили Фридриха, че прѣдъ него се намирала цѣлата австрийска армия. Броунъ, като забѣлѣзалъ важностьта на височинитѣ, заети отъ прусситѣ, и като рѣшилъ да поправи погрѣшката си, испратилъ 11 баталиона отъ дѣсното си крило и кроатитѣ срѣщу височината Лобошъ, а пѣхотата отъ лѣвото крило прѣзъ Суловицъ срѣщу височината Гомолка. Усилията на тѣзи войски останали безуспѣшни: пѣхотата отъ лѣвото крило, като пострадала много отъ огъня на прусската артиллерия, принудила се да отстѫпи задъ рѣкичката; а на другото крило прусситѣ много упорито защищавали височината Лобошъ и най послѣ, като истрѣляли всичкитѣ си патрони, хвърлили се на щикове, отблъснали австрийцитѣ и по слѣдитѣ имъ влѣзли въ Ловозицъ. Цѣлата прусска армия тръгнала напрѣдъ, а австрийската, като се лишила отъ опората си въ Ловозицъ, съ лѣвото крило и центра отстѫпила отъ рѣкичката, а съ дѣсното крило се разположила подъ жгълъ къмъ нея, съ фронта къмъ Елба. Фридрихъ искалъ, но не можалъ да се въсползва отъ туй погрѣшно расположение на австрийцитѣ, тъй като за това трѣбвало да излѣзе отъ Ловозицъ и да се строи подъ огъня на австрийската артиллерия, съ тила къмъ Елба. Обаче, за да принуди Броуна да отстѫпи, Фридрихъ испратилъ бевернскиия херцогъ въ Цисковицъ, въ обходъ на лѣвото неприятелско крило. Това движение рѣшило отстѫплението на Броуна, който, като се боялъ да бѫде отхвърленъ на пространството между рр. Елба и Егеръ, прѣминалъ прѣзъ послѣднята, снелъ отъ нея мостоветѣ и се расположилъ при Будинъ.

Макаръ сражението при Ловозицъ да нѣмало рѣшителенъ резултатъ и Фридрихъ да разбилъ въ него само дѣсното крило на австрийцитѣ, което съставлявало едва $^{2}/_{3}$ отъ армията имъ, при всичко това то принесло на Фридриха сѫщата полза, каквато би му принесла една рѣшителна въ него побѣда, тъй като въспрѣпятствувало на Броуна да отиде на помощь на саксонцитѣ по лѣвата страна на Елба. Съ това обаче се и ограничилъ всичкия успѣхъ на Фридриха, който, по слабостьта на силитѣ си, не можалъ да продължава настѫпателнитѣ дѣйствия задъ р. Егеръ. Загубитѣ въ сражението при Ловозицъ били почти еднакви отъ двѣтѣ страни (у австрийцитѣ 3.000, у прусситѣ 3.300); но тъй като Фридрихъ билъ пó слабъ, то и загубата била за него пó чувствителна и доказва, че издържалъ побѣдата не тъй лесно, а само вслѣдствие на искуснитѣ си распорѣждания и блѣскавата храбрость на войскитѣ си.

§ 33.

Послѣднитѣ дѣйствия въ Саксония и Лузация. — Общъ изводъ.

Въпрѣки незгодния за австрийцитѣ исходъ на ловозицското сражение, тѣ никакъ не били разбити, армията имъ все още била пó многобройна отъ войскитѣ на Фридриха и, съ исключение на згодното нравственно влияние отъ побѣдата на прусситѣ, положението и на двѣтѣ страни никакъ не се измѣнило. Като не успѣлъ да освободи саксонцитѣ отъ лѣвата страна на Елба, Броунъ искалъ да направи това отъ дѣсната, но, отъ излишна прѣдпазливость, употрѣбилъ за това твърдѣ слаби си-

ли. Съ единъ отрядъ, който не надминувалъ 8.000 души, той прѣминалъ прѣзъ Елба въ Раудницъ и прѣзъ Нейщадтель и Румбургъ дошълъ въ Лихтенхайнъ, като се условилъ съ саксонцитѣ, които търпяли вече краенъ недостатъкъ отъ храна, щото тѣ отъ пирнския лагеръ да прѣминатъ на дѣсния брѣгъ на Елба и, като си пробиятъ пѫть съ орѫжие, да се съединятъ съ него. Но саксонцитѣ задържани отъ проливнитѣ дъждове, трудната мѣстность и други прѣпятствия, прѣминали прѣзъ Елба единъ день пò късно отъ условения срокъ. Пруситѣ успѣли вече да заематъ съ силни отряди всичкитѣ исходи на дѣсния брѣгъ, обкрѫжили на този брѣгъ главнитѣ сили на саксонцитѣ, а на лѣвия въ пирнския лагеръ — арриергарда имъ, и принудили цѣлата имъ армия да сложи орѫжие. Броунъ, като не получавалъ вече два дни никакви извѣстия отъ саксонцитѣ, отстѫпилъ обратно въ Бохемия, като загубилъ нѣколко стотинъ души въ арриергардни сблъсквания. При пò голѣма рѣшителность, австрийцитѣ безъ съмнѣние бихѫ могли да освободятъ саксонцитѣ, армията на които станала, по думитѣ на Фридриха, жертва на равнодушието на съюзницитѣ имъ.

Слѣдъ пирнската капитулация, прусската армия се расположила на зимни квартири: корпуса на Кейта — въ Саксония и Лузация до р. Квейсса, а корпуса на Шверина — въ Силезия отъ Цукмантель до Грефенбергъ, и двата покрай границитѣ на Бохемия и Моравия

При разглѣжданието на похода въ 1756 година, на пръвъ поглѣдъ изглѣжда, че за Фридриха, който ималъ всичката си армия събрана, тогазъ когато силитѣ на саксонцитѣ били незначителни, а австрийскитѣ войски едва що се събирали въ Бохемия, пó згодно било да се въсползва отъ прѣвъсходството на силитѣ си и, като остави единъ малъкъ корпусъ войски срѣщу Пирна, съ главнитѣ сили на армията да тръгне за Виена или поне да завоюва Бохемия. Такова било мнѣнието на Ллойда и пó късно на Наполеона I, на генерала Жомини и нѣк. др. Но мнѣнието на Темпелхофа, Клаузевица и Лоссау, изглѣжда, пó близко до истината, понеже се отличава съ пó вѣренъ възглѣдъ върху политическото положение, силитѣ и срѣдствата на Пруссия. Ако Фридрихъ воюваше само съ Австрия, то вѣроятно би постѫпилъ, както се каза пó горѣ. Но като ималъ противъ себѣ си пò голѣмата половина отъ Европа, макаръ още и не готова за война, той не е можалъ въ онѣзи обстоятелства, въ които въпроса се касаялъ до политическото сѫществувание на Пруссия, да се рѣшава на едно прѣдприятие, което му обѣщавало пó вече слава, отколкото полза. Той прѣдпочелъ единъ начинъ за дѣйствие пó малко рѣшителенъ, но пó положителенъ, завладялъ Саксония и съ това не само че придобилъ една важна въ военно отношение страна, но и отдалечилъ войната отъ собственнитѣ прѣдѣли на Пруссия и умножилъ срѣдствата си за водението ѝ. Всичкитѣ му дѣйствия въ 1756 г. сѫ съвсѣмъ правилни и съобразни съ срѣдствата и обстоятелствата. Изглѣжда само, че, съгласно съ приетия отъ него начинъ на дѣйствие, пó згодно би било да чака Броуна при излизанието на послѣдния отъ Руднитѣ планини, отколкото да отиде насрѣща му въ Бохемия. Впрочемъ въ този случай Фридрихъ се надявалъ вѣроятно на тактическото прѣвъсходство на войскитѣ си.

Колкото се касае до Броуна, който, по думитѣ на Фридриха, билъ

много опитенъ генералъ, той може да бжде обвиненъ само въ това, че слѣдъ ловозицкото сражение дѣйствувалъ твърдѣ прѣдпазливо и нерѣшително, макаръ да ималъ прѣвъсходящи сили. Но и въ този случай вината за бавностьта и нерѣшителностьта на дѣйствията му пада не върху него, а върху австрийския придворенъ военenъ съвѣтъ, който му далъ такива противурѣчиви заповѣди, че Броунъ, като не виждалъ ясно цѣльта на похода, лъгалъ се въ съображенията си.

§ 34.

2-ия походъ въ 1757 година.

Силитѣ, расположението имъ и плановетѣ на дѣйствията отъ двѣтѣ страни.

Австрия прѣдполагала да извади прѣзъ тъзи година 180.000, Руссия 80.000 и Франция 109.000 войски, което, безъ да се броятъ армиитѣ на германскитѣ или имперски окрѫзи и шведската, трѣбвало да състави 369.000 войски. Но събирането на войскитѣ отъ страна на съюзницитѣ на Австрия ставало твърдѣ бавно. Движението на русската армия за источна Пруссия било забавено съ това, че Фридрихъ още отъ по́ рано билъ закупилъ въ Полша почти всичкитѣ запаси съ хлѣбъ. Франция, макаръ и да възвѣстявала непрѣстанно за движението на двѣтѣ си армии къмъ Рейнъ, обаче това не можало още да бжде испълнено тъй скоро. Събирането на армията отъ германскитѣ окрѫзи срѣщало много прѣпятствия отъ затруднението за образувание обща парична хазна и отъ избора на главнокомандующъ, отъ тайното недоброжелателство на много владѣтели и др. причини, а на шведската армия — отъ несъгласията между партията на двора и партията на сената, и отъ безпаричието. Тъй щото въ началото на годината Австрия оставала противъ Пруссия сама безъ съюзници. Върху това обстоятелство и билъ основанъ плана на дѣйствията, както отъ нейна страна, тъй и отъ страна на Фридриха II. Фелдмаршалъ Броунъ искалъ да испрѣвари прусситѣ съ настѫпателни дѣйствия въ Саксония и Силезия и за това раздѣлилъ армията на 4 корпуса, отъ които единъ, подъ началството на княза Аремберга, расположилъ на лѣвия флангъ въ Егеръ, другъ, най силенъ, подъ личното си прѣдводителство — въ Будинъ, третий подъ началството на графа Кёнигсека — въ Рейхенбергъ, а четвъртия, подъ началството на графа Сербеллони (когото послѣ замѣстили князъ Пикколомини и графъ Даунъ) — на дѣсния флангъ въ Моравия. Близо до самитѣ граници на Силезия и Саксония били учрѣдени магазини, които можали да хранятъ армията 3 мѣсеца. Плана на настѫпателнитѣ дѣйствия, съставенъ отъ Броуна, билъ твърдѣ основателенъ и благоразуменъ, тъй като трѣбвало да отдалечи войната отъ австрийскитѣ родни владѣния, да повдигне духа въ австрийскитѣ войски и да насърдчи съюзницитѣ на Австрия за по́ скоро да ѝ дадѫтъ съдѣйствие. Броунъ трѣбвало би само по́ вече да съсрѣдоточи армията си. За съжаление, виенския кабинетъ наскоро повѣрилъ началството надъ армията, вмѣсто на Броуна, на лотарингския принцъ Карла, а намѣсто настѫпателни дѣйствия рѣшилъ — да се ограничава съ отбрана до тогава, до когато армиитѣ на съюзницитѣ не излѣзатъ въ полето, и тогава вече да нападнатъ Фридриха отъ всички страни, а именно: съ австрийската армия въ Саксония, съ русската въ ис-

точна Пруссия, съ шведската въ Померания, съ французскитѣ въ Вестфалия и въ съюзнитѣ ханноверски владѣния, а съ армията на имперскитѣ окржзи въ самата Бранденбургия. Лотарингския принцъ, въпрѣки измѣнението на главнитѣ основания на плана за похода, не измѣнилъ нито по̀ напрѣшното разположение на армията, нито даже разположението на магазинитѣ близо до границитѣ съ настжпателна цѣль — и съ това направилъ голѣма грѣшка.

Фридрихъ отъ своя страна, като виждалъ, че Австрия стои срѣщу него още сама, безъ съюзници, но и като съобразилъ тъй сжщо, че когато всичкитѣ съюзни армии излѣзатъ въ полето, необходимостьта ще го принуди да раздѣли силитѣ си и тогава на всичкитѣ пунктове ще бжде по̀ слабъ отъ противницитѣ си, за да избѣгне това рѣшилъ колкото може по̀ рано да почне настжпателни дѣйствия противъ австрийцитѣ, да имъ нанесе рѣшителенъ ударъ и съ това да принуди Мария-Терезия на миръ или поне да добий възможность да се обърне съ всичкитѣ или съ най голѣмитѣ си сили срѣщу другитѣ си противници. Като пазилъ истинскитѣ си намѣрения въ най голѣма тайна и показвалъ на глѣдъ, че ужъ има намѣрение да се ограничи само съ една отбрана, той между това дѣйствително рѣшилъ съ 4 колони да нахлуе отъ Саксония и Силезия въ Бохемия, да разбий и пръсне всичкитѣ отдѣлни части отъ австрийскитѣ войски, да съсрѣдоточи армията си подъ Прага, да даде тукъ рѣшително сражение и, като разбий неприятеля и вземе Прага, да възложи на Шверина съ по̀ голѣмата часть отъ армията да дѣйствува настжпателно противъ Моравия и собственна Австрия, а самъ той съ 40.000 войски да отиде на помощь на съюзницитѣ си. Съгласно съ този планъ за дѣйствията, главната прусска армия, опрѣдѣлена да нахлуе въ Бохемия, била раздѣлена на 4 корпуса. Първия (19.000 души подъ началството на ангалтъ-дессауския принцъ Морицъ) билъ разположенъ около Цвиккау, — втория, главния (39.000 души подъ личното началство на Фридриха) — между Дрезденъ, Пирна, Гиспюбель и Липполдисвалде, — третия (18.000 души подъ началството на бевернския херцогъ) — въ Лузация близо до Циттау и най послѣ четвъртия (26.000 души на Шверина) — въ Силезия между Глацъ, Фридландъ и Ландсхутъ, срѣщу Траутенау. Като навлѣзатъ всѣки отдѣлно въ Бохемия, тѣзи корпуси, за по̀ голѣма безопасность отъ отдѣлно поражение, трѣбвало да се съединятъ близо до Ловозицъ и на р. Изеръ около Турнау въ 2 корпуса и въ двѣ колони да продължаватъ движението си къмъ Прага. Отъ останалитѣ прусски войски, въ източна Пруссия билъ оставенъ 30-хилядния корпусъ на фелдмаршала Левалда, да наблюдава русската армия. Съюзнитѣ ханноверски, брауншвейгски и хессенски войски, на брой 48.000 подъ началството на кумберландския херцогъ, се събирали противъ Франция на р. Везеръ. Като прѣдвидѣлъ послѣдствията на такъвъ единъ съ нищо не съобразенъ планъ на дѣйствията, Фридрихъ заповѣдалъ да се извѣджтъ останалитѣ още въ Вестфалия 6 прусски баталиона и гарнизона отъ Везель, да се сринатъ часть отъ укрѣпленията на тъзи крѣпость и всичката артиллерия да се прѣкара въ Магдебургъ.

§ 35.
Дѣйствията въ Бохемия.

Движението на Фридриха въ Бохемия. — Боя при Рейхенбергъ.

Отъ 20 до 29 априлий всичкитѣ корпуси отъ главната прусска армия тръгнали къмъ границитѣ на Бохемия. За да принуди австрийцитѣ да очистятъ планинскитѣ проходи между Локвицъ и Ловозицъ, Фридрихъ заповѣдалъ на принца Морица да влѣзе въ заацския окржгъ и да заеме исходитѣ изъ планинскитѣ тѣснини въ Бохемия. Вслѣдствие на това дѣснофланговия корпусъ на принца Морица тръгналъ отъ Хемницъ прѣзъ Цвиккау и Плауенъ къмъ Егеръ. Щомъ князъ Арембергъ съсрѣдоточилъ на този пунктъ войскитѣ си, принцъ Морицъ съ едно флангово движение въ лѣво слѣдвалъ къмъ Коммотау, а отъ тамъ прѣзъ Бриксъ и Билинъ къмъ Линау, гдѣто и се съединилъ съ Фридриха, който между това почти безпрѣпятственно прѣминалъ прѣзъ планинитѣ. Отъ Линау Фридрихъ съ двата корпуса слѣдвалъ покрай р. Егеръ, прѣминалъ прѣзъ нея въ Кошицъ и, като застрашавалъ лѣвия флангъ на Броуна, който заемалъ Будинъ, принудилъ го да отстжпи къмъ Прага, кждѣто заедно съ него отстжпилъ и корпуса на княза Аремберга, който едва успѣлъ да се присъедини къмъ Броуна. Фридрихъ, като завладялъ голѣмъ магазинъ въ Будинъ и като заповѣдалъ да поправятъ на това мѣсто моста, за пó лесно подвозване на храна, слѣдвалъ задъ австрийцитѣ и на 2 май се расположилъ подъ самата Прага, като се допиралъ съ двата фланга до р. Молдава, надъ и подъ града, тогазъ когато австрийцитѣ, като минали прѣзъ него, расположили се на лагеръ на дѣсния брѣгъ на Молдава.

Между това бевернския херцогъ съ лѣвия централенъ корпусъ (18.000 души), като слѣдвалъ отъ Циттау прѣзъ Крацау и Парцдорфъ, близо до послѣдното мѣсто, при Рейхенбергъ, срѣщналъ главнитѣ сили отъ корпуса на Кёнигсека (17.000 души), расположени въ джлбоката долина на р. Нейсса, въ силна позиция, непристжпна на дѣсния флангъ и въ центра. Дѣсния флангъ отъ войскитѣ на Кёнигсека се допиралъ до Рейхенбергъ, а лѣвия до едни височини, покрити съ гора, но достжпни за атака. Равнината между центра и края на лѣвия флангъ била заета съ конница, расположена въ 3 линии, а горističтѣ височини на лѣвия флангъ — съ нѣколко пѣхотни баталиона. Прусситѣ били расположени задъ една блатиста рѣкичка на такова расстояние до неприятеля, че просто не било възможно да прѣминатъ на другия брѣгъ и да се построятъ подъ неприятелския огънь. А за това бевернския херцогъ атакувалъ най напрѣдъ дѣсното крило на австрийцитѣ и, като ги задържалъ на този пунктъ, испратилъ конницата си противъ австрийската. Но атакитѣ ѝ, нѣколко пжти подновявани, постоянно оставали безъ успѣхъ, тъй като тя, при нападението, се излагала на кръстосания огънь на пѣхотата, расположена въ центра и въ гората на лѣвия флангъ. Тогава бевернския херцогъ атакувалъ тъзи гора съ пѣхотата си, истикалъ отъ нея австрийцитѣ и, като я заелъ, принудилъ съ пушечния огънь на пѣхотата си австрийската конница да отстжпва. Въсползванъ отъ това, той прѣкаралъ всичкото си дѣсно крило на напуснатата отъ австрийската конница мѣстность, расположилъ се на фланга и даже въ тила на бойната линия на австрийцитѣ и заелъ командующитѣ

височини, като застрашавалъ пжтя на отстжплението на противника. Кёнигсекъ, страхувайки се да не бжде отрѣзанъ или испрѣваренъ въ Либенау, побързалъ да отстжпи за тамъ, като загубилъ около 1000 души. Пруситѣ загубили почти сжщо толкова. Като отишълъ въ Либенау, Кёнигсекъ заелъ при него силна позиция, въ която бевернския херцогъ не се осмѣлилъ да го атакува. Но австрийцитѣ не стояли тукъ дълго. Почти едновременно съ бевернския херцогъ, Шверинъ влѣзълъ отъ Силезия въ Бохемия прѣзъ Траутенау, и прѣзъ Кёнигсхофъ и Гитчинъ тръгналъ въ тилъ на Кёнигсека. Ако една отъ колонитѣ (на генерала Фуке́) би се движила по́ бързо, то Кёнигсекъ никакъ не би можалъ да се спрѣ при Рейхенбергъ, безъ да се излага на опасность да бжде отрѣзанъ. Вслѣдствие на което бевернския херцогъ безъ всѣкаква нужда атакувалъ Кёнигсека, а послѣдния се изложилъ на голѣма опасность, като останалъ и влѣзълъ въ бой при Рейхенбергъ. Посоката на силезската армия била такава, че тя можала да отрѣже Кёнигсека и при Либенау. Дѣйствително, на 25 априлий пруситѣ заели Турнау въ тилъ на Кёнигсека и съ това го накарали да отстжпи прѣзъ Брандейсъ къмъ Прага. Шверинъ, като завладѣлъ въ Юнгъ-Бунцлау единъ голѣмъ магазинъ, съединилъ се съ бевернския херцогъ и двата корпуса (40.000 души), като прѣминали прѣзъ Елба въ Брандейсъ, спрѣли се да чакатъ по́ нататъшни заповѣди отъ Фридриха. По такъвъ начинъ първата половина отъ плана на Фридриха била испълнена точно и успѣшно, и цѣлата главна прусска армия се събрала въ околноститѣ на Прага.

Единъ смѣлъ, рѣшителенъ и отъ никого независимъ полководецъ, на мѣстото на лотарингския принцъ, би се опиталъ, може би, да разбий армията на Шверина, отдѣлена отъ Фридриха съ Молдава, като я нападнеше съ прѣвъсходящи сили. Но лотарингския принцъ не направилъ това — както за туй, че не билъ доста смѣлъ и рѣшителенъ, тъй особенно за това, че, както всички австрийски генерали, напълно зависялъ отъ придворния воененъ съвѣтъ и нищо не можалъ да прѣдприеме безъ негова заповѣдь или разрѣшение. Освѣнъ това, такъвъ рѣшителенъ и смѣлъ начинъ на дѣйствия никакъ не билъ съгласенъ съ свойственната въобще на това време, и особенно на австрийцитѣ, прѣдпазливость и нерѣшителность въ дѣйствията.

§ 36.

Сражението при Прага (на 6 май).

Като се научилъ, че фелдмаршала графъ Даунъ*), който взелъ, слѣдъ смъртьта на Пикколомини, началството надъ австрийскитѣ войски въ Моравия, получилъ заповѣдь да тръгне за Прага на помощь на лотарингския принцъ, Фридрихъ рѣшилъ до

*) Графъ Леополдъ-Иосифъ Даунъ билъ синъ на графа Вириха Дауна, извѣстенъ по отбраната на Туринъ въ 1706 година, покорението на Неаполъ и по мждрото управление на Неаполитанското кралство и на Миланското херцогство. Даунъ билъ роденъ въ 1706 год. Въ време на седмогодишната война билъ назначенъ прѣдсѣдатель на придворния воененъ съвѣтъ (Hofkriegsrath, който държалъ обикновенно въ своя неограничена власть сждбата на австрийскитѣ армии и полководцитѣ имъ. Спорѣдъ нѣкои военни хора, Даунъ дѣйствувалъ въ седмогодишната война много искусно и особенно — благоразумно и прѣдпазливо. Но спорѣдъ по̀ вѣрнитѣ понятия на други, той не стоялъ по̀ горѣ отъ уровена на посрѣдсвенностьта и блѣсналъ съ незаслужена слава само за туй, защото билъ главенъ противникъ на такъвъ великъ полководецъ, като Фридриха. Умрѣлъ въ февруарий 1766 година.

пристиганието му да разбий послѣдния. Като оставилъ, за обезпечение на съобщенията си съ Саксония, Кейта съ 22.000 души на лѣвия брѣгъ на Молдава и като заповѣдалъ на Шверина отъ Брандейсъ да тръгне за Прага, самъ Фридрихъ съ 16.000 души (20 баталиона и 40 ескадрона) прѣминалъ на 5 май въ Подбаба, подъ Прага, прѣзъ Молдава. На другия день зараньта той се съединилъ съ Шверина близо до селението Стрезисковъ, почти прѣдъ очитѣ на австрийската армия, която, като се расположила на една силна позиция, изглѣждало, че прѣдоставлявала на Фридриха пълна свобода въ маневрирането. Силитѣ на пруссната армия възлизали до 63.000 души (64 баталиона и 123 ескадрона), а на австрийската до 70.000 (64 баталиона и 127 ескадрона). Послѣдната била расположена въ нѣколко линии, като се допирала съ лѣвото крило до планината Жижка, а съ дѣсното — до сел. Кейге. Фронта ѝ билъ прикритъ съ една рѣкичка, която протичала въ една блатиста лощина, високитѣ и стръмни брѣгове на която, обърнати на сѣверъ, били почти непристжпни; а самата бойна линия на австрийската армия била расположена на цѣла верига височини, които се простирали отъ Прага до Гитторзесъ. Пó нататъкъ, отъ селението Кейге до сел. Мишолупъ, тѣзи височини постепенно се понижавали и губили, тъй че между Стербоголи и Дубечъ мѣстностьта била съвсѣмъ удобна за дѣйствията на конницата. Пространството между Кейге и Мишолупъ било прикрито отпрѣдъ съ рѣдъ прудове и блатисти ложбини съединени помежду си съ една рѣкичка. Надъ селението Кейге, между прудоветѣ, покрити съ камъшъ, се намирали нѣколко плотини, които служили за съобщение между селата по двѣтѣ страни на рѣкичката, и нѣколко пжтечки, по които можало да се прѣминува само единъ-по-единъ. По общеприетия тогава обичай, австрийцитѣ расположили пѣхотата си въ центра, а конницата по фланговетѣ, при всичко, че послѣднята съвсѣмъ не можала да бжде употрѣбена съ полза на лѣвия флангъ. Страхувайки се да бжде заобиколенъ отъ дѣсния флангъ, лотарингския принцъ свилъ дѣсното си крило назадъ (en potence), тъй че исходящия жгълъ отъ бойната линия се намиралъ на височинитѣ между Кейге и Малшицъ, гдѣто, за прикритието му, били издигнати укрѣпления, а между Кейге и Глупетинъ — батарея; а прѣдъ рѣкичката били расположени нѣколко баталиона, които обаче не можали да чакатъ никаква помощь отъ главнитѣ сили. Артиллерията била размѣстена покрай бойната линия на армията тъй, че можала да обстрѣлва всичкото пространство отпрѣдъ съ кръстосанъ огънь.

Опасенията на лотарингския принцъ за дѣсния си флангъ се оказали твърдѣ основателни. Фридрихъ, като се удостовѣрилъ въ непристжпностьта на неприятелското лѣво крило и центра, рѣшилъ да заобиколи дѣсното крило, толкозъ пó вече, че съ това движение той заставалъ на съобщенията на лотарингския принцъ съ Моравия и Дауна. Като се построила въ три линии, пруссната армия тръгнала съ лѣвия флангъ въ обходъ на неприятеля, при което пѣхотата трѣбвало да прѣминува по блатистата и тиняста мѣстность, която при оглѣда Шверинъ взелъ за суха поляна, а конницата и артиллерията — малко пò въ лѣво.

Като неочаквали въ този день (6 май) нападение, австрийцитѣ само тогава забѣлѣзали обходното движение на пруссната армия, когато главитѣ на прусскитѣ колони излизали вече отъ Нидеръ-Почервицъ. Лота-

рингския принцъ веднага прѣмѣстилъ конницата отъ лѣвото крило на дѣсното и заповѣдалъ на всичката конница да се построи въ 3 линии на равнината задъ селението Мишолупъ. Пѣхотата, като излѣзла отъ лагера, успѣла óвреме да заеме височинитѣ задъ селението Стербоголи.

Между това пѣхотата отъ лѣвото крило на прусската армия, като прѣминала съ трудъ по низменната мѣстность между Нидеръ-Почервицъ и гоставицкия прудъ, два пжти атакувала пѣхотата отъ дѣсното крило на австрийската армия, но силния картеченъ огънь я довелъ въ пълно растройство и я принудилъ да отстжпи къмъ дубическия прудъ. Въ сжщото време 65 ескадрона отъ прусската конница, подъ началството на князя Шонейха, които слѣдвали, пó въ лѣво отъ пѣхотата, атакували австрийската конница подъ началството на Хаддика*). Но трикратната имъ атака нѣмала никакъвъ успѣхъ, до като най послѣ полковникъ Варнери съ 5 ескадрона хусари, като тръгналъ още пó въ лѣво отъ Шонейха, атакувалъ австрийската конница въ флангъ, а Шонейхъ, като получилъ подкрѣпление, произвелъ нова атака отъ фронта. Тогава австрийската конница била отблъсната и съвсѣмъ разбита и се хвърлила часть къмъ дѣсния флангъ на пѣхотата си и я довела въ растройство, а часть въ Забетицъ. Между това австрийскитѣ гренадери прѣслѣдвали прусската пѣхота (по нѣмание на щикове — съ палаши) къмъ дубечкия прудъ; но Шверинъ подкрѣпилъ послѣднята съ часть отъ 2-та линия, лично я повелъ въ атака, и макаръ самъ да билъ убитъ, но прѣдвожданата отъ него пѣхота отблъснала австрийската и я довела въ растройство, което се увеличило още пó вече, когато австрийската пѣхота се разбъркала съ разбитата и бѣгающа австрийска конница.

Въ сжщото време Фридрихъ се въсползвалъ отъ интервала, който се образувалъ между центра и дѣсното крило на австрийската армия, и устрѣмилъ въ него войскитѣ отъ дѣсното си крило, завладялъ исходящия жгълъ на неприятелската бойна линия, съвсѣмъ отрязалъ лѣвото крило и центра на австрийцитѣ отъ разбитото имъ дѣсно крило, и ги принудилъ бързо да се хвърлятъ къмъ Прага, отъ страхъ да не бждятъ отрязани отъ нея. Като загубили около 13.400 души и 200 топа и като влѣзли въ Прага на брой 40.000 души, австрийцитѣ се опитвали да отстжпятъ най напрѣдъ по лѣвия, а послѣ по дѣсния брѣгъ на Молдава, но били задържани на лѣвия брѣгъ — отъ Кейта, а на дѣсния — отъ войскитѣ отъ лѣвото крило на прусската армия. А останкитѣ отъ разбитото дѣсно австрийско крило, на брой около 16.000 души, успѣли да отстжпятъ къмъ Беннешау. Пруситѣ, като загубили въ боя около 12.000 души, блокирали Прага отъ двата брѣга на Молдава.

Колкото рѣшителна и да била по-

*) Андрея Хаддикъ (Haddick) е роденъ въ 1710 г. и на млади години се занимавалъ съ правовѣдение и вече достигналъ звание на академикъ, но послѣ постжпилъ на военна служба. Въ 1774 г. — билъ назначенъ прѣдсѣдатель на придворния воененъ съвѣтъ, произведенъ генералъ-фелдмаршалъ и въздигнатъ въ графско достойнство. Военното си поприще завършилъ въ 1788 г., вече на 79 годишна възрасть, съ прѣдводителствуванието главната армия противъ турцитѣ въ 1788 г., но въ 1789 г., по старость, слабость и болѣсть, прѣдалъ армията на Лаудона и се върналъ въ Виена съ съвсѣмъ растроено здравие. Смъртьта на Иосифа II (на 8 февруарий 1790 г.), комуто той билъ джлбоко прѣданъ, като го огорчила, ускорила смъртьта му, която послѣдвала на 12 мартъ сжщата 1790 година.

За него може да се каже сжщото, каквото се каза за Надашди, че и той билъ най напрѣдъ пъргавъ партизанинъ, а послѣ рѣшителенъ и искусенъ генералъ.

бѣдата, одържана отъ Фридриха, послѣдствията ѝ обаче не удовлетворявали всичкитѣ прѣдположения на първоначалния планъ на похода. Фридрихъ се надявалъ да унищожи подъ Прага неприятелската армия и съ това да принуди Австрия на миръ. Съображенията му за атаката, особенно обхода на дѣсното крило на австрийската армия, който я отрѣзвалъ отъ Моравия, оставанието на Кейта на лѣвия брѣгъ на Молдава и заповѣдьта дадена на принца Морица (отъ корпуса на Кейта), да отрѣже отстжплението на разбититѣ австрийци, трѣбвало да доставятъ на Фридриха рѣшителна побѣда. Но излишната прибързанность, съ която била извършена атаката, погрѣшнитѣ свѣдения за мѣстностьта и растоянията, най послѣ неопитностьта на нѣкои генерали, дали на сражението съвсѣмъ другъ обратъ. Като разбилъ, вмѣсто цѣлата австрийска армия, само дѣсното ѝ крило и центра, Фридрихъ се видѣлъ принуденъ да блокира 40.000 австрийски войски въ Прага, като очаквалъ между това пристиганието на другата австрийска армия на Дауна. И макаръ тъзи блокада, усилена съ бомбардирание, да можала въ скоро време да принуди австрийцитѣ да сложатъ оржжие, при всичко това Фридрихъ билъ свързанъ въ дѣйствията си по̀ вече, отколкото това прѣдполагалъ въ началото на похода.

§ 37.

Движението на Фридриха противъ Дауна. — Сражението при Колинъ (на 18 юний).

Когато прусситѣ нахлули въ Бохемия, Даунъ, както се каза по̀ горѣ, получилъ заповѣдь да тръгне за Прага, като остави само гарнизони въ Олмюцъ и Брюннъ. На 6 май, въ деня на прагското сражение, той прѣминалъ въ Подиебрадъ, въ тила на прусската армия, прѣзъ Елба и извадилъ прѣднитѣ си постове почти до самата Прага; но като се научилъ за резултата на прагското сражение, на 7 май отстжпилъ къмъ Бёмишъ-Бродъ. Армията му непрѣстанно се усилвала съ прѣсни подкрѣпления, сжщо и съ останкитѣ отъ дѣсното крило на разбитата армия на лотарингския принцъ. А Фридрихъ напротивъ отъ нерѣшителнитѣ дѣйствия на Дауна заключилъ, че той ималъ слаби сили, което се потвърдявало и отъ доставенитѣ върху това лъжливи свѣдения. А за това Фридрихъ намѣрилъ за достатъчно, за прикритието блокадата на Прага, да испрати противъ Дауна, подъ началството на бевернския херцогъ, не по̀ вече отъ 17.000 войски (5.000 души пѣхота и 12.000 конница). Даунъ, при всичко, че най послѣ ималъ до 46.000 души, не се осмѣлявалъ да дѣйствува рѣшително противъ бевернския херцогъ и отстжпвалъ постепенно — най напрѣдъ къмъ Планианъ и Куттенбергъ, послѣ къмъ Часлау и най послѣ къмъ Голцъ-Енкау. Трѣбва да се прѣдполага, че виенския кабинетъ надявайки се за упорита отбрана отъ страна на Прага, заповѣдалъ на Дауна да се ограничава съ отбрана, но наскоро, опасавайки се за паданието на Прага, далъ на Дауна друга заповѣдь да отиде незабавно да освободи нея и армията на лотарингския принцъ. Вслѣдствие на това обстоятелство, неизвѣстно за прусситѣ, Даунъ неочаквано тръгналъ къмъ Куттенбергъ, истикалъ ги и се расположилъ близо до Крихенау въ околноститѣ на Колинъ, а бевернския херцогъ — близо до

Планианъ. Между това Фридрихъ, като видѣлъ необходимостьта да отдалечи Дауна и като се удостовѣрилъ, че послѣдния е много по силенъ, отколкото той прѣдполагалъ, подкрѣпилъ бевернския херцогъ съ 5.000 души, взети изъ-подъ Прага и самъ лично заминалъ за Куттенбергъ, като прѣдполагалъ, че Даунъ се намира още при Голцъ-Енкау. Но той намѣрилъ корпуса на бевернския херцогъ вече при Каурцимъ, пó въ дѣсно отъ Планианъ. Като не вѣрвалъ на всичкитѣ донесения и прѣдполагайки, че прѣдъ него се намира само корпуса на генерала Надашди, Фридрихъ искалъ прѣзъ Сухдолъ да отиде къмъ Куттенбергъ и да заобиколи лѣвото крило на неприятеля, но наскоро открилъ цѣлата армия на Дауна, расположена близо до Крихенау, и рѣшилъ веднага да я атакува. Силитѣ на австрийцитѣ възлизали до 35.000 души пѣхота и 18.000 души конница, всичко до 53.000 души, а прусситѣ — до 18.000 пѣхота и 16.000 конница, всичко до 34.000 души войски, слѣдователно послѣднитѣ имали два пжти пó малко пѣхота, отколкото първитѣ.

Тъй като позицията на армията на Дауна била твърдѣ силна отъ фронта, то Фридрихъ намѣрилъ за най згодно да заобиколи дѣсното ѝ крило и съ това да принуди Дауна да отстжпи. Вслѣдствие на това пруската армия и тръгнала въ 4 линии въ флангово движение въ лѣво, покрай голѣмия пжть, който водилъ за Колинъ. Но скоро Фридрихъ видѣлъ, че армията на Дауна заела на височинитѣ между селенията Крезоръ и Брезанъ, пò въ дѣсно отъ пó напрѣшната позиция, друга, която можала да се атакува съ успѣхъ само на дѣсния флангъ, а за това и рѣшилъ да продължава почнатото флангово движение въ обходъ на дѣсното австрийско крило. Прѣдъ армията вървяли: авангарда на генерала Гулзена и конницата на генерала Циттена*). Слѣдвавшитѣ задъ тѣхъ глав-

---

*) Иоанъ-Иоакимъ фонъ-Цитенъ — роденъ на 18 май 1699 г. въ Вустровъ, въ Руппинското графство. На 14 години постжпилъ като подпрапорщикъ въ пѣхотния полкъ на Швенди. Понеже ималъ нисъкъ ръстъ, слабо тѣлосложение, слабъ гласъ и главно — бѣденъ и безъ покровителство, той билъ много подигравань и оскърбяванъ отъ другаритѣ си, за което влизалъ нѣколко пжти въ двубой. Обходенъ въ производство за поручикъ, искалъ прѣводъ въ другъ полкъ и билъ уволненъ (1724). Баща му умрѣлъ, семейството му било бѣдно и той се обърналъ за покровителство лично къмъ краля Фридриха-Вилхелма I. Билъ назначенъ поручикъ въ Вутенауския драгунски полкъ и усърдно се посвятилъ на този новъ за него родъ оржжие. Ескадронния му билъ проклѣтъ човѣкъ и всѣкакъ го оскърбявалъ. Слѣдъ двѣ годишно търпѣние, най послѣ извикалъ ескадронния си на двубой, за което билъ затворенъ на една година въ крѣпость. Слѣдъ това, за нови спрѣчквания и бой съ сжщия ескадроненъ, Цитенъ билъ уволненъ отъ полка. Полковницитѣ Будденброкъ и Фленцъ се застжпили за него и измолили да го назначатъ въ лейбъ-хусаритѣ поручикъ, и въ 1731 г. билъ произведенъ ротмистръ. Въ 1735 год. краля го испратилъ съ единъ сборенъ хусарски ескадронъ въ армията на принца Евгения на Рейнъ, за да усвои малката война подъ ржководството на извѣстния въ това време австрийски партизанинъ, генералъ Бароне (Baronaye). Тукъ обърналъ вниманието на послѣдния и по негова прѣпоржка билъ произведенъ майоръ. Сждбата все го прѣслѣдвала. Командира на лейбъ-хусаритѣ подполковникъ Вурмъ, който служилъ пò рано въ пѣхотата и нищо не разбиралъ отъ конната служба, при това гордъ, инатчия и злобенъ човѣкъ, взелъ да прѣслѣдва Цитена. Еднъжъ тѣ се скарали тъй распалено, че измъкнали саблитѣ си и Вурмь билъ тѣжко раненъ, а Цитенъ легко. Въ туй време Фридрихъ-Вилхелмъ I умиралъ и скоро умрѣлъ, и за това тъзи случка нѣмала лоши послѣдствия за Цитена. Но Вурмъ търсилъ случай да му отмьсти и въ I-та силезска война, при една атака, която възложилъ на Цитена, той не само, че не му испратилъ обѣщаното подкрѣпление, но даже отстжпилъ, съ което изложилъ Цитена на опасность да бжде истрѣбенъ съ цѣлия си ескадронъ. Но Цитенъ съ рѣдко присжтствие на духа и неустрашимость спасилъ ескадрона си. Той ималъ благороденъ характеръ, което се доказва, между друго, и съ туй, че спасилъ отъ загинвание пò напрѣшния си драгунски ескадроненъ коман-

ни сили имали заповѣдь да не отговарятъ на неприятелския огънь и никждѣ да се не спиратъ, до като обходното движение не бжде свършено отъ всичкитѣ войски. Циттенъ и Гулзенъ атакували съ голѣмъ успѣхъ австрийското крило, при всичко, че то било силно подкрѣпено отъ Дауна, и го истикали до Радовесницъ. Оставало само, съгласно диспозицията, да се довърши обходното движение и да се застане съ главнитѣ сили на фланга на Дауна. Но внезапно и противъ диспозицията, Фридрихъ спрѣлъ главитѣ на колонитѣ на главнитѣ сили и имъ заповѣдалъ да направятъ захождение по взводно на дѣсно и да атакуватъ позицията на Дауна отъ фронта тъй, че дѣсното крило да бжде оттѣглено назадъ и да не влиза въ бой, т. е. Фридрихъ искалъ да атакува дѣсното крило и центра на австрийската армия въ косъ боенъ рѣдъ съ лѣвото крило и центра на прусската армия. Когато послѣднята заходила по-взводно на дѣсно, въ нея се образували толкова интервали, че почти всичката 2-а линия била вкарана въ 1-та и у Фридриха никакъ не останали резерви. Като видѣлъ, че бойната му линия съвсѣмъ не залавя дѣсното австрийско крило, Фридрихъ заповѣдалъ да се направи съ цѣлата линия едно движение въ лѣво; но испълнението на това на бойното поле, прѣдъ очитѣ и почти подъ истрѣлитѣ на неприятеля, било твърдѣ трудно и причинило само бъркотия въ войскитѣ. Между това Циттенъ и Гулзенъ продължавали да дѣйствуватъ противъ дѣсното австрийско крило толкова успѣшно, че Даунъ се готвилъ вече да отстжпва. Но всичкитѣ атаки на прусската пѣхота противъ центра на австрийската армия, расположенъ на неудободостжпни височини, били отбити, при което прусската пѣхота понесла извънрѣдно голѣма загуба отъ крьстосания огънь на австрийската артиллерия. Гулзенъ, подкрѣпенъ отъ пѣхотата на лѣвото прусско крило, атакувалъ горичката задъ селението Крезоръ, но не успѣлъ да я завладѣе, тъй като дѣсното австрийско крило било значително усилено съ други войски. Най послѣ блѣскавата кавалерийска атака на саксонския генералъ Ностица и на австрийския генералъ Щиренберга рѣшила побѣдата въ полза на австрийцитѣ. Двамата тѣзи генерали отблъснали прусската конница, заловили прусската пѣхота,

---

диръ, който билъ испъденъ отъ служба, распилялъ имѣнието си и се обьрналъ за помощь къмъ Цитена, когото толкова оскърбявалъ. Въ 1745 г. той извършилъ единъ партизански подвигъ, примѣръ за какъвто до тогава е нѣмало! Именно въсползванъ отъ новата форма, която полка му получилъ и която приличала на формата на унгарскитѣ хусари, той скрито се приближилъ до австрийския лагеръ и като се присторилъ на послѣднитѣ, съ умишленна равнодушность *влѣзълъ право въ австрийския лагеръ*. въ който обаче го познали. Тогава Цитенъ тѣсно сгжстилъ ескадронитѣ си, *смѣло пролѣтелъ прѣзъ цѣлия лагеръ*. и при всичко, че билъ атакуванъ отъ разни страни, благополучно се измъкналъ и успѣлъ да постигне цѣльта си — да достави отъ Фридриха нужнитѣ заповѣди до маргграфа Карла, и да спаси корпуса на послѣдния, който билъ отрязанъ въ Тропау и Егендорфъ, отъ армията на Фридриха въ Франкенщайнъ, като по този начинъ тѣ успѣли да се съединятъ. Прѣзъ седмогодишната война той почти всѣкога командвалъ авангарда. Славата му била толкова голѣма, че Зейдлицъ, който тогава билъ полковникъ, искалъ позволение да служи подъ негово началство, като го взелъ за свой образецъ. Въ службата той билъ строгъ, но врагъ на педантизма и дрѣболиитѣ, изисквалъ безусловно повиновение и уважение къмъ званието си, но сжщо толкова уважавалъ правата и на другитѣ. Билъ 2 пжти раненъ. На 26 януарий 1786 г. умрѣлъ въ Берлинъ, на 87-годишна възрасть. Въ 1790 г. принцъ Хенрихъ му направилъ памятникъ въ Рейнсбергъ, а въ 1794 г. Фридрихъ-Вилхелмъ II издигналъ въ Берлинъ, на Вилхелмската площадь, мряморно изваяние на Цитена, отъ изящната работа на Шадова.

Генералъ-лейтенантъ графъ фонъ-Цитенъ, който въ 1802 г. служилъ въ драгунитѣ и особенно се отличилъ прѣзъ войната въ 1813—15 година, билъ братовчедъ на синоветѣ на Цитена.

уморена отъ продължителния и упоритъ бой, и часть отъ нея отблъснали, а часть принудили да сложи оржжие. Фридрихъ събралъ нѣколко баталиона и часть отъ конницата и лично произвелъ съ тѣхъ атака, но всичкитѣ му усилия били напразни: сражението било вече загубено безвъзвратно, и прусската армия, разбита съвършенно, като загубила до 12.000 души и 45 топа, отстжпила въ голѣмо безрѣдие и едва се събрала при Нимбургъ.

Австрийцитѣ одържали рѣшителна и блѣскава побѣда, но тя имъ струвала една загуба отъ 8.000 души, а Даунъ, който длъжалъ това не на личнитѣ си искусни съображения и дѣйствия, а на погрѣшкитѣ на противницитѣ си и на случайни обстоятелства, никакъ не се въсползвалъ отъ нея, по прѣдразсждъка на това време не прѣпятствувалъ на отстжплението на Фридриха и, намѣсто да довърши поражението му и да го отхвърли къмъ Елба, спокойно останалъ на бойното поле. За това единственното слѣдствие отъ колинската побѣда било снеманието блокадата на Прага отъ прусситѣ, тъй като силитѣ на Фридриха били твърдѣ слаби въ сравнение съ двѣтѣ австрийски армии.

§ 38.

Расположението на Фридриха при Лейтмерицъ и Бёмишъ-Лейпа.

Поражението на Фридриха при Колинъ правяло положението му толкова пó трудно и опасно, защото въ туй време съюзницитѣ на Австрия вече почнали военнитѣ дѣйствия и отъ всички страни се приближавали до границитѣ на Пруссия. До като срѣщу 70.000 прусски войски въ Бохемия се намирали до 110.000 австрийски, 80.000 русски войски отивали къмъ източна Пруссия, 17.000 шведски застрашавали Померания, 100.000 французски, като завладѣли Вестфалия, дѣйствували противъ съюзницитѣ на Фридриха, най послѣ съединенитѣ армии: французската на Субиза и тъзи на германскитѣ окржзи отивали за Саксония. Европа считала вече сждбата на Пруссия почти рѣшена, а най добритѣ отъ прусскитѣ генерали — всичко загубено; но Фридрихъ не се отчаялъ — и тъзи твърдость го спасила. Той рѣшилъ колкото може пó дълго да стои въ Бохемия, да държи въ нея армията си и съ това да задържи Саксония. Испълнението на това било улеснено за него отъ крайната нерѣшителность и прѣдпазливость на австрийскитѣ полководци, които, като че ли слѣдъ нѣкое свое поражение, пóвече мислили да обезпечатъ себѣ си отъ страна на Фридриха, отколкото какъ пó добрѣ да се въсползватъ отъ одържаната отъ тѣхъ побѣда. Такива противници не били страшни за Фридриха: той снелъ (на 20 юний) блокадата на Прага на дѣсната страна на Молдава, посрѣдъ день, при свирение на музиката, пó вече като побѣдитель, отколкото като побѣденъ, и като прѣминалъ безпрѣпятственно прѣзъ Елба въ Брандеисъ, съединилъ се въ Лисса съ останкитѣ отъ разбитата при Колинъ армия (не пóвече отъ 20.000 души). Като испратилъ прусския принцъ Вилхелма съ 52 баталиона и 83 ескадрона къмъ Юнгъ-Бунцлау, а отъ тамъ наскоро къмъ Бёмишъ-Лейпа, самъ той съ останалитѣ войски тръгналъ прѣзъ Мелникъ къмъ Лейтмерицъ, гдѣто заелъ лагеръ на дѣсния брѣгъ на Елба. Сжщо тамъ дошълъ отъ Прага корпуса на Кейта, слѣдъ което Фрид-

рихъ ималъ до 50 баталиоиа и 83 ескадрона. Съ расположението си при Лейтмерицъ и Бёмишъ-Лейпа Фридрихъ ималъ прѣдъ видъ: по мнѣнието на Темпелхофа—да прикрий Саксония и Силезия, и заедно съ това да прѣпятствува на съединението на главната австрийска армия съ армиитѣ на Субиза и на германскитѣ окржзи, а по мнѣнието на Лоссау — единственно за по́ удобно хра́нение. Първото мнѣние е по́ основателно и по̀ вѣроятно.

§ 39.

Движението на австрийската армия и задъ нея на Фридриха за Силезия. — Дѣйствията въ Силезия.

Прусската армия спокойно стояла въ своето расположение около три седмици, до като австрийцитѣ съставлявали плана за по́ нататъшни дѣйствия. Най послѣ тѣ рѣшили да тръгнатъ противъ прусския принцъ Вилхелма, да заобиколятъ лѣвия му флангъ съ едно движение къмъ Циттау и съ това да го принудятъ да отстжпи. Съ тъзи цѣль, до като Надашди съ единъ корпусъ войски стоялъ срѣщу Фридриха, главната австрийска армия тръгнала твърдѣ бавно къмъ Гюнервассеръ. Отъ тукъ генералъ Макиръ съ единъ значителенъ корпусъ войски билъ испратенъ къмъ Габель, заетъ само съ 4 прусски баталиона, и като го завладялъ, отрѣзалъ на прусския принцъ правото съобщение съ Циттау, въ който се намирали голѣми прусски магазини. Слѣдъ това цѣлата австрийска армия тръгнала за Циттау. Прусския принцъ се опиталъ да я испрѣвари съ обходъ прѣзъ Каменцъ, Крейвицъ и Румбургъ, и успѣлъ даже прѣди нея да влѣзе въ Циттау. Но австрийцитѣ заели вече твърдѣ важната височина Екартсбергъ, която командувала надъ града, а на другия день бомбардирали Циттау, подпалили го и, като нахлули въ него отъ разни страни, взели въ плѣнъ 2 прусски баталиона. Прусския принцъ спасилъ по́ голѣмата часть отъ находившитѣ се въ магазинитѣ запаси, но армията му въ пълна безрѣдица отстжпила прѣзъ Лёбау къмъ Бауценъ (това̀ отстжпление навлѣкло върху прусския принцъ немилостьта на Фридриха и станало причина за прѣждевременната му смърть). Като се научилъ за вземанието на Циттау и като видѣлъ необходимостьта да испразни Бохемия, Фридрихъ отъ Лейтмерицъ прѣминалъ къмъ Пирна, оставилъ тамъ принца Морица съ 15 баталиона и 40 ескадрона, да прикрива Дрезденъ отъ покушенията на австрийскитѣ генерали Лаудона*) и Драсковича, а самъ

*) Гедеовъ-Ернстъ фонъ-Лаудонъ е роденъ въ 1716 год. въ Лифляндия и произлизалъ отъ прѣселената въ нея отдавна време шотландска фамилия (Lawdon). Постжпилъ най напрѣдъ на русска служба. Билъ природно даровитъ человѣкъ и много любознателенъ. Като не виждалъ испълнението на желанията си въ Петербургъ, напусналъ русската армия и отишелъ въ Берлинъ, но като не можялъ да се настани тукъ на служба, отишълъ въ Виена, гдѣто постжпилъ на служба въ чинъ капитанъ. За награда на подвизитѣ му въ седмогодишната война въ 1757 г. испратенъ му билъ отъ Виена патентъ за чинъ генералъ-майоръ и орденъ, Мария-Терезия, но куриера, който ги носилъ, билъ уловенъ отъ прусскитѣ войски. Славата му била вече много распространена и Фридрихъ, цѣнящъ достойнствата му, възвърналъ му патента и ордена съ собственоржчна записка. Въ Виена билъ награденъ съ баронско звание. Въ 1766 г. билъ назначенъ членъ въ придворния воененъ съвѣтъ. Заедно съ ерцъхерцога Иосифа (отъ 1780 г. императоръ Иосифъ II) посѣтилъ Фридриха II въ Санъ-Суси, а на слѣдующата година въ Нейщадтъ, въ Моравия (Mahrisch-Neustadt) гдѣто дошелъ Фридрихъ. Послѣдния високо цѣнилъ и уважавалъ Лаудона и го наричалъ всѣкога *фелдмаршалъ*,

съ останалитѣ сили бързо тръгналъ да се съедини съ армията си къмъ Бауценъ. Той се готвилъ веднага да атакува австрийцитѣ, но продоволственната часть въ армията му, слѣдъ прѣтърпяната отъ нея несполука, се намирала въ такова растройство, че за поправянието ѝ и за събирание на нови запаси съ храни Фридрихъ билъ принуденъ около 14 дни да стои въ бездѣйствие. Слѣдъ това като видѣлъ, че австрийцитѣ заематъ твърдѣ силна позиция, той се опитвалъ съ обходи и маневрирание да ги принуди да влѣзатъ въ бой на мѣстность пó малко згодна за тѣхъ, но не успѣлъ въ това и най послѣ се расположилъ въ Бернщадтель.

§ 40.

Дѣйствията въ Вестфалия.

Съгласно условията на съюза, сключенъ между Франция и Австрия, 100.000 французски войски се събрали въ началото на април между Маасъ и долний Рейнъ. Отъ броя на тѣзи войски, 30.000 заедно съ 3.000 австрийски, които се присъединили къмъ тѣхъ отъ Брабантъ, прѣминали въ Дюсселдорфъ прѣзъ Рейнъ и тръгнали, подъ началството на княза Субиза, за Саксония. А останалитѣ 70.000 души (112 баталиона и 119 ескадрона съ 300 топа), подъ началството на маршала маркиза Д'Естрè (D'Estrèes), заели Хессенъ-Кассель и тръгнали прѣзъ Вестфалия за Ханноверъ. Почти въ сѫщото време 48-хилядната съюзна ханноверска, брауншвейгска и хессенска армия, подъ началството на кумберландския херцогъ, се събрала при Билефелдъ, но скоро, съгласно распорѣжданията на ханноверското министерство, отстѫпила къмъ Хаммелнъ, прѣминала прѣзъ Везеръ и заела позиция близо до Хастенбекъ, съ дѣсния флангъ къмъ Везеръ, задъ блатата, а съ лѣвия, къмъ височинитѣ, покрити съ гора и прѣрязани съ оврази. Селението Хастенбекъ, което лѣжало прѣдъ центра на армията, било изгорено, а на дѣсния флангъ се расположила пó голѣмата часть отъ конницата подъ ѫгълъ (en potence) и 2 батареи. Французитѣ, като прѣминали прѣзъ Везеръ надъ Хаммелнъ (между Беверунгенъ и Гёхстеръ), атакували съюзната армия (на 26 юлий) съ часть отъ силитѣ отъ фронта, тогазъ когато два силни войскови корпуса (на Армантиера и Шевéра) заобиколили лѣвия ѝ флангъ и заели на него гората и височинитѣ. Тукъ се завързалъ упоритъ бой, въ който побѣдата клонила тó на едната, тó на другата страна. Съюзницитѣ взели една французска батарея и, като заобиколили отзадъ гората, заета отъ французитѣ, принудили послѣднитѣ да я напуснатъ, тъй че сражението изглѣж-

---

макаръ той да не билъ още такъвъ, и въ Санъ-Суси, като го поканилъ на трапезата си, когато Лаудонъ сѣдналъ срѣщу него, той го турилъ да сѣдне при него отъ дѣсна страна, като казалъ: „Азъ пó вече обичамъ да ви имамъ *до* себѣ си, отколкото *срѣщу* себѣ си". Въ 1790 г. на 14 юний умрѣлъ въ Виена на 74 годишна възрасть. Той билъ единъ отъ любимитѣ герои на Суворова по съчувствието, което послѣдния ималъ къмъ начина на дѣйствията на Лаудона, сходни съ неговитѣ. Фуксъ казва, че Суворовъ, като се връщалъ отъ Италия и Швейцария прѣзъ Прага за Русия, спрѣлъ се дѫлбоко замисленъ надъ гроба на Лаудона, надъ който е начертанъ простъ надписъ: „*Тукъ лѣжи Лаудонъ*", и казалъ на Фукса: „*И надъ моя гробъ нѣка се тури сѫщо такъвъ надписъ*", което и било испълнено.

Тримата генерали: Надашди, Хаддикъ и Лаудонъ, които прѣдставляватъ много сходство по между си по характера на дѣйствията си, като почнали военното си поприще съ смѣли партизански дѣйствия, съхранили сѫщата смѣлость, бързина и рѣшителность въ дѣйствията си, когато пó късно командували и надъ армии.

дало загубено за французитѣ и маршалъ Д'Естрè се готвилъ вече да отстжпва, когато се научилъ, че съюзницитѣ го испрѣварили и отстжпватъ къмъ Хаммелнъ. Безъ неумѣстната прибързанность, съ която кумберландския херцогъ прѣкъсналъ боя и отстжпилъ, побѣдата безъ съмнѣние би останала на негова страна. Като загубилъ въ боя около 4.000 души, той отстжпилъ къмъ Хамбургъ и Стаде. Крѣпостьта Хаммелнъ се прѣдала на французитѣ, които прѣслѣдвали съюзницитѣ до границитѣ на неутралната Дания. Тукъ кумберландския херцогъ билъ принуденъ да склюочи, въ Клостеръ-Севенъ, конвенция, по която се задължилъ да распусне армията си.

Тъй щото Хессенъ-Касселъ, Вестфалия и Ханноверъ били заети отъ французитѣ. Въпрѣки този успѣхъ маршала Д'Естрè билъ повиканъ обратно и на мѣстото му билъ назначенъ херцога Ришелиё.

§ 41.

Дѣйствията въ Саксония.

Движението на Фридриха противъ Субиза.

Побѣдата при Колинъ и Хастенбекъ и сключването на клостеръ-севенската конвенция тъй насърдчили съюзницитѣ, че въ Виена се прѣдполагало вече да се събере императорския сеймъ и въ него да се рѣши сждбата на Пруссия. Положението на Фридриха било дѣйствително крайно трудно и опасно. Херцога Ришелиё можалъ да отиде право къмъ Халберщадтъ и Магдебургъ и да влѣзе въ съобщение съ армията на Субиза. Часть отъ войскитѣ му извършвали вече набѣги до Халберщадтъ и даже до Магдебургъ. Руската армия прѣминала вече Нѣманъ и дошла до р. Прегелъ, шведитѣ застрашавали Померания, въ Силезия Фридрихъ ималъ противъ себѣ си прѣвъсходящата на брой главна австрийска армия, най послѣ Субизъ, като се съединилъ въ Ерфуртъ съ 33-хилядната армия на императорскитѣ окржзи (Executions-Armée), подъ началството на хилдбургхаузенския херцогъ, усиленъ освѣнъ това съ подкрѣпления и имайки всичко до 57.000 войски, готвилъ се да отиде къмъ р. Заале, да вземе Лайпцигъ и да се затвърди въ Саксония. Фридрихъ намиралъ положението си толкова опасно, че (както се вижда отъ прѣписката му) даже се усъмнилъ въ възможностьта да противустои на всичкитѣ си врагове. При всичко това той не проявявалъ ни най малькъ упадъкъ на духа и, увѣренъ, че австрийцитѣ не ще прѣдприематъ нищо важно въ Силезия до като не взематъ нѣкоя крѣпость, рѣшилъ главнитѣ си сили да остави въ Силезия, а съ часть отъ силитѣ да отиде противъ Субиза. Вслѣдствие на това, като оставилъ въ Бернщадтелъ, за прикриване на Силезия, бевернския херцогъ съ 44.000 души (56 баталиона и 100 ескадрона), самъ той съ останалитѣ 12.000 души тръгналъ въ срѣдата на августъ за Дрезденъ, съединилъ се тамъ съ 10.000 души на принца Морица и съ тъзи слаба армия (22.000 души) слѣдвалъ прѣзъ Дѣбелинъ, Гримма, Пегау, р. Заале, прѣзъ която миналъ въ Кѣзенъ (на 11 септемврий), и пó нататъкъ къмъ Ерфуртъ. Субизъ, при приближението му, отстжпилъ най напрѣдъ къмъ Гота, а скоро слѣдъ това — къмъ Ейзенахъ; а Фридрихъ, по слабостьта на силитѣ си, като не смѣялъ много да се отдалечава отъ рр. Елба и Заале, ограничилъ

се съ заеманието на Ерфуртъ. Слѣдъ това, вслѣдствие на тайни прѣговори съ херцога Ришелиё, като получилъ отъ него обѣщание, че той прѣзъ тъзи година не ще нападне прусскитѣ владѣния, Фридрихъ раздѣлилъ слабата си армия на 3 части: брауншвейгския херцогъ съ 3.000 души испратилъ въ Магдебургъ, ужъ за да наблюдава армията на херцога Ришелиё, — принца Морица съ 6.000 души испратилъ въ Лайпцигъ, за наблюдение на 15.000 австрийски войски, които се намирали въ Лузация (въ Бауценъ), подъ началството на генерала Маршала (Marschal), а самъ съ останалитѣ войски (не по́ вече отъ 11.000) останалъ въ Ерфуртъ срѣщу цѣлата французско-императорска армия, като ималъ въ Гота, въ видъ на авангардъ, 20 ескадрона, подъ началството на Зейдлица*). Субизъ намислилъ да отрѣже Зейдлица и, като тръгналъ срѣщу него съ 6.000 пѣхота, 4.000 конница и 4 топа, принудилъ го да отстжпи и заелъ Гота. Но Зейдлицъ, като получилъ единъ полкъ драгуни въ подкрѣпление, веднага се върналъ въ Гота. Внезапното му идвание много стрѣснало французитѣ: като прѣдполагали, че слѣдъ Зейдлица иде Фридрихъ съ цѣлата си армия, тѣ бързо напуснали Гота и въ най голѣма бъркотия се хвърлили къмъ Ейзенахъ, като загубили по́ голѣмата часть отъ обозитѣ си. Въ тѣзи трудни обстоятелства, въ които се намиралъ Фридрихъ, истинско щастие било за него да има отъ тъзи страна такива противници, като французитѣ. Като се надявалъ, че Субизъ нѣма скоро да прѣдприеме нѣщо важно, той отстжпилъ къмъ Буттелщедтъ и расположилъ войскитѣ си на квартири.

*) Фридрихъ Вилхелмъ Зейдлицъ е роденъ на 3 февруарий 1721 година въ херцогството Клеве, въ града Калкаръ, гдѣто баща му служилъ ротмистръ въ Зондсфелдския драгунски полкъ. Още отъ дѣте той билъ прѣдназначенъ за служба въ конницата и получилъ съотвѣтственно съ това въспитание. На 7 годишна възрастъ той билъ вече на конь, участвувалъ въ надприпускванията съ възрастнитѣ и прѣзиралъ всичкитѣ опасности. Когато баща му получилъ ескадронъ въ кирасирския полкъ на шведския (von Schwedt) марграфъ, младия Зейдлицъ обърналъ върху себѣ си вниманието на послѣдния и слѣдъ нѣколко години, подирь смъртьта на баща си, билъ взетъ отъ маркграфа за пажъ. Отъ тогава, като се намиралъ безотлжчно при маркграфа, той трѣбвало да сподѣля съ него начина на живота и всичкитѣ му развлѣчения, до висока степень сурови: да укротява не само най дивитѣ коне, но и да обѣздва еленитѣ въ парка на маркграфа, да прѣпуска на конь между въртящи се крила на вятърна воденица и др. т. Всичко това се харесало на Зейдлица и той вжтрѣ въ четири години време, на възрасть отъ 12 до 16 години, тъй свикналъ съ тѣзи опасни упражнения, тъй ги обикналъ и добилъ въ тѣхъ такова искуство, че спазилъ това за прѣзъ цѣлия си животъ. Най послѣ на 17 годишна възрасть маркграфа го назначилъ корнетъ въ кирасирския си полкъ, който се намиралъ тогава въ Померания. Но командира на този полкъ, полковникъ Роховъ, като виждалъ въ Зейдлица единъ видъ свой началникъ, искалъ да му напакости, обаче вмѣсто това самъ противъ волята си му отворилъ пжтя да се отличи въ 1-та силезска война. Въ 1742 г. той заемалъ съ полка си градеца Краковицъ, близо до Ратиборъ, гдѣто се и укрѣпилъ срѣщу многобройнитѣ унгарски легки войски, които го нападнали отъ къмъ планинитѣ; а Зейдлица съ 30 кирасири испратилъ да заеме отпрѣдъ едно село и да се държи въ него до пристиганието на пѣхотата въ подкрѣпление. Зейдлицъ разбралъ намѣрението на Рохова, но се покорилъ, направилъ всичко, което можалъ, за една упорита отбрана, но заобиколенъ отъ голѣмъ брой неприятели и като не получавалъ помощь, билъ принуденъ да се прѣдаде и откаранъ въ крѣпостьта Раабъ. Слѣдъ нѣколко седмици той билъ размѣненъ и прѣдставенъ на Фридриха, който останалъ толкова доволенъ отъ всичкитѣ му отговори, отъ снетия отъ него планъ на Раабъ и особенно отъ подробния отчетъ за храбрата му отбрана, че за награда го произвелъ ротмистръ и му далъ ескадронъ въ хусарския полкъ на Наумера. Смѣдъ сключванието на мира, Зейдлицъ усърдно и дѣятелно се заелъ съ обучението на ескадрона си и го довелъ до най висока степень на тактическа подготовка. Въ 1744 г. при Хохенфридбергъ той собственоржчно взелъ въ плѣнъ саксонския генералъ Шлихтинга, за което билъ награденъ съ чинъ

§ 42.

Дѣйствията въ Силезия.

Движението на бевернския херцогъ и слѣдъ него на главната австрийска армия къмъ Бреславль. — Обсадата на Швейдницъ. — Сражението при Бреславль (на 22 ноемврий).

Слѣдъ оттѣглюванието на Фридриха отъ Бернщадтелъ, бевернския херцогъ, за пò добро обезпечение на съобщенията си съ горня Силезия, отстжпилъ съ 44-хилядниитѣ си войски къмъ Гёрлицъ и се расположилъ близо до него въ укрѣпенъ лагеръ на планината Ландскронъ, като заповѣдалъ на Винтерфелда*) съ 10 баталиона да заеме другъ лагеръ бли-

майоръ. Слѣдъ Дрезденския миръ, Зейдлицъ билъ обсипанъ отъ Фридриха съ похвали, награденъ съ скжпоценна турска сабля и отново се завзелъ съ обучението на хусаритѣ си на смѣла ѣзда на конь, скачание прѣзъ всевъзможни естественни и искуственни прѣпятствия и др. т., и хусаритѣ му охотно се упражнявали въ това. Зейдлицъ билъ строгъ, но не педантъ, и като искалъ отъ подчиненитѣ си безусловно повиновение и точно испълнение на длъжноститѣ си, самъ имъ служилъ въ всичко за образецъ и примѣръ, всичко постигалъ съ лично нему свойственни обрьщения и вънъ отъ службата билъ отличенъ другарь на офицеритѣ си, бесѣдвалъ съ тѣхъ за най добритѣ срѣдства по испълнението на прѣдположенията му и скоро офицеритѣ му станали едни отъ най добритѣ и били обсипани съ милоститѣ на Фридриха. Двама отъ тѣхъ умрѣли генерали, а третия билъ убитъ въ сражението при Торгау, като командующъ хусарския полкъ на Цитена.

Фридрихъ, недоволенъ въ това време отъ лошото състояние на прусската конница въобще, но извънрѣдно доволенъ отъ Зейдлица и хуситѣ му, въ 1752 г. го произвелъ подполковникъ, а въ 1755 г. полковникъ и, за да распространи той своето тактическо обучение на конницата, назначилъ го командиръ на драгунски полкъ, а послѣ на кирасирски. Скоро въ тѣзи два полка взело да се забѣлѣзва пò голѣма подвижность, бързина и съвършенство, отколкото въ другитѣ. Другитѣ полкови командири се трудили да подражаватъ на Зейдлица и по такъвъ начинъ той. заедно съ Цитена, станали усъвършенствуватели и даже основатели на отличната конница въ армията на Фридриха.

Въ 1758 г. Зейдлицъ, въ сражението при Цорндорфъ, съ 60 ескадрона на лѣвото крило, тъй стрѣмително и смѣло атакувалъ неприятеля, че самъ Фридрихъ се страхувалъ за конницата си, пригжрналъ Зейдлица и казвалъ, че само нему длъжи побѣдата. И дѣйствително, никога до тогазъ такъвъ брой конница, на такава тѣсна и неудобна мѣстность, не е била употрѣбявана съ такава смѣлость и искуство, и дѣйствията на Зейдлица при Россбахъ и Цериндорфъ били най блѣскавитѣ и най славнитѣ отъ всичкитѣ му подвизи. Въ сражението при Кунерсдорфъ, Зейдлицъ, като не прѣдвиждалъ успѣхъ, съвѣтвалъ Фридриха да не излага войскитѣ на несъмнѣнна и голѣма опасность, когато получилъ заповѣдь да атакува центра на русската армия, за да даде по голѣмъ просторъ на пѣхотата. Но Фридрихъ настоялъ и Зейдлицъ атакувалъ — и, задържанъ отъ вълчитѣ ями, понесълъ силна загуба и самъ тѣжко раненъ падналъ отъ коня. Фридрихъ съзналъ погрѣшката си и съжелявалъ Зейдлица, който отишълъ въ Берлинъ да се лѣкува и дълго не можалъ да се поправи. Къмъ пролѣтьта 1760 год. той оздравѣлъ, на 17 априлий се оженилъ за графинята Гаке и още на другия день заминалъ за армията. Фридрихъ го приелъ милостиво, но не вече съ пò напрѣшното благоволение. Слѣдъ сключванието на мира пруската конница била раздѣлена на инспекции и Зейдлицъ билъ назначенъ инспекторъ на всичкитѣ конни полкове (до 70 ескадрона) въ Силезия. Зейдлицъ умрѣлъ на 7 ноемврий 1773 г., на 53 годишна възрасть, отъ пълно истощение на силитѣ, вслѣдствие извънмѣрнитѣ му усилия и трудове прѣзъ цѣлия животъ, особенно въ походитѣ. За почитание паметьта му, Фридрихъ заповѣдалъ щото всичкитѣ щабъ-офицери отъ инспекцията му да носятъ 14 дневенъ трауръ, а въ 1784 г. му издигналъ паметникъ, съ изображението му, отъ каррарски мряморъ, отъ работата на Тассарта (Tassaert), на Вилхелмската площадь въ Берлинъ. А на мѣстото гдѣто било погрѣбано тѣлото му, въ градината на минковското му имѣние, близо до Намслау въ Силезия, билъ направенъ скроменъ паметникъ, украсенъ съ лаврови вѣнци. Най добритѣ му биографии се считатъ съставенитѣ отъ Бланкенберга, графа Бисмарка и Фарнхагена-фонъ-Ензе.

*) Иоаннъ-Карлъ фонъ-Винтерфелдтъ, отъ малъкъ дворянски родъ, роденъ билъ въ 1707 година. Фридрихъ II го назначилъ за свой флигелъ-адютантъ въ 1740 г. Билъ раненъ 2 пжти, а на 7 септемврий 1757 година, при планината Холцбергъ, билъ прониванъ въ боя съ крушумъ прѣзъ гжрдитѣ и на другия день ум-

зо до Мойсъ (Moys) на дѣсния брѣгъ на р. Нейса, отъ гдѣто да наблюдава австрийцитѣ въ пространството между тъзи рѣка и р. Квейсса. Браунщвейгския принцъ съ 4.000 души стоялъ въ Бауценъ за да пази находившия въ него магазинъ и за обезпечение на съобщенията съ Саксония. Бевернския херцогъ се надявалъ да се задържи въ силната си позиция до възвръщанието на Фридриха. А лотарингския принцъ, като ималъ пó многобройни сили, напротивъ рѣшилъ да го истика и въ отсѫтствието на Фридриха да завладѣе Силезия. Съ тъзи цѣль той тръгналъ къмъ Острицъ, взелъ съ единъ отдѣленъ отрядъ Бауценъ и испратилъ генерала Надашди къмъ Шёнбергъ. Надашди атакувалъ и взелъ Голцбергъ, заетъ само съ 2 баталиона отъ Винтерфелда (който при този случай билъ убитъ). Нищо не показвало впрочемъ, че австрийцитѣ имали нѣкакъвъ опрѣдѣленъ планъ за пó нататъшнитѣ дѣйствия. При всичко това бевернския херцогъ, страхувайки се, да не би тѣ да го испрѣварятъ на р. Квейсса, побързалъ да отстѫпи прѣзъ Генерсдорфъ и Наумбургъ къмъ Лигницъ и тукъ се расположилъ въ твърдѣ незгодна позиция съ тила къмъ р. Кацбахъ, а съ дѣсния флангъ къмъ Лигницъ. Лотарингския принцъ вървялъ слѣдъ него до р. Боберъ — въ тилъ, а послѣ — отъ страна, въ флангово движение къмъ Лёвенбергъ и Яуеръ. По такъвъ начинъ бевернския херцогъ билъ едновременно отрѣзанъ и отъ Саксония, и отъ Фридриха, и отъ Бреславль, Швейдницъ и горня Силезия. За да въстанови съобщенията си съ послѣднитѣ, той отишълъ къмъ Глогау и, като видѣлъ, че австрийцитѣ го прѣслѣдватъ твърдѣ слабо, бързо прѣминалъ прѣзъ Одеръ, тръгналъ къмъ Бреславль, прѣминалъ тукъ обратно на лѣвия брѣгъ на Одеръ и се расположилъ прѣдъ Бреславль задъ рѣкичката Лое, прѣди още австрийцитѣ да успѣятъ да додатъ при този градъ. Лотарингския принцъ искалъ веднага да атакува бевернския херцогъ; но, при всичко, че австрийската армия брояла до 90.000 души, а бевернския херцогъ ималъ само 30.000, австрийскитѣ генерали убѣдили лотарингския принцъ въ необходимостьта да се завладѣе най напрѣдъ нѣкоя крѣпость, която би можала да служи като опора за пó нататъшнитѣ дѣйствия! Влѣдствие на това, Надашди съ единъ силенъ корпусъ войски обсадилъ крѣпостьта Швейдницъ, която се отбранявала отъ 6.000 души прусски гарнизонъ, и, като я взелъ слѣдъ 15 дни съ пристѫпъ, присъединилъ се къмъ главната армия, която прѣзъ всичкото това време стояла срѣщу бевернския херцогъ въ пълно бездѣйствие.

И тъй и въ Силезия щастието по чудесенъ начинъ благоприятствувало на Фридриха: невъзможно било да се дѣйствува пó бавно, пó нерѣшително и пó страхливо отъ австрийцитѣ. Като били почти три пѫти пó силни отъ бевернския херцогъ, тѣ можали, дѣйствувайки противъ него рѣшително, да разбиятъ и унищожатъ армията му, да завладѣятъ Силезия и да отидатъ право къмъ Берлинъ. Вмѣсто това тѣ отрязали само бевернския херцогъ отъ Саксония, принудили го да отстѫпи къмъ Одеръ и взели Швейдницъ, но и тѣзи успѣхи длъжали на погрѣшкитѣ на бевернския херцогъ.

Слѣдъ вземанието на Швейдницъ и присъединението на Надашди, лотарингския принцъ рѣшилъ най послѣ

рѣлъ. Фридрихъ го много обичалъ и за това билъ дѫлбоко огорченъ отъ смъртьта му, на която и неприятелитѣ въздали достойна честь. Той му въздигналъ мраморенъ памятникъ, съ изображението му, на Вилхелмската площадь въ Берлинъ, и съ особенна похвала се произнася за него въ запискитѣ си.

да атакува бевернския херцогъ. Дѣсното крило отъ армията на послѣдния (11 баталиона и 18 ескадрона, подъ началството на генералитѣ Брандейса и Виндерсхайма), прикрито отъ Одеръ, рѣкичката Лое, селението Пилсницъ, и съ отдѣлни редути и засѣки, се намирало почти въ непристѫпна позиция. Лѣвото крило (11 баталиона и 68 ескадрона подъ началството на генерала Циттена), расположено на стѫпала назадъ отъ селението Грюбишенъ до селението Гардамъ и прѣдмѣстието Св. Никола, прикрито отъ дѣсно съ селението Грюбишенъ и съ три редута, издигнати прѣдъ селението Хабицъ, а отъ фронта съ селението Клайнбургъ, било твърдѣ много растѣгнато и освѣнъ това съвсѣмъ открито на лѣвия си край. Значително слѣдъ това пространство въ центра между двѣтѣ крила, слабо защитено съ рѣкичката Лое и съ нѣколко отдѣлни укрѣпления, издигнати безъ взаимна отбрана при селенията: Шмидефелдъ, Гёфгенъ и Клайнъ-Мохберъ, било заето само съ 17 баталиона и 24 ескадрона, подъ началството на генералитѣ Шулца и Лестевица. Нѣколко конни полка се намирали въ резервъ. И тъй дѣсния флангъ на прусската позиция билъ твърдѣ силенъ, лѣвия — много растѣгнатъ и слабъ, а центра — още пó слабъ. Въобще дължината на позицията била твърдѣ голѣма за 30-хилядната прусска армия: между пѣхотнитѣ баталиони имало такива голѣми интервали, че бевернския херцогъ расположилъ задъ тѣхъ конница. Още пó важна погрѣшка била тъзи, че конницата била и лошо расположена, задъ мѣстность, никакъ неудобна за дѣйствията ѝ, и лошо употрѣбена, тъй че не принесла въ боя никаква полза.

Срѣщу слабия центръ на прусската армия лотарингския принцъ и рѣшилъ именно да устрѣми главнитѣ сили на австрийската армия. Надашди на дѣсния и Кейлъ на лѣвия флангъ щели само да съдѣйствуватъ на главната атака въ центра.

На 22 ноемврий заранньта, при гѫста мъгла, главнитѣ сили на австрийцитѣ приближили до рѣкичката Лое и, подъ прикритието на огъня отъ 39 батарейни и голѣмъ брой легки топове, безпрѣпятственно прѣкарали мостове срѣщу Гёфгенъ и Клайнъ-Мохберъ, прѣминали по тѣхъ прѣзъ рѣкичката Лое, отблъснали всичкитѣ атаки отъ войскитѣ на прусския центръ, принудили най послѣ послѣднитѣ да отстѫпятъ задъ линията на отнетитѣ отъ тѣхъ укрѣпления и се затвърдили по този начинъ между двѣтѣ крила на прусската армия. Но тъй като Брандейсъ на крайния дѣсенъ флангъ съ успѣхъ отразилъ три атаки на Кейла и се задържалъ на позицията си, а Цитенъ на лѣвия флангъ отблъсналъ Надашди и, като го принудилъ да отстѫпи задъ рѣкичката Лое, продължавалъ да го държи задъ нея, то сражението съвсѣмъ не можало да се брои загубено за пруссистѣ. Напротивъ, едно съсрѣдоточено дѣйствие противъ главнитѣ австрийски сили можало още да има твърдѣ згодни за пруссистѣ послѣдствия. Бевернския херцогъ дѣйствително заповѣдалъ да се атакуватъ заетитѣ отъ австрийцитѣ селения и укрѣпления въ центра на прусската армия. Но вмѣсто лично да управлява тъзи толкова важна атака, той безъ всѣкаква нужда отишълъ на лѣвия флангъ при Цитена. Шулцъ и Лестевицъ, като събрали около 20 баталиона и нѣколко полка кирасири, извършили (въ 5 часа сл. пл.) възложената имъ атака, но отблъснати отъ многобройнитѣ сили, отстѫпили къмъ градскитѣ прѣдмѣстия. Тогава бевернския херцогъ, вѣроятно като считалъ сражението за съвсѣмъ загубено и като се боялъ да не би ако поднови атаката да

навлѣче още по̀ голѣми нещастия на прусската армия, която загубила вече 36 топа и около 6.000 души убити и ранени, заповѣдалъ и на всичкитѣ останали пруски войски да отстж-пятъ къмъ града, прѣзъ нощьта прѣ-миналъ съ цѣлата армия на дѣсния брѣгъ на Одеръ и на слѣдующата заранъ, при една рекогносцировка, билъ взетъ отъ австрийцитѣ въ плѣнъ (прѣдполагатъ, че той самъ имъ се прѣдалъ, за да избѣгне справедливото негодувание на Фридриха). Цитенъ, който взелъ слѣдъ него началството надъ армията, като видѣлъ, че загубитѣ отъ боя и избѣгването на всичкитѣ силезски рекрути намалили броя на войскитѣ въ нея до 20.000 души, оставилъ въ Бреславль 8 баталиона, а самъ съ 15.000 души тръгналъ къмъ Глогау за да се съедини съ Фридриха. Бреславль наскоро се прѣдалъ на австрийцитѣ по капитулация. Лотарингския принцъ се задоволилъ съ това, тогазъ когато ако бѣ прѣслѣдвалъ прусската армия, която отстж-пила въ растройство къмъ Глогау, можалъ да довърши поражението ѝ. При всичко това работитѣ на Фридриха въ Силезия взели твърдѣ опасенъ обратъ: почти цѣла Силезия била въ властьта на австрийцитѣ, горне-силезскитѣ крѣпости отрѣзани отъ Фридриха, а въ долня Силезия му оставала само крѣпостьта Глогау.

§ 43.

Покушенията на австрийцитѣ противъ Берлинъ. — Движението на Субиза къмъ Лайпцигъ и отстжплението му прѣдъ Фридриха. — Сражението при Россбахъ (на 5 ноемврий)

Въ туй време, когато бевернския херцогъ, притисканъ отъ австрийцитѣ, отстжпвалъ къмъ Бреславль, а Фридрихъ съ слабата си армия билъ расположенъ на квартири въ Турингия, съюзницитѣ, като не се осмѣлявали още да дѣйствуватъ рѣшително, искали да испитатъ щастието си въ второстепенни дѣйствия. Херцога Ришелиё испратилъ единъ отрядъ войски прѣзъ хессенскитѣ владѣния къмъ Лангензалцъ, въ тилъ на Фридриха, а лотарингския принцъ, като видѣлъ, че входа въ Бранденбургия е съвсѣмъ отворенъ, и като искалъ да распространи ужасъ всрѣдъ самата Пруссия, испратилъ отъ Лузация Хаддика съ единъ отрядъ легки войски, да нападне внезапно Берлинъ. Освѣнъ това прусситѣ се научили, че генералъ Марша̀лъ ималъ заповѣдь да слѣдва подирь Хаддика. Вслѣдствие на това, принцъ Морицъ заминалъ за Торгау, а Фридрихъ, като се боялъ отъ всички тѣзи дѣйствия на съюзницитѣ, толкозъ по̀ вече, че ги прѣдполагалъ да сж въ свързка съ дѣйствията на шведитѣ, отстжпилъ на р. Заале и, като оставилъ Кейта съ нѣколко баталиона (около 6.000 души) въ Лайпцигъ, съ останалитѣ войски тръгналъ да се съедини съ принца Морица, който отивалъ вече отъ Торгау за Берлинъ. Между това Хаддикъ удвоилъ бързината на движението си, дошълъ безпрѣпятственно въ Берлинъ, взелъ отъ него 200.000 талера контрибуция и веднага се върналъ въ Лузация; а Маршàлъ никакъ не излѣзълъ отъ послѣднята. Като се научилъ за обратното движение на Хаддика отъ Берлинъ, Фридрихъ веднага тръгналъ въ дѣсно къмъ Аннабергъ, за да отрѣже Хаддика; но послѣдния успѣлъ да се исхлъзне отъ него и за това Фридрихъ се обърналъ къмъ Херцбергъ, за да дочака тамъ пристиганието на принца Морица. Той още не се рѣшавалъ

да атакува бевернския херцогъ. Дѣсното крило отъ армията на послѣдния (11 баталиона и 18 ескадрона, подъ началството на генералитѣ Брандейса и Виндерсхайма), прикрито отъ Одеръ, рѣкичката Лое, селението Пилсницъ, и съ отдѣлни редути и засѣки, се намирало почти въ непристжпна позиция. Лѣвото крило (11 баталиона и 68 ескадрона подъ началството на генерала Циттена), расположено на стжпала назадъ отъ селението Грюбишенъ до селението Гардамъ и прѣдмѣстието Св. Никола, прикрито отъ дѣсно съ селението Грюбишенъ и съ три редута, издигнати прѣдъ селението Хабицъ, а отъ фронта съ селението Клайнбургъ, било твърдѣ много растѣгнато и освѣнъ това съвсѣмъ открито на лѣвия си край. Значително слѣдъ това пространство въ центра между двѣтѣ крила, слабо защитено съ рѣкичката Лое и съ нѣколко отдѣлни укрѣпления, издигнати безъ взаимна отбрана при селенията: Шмидефелдъ, Гёфгенъ и Клайнъ-Мохберъ, било заето само съ 17 баталиона и 24 ескадрона, подъ началството на генералитѣ Шулца и Лестевица. Нѣколко конни полка се намирали въ резервъ. И тъй дѣсния флангъ на прусската позиция билъ твърдѣ силенъ, лѣвия — много растѣгнатъ и слабъ, а центра — още пó слабъ. Въобще дължината на позицията била твърдѣ голѣма за 30-хилядната прусска армия: между пѣхотнитѣ баталиони имало такива голѣми интервали, че бевернския херцогъ расположилъ задъ тѣхъ конница. Още пó важна погрѣшка била тъзи, че конницата била и лошо расположена, задъ мѣстность, никакъ неудобна за дѣйствията ѝ, и лошо употрѣбена, тъй че не принесла въ боя никаква полза.

Срѣщу слабия центръ на прусската армия лотарингския принцъ и рѣшилъ именно да устрѣми главнитѣ сили на австрийската армия. Надашди на дѣсния и Кейлъ на лѣвия флангъ щели само да съдѣйствуватъ на главната атака въ центра.

На 22 ноемврий зараньта, при гжста мъгла, главнитѣ сили на австрийцитѣ приближили до рѣкичката Лое и, подъ прикритието на огъня отъ 39 батарейни и голѣмъ брой легки топове, безпрѣпятственно прѣкарали мостове срѣщу Гёфгенъ и Клайнъ-Мохберъ, прѣминали по тѣхъ прѣзъ рѣкичката Лое, отблъснали всичкитѣ атаки отъ войскитѣ на прусския центръ, принудили най послѣ послѣднитѣ да отстжпятъ задъ линията на отнетитѣ отъ тѣхъ укрѣпления и се затвърдили по този начинъ между двѣтѣ крила на прусската армия. Но тъй като Брандейсъ на крайния дѣсенъ флангъ съ успѣхъ отразилъ три атаки на Кейла и се задържалъ на позицията си, а Цитенъ на лѣвия флангъ отблъсналъ Надашди и, като го принудилъ да отстжпи задъ рѣкичката Лое, продължавалъ да го държи задъ нея, то сражението съвсѣмъ не можало да се брои загубено за пруссситѣ. Напротивъ, едно съсрѣдоточено дѣйствие противъ главнитѣ австрийски сили можало още да има твърдѣ згодни за пруссситѣ послѣдствия. Бевернския херцогъ дѣйствително заповѣдалъ да се атакуватъ заетитѣ отъ австрийцитѣ селения и укрѣпления въ центра на прусската армия. Но вмѣсто лично да управлява тъзи толкова важна атака, той безъ всѣкаква нужда отишълъ на лѣвия флангъ при Цитена. Шулцъ и Лестевицъ, като събрали около 20 баталиона и нѣколко полка кираси, извършили (въ 5 часа сл. пл.) възложената имъ атака, но отблъснати отъ многобройнитѣ сили, отстжпили къмъ градскитѣ прѣдмѣстия. Тогава бевернския херцогъ, вѣроятно като считалъ сражението за съвсѣмъ загубено и като се боялъ да не би ако поднови атаката да

навлѣче още пó голѣми нещастия на прусската армия, която загубила вече 36 топа и около 6.000 души убити и ранени, заповѣдалъ и на всичкитѣ останали прусски войски да отстѫпятъ къмъ града, прѣзъ нощьта прѣминалъ съ цѣлата армия на дѣсния брѣгъ на Одеръ и на слѣдующата зарань, при една рекогносцировка, билъ взетъ отъ австрийцитѣ въ плѣнъ (прѣдполагатъ, че той самъ имъ се прѣдалъ, за да избѣгне справедливото негодувание на Фридриха). Цитенъ, който взелъ слѣдъ него началството надъ армията, като видѣлъ, че загубитѣ отъ боя и избѣгванието на всичкитѣ силезски рекрути намалили броя на войскитѣ въ нея до 20.000 души, оставилъ въ Бреславль 8 баталиона, а самъ съ 15.000 души тръгналъ къмъ Глогау за да се съедини съ Фридриха. Бреславль наскоро се прѣдалъ на австрийцитѣ по капитулация. Лотарингския принцъ се задоволилъ съ това, тогазъ когато ако бѣ прѣслѣдвалъ прусската армия, която отстѫпила въ растройство къмъ Глогау, можалъ да довърши поражението ѝ. При всичко това работитѣ на Фридриха въ Силезия взели твърдѣ опасенъ обратъ: почти цѣла Силезия била въ властьта на австрийцитѣ, горне-силезскитѣ крѣпости отрѣзани отъ Фридриха, а въ долня Силезия му оставала само крѣпостьта Глогау.

§ 43.

Покушенията на австрийцитѣ противъ Берлинъ. — Движението на Субиза къмъ Лайпцигъ и отстѫплението му прѣдъ Фридриха. — Сражението при Россбахъ (на 5 ноемврий)

Въ туй време, когато бевернския херцогъ, притисканъ отъ австрийцитѣ, отстѫпвалъ къмъ Бреславль, а Фридрихъ съ слабата си армия билъ расположенъ на квартири въ Турингия, съюзницитѣ, като не се осмѣлявали още да дѣйствуватъ рѣшително, искали да испитатъ щастието си въ второстепенни дѣйствия. Херцога Ришелиё испратилъ единъ отрядъ войски прѣзъ хессенскитѣ владѣния къмъ Лангензалцъ, въ тилъ на Фридриха, а лотарингския принцъ, като видѣлъ, че входа въ Бранденбургия е съвсѣмъ отворенъ, и като искалъ да распространи ужасъ врѣдъ самата Пруссия, испратилъ отъ Лузация Хаддика съ единъ отрядъ легки войски, да нападне внезапно Берлинъ. Освѣнъ това пруссitѣ се научили, че генералъ Маршàлъ ималъ заповѣдь да слѣдва подирь Хаддика. Вслѣдствие на това, принцъ Морицъ заминалъ за Торгау, а Фридрихъ, като се боялъ отъ всички тѣзи дѣйствия на съюзницитѣ, толкозъ пò вече, че ги прѣдполагалъ да сѫ въ свързка съ дѣйствията на шведитѣ, отстѫпилъ на р. Заале и, като оставилъ Кейта съ нѣколко баталиона (около 6.000 души) въ Лайпцигъ, съ останалитѣ войски тръгналъ да се съедини съ принца Морица, който отивалъ вече отъ Торгау за Берлинъ. Между това Хаддикъ удвоилъ бързината на движението си, дошълъ безпрѣпятственно въ Берлинъ, взелъ отъ него 200.000 талера контрибуция и веднага се върналъ въ Лузация; а Маршàлъ никакъ не излѣзълъ отъ послѣднята. Като се научилъ за обратното движение на Хаддика отъ Берлинъ, Фридрихъ веднага тръгналъ въ дѣсно къмъ Аннабергъ, за да отрѣже Хаддика; но послѣдния успѣлъ да се исхлъзне отъ него и за това Фридрихъ се обърналъ къмъ Херцбергъ, за да дочака тамъ пристиганието на принца Морица. Той още не се рѣшавалъ

кждѣ пó напрѣдъ да се обьрне, въ Турингия-ли противъ Субиза или въ Силезия противъ австрийцитѣ, които се готвили въ туй време да обсадятъ Швейдницъ, — когато донесението на Кейта, че Субизъ, подкрѣпенъ отъ корпуса на Бролио, отива къмъ Лайпцигъ, рѣшило недоумѣнието му. Безъ никакъ да се бави, той тръгналъ къмъ Лайпцигъ, като заповѣдалъ на принца Морица и на брауншвейгския херцогъ Фердинанда да вървятъ сжщо за тамъ. Между това Субизъ прѣминалъ прѣзъ р. Заале, приближилъ до Лайпцигъ и поискалъ отъ Кейта да прѣдаде града, но получилъ отказъ и, като се научилъ за приближението на Фридриха, отстжпилъ обратно задъ р. Заале, като оставилъ часть отъ войскитѣ въ Вейссенфелсъ и Мерзебургъ. Расположението на армията му явно показвало намѣрението му да отбранява рѣка Заале и даже, може би, да остане задъ нея на зимни квартири. А за това Фридрихъ рѣшилъ да го принуди да влѣзе въ бой или поне да го истика колкото може пó надалечъ отъ Саксония, макаръ да ималъ всичко 24.000 души, а Субизъ 64.000, т. е почти три пжти пó вече. Вслѣдствие на това, на 28 октомврий прусската армия се събрала при Алтранщадтъ, отъ кждѣто тръгнала къмъ Вейссенфелсъ. Фридрихъ вървялъ лично напрѣдъ съ авангарда и истикалъ французскитѣ войски отъ Вейссенфелсъ. Слѣдъ това цѣлата съюзна армия отстжпила отъ р. Заале къмъ Мюхелнъ, а прусската, като прѣминала прѣзъ р. Заале въ Вейссенфелсъ, Мерзебургъ и Халле, вечерьта се съсрѣдоточила при Браунсдорфъ, срѣщу дѣсния флангъ и часть въ тилъ на съюзната армия. Позицията при Мюхелнъ била избрана отъ съюзницитѣ твърдѣ несполучливо, а за това прѣзъ нощьта тѣ сами я промѣнили и заели нова, много пó удобна и згодна за отбрана, между Мюхелнъ и Брандероде. Тогава Фридрихъ, като не се осмѣлявалъ да атакува съ слабитѣ си сили прѣвъсходящата на брой съюзна армия въ силната ѝ отбранителна позиция, отстжпилъ къмъ Россбахъ, гдѣто се расположилъ съ лѣвия флангъ къмъ това селение, а съ дѣсния къмъ селението Берда, и съ надѣжда, че Субизъ нищо не ще прѣдприеме прѣзъ зимата противъ Саксония, искалъ вече да отиде прѣзъ Мерзебургъ и Лайпцигъ въ Силезия. А съюзницитѣ, като разбрали, че армията на Фридриха е много пó слаба, отколкото тѣ прѣдполагали, и като мислили, че Фридрихъ ще се отклони отъ боя, рѣшили веднага да го атакуватъ. Тъй като дѣсния флангъ и центра на позицията му били много пó силни отъ лѣвия флангъ, то тѣ и рѣшили да употрѣбятъ за атака сжщия способъ, който съ такъвъ успѣхъ употрѣбявалъ Фридрихъ. На 5 ноемврий, като оставили прѣдъ фронта, срѣщу позицията на Фридриха, С.-Жермена съ 9 баталиона, 15 ескадрона и съ назначение да отвлѣче вниманието на Фридриха отъ лѣвия му флангъ, съ останалитѣ сили тѣ взели да обхождатъ послѣдния съ флангово движение въ дѣсно. Напрѣдъ вървяла пó голѣмата часть отъ конницата, задъ нея пѣхотата въ три походни колони и най послѣ останалата часть отъ конницата. Тъй като пжтя за отстжплението на съюзницитѣ минавалъ паралелно на фронта на позицията на Фридриха, то послѣдния и прѣдполагалъ най напрѣдъ, че съюзницитѣ отстжпватъ и искалъ вече да атакува арриергарда имъ; но като се удостовѣрилъ наскоро въ дѣйствителното имъ намѣрение, твърдѣ искусно се възползвалъ както отъ неспособностьта имъ за маневриране и за испълнение на едно такова трудно движение, каквото било избраното отъ тѣхъ, тъй

и отъ мѣстностьта, извънрѣдно згодна за собственното му маневриране. Като заповѣдалъ да се тури на планината Янусъ (Janusberg) една батарея отъ 18 батарейни топа, Фридрихъ събралъ всичката си конница, подчинилъ я на Зейдлица (макаръ той да билъ единъ отъ младшитѣ генерали) испратилъ я скрито, задъ цѣла верига височини, къмъ Бузендорфъ, въ тила на лѣвия флангъ на позицията си, и самъ тръгналъ слѣдъ нея съ пѣхотата, построена въ 2 колони. Едва-що съюзната конница, която вървяла прѣдъ пѣхотата и се била отдѣлила отъ нея на значително разстояние, взела да се приближава до планината Янусъ, веднага била срѣщната съ силенъ огънь отъ голѣмата прусска батарея, слѣдъ това неочаквано и стрѣмително атакувана отъ Зейдлица съ всичката прусска конница и прѣди още да успѣе ца се построи, била отблъсната върху пѣхотата си, като я довела съ това въ растройство. Между туй Фридрихъ пристигналъ вече съ пѣхотата и атакувалъ неприятелскитѣ баталиони отъ фронта; въ сжщото време прусския принцъ Хенрихъ*) ги атакувалъ въ флангъ, а Зейдлицъ отъ тила. Атакувана по този начинъ отъ три страни, нѣмайки възможность да се разгъне и построи подъ огъня на прусската артиллерия, съюзната пѣхота била отхвърлена, опитвала се да прѣмине въ настжпление въ джлбоки сгжстени колони (Фолардови), но понесла голѣма загуба отъ огъня на прусската артиллерия, била отново отхвърлена и, обвзета отъ ужасъ, въ пълна безрѣдица ударила на бѣгъ. Зейдлицъ я прѣслѣдвалъ стрѣмително и ѝ нанесълъ толкова пó голѣмо поражение, защото пжтя на отстжплението ѝ минавалъ, както казахме, паралелно на фронта на позицията на прусската армия. Поражението ѝ би било още пó значително, ако Зейдлицъ не би билъ раненъ. Цѣлото сражение траяло не пó вече отъ $1/2$ часъ време и отъ всичката прусска армия само конницата и 7 пѣхотни баталиона взели участие въ боя: при всичко това съюзната армия била съвсѣмъ разбита, загубила около 700 души убити, 2.000 души ранени и 5.000 плѣнени, всичко около 7.700 души (въ туй число 5 генерали и 400 офицери), 67 топа, много знамена и обози, пръснала се въ такава безрѣдица, че Фридрихъ дѣйствително не знаялъ по коя посока да я прѣслѣдва, и едва отпослѣ се събрала при Ерфуртъ. Загубата на прусситѣ не надминувала 400 души. По думитѣ на Фридриха, ако той би ималъ пó силна армия и обстоятелствата не би го викали въ Силезия, то съюзната армия би била съвсѣмъ унищожена въ време на бѣгството ѝ.

Въ числото на многото погрѣшки отъ страна на съюзницитѣ, особенно трѣбва да се отбѣлѣжи фланговото имъ движение въ обходъ на лѣвия флангъ на прусската армия. Като подражавали слѣпо на Фридриха, тѣ не разбирали всичката опасность на подобно едно движение съ такива войски, каквито били тѣхнитѣ, и противъ такъвъ противникъ, като Фридриха. Напротивъ, послѣдния показалъ въ това сражение и опасностьта на подобни флангови движения и обходи, и способа за противудѣйствието имъ.

Блѣскавата побѣда на Фридриха и пълното поражение на съюзната армия имали извънрѣдно важни по-

---

*) Принцъ Фридрихъ-Хенрихъ-Лудвигъ, пò вече извѣстенъ подъ название *принцъ Хенрихъ прусски* (prinz Heinrich von Preussen), билъ третий синъ на прусския краль Фридриха-Вилхелма I и пó малъкъ братъ на Фридриха II; роденъ билъ на 18 януарий 1726 год. (14 години слѣдъ рождението на Фридриха II) въ Берлинъ. Умрѣлъ въ Рейнсбергъ, въ 1802 година, на 76 годишна възрасть.

слѣдствия въ нравственно и политическо отношение. Тѣ възбудили въ цѣла Европа и даже между противницитѣ на Фридриха (и до нѣкждѣ въ самата Франция, между почитателитѣ на прусския краль и неговата тактика), неописуемъ възторгъ, удвоили уважението къмъ прусското оржжие и даже страха отъ него, които били вече внушени отъ прѣдшествувавшитѣ побѣди на Фридриха, извънрѣдно повдигнали духа и увеличили нравствената сила въ прусската войска, усилили взаимното довѣрие на Фридриха къмъ войската и на войската къмъ Фридриха, сжщо и довѣрието на Англия и на другитѣ съюзници къмъ последния, послужили за въстановяванието армията на кумберландския херцогъ, тъй като Англия отхвърлила Клостеръ-Севенската конвенция и събрала нова армия, която повѣрила подъ началството на браунщвейгския херцогъ Фердинанда, най послѣ — съвсѣмъ успокоили Фридриха касателно Саксония и даже Силезия и цѣла Пруссия.

§ 44.

Движението на Фридриха отъ Саксония за Силезия. — Сражението при Лейтенъ (на 5 декемврий).

Слѣдъ побѣдата при Росбахъ Фридрихъ рѣшилъ веднага да отиде въ Силезия. Но тъй като австрийскитѣ отряди на генералитѣ Маршàла и Хаддика се намирали въ Лузация, то за да ги отстрани отъ тамъ и заедно съ това да скрий отъ австрийцитѣ движението си за Силезия, Фридрихъ испратилъ фелдмаршала Кейта съ 9 баталиона и 11 ескадрона (около 6.000 души) прѣзъ планинитѣ Мариенбергъ и Бесбергъ (Baesberg) къмъ Лейтмерицъ въ Бохемия. Кейтъ истрѣбилъ въ Лейтмерицъ единъ голѣмъ австрийски магазинъ, изгорилъ моста на Елба, събралъ отъ страната голѣма контрибуция и, при появяванието на Маршала въ Бохемия, отстжпилъ въ Саксония. Между това Фридрихъ съ останалитѣ войски (около 14—15.000) тръгналъ съ усилени прѣходи прѣзъ Торгау, Бауценъ и Гёрлицъ къмъ Пархвицъ на р. Кацбахъ. За пó голѣма бързина въ движението, съ войскитѣ били взети само легкитѣ обози, а всички тѣжки били оставени назадъ, и освѣнъ това войскитѣ въ похода били располагани по квартири и се хранили отъ жителитѣ. Растоянието отъ Лайпцигъ до Пархвицъ (41 миля или 287 версти) прусската армия изминала въ напрѣднала есень (въ края на ноемврий) съ удивителна за това време бързина, именно — въ 16 дни (пó вече отъ $2^1/_2$ мили или около 18 версти въ день)! Въ Пархвицъ Фридрихъ се съединилъ съ генерала Киава (Kiaw), който излѣзълъ да го срѣщне отъ Глогау, съ 17—18.000 души, вслѣдствие на което ималъ вече около 32.000 войски. Първата му грижа била — да устрои дошлитѣ отъ Глогау войски, да ги снабди съ всичко нужно и да ги насърдчи. Като направилъ това въ най късо време и като ималъ прѣдъ видъ да свърши похода съ испжжданието на австрийцитѣ отъ Силезия, той рѣшилъ да ги атакува, въпрѣки тройно пó голѣмитѣ имъ сили (90.000 души). Въ сжщото време и латарингския принцъ, насърдченъ отъ побѣдата при Бреславль и надѣющъ се на прѣвъсходството въ силитѣ си, рѣшилъ — въпрѣки мнѣнието на прѣдпазливия Даунъ — да отиде срѣщу Фридриха, да го атакува и разбий и да свърши похода съ завоюванието на Силезия. И тъй двѣтѣ армии отивали една

срѣщу друга съ най рѣшителна цѣль.

Като прѣминалъ прѣзъ рѣкичкитѣ Лое и Вейссерицъ и увѣренъ, че Фридрихъ ще дѣйствува отбранително, лотарингския принцъ испратилъ напрѣдъ въ Неймарктъ, въ видъ на авангардъ, хлѣбопекаритѣ на армията, подъ прикритието на 2 баталиона кроати и 500 хусари и имъ заповѣдалъ да изберать и приготвятъ при Неймарктъ мѣсто за лагеръ. Фридрихъ, като испратилъ армията си отъ Пархвицъ къмъ Неймарктъ, лично слѣдвалъ сжщо за тамъ напрѣдъ съ авангарда и истикалъ отъ Неймарктъ австрийския прѣденъ отрядъ съ голѣма за него загуба, като крайно се чудилъ и радвалъ, че австрийцитѣ, като напуснали отбранителната си позиция задъ рѣкичката Лое, сами идяли на срѣща му. А лотарингския принцъ, като се научилъ за поражението на авангарда си и за загубата на фурнитѣ си, внезапно загубилъ пó напрѣшната си самоувѣренность, рѣшилъ да приеме отбранително сражение прѣдъ Лисса и заелъ отбранителна позиция при Лейгенъ. Дѣсния флангъ на тъзи позиция билъ прикритъ съ селението Нетернъ и отпрѣдъ лѣжавшата гора, а лѣвия допиралъ до езерото Голау. Самия край на лѣвото крило на армията билъ свитъ назадъ и образувалъ съ бойната линия, около сел Загешюцъ, исходящъ жгълъ. Дългото селение Лейтенъ съ едина си край се допирало до центра на авсрийцитѣ, а между центра и дѣсното крило се намирало сел. Фробелвицъ. Низменната мѣстность прѣдъ Зегешюцъ била покрита съ дрѣбна гора, въ която били направени засѣки и разположени 2 баталиона унгарска пѣхота. Въобще австрийцитѣ, по обичая си, твърдѣ искусно се въсползвали отъ всичкитѣ згоди на мѣстностьта. Позицията имъ имала само единъ доставаженъ недостатъкъ — твърдѣ голѣма дължина (около 7 версти) сравнително съ броя на войскитѣ. Австрийската армия, силитѣ на която възлизали до 84 баталиона (58.000 души) и 144 ескадрона (14.000 души), вънъ отъ легкитѣ войски, всичко до 80.000, а спорѣдъ нѣкои до 90.000 души, била расположена на тъзи позиция въ 2 линии съ малъкъ резервъ. Свития край на лѣвото крило на армията се заемалъ отъ корпуса на Надашди (съставенъ пó вечето отъ баварци и вюртембергци), а 5 полка конница подъ началството на генерала Ностица се намирала въ авангардъ, на 2 версти прѣдъ дѣсното крило на армията, при селението Борна.

На 5 декемврий на расъмване прусската армия тръгнала въ 4 походни колони отъ Неймарктъ къмъ Борна, като имала въ авангардъ 10 баталиона и 60 ескадрона. Въсползванъ отъ мъглата, този авангардъ нападналъ изненадано отряда на Ностица и съ загуба го отхвърлилъ къмъ дѣсното крило на австрийската армия. Даунъ и другитѣ австрийски генерали прѣдполагали навѣрно, че Фридрихъ ще атакува това крило, вслѣдствие на което къмъ него и билъ испратенъ всичкия резервъ. Но между това Фридрихъ, като видѣлъ, че мѣстностьта, на която било расположено това крило, е твърдѣ силна, а лѣвото крило напротивъ било доста слабо и че освѣнъ това мѣстностьта на дѣсното крило командвала надъ цѣлата бойна линия на австрийцитѣ, рѣшилъ съ цѣлата си армия да произведе флангово движение въ дѣсно и да атакува лѣвото крило на австрийцитѣ въ косъ боенъ рѣдъ, т. е. съ дѣсното си крило, като оттѣглюва лѣвото назадъ, за да избѣгне онъзи погрѣшка, която станала причина за поражението му при Коллинъ. Вслѣдствие на това прусската армия, като минала Борна, прѣстроила се въ по-

хода отъ 4 колони въ 2 бойни линии и съ флангово движение въ дѣсно вървяла къмъ селенията Лобетинцъ и Загешюцъ. Слѣдвавшия отъ страна авангардъ прикривалъ, а цѣлия рѣдъ хълмове, които се протакали по тъзи посока, и мъглата съвсѣмъ скривали това движение отъ австрийцитѣ. Къмъ пладнѣ прусската армия, която се намирала вече между Лобетинцъ и Стригвицъ, се расположила въ коса, относително бойната линия на австрийцитѣ, посока. Авангарда подъ началството на генерала Веделя, като дошълъ до Загешюцъ, атакувалъ войскитѣ на Надащди, отблъсналъ ги, истикалъ ги отъ гората Загешюцъ, отнелъ имъ артиллерията, принудилъ ги да отстжпятъ задъ Блаускитѣ височини и, като продължавалъ да се движи въ дѣсно, постепенно все по̀ вече и по̀ вече залавялъ лѣвото крило на австрийцитѣ. Даунъ, като билъ испратилъ резерва на дѣсното крило, принуденъ билъ, за да подкрѣпи Надащди, да употрѣби часть отъ войскитѣ отъ 2-та линия на лѣвото крило. Но тѣзи войски, постепенно съ идванието си, били атакувани отъ прѣвъзходящитѣ сили на прусситѣ отъ фронта и даже (отъ авангарда) отъ тила, залавяни отъ тѣхъ отъ фланговетѣ и разбивани по части. Слѣдъ направени усилия, австрийцитѣ били принудени да се расположатъ перпендикулярно къмъ по̀ напрѣшната си бойна линия, съ центра при Лейтенъ. Фридрихъ атакувалъ съ пѣхотата Лейтенъ, а съ конницата на двѣтѣ крила — австрийската конница. Слѣдъ най упоритъ и кръвопролитенъ бой, послѣдната била отблъсната, а австрийската пѣхота, истикана отъ Лейтенъ, опитвала се отново да се построи и се задържи задъ това селение, но, атакувана отъ фронта и фланговетѣ отъ прусситѣ, била отново отблъсната. Цѣлата австрийската армия, като загубила около 6.000 души убити и ранени и 21.500 души взети въ плѣнъ, хвърлила се въ безрѣдица прѣзъ рѣкичката Вейссерицъ къмъ Бреславль. Само Надащди спазилъ до нѣкждѣ рѣда и доста добрѣ прикривалъ отстжплението ѝ или, по̀ добрѣ да се каже, бѣгството ѝ. Фридрихъ, като загубилъ около 6.000 души (спорѣдъ едни по̀ вече, а спорѣдъ други по̀ малко), вечерьта слѣдъ сражението отишълъ съ армията си до Лисса и би унищожилъ разбитата австрийска армия, но като ималъ не по̀ вече отъ 26.000 души, крайно изнурени отъ движението отъ Неймарктъ и отъ боя при Лейтенъ, ограничилъ се съ това, че испратилъ Цитена съ 11 баталиона и 65 ескадрона да прѣслѣдва австрийцитѣ. На слѣдующия день той тръгналъ къмъ Бреславль. Лотарингския принцъ отстжпилъ съ останкитѣ отъ армията си къмъ Швейдницъ, като оставилъ въ Бреславль 17.000 души (въ туй число всичкитѣ болни отъ армията си) и направилъ съ това голѣма погрѣшка. Бреславль наскоро билъ принуденъ да се прѣдаде на Фридриха и находящитѣ се въ него 17.000 австрийски войски били взети въ плѣнъ. Цитенъ продължавалъ да прѣслѣдва австрийската армия, която наскоро съвсѣмъ отстжпила въ Бохемия, като оставила въ Швейдницъ гарнизонъ и като загубила, отъ времето на движението си къмъ Лейтенъ, почти половината отъ цѣлия брой на войскитѣ си (около 40.000 отъ 90.000). Слѣдъ това Лигницъ билъ тъй сжщо взетъ отъ пруссацитѣ — и Силезия била освободена. Въ началото на януарий 1758 година прусскитѣ войски се расположили на зимни квартири покрай границитѣ на Бохемия и Моравия, главната армия — въ Силезия, а Кейтъ — въ Саксония. Пруссацитѣ още прѣзъ зимата блокирали и обсадили Швейдницъ.

До появяването на Наполеона I, сра-

жението при Лейтенъ е върха на рѣшителностьта и искуството въ движенията и маневрирането, и даже само това сражение би било достатъчно, за да обезсмърти името на Фридриха и да тури последния въ рѣда на най искуснитѣ полководци.

§ 45.

Дѣйствията въ Източна Пруссия.

Движението на русската армия въ източна Пруссия. — Сражението при Гроссъ-Егерндорфъ на 19 (30) августъ.

Побѣдата на австрийцитѣ при Колинъ подбудила петербургския кабинетъ да ускори приготовленията за войната съ Пруссия. Въ май русската армия, силитѣ на която възлизали до 100.000 души (80.000 регулярни и 20.000 иррегулярни войски), тръгнала, подъ главното началство на генерала-фелдмаршала Апраксина*) отъ Лифляндия прѣзъ Литва къмъ Нѣманъ въ 4 колони. Една отъ тѣхъ, на брой около 20.000 души, подъ началството на генерала-аншефа Фермора**), била испратена къмъ Мемелъ, който и обсадила при съдѣйствието на русската флота. Останалитѣ три колони Апраксинъ съсрѣдоточилъ и расположилъ, за прикритие обсадата на Мемелъ, на дѣсния брѣгъ на р. Русса, при вливанието ѝ въ Куришхафъ.

Фелдмаршалъ Левалдъ, оставенъ отъ Фридриха II въ източна Пруссия съ 22 баталиона и 50 ескадрона (28—30.000 души), като се научилъ за движението на русската армия къмъ Нѣманъ и Мемелъ, испратилъ къмъ последния единъ наблюдателенъ отрядъ, а самъ съ главнитѣ сили отишълъ къмъ Инстербургъ, гдѣто и стоялъ въ бездѣйствие всичкото време, до като се продължавала обсадата на Мемелъ.

Наскоро Мемелъ билъ взетъ и Ферморъ, като оставилъ въ него часть отъ войскитѣ, присъединилъ се къмъ главнитѣ сили на русската армия. Слѣдъ това Апраксинъ тръгналъ съ цѣлата армия къмъ р. Прегелъ.

Вземанието на Мемелъ било твърдѣ важно и згодно за русската армия за това, че ѝ доставило надѣженъ опоренъ пунктъ за по̀ нататъшнитѣ дѣйствия, стоварно мѣсто, което удобно можало да се снабдява по море и въ което били прѣкарани всичкитѣ магазини отъ Полша, и най послѣ, пристанище за русската флота, която отъ тукъ можала удобно да прѣдприема крейсеруване покрай брѣговетѣ на Пруссия. Ако не би завладѣла Мемелъ, русската армия, при тогавашния начинъ за водението на войната, едва-ли би могла да нахлуе въ срѣдата на Пруссия.

Левалдъ, — който въ време на обсадата на Мемелъ не прѣдприелъ нищо нито за освобождението му, нито за да въспрѣпятствува на съединението на Фермора съ Апраксина, — слѣдъ вземането на този градъ отстѫпилъ задъ р. Прегелъ и се рас-

*) Стефанъ Теодоровичъ Апраксинъ билъ синъ на сподвижника на Петра I, генерала-адмирала графа Тодора Матеевича Апраксина; роденъ билъ на 30 юлий (старъ стилъ) 1702 година. На 17 години постѫпилъ рѣдникъ въ Преображенския полкъ, въ който прѣминалъ всичкитѣ долни и оберъ-офицерски чинове, и при Петра II билъ вече капитанъ. Умрѣлъ въ малкия дворецъ на императрица Елисавета Петровна, между Петербургъ и Царское село, гдѣто билъ задържанъ слѣдъ повикванието му обратно отъ армията въ 1757 г. — спорѣдъ едни смъртьта му послѣдвала на 26 августъ 1758 г., а спорѣдъ други въ 1760 г., отъ апоплектически ударъ.

**) Ферморъ билъ отличенъ артиллеристъ и инжинеръ и старъ въ службата офицеръ, опитенъ трудолюбивъ и безкористенъ генералъ. Умрѣлъ на 8 февруарий 1771 година.

положилъ на лѣвия ѝ брѣгъ, надъ Велау, близо до пжтя отъ Инстербургъ за Кёнигсбергъ.

Като получилъ отъ Фридриха заповѣдь да атакува русската армия и да я истика отъ източна Пруссия, храбрия, но неискусенъ Левалдъ тръгналъ срѣщу нея и се расположилъ на лагеръ между сс. Ранглакенъ и Бушдорфъ, съ лѣвия флангъ къмъ р. Прегелъ.

Между това русската армия, която при тръгването си въ походъ имала храни въ изобилие, но колкото отивала напрѣдъ — все пó малко и пó малко, при приближението си до р. Прегелъ търпяла вече голѣмъ недостатъкъ въ това отношение. Като се надявалъ да намѣри пò нататъкъ задъ тъзи рѣка пòвече срѣдства за хрàнение на войскитѣ, Апраксинъ отъ 14—16 (25—27) августъ, едновременно съ настжплението на Левалда, прѣминалъ на лѣвия брѣгъ на р. Прегелъ при с. Симоненъ, малко пó горѣ отъ лагера на Левалда и расположилъ армията си на лагеръ на такова мѣсто, което било заобиколено почти съ непроходими естественни прѣпятствия. Прѣдъ лагера, отъ двѣ страни, се намирала гжста, неудобопроходима гора, а отъ третя страна — джлбокъ оврагъ, въ който тѣчала рѣкичката Auксина, която се вливала въ р. Прегелъ. Отъ лагера имало само три исхода: отъ дѣсно — по една малка поляна между гората и селението Вейнотенъ на брѣга на р. Прегелъ, отъ лѣво — сжщо по една малка поляна между гората и джлбоката лощина на рѣкичката Ауксина, и по единъ тѣсенъ пжть, по другата страна на тъзи лощина, отъ селен. Ухенуншенъ, гдѣто този пжть минувалъ прѣзъ рѣкичката Ауксина. Пѣхотата на русската армия била расположена на тъзи мѣстность въ испжкнала линия, дѣсния флангъ — въ селен. Вейнотенъ, центра — задъ селен. Таупелкенъ, а лѣвия флангъ допиралъ до рѣкичката Ауксина, близо до замъка Шлосбергъ. Прѣдъ фланговетѣ стояла конницата, на дѣсно — прѣдъ селен. Вейнотенъ, а на лѣво — при селен. Зиттерфелдъ, отвъдъ Ауксина. Лѣвия флангъ на армията билъ най достжпенъ, тогазъ когато центра билъ прикритъ почти съ непроходима гора, а на дѣсния флангъ мѣстностьта била прѣсѣчена съ прудове и блата и движението отъ нея и къмъ нея можало да става само прѣзъ тѣсни проходи. Въ това расположение Апраксинъ прѣстоялъ на 17 и 18 (28 и 29) августъ и, макаръ да имaлъ до 16.000 иррегулярни войки, не рекогносциралъ, както трѣбвало, нито закритата, гориста мѣстность отпрѣдъ, нито пъкъ гдѣ се намиралъ и какво правилъ неприятеля.

А Левалдъ, напротивъ, слѣдъ нѣколко частни рекогносцировки съ прѣдната конница, които причинили въ русския лагеръ смущения, испратилъ нѣколко стотинъ хусари по пжтя близо до р. Прегелъ, а генерала Шорлеммера съ 2 баталиона и 40 ескадрона — къмъ Зиттерфелдъ и Ухенуншенъ. Шорлеммеръ, като излѣзълъ изъ гората, смутилъ прѣднитѣ казаци (което причинило ново смущение въ русската армия), но не постигналъ цѣльта на рекогносцировката, тъй като расположението на иррегулярнитѣ войски не позволило да се разглѣда расположението на русската армия и вѣроятно било взето за това послѣдното, т. е. лѣвия флангъ на армията — за главнитѣ ѝ сили. Съобразно съ тѣзи погрѣшни свѣдения, Левалдъ и съставилъ плана на атаката, прѣзъ Гутдорфската гора, между Зиттерфелдъ и Гроссъ-Егерндорфъ, на 19 (30) августъ сутриньта.

Между това Апраксинъ на 18 (29) августъ подалъ къмъ Зиттерфелдъ

авангарда на генерала-поручика Ливена и 2-та дивизия на генерала-аншефа Лопухина, тъй че това селение станало опоренъ пунктъ за цѣлото лѣво крило на армията. А за останалата армия било рѣшено на 19 (30) августъ да тръгне напрѣдъ и да принуди неприятеля, да влѣзе въ бой на полѣгатитѣ хълмове по другата страна на гората, задъ селенията Удербалленъ, Таупелкенъ и Гроссъ-Егерндорфъ. Но токо-що на 19 (30) августъ, при изгрѣвание на слънцето, полковетѣ и легкитѣ обози потѣглили прѣзъ тѣсната полянка по края на оврага на рѣкичката Ауксина, когато расположения прѣдъ нея 2-й московский полкъ внезапно видѣлъ прѣдъ себѣ си настжпавшитѣ пруси и стоявшата прѣдъ него батарея открила по тѣхъ огънь.

По диспозицията на Левалда, на 19 (30) августъ на разсъмвание цѣлата прусска пѣхота тръгнала въ 2 колони прѣзъ Гутдорфската гора къмъ сс. Таупелкенъ и Удербалленъ между Зиттерфелдъ и Гроссъ-Егерндорфъ, часть отъ конницата, подъ началството на холщинския принцъ — пó въ дѣсно къмъ Зиттерфелдъ и Найдриненъ, а останалата конница — пó въ лѣво къмъ Вейнотенъ. Слѣдъ излизанието изъ гората, прусската пѣхота се разгънала, построила се въ двѣ линии и тръгнала къмъ Гроссъ-Егерндорфъ.

Внезапното, съвсѣмъ неочаквано (за крайно удивление) настжпление на пруситѣ причинило въ натрупанитѣ на поляната войски, артиллерия и обози най голѣма бъркотия. Обозитѣ тъй заградили пжтя, че войскитѣ едвамъ и трудно можали да се провиратъ между тѣхъ по рѣдове и, слѣдъ излизанието изъ тѣснината, пакъ по рѣдове да се истѣглюватъ на дѣсно покрай края на гората и да се построяватъ съ тила къмъ нея, подъ огъня на неприятеля. Послѣдния настжпвалъ въ двѣ линии, като стрѣлялъ съ пушечни залпове и вече съвсѣмъ притисналъ къмъ гората 11 русски полка, които се построили съ тила къмъ нея, тогазъ когато останалитѣ полкове още били задъ гората. Но тѣзи 11 полка се държали извънрѣдно храбро и упорито, и макаръ да понесли голѣма загуба, но и на пруситѣ нанесли не пó малка, особенно русската артиллерия (съ новитѣ шуваловски хаубици) нанисала въ рѣдоветѣ имъ жестоко опустошение.

Между това казацитѣ на русския лѣви флангъ атакували прусската флангова конница, послѣднята ги отблъснала върху пѣхотата между Зиттерфелдъ и Удербалгенъ, но била отразена отъ нея, отъ артиллерията и отъ конницата на лѣвия русски флангъ. А конницата на лѣвия прусски флангъ отблъснала дѣснофланговата русска конница задъ Вейнотенъ, но съ това се и ограничили успѣхитѣ на пруситѣ. При пламъцитѣ на сс. Таупелкенъ и Удербалленъ, при гжстия димъ и прахъ и жестокия пушеченъ и топовенъ огънь, въ 1-та линия на прусската пѣхота произлѣзло — най напрѣдъ колебание, послѣ смущение, безрѣдица и най послѣ пълно растройство и бѣгство, което се прѣдало и на 2-та линия, а слѣдъ тѣхъ отстжпила и конницата отъ двата фланга. Русската армия тръгнала слѣдъ тѣхъ, но се спрѣла на това мѣсто, гдѣто пó напрѣдъ стояла 2-та линия отъ прусската пѣхота, не прѣслѣдвала пó нататъкъ прусската армия, расположила се тукъ на лагеръ и цѣла седмица Апраксинъ стоялъ въ него въ пълно бездѣйствие.

И тъй прусската армия, която насмалко щела да одържи побѣда, била побѣдена, съ загуба до 3.000 души убити, ранени и плѣнени и 29 топа, а русската армия, едвамъ избѣгнала поражението, одържала по-

бѣда, макаръ и съ загуба до 5.000 души убити и ранени (въ туй число генералитѣ Лопухинъ, Зибинъ и др. и много щабъ и оберъ-офицери) и съвсѣмъ не по искуството на Апраксина, а единственно благодарение на извънрѣдната твърдость, мѫжество и храбрость на русскитѣ войски и на тѣхнитѣ генерали и офицери.

Левалдъ отстѫпилъ къмъ Велау, а Апраксинъ, като прѣсѣдѣлъ една седмица на бойното поле, послѣ, слѣдъ безуспѣшно опитвание да прѣмине въ Фридландъ, на дѣсния флангъ на Левалда, прѣзъ р. Алле, внезапно, за крайно удивление и негодование на русската армия, прѣминалъ на 28 августъ (8 септемврий) обратно прѣзъ р. Прегелъ и отстѫпилъ задъ Нѣманъ съ такава бързина и въ такова безрѣдие, като че ли бѣгълъ слѣдъ нѣкое понесено поражение. Причината за внезапното му отстѫпление била тъзи, че канцлера графъ Бестужевъ-Рюминъ, въ време на тѣжкото и опасно болѣдувание на императрица Елисавета Петровна, повикалъ Апраксина съ армията му въ Руссия, съ тайни цѣли*). Прусскитѣ войски прѣслѣдвали русската армия до самия Нѣманъ.

По поводъ сражението при Гроссъ-Егерндорфъ и всичкитѣ обстоятелства, които прѣдшествували и послѣдвали това сражение, може да се отбѣлѣжи слѣдующето:

1) Нито едната, нито другата армия нѣмала вѣрни и положителни свѣдения за взаимнитѣ расположение и движения. Отъ страна на русската армия това е толкова по́ чудно, защото въ състава ѝ имало въ това време около 16.000 иррегулярни легки войски.

2) Русската армия на 18 (29) августъ била расположена, а на 19 (30) сутриньта се движила — безъ надлѣжаща прѣдпазливость и рѣдъ, за което въ време на боя имало крайна бъркотия. Само 11 полка можали да се построятъ и тѣ били притиснати къмъ гората; а по́ голѣмата часть отъ армията се намирала задъ гората и трудно можала да поддържа прѣднитѣ войски.

3) Плана на Левалда да атакува лѣвия флангъ на русската армия при Зиттерфелдъ би билъ твърдѣ основателенъ, ако само послѣдната бѣше дѣйствително тъй расположена. Въ такъвъ случай този флангъ би съставилъ най слабата часть отъ расположението на русската армия, а откритата при Зиттерфелдъ мѣстность би позволила да се атакува той, спорѣдъ инструкцията на Фридриха, въ косъ боенъ рѣдъ и да се отхвърли русската армия задъ Прегелъ. Но тъй като русската армия била расположена съвсѣмъ иначе, то и плана на Левалда билъ съвсѣмъ неоснователенъ.

4) При всичко това, този планъ можеше да има и вѣроятно би ималъ успѣхъ; ако распорѣжданията на Левалда за настѫплението и атаката бѣхѫ по̀ съобразни съ цѣльта на дѣйствията и съ мѣстностьта, а не до такава степень погрѣшни.

---

*) . . . . Секрета на всичко това се заключава въ туй, че императрица Елисавета Петровна била много нерасположена къмъ Фридриха II и, напротивъ, много расположена къмъ съюза съ Австрия и Франция противъ него; а наслѣдника на прѣстола, великия князъ Петръ Теодоровичъ, наопаки, билъ голѣмъ поклонникъ и почитатель на Фридриха и противникъ на войната съ него. Но слѣдъ тръгването на Апраксиновата армия въ походъ, императрицата се разболѣла толкова опасно, че я чакали вече да умрѣ, и въсползванъ отъ това, канцлера графъ Бестужевъ-Рюминъ, спорѣдъ едни свѣдения, за да угоди на бѫдѫщия императоръ, испратилъ до Апраксина единъ куриеръ съ съвѣтъ бързо да се оттѣгли отъ Пруссия, а по казванието на Бюшинга (Büschings Magazin XVI Б.), по́ вѣроятно е, че Бестужевъ, който билъ ненавижданъ отъ наслѣдника на прѣстола, намислилъ да провъзгласи за императоръ малолѣтния великъ князъ Павелъ Петровичъ, подъ опеката на майка му, великата княгиня Екатерина Алексѣевна, за което му трѣбвало армията на Апраксина. Въ всѣки случай тукъ е имало нѣкаква тайна придворна интрига.

5) Вслѣдствие на тѣзи погрѣшни распорѣждания, Левалдъ атакувалъ вече не лѣвия флангъ на русската армия, а цѣлата тъзи армия и по продължението на цѣлата ѝ походна колона. Като раздробилъ силитѣ и атаката си, Левалдъ на всичкитѣ пунктове ималъ най напрѣдъ успѣхъ, но никѫдѣ не поддържалъ атакующитѣ войски — и навсѣкждѣ билъ отблъснатъ и отхвърленъ съ загуба.

Най послѣ 6) побѣдата при Гроссъ-Егерндорфъ била съвсѣмъ случайна и, съ исключение на славата, не принесла на побѣдителитѣ никаква полза, а за побѣденитѣ, освѣнъ загубата въ хора и топове, нѣмала никакви сѫществено незгодни послѣдствия.

§ 46.

Дѣйствията въ Померания.

Дѣйствията на шведитѣ въ Померания били неважни и незабѣлѣжителни. Въ септемврий генералъ Унгернъ-Щернбергъ съ 17.000 шведски войски прѣминалъ прѣзъ р. Пеене, завладялъ нѣколко градове и магазини въ тѣхъ и влѣзълъ въ прусска Померания, гдѣто отъ прусскитѣ войски се намирали само гарнизона на Щеттинъ и единъ слабъ отрядъ на генерала Мантейфеля. Но щомъ русската армия отстѫпила задъ Нѣманъ, Левалдъ отишълъ въ прусска Померания и принудилъ шведитѣ да отстѫпятъ, най напрѣдъ къмъ Щралзундъ, а послѣ на островъ Рюгенъ. Наскоро слѣдъ това морския проливъ замръзналъ и Фридрихъ, който навикналъ на смѣли прѣдприятия, останалъ много недоволенъ гдѣто Левалдъ не прѣминалъ по леда на островъ Рюгенъ и не унищожилъ шведската армия.

Ако дѣйствията на руситѣ и шведитѣ имахѫ нѣкаква обща цѣль и ако между тѣхъ имаше свързка и съгласие, то положението на Фридриха би можало, въ самото начало на войната, да стане твърдѣ опасно. Но Швеция, която едва-що била сключила миръ съ Руссия, водила войната съ Пруссия твърдѣ неохотно и слабо и единствено вслѣдствие интригитѣ на Франция и Австрия.

§ 47.

Общъ изводъ за похода въ 1757 година.

Атакуванъ отъ всички страни отъ сили четири пѫти пó голѣми, Фридрихъ успѣлъ да отрази австрийската, французско-германската и шведската армии и да тури въ бездѣйствие армията на Ришелиё; съ побѣдитѣ при Прага, Россбахъ и Лейтенъ придобилъ значително нравствено надмощие надъ съюзницитѣ, и макаръ да понесълъ поражение при Коллинъ, Бреславль и Гроссъ-Егерндорфъ, макаръ да загубилъ пó вече отъ половината си армия (като ималъ слѣдъ Лейтенското сражение не пó вече отъ 40.000 души въ главната си армия) и да направилъ голѣми расходи, при всичко това свършилъ похода най блѣскаво и успѣшно и въ края му се намиралъ почти въ сѫщото положение, каквото и въ началото. Причинитѣ за това били, отъ една страна — извънрѣдната смѣлость, рѣшителность, бързина и искуство въ дѣйствията на Фридриха и прѣвъсходното устройство на прусскитѣ войски, а отъ друга — извънрѣдната боязливость, нерѣшителность, бавность и погрѣшность въ дѣйствията на съюзницитѣ и особенно пълния недостатъкъ на свързка и съгласие между тѣхъ.

кждѣ по̀ напрѣдъ да се обьрне, въ Турингия-ли противъ Субиза или въ Силезия противъ австрийцитѣ, които се готвили въ туй време да обсадятъ Швейдницъ, — когато донесението на Кейта, че Субизъ, подкрѣпенъ отъ корпуса на Бролио, отива къмъ Лайпцигъ, рѣшило недоумѣнието му. Безъ никакъ да се бави, той тръгналъ къмъ Лайпцигъ, като заповѣдалъ на принца Морица и на брауншвейгския херцогъ Фердинанда да вървятъ сжщо за тамъ. Между това Субизъ прѣминалъ прѣзъ р. Заале, приближилъ до Лайпцигъ и поискалъ отъ Кейта да прѣдаде града, но получилъ отказъ и, като се научилъ за приближението на Фридриха, отстжпилъ обратно задъ р. Заале, като оставилъ часть отъ войскитѣ въ Вейссенфелсъ и Мерзебургъ. Разположението на армията му явно показвало намѣрението му да отбранява рѣка Заале и даже, може би, да остане задъ нея на зимни квартири. А за това Фридрихъ рѣшилъ да го принуди да влѣзе въ бой или поне да го истика колкото може по̀ надалечъ отъ Саксония, макаръ да ималъ всичко 24.000 души, а Субизъ 64.000, т. е почти три пжти по̀ вече. Вслѣдствие на това, на 28 октомврий прусската армия се събрала при Алтранщадтъ, отъ кждѣто тръгнала къмъ Вейссенфелсъ. Фридрихъ вървялъ лично напрѣдъ съ авангарда и истикалъ французскитѣ войски отъ Вейссенфелсъ. Слѣдъ това цѣлата съюзна армия отстжпила отъ р. Заале къмъ Мюхелнъ, а прусската, като прѣминала прѣзъ р. Заале въ Вейссенфелсъ, Мерзебургъ и Халле, вечерьта се сърѣдоточила при Браунсдорфъ, срѣщу дѣсния флангъ и часть въ тилъ на съюзната армия. Позицията при Мюхелнъ била избрана отъ съюзницитѣ твърдѣ несполучливо, а за това прѣзъ нощьта тѣ сами я промѣнили и заели нова, много по̀ удобна и згодна за отбрана, между Мюхелнъ и Брандероде. Тогава Фридрихъ, като не се осмѣлявалъ да атакува съ слабитѣ си сили прѣвъсходящата на брой съюзна армия въ силната ѝ отбранителна позиция, отстжпилъ къмъ Россбахъ, гдѣто се расположилъ съ лѣвия флангъ къмъ това селение, а съ дѣсния къмъ селението Берда, и съ надѣжда, че Субизъ нищо не ще прѣдприеме прѣзъ зимата противъ Саксония, искалъ вече да отиде прѣзъ Мерзебургъ и Лайпцигъ въ Силезия. А съюзницитѣ, като разбрали, че армията на Фридриха е много по̀ слаба, отколкото тѣ прѣдполагали, и като мислили, че Фридрихъ ще се отклони отъ боя, рѣшили веднага да го атакуватъ. Тъй като дѣсния флангъ и центра на позицията му били много по̀ силни отъ лѣвия флангъ, то тѣ и рѣшили да употрѣбятъ за атака сжщия способъ, който съ такъвъ успѣхъ употрѣбявалъ Фридрихъ. На 5 ноемврий, като оставили прѣдъ фронта, срѣщу позицията на Фридриха, С.-Жермена съ 9 баталиона, 15 ескадрона и съ назначение да отвлѣче вниманието на Фридриха отъ лѣвия му флангъ, съ останалитѣ сили тѣ взели да обхождатъ послѣдния съ флангово движение въ дѣсно. Напрѣдъ вървяла по̀ голѣмата часть отъ конницата, задъ нея пѣхотата въ три походни колони и най послѣ останалата часть отъ конницата. Тъй като пжтя за отстжплението на съюзницитѣ минавалъ паралелно на фронта на позицията на Фридриха, то послѣдния и прѣдполагалъ най напрѣдъ, че съюзницитѣ отстжпватъ и искалъ вече да атакува арриергарда имъ; но като се удостовѣрилъ наскоро въ дѣйствителното имъ намѣрение, твърдѣ искусно се възползвалъ както отъ неспособностьта имъ за маневриране и за испълнение на едно такова трудно движение, каквото било избраното отъ тѣхъ, тъй

и отъ мѣстностьта, извънрѣдно згодна за собственното му маневриране. Като заповѣдалъ да се тури на планината Янусъ (Janusberg) една батарея отъ 18 батарейни топа, Фридрихъ събралъ всичката си конница, подчинилъ я на Зейдлица (макаръ той да билъ единъ отъ младшитѣ генерали) испратилъ я скрито, задъ цѣла верига височини, къмъ Бузендорфъ, въ тила на лѣвия флангъ на позицията си, и самъ тръгналъ слѣдъ нея съ пѣхотата, построена въ 2 колони. Едва-що съюзната конница, която вървяла прѣдъ пѣхотата и се била отдѣлила отъ нея на значително растояние, взела да се приближава до планината Янусъ, веднага била срѣщната съ силенъ огънь отъ голѣмата прусска батарея, слѣдъ това неочаквано и стрѣмително атакувана отъ Зейдлица съ всичката прусска конница и прѣди още да успѣе да се построи, била отблъсната върху пѣхотата си, като я довела съ това въ растройство. Между туй Фридрихъ пристигналъ вече съ пѣхотата и атакувалъ неприятелскитѣ баталиони отъ фронта; въ сжщото време прусския принцъ Хенрихъ*) ги атакувалъ въ флангъ, а Зейдлицъ отъ тила. Атакувана по този начинъ отъ три страни, нѣмайки възможность да се разгъне и построи подъ огъня на прусската артиллерия, съюзната пѣхота била отхвърлена, опитвала се да прѣмине въ настжпление въ джлбоки сгжстени колони (Фолардови), но понесла голѣма загуба отъ огъня на прусската артиллерия, била отново отхвърлена и, обвзета отъ ужасъ, въ пълна безрѣдица ударила на бѣгъ. Зейдлицъ я прѣслѣдвалъ стрѣмително и ѝ нанесълъ толкова пó голѣмо поражение, защото пжтя на отстжплението ѝ минавалъ, както казахме, паралелно на фронта на позицията на прусската армия. Поражението ѝ би било още пó значително, ако Зейдлицъ не би билъ раненъ. Цѣлото сражение траяло не пó вече отъ ½ часъ време и отъ всичката прусска армия само конницата и 7 пѣхотни баталиона взели участие въ боя: при всичко това съюзната армия била съвсѣмъ разбита, загубила около 700 души убити, 2.000 души ранени и 5.000 плѣнени, всичко около 7.700 души (въ туй число 5 генерали и 400 офицери), 67 топа, много знамена и обози, пръснала се въ такава безрѣдица, че Фридрихъ дѣйствително не зналъ по коя посока да я прѣслѣдва, и едва отпослѣ се събрала при Ерфуртъ. Загубата на прусситѣ не надминувала 400 души. По думитѣ на Фридриха, ако той би ималъ пó силна армия и обстоятелствата не би го викали въ Силезия, то съюзната армия би била съвсѣмъ унищожена въ време на бѣгството ѝ.

Въ числото на многото погрѣшки отъ страна на съюзницитѣ, особенно трѣбва да се отбѣлѣжи фланговото имъ движение въ обходъ на лѣвия флангъ на прусската армия. Като подражавали слѣпо на Фридриха, тѣ не разбирали всичката опасность на подобно едно движение съ такива войски, каквито били тѣхнитѣ, и противъ такъвъ противникъ, като Фридриха. Напротивъ, послѣдния показалъ въ това сражение и опасностьта на подобни флангови движения и обходи, и способа за противудѣйствието имъ.

Блѣскавата побѣда на Фридриха и пълното поражение на съюзната армия имали извънрѣдно важни по-

---

*) Принцъ Фридрихъ-Хенрихъ-Лудвигъ, пò вече извѣстенъ подъ название *принцъ Хенрихъ прусски* (prinz Heinrich von Preussen), билъ третий синъ на прусския краль Фридриха-Вилхелма I и пó малъкъ братъ на Фридриха II; роденъ билъ на 18 януарий 1726 год. (14 години слѣдъ рождението на Фридриха II) въ Берлинъ. Умрѣлъ въ Рейнсбергъ, въ 1802 година, на 76 годишна възрасть.

слѣдствия въ нравственно и политическо отношение. Тѣ възбудили въ цѣла Европа и даже между противницитѣ на Фридриха (и до нѣкждѣ въ самата Франция, между почитателитѣ на прусския краль и неговата тактика),неописуемъ въсторгъ, удвоили уважението къмъ прусското оржжие и даже страха отъ него, които били вече внушени отъ прѣдшествувавшитѣ побѣди на Фридриха, извънрѣдно повдигнали духа и увеличили нравственната сила въ прусската войска, усилили взаимното довѣрие на Фридриха къмъ войската и на войската къмъ Фридриха, сжщо и довѣрието на Англия и на другитѣ съюзници къмъ послѣдния, послужили за въстановяването армията на кумберландския херцогъ, тъй като Англия отхвърлила Клостеръ-Севенската конвенция и събрала нова армия, която повѣрила подъ началството на браун-швейгския херцогъ Фердинанда, най послѣ — съвсѣмъ успокоили Фридриха касателно Саксония и даже Силезия и цѣла Пруссия.

§ 44.

Движението на Фридриха отъ Саксония за Силезия. — Сражението при Лейтенъ (на 5 декемврий).

Слѣдъ побѣдата при Росбахъ Фридрихъ рѣшилъ веднага да отиде въ Силезия. Но тъй като австрийскитѣ отряди на генералитѣ Маршала и Хаддика се намирали въ Лузация, то за да ги отстрани отъ тамъ и заедно съ това да скрий отъ австрийцитѣ движението си за Силезия, Фридрихъ испратилъ фелдмаршала Кейта съ 9 баталиона и 11 ескадрона (около 6.000 души) прѣзъ планинитѣ Мариенбергъ и Бесбергъ(Baesberg) къмъ Лейтмерицъ въ Бохемия. Кейтъ истрѣбилъ въ Лейтмерицъ единъ голѣмъ австрийски магазинъ, изгорилъ моста на Елба, събралъ отъ страната голѣма контрибуция и, при появяването на Маршала въ Бохемия, отстжпилъ въ Саксония. Между това Фридрихъ съ останалитѣ войски (около 14—15.000) тръгналъ съ усилени прѣходи прѣзъ Торгау, Бауценъ и Гёрлицъ къмъ Пархвицъ на р. Кацбахъ. За пó голѣма бързина въ движението, съ войскитѣ били взети само легкитѣ обози, а всички тѣжки били оставени назадъ, и освѣнъ това войскитѣ въ похода били располагани по квартири и се хранили отъ жителитѣ. Растоянието отъ Лайпцигъ до Пархвицъ (41 миля или 287 версти) прусската армия изминала въ напрѣднала есень (въ края на ноемврий) съ удивителна за това време бързина, именно — въ 16 дни (пó вече отъ 2½ мили или около 18 версти въ день)! Въ Пархвицъ Фридрихъ се съединилъ съ генерала Киава (Kiaw), който излѣзълъ да го срѣщне отъ Глогау, съ 17—18.000 души, вслѣдствие на което ималъ вече около 32.000 войски. Първата му грижа била — да устрои дошлитѣ отъ Глогау войски, да ги снабди съ всичко нужно и да ги насърдчи. Като направилъ това въ най късо време и като ималъ прѣдъ видъ да свърши похода съ испжжданието на австрийцитѣ отъ Силезия, той рѣшилъ да ги атакува, въпрѣки тройно пó голѣмитѣ имъ сили (90.000 души). Въ сжщото време и латарингския принцъ, насърдченъ отъ побѣдата при Бреславль и надѣющъ се на прѣвъсходството въ силитѣ си, рѣшилъ — въпрѣки мнѣнието на прѣдпазливия Даунъ — да отиде срѣщу Фридриха, да го атакува и разбий и да свърши похода съ завоюванието на Силезия. И тъй двѣтѣ армии отивали една

срѣщу друга съ най рѣшителна цѣль.

Като прѣминалъ прѣзъ рѣкичкитѣ Лое и Вейссерицъ и увѣренъ, че Фридрихъ ще дѣйствува отбранително, лотарингския принцъ испратилъ напрѣдъ въ Ноймарктъ, въ видъ на авангардъ, хлѣбопекаритѣ на армията, подъ прикритието на 2 баталиона кроати и 500 хусари и имъ заповѣдалъ да изберать и приготвятъ при Неймарктъ мѣсто за лагеръ. Фридрихъ, като испратилъ армията си отъ Пархвицъ къмъ Неймарктъ, лично слѣдвалъ сжщо за тамъ напрѣдъ съ авангарда и истикалъ отъ Неймарктъ австрийския прѣденъ отрядъ съ голѣма за него загуба, като крайно се чудилъ и радвалъ, че австрийцитѣ, като напуснали отбранителната си позиция задъ рѣкичката Лое, сами идяли на срѣща му. А лотарингския принцъ, като се научилъ за поражението на авангарда си и за загубата на фурнитѣ си, внезапно загубилъ пó напрѣшната си самоувѣренность, рѣшилъ да приеме отбранително сражение прѣдъ Лисса и заелъ отбранителна позиция при Лейгенъ. Дѣсния флангъ на тъзи позиция билъ прикритъ съ селението Нетернъ и отпрѣдъ лѣжавшата гора, а лѣвия допиралъ до езерото Голау. Самия край на лѣвото крило на армията билъ свитъ назадъ и образувалъ съ бойната линия, около сел Загешюцъ, исходящъ жгълъ. Дългото селение Лейтенъ съ единa си край се допирало до центра на авсрийцитѣ, а между центра и дѣсното крило се намирало сел. Фробелвицъ. Низменната мѣстность прѣдъ Зегешюцъ била покрита съ дрѣбна гора, въ която били направени засѣки и расположени 2 баталиона унгарска пѣхота. Въобще австрийцитѣ, по обичая си, твърдѣ искусно се въсползвали отъ всичкитѣ згоди на мѣстностьта. Позицията имъ имала само единъ доста важенъ недостатъкъ — твърдѣ голѣма дължина (около 7 версти) сравнително съ броя на войскитѣ. Австрийската армия, силитѣ на която възлизали до 84 баталиона (58.000 души) и 144 ескадрона (14.000 души), вънъ отъ легкитѣ войски, всичко до 80.000, а спорѣдъ нѣкои до 90.000 души, била расположена на тъзи позиция въ 2 линии съ малъкъ резервъ. Свития край на лѣвото крило на армията се заемалъ отъ корпуса на Надашди (съставенъ пó вечето отъ баварци и вюртембергци), а 5 полка конница подъ началството на генерала Ностица се намирала въ авангардъ, на 2 версти прѣдъ дѣсното крило на армията, при селението Борна.

На 5 декемврий на расъмвание прусската армия тръгнала въ 4 походни колони отъ Неймарктъ къмъ Борна, като имала въ авангардъ 10 баталиона и 60 ескадрона. Въсползванъ отъ мъглата, този авангардъ нападналъ изненадано отряда на Ностица и съ загуба го отхвърлилъ къмъ дѣсното крило на австрийската армия. Даунъ и другитѣ австрийски генерали прѣдполагали навѣрно, че Фридрихъ ще атакува това крило, вслѣдствие на което къмъ него и билъ испратенъ всичкия резервъ. Но между това Фридрихъ, като видѣлъ, че мѣстностьта, на която било расположено това крило, е твърдѣ силна, а лѣвото крило напротивъ било доста слабо и че освѣнъ това мѣстностьта на дѣсното крило командвала надъ цѣлата бойна линия на австрийцитѣ, рѣшилъ съ цѣлата си армия да произведе флангово движение въ дѣсно и да атакува лѣвото крило на австрийцитѣ въ косъ боенъ рѣдъ, т. е. съ дѣсното си крило, като оттѣглюва лѣвото назадъ, за да избѣгне онъзи погрѣшка, която станала причина за поражението му при Коллинъ. Вслѣдствие на това прусската армия, като минала Борна, прѣстроила се въ по-

хода отъ 4 колони въ 2 бойни линии и съ флангово движение въ дѣсно вървяла къмъ селенията Лобетинцъ и Загешюцъ. Слѣдвавшия отъ страна авангардъ прикривалъ, а цѣлия рѣдъ хълмове, които се протакали по тъзи посока, и мъглата съвсѣмъ скривали това движение отъ австрийцитѣ. Къмъ пладнѣ прусската армия, която се намирала вече между Лобетинцъ и Стригвицъ, се расположила въ коса, относително бойната линия на австрийцитѣ, посока. Авангарда подъ началството на генерала Веделя, като дошълъ до Загешюцъ, атакувалъ войскитѣ на Надашди, отблъсналъ ги, истикалъ ги отъ гората Загешюцъ, отнелъ имъ артиллерията, принудилъ ги да отстжпятъ задъ Блаускитѣ височини и, като продължавалъ да се движи въ дѣсно, постепенно все пó вече и пó вече залавялъ лѣвото крило на австрийцитѣ. Даунъ, като билъ испратилъ резерва на дѣсното крило, принуденъ билъ, за да подкрѣпи Надашди, да употрѣби часть отъ войскитѣ отъ 2-та линия на лѣвото крило. Но тѣзи войски, постепенно съ идването си, били атакувани отъ прѣвъсходящитѣ сили на прусситѣ отъ фронта и даже (отъ авангарда) отъ тила, залавяни отъ тѣхъ отъ фланговетѣ и разбивани по части. Слѣдъ напразни усилия, австрийцитѣ били принудени да се расположатъ перпендикулярно къмъ пó напрѣшната си бойна линия, съ центра при Лейтенъ. Фридрихъ атакувалъ съ пѣхотата Лейтенъ, а съ конницата на двѣтѣ крила — австрийската конница. Слѣдъ най упоритъ и кървопролитенъ бой, послѣднята била отблъсната, а австрийската пѣхота, истикана отъ Лейтенъ, опитвала се отново да се построи и се дьржи задъ това селение, но, атакувана отъ фронта и фланговетѣ отъ прусситѣ, била отново отблъсната. Тогава австрийската армия, като загубила около 6.000 души убити и ранени и 21.500 души взети въ плѣнъ, хвърлила се въ безрѣдица прѣзъ рѣкичката Вейсссерицъ къмъ Бреславль. Само Надашди спазилъ до нѣкждѣ рѣда и доста добрѣ прикривалъ отстжплението ѝ или, пó добрѣ да се каже, бѣгството ѝ. Фридрихъ, като загубилъ около 6.000 души (спорѣдъ едни пó вече, а спорѣдъ други пó малко), вечерьта слѣдъ сражението отишълъ съ армията си до Лисса и би унищожилъ разбитата австрийска армия, но като ималъ не пó вече отъ 26.000 души, крайно изнурени отъ движението отъ Неймарктъ и отъ боя при Лейтенъ, ограничилъ се съ това, че испратилъ Цитена съ 11 баталиона и 65 ескадрона да прѣслѣдва австрийцитѣ. На слѣдующия день той тръгналъ къмъ Бреславль. Лотарингския принцъ отстжпилъ съ останкитѣ отъ армията си къмъ Швейдницъ, като оставилъ въ Бреславль 17.000 души (въ туй число всичкитѣ болни отъ армията си) и направилъ съ това голѣма погрѣшка. Бреславль наскоро билъ принуденъ да се прѣдаде на Фридриха и находившитѣ се въ него 17.000 австрийски войски били взети въ плѣнъ. Цитенъ продължавалъ да прѣслѣдва австрийската армия, която наскоро съвсѣмъ отстжпила въ Бохемия, като оставила въ Швейдницъ гарнизонъ и като загубила, отъ времето на движението си къмъ Лейтенъ, почти половината отъ цѣлия брой на войскитѣ си (около 40.000 отъ 90.000). Слѣдъ това Лигницъ билъ тъй сжщо взетъ отъ прусситѣ — и Силезия била освободена! Въ началото на януарий 1758 година прусскитѣ войски се расположили на зимни квартири покрай границитѣ на Бохемия и Моравия, главната армия — въ Силезия, а Кейтъ — въ Саксония. Прусситѣ още прѣзъ зимата блокирали и обсадили Швейдницъ.

По мнѣнието на Наполеона I, сра-

жението при Лейтенъ е върха на рѣшителностьта и искуството въ движенията и маневрирането, и даже само това сражение би било достатъчно, за да обезсмърти името на Фридриха и да тури послѣдния въ рѣда на най искуснитѣ полководци.

§ 45.

Дѣйствията въ Източна Пруссия.

Движението на русската армия въ източна Пруссия. — Сражението при Гроссъ-Егерндорфъ на 19 (30) августъ.

Побѣдата на австрийцитѣ при Колинъ подбудила петербургския кабинетъ да ускори приготовленията за войната съ Пруссия. Въ май русската армия, силитѣ на която възлизали до 100.000 души (80.000 регулярни и 20.000 иррегулярни войски), тръгнала, подъ главното началство на генерала-фелдмаршала Апраксина*) отъ Лифляндия прѣзъ Литва къмъ Нѣманъ въ 4 колони. Една отъ тѣхъ, на брой около 20.000 души, подъ началството на генерала-аншефа Фермора**), била испратена къмъ Мемелъ, който и обсадила при съдѣйствието на русската флота. Останалитѣ три колони Апраксинъ съсрѣдоточилъ и расположилъ, за прикритие обсадата на Мемелъ, на дѣсния брѣгъ на р. Русса, при вливанието ѝ въ Куришхафъ.

Фелдмаршалъ Левалдъ, оставенъ отъ Фридриха II въ източна Пруссия съ 22 баталиона и 50 ескадрона (28—30.000 души), като се научилъ за движението на русската армия къмъ Нѣманъ и Мемелъ, испратилъ къмъ послѣдния единъ наблюдателенъ отрядъ, а самъ съ главнитѣ сили отишълъ къмъ Инстербургъ, гдѣто и стоялъ въ бездѣйствие всичкото време, до като се продължавала обсадата на Мемелъ.

Наскоро Мемелъ билъ взетъ и Ферморъ, като оставилъ въ него часть отъ войскитѣ, присъединилъ се къмъ главнитѣ сили на русската армия. Слѣдъ това Апраксинъ тръгналъ съ цѣлата армия къмъ р. Прегелъ.

Вземанието на Мемелъ било твърдѣ важно и згодно за русската армия за това, че ѝ доставило надѣженъ опоренъ пунктъ за пó нататъшнитѣ дѣйствия, стоварно мѣсто, което удобно можало да се снабдява по море и въ което били прѣкарани всичкитѣ магазини отъ Полша, и най послѣ, пристанище за русската флота, която отъ тукъ можала удобно да прѣдприема крейсерувание покрай брѣговетѣ на Пруссия. Ако не би завладѣла Мемелъ, русската армия, при тогавашния начинъ за водението на войната, едва-ли би могла да нахлуе въ срѣдата на Пруссия.

Левалдъ, — който въ време на обсадата на Мемелъ не прѣдприелъ нищо нито за освобождението му, нито за да въспрѣпятствува на съединението на Фермора съ Апраксина, — слѣдъ вземанието на този градъ отстжпилъ задъ р. Прегелъ и се рас-

---

*) Стефанъ Теодоровичъ Апраксинъ билъ синъ на сподвижника на Петра I, генерала-адмирала графа Тодора Матеевича Апраксина; роденъ билъ на 30 юлий (старъ стилъ) 1702 година. На 17 години постжпилъ рѣдникъ въ Преображенския полкъ, въ който прѣминалъ всичкитѣ долни и оберъ-офицерски чинове, и при Петра II билъ вече капитанъ. Умрѣлъ въ малкия дворецъ на императрица Елисавета Петровна, между Петербургъ и Царское село, гдѣто билъ задържанъ слѣдъ повикванието му обратно отъ армията въ 1757 г. — спорѣдъ едни смъртьта му послѣдвала на 26 августъ 1758 г., а спорѣдъ други въ 1760 г., отъ апоплектически ударъ.

**) Ферморъ билъ отличенъ артиллеристъ и инжинеръ и старъ въ службата офицеръ, опитенъ трудолюбивъ и безкористенъ генералъ. Умрѣлъ на 8 февруарий 1771 година.

положилъ на лѣвия ѝ брѣгъ, надъ Велау, близо до пжтя отъ Инстербургъ за Кёнигсбергъ.

Като получилъ отъ Фридриха заповѣдь да атакува русската армия и да я истика отъ източна Пруссия, храбрия, но неискусенъ Левалдъ тръгналъ срѣщу нея и се расположилъ на лагеръ между сс. Ранглакенъ и Бущдорфъ, съ лѣвия флангъ къмъ р. Прегелъ.

Между това русската армия, която при тръгването си въ походъ имала храни въ изобилие, но колкото отивала напрѣдъ — все по́ малко и по́ малко, при приближението си до р. Прегелъ търпяла вече голѣмъ недостатъкъ въ това отношение. Като се надявалъ да намѣри по̀ нататъкъ задъ тъзи рѣка по̀вече срѣдства за хра̀нение на войскитѣ, Апраксинъ отъ 14—16 (25—27) августъ, едновременно съ настжплението на Левалда, прѣминалъ на лѣвия брѣгъ на р. Прегелъ при с. Симоненъ, малко по́ горѣ отъ лагера на Левалда и расположилъ армията си на лагеръ на такова мѣсто, което било заобиколено почти съ непроходими естественни прѣпятствия. Прѣдъ лагера, отъ двѣ страни, се намирала гжста, неудобопроходима гора, а отъ третя страна — джлбокъ оврагъ, въ който тѣчала рѣкичката Ауксина, която се вливала въ р. Прегелъ. Отъ лагера имало само три исхода: отъ дѣсно — по една малка поляна между гората и селението Вейнотенъ на брѣга на р. Прегелъ, отъ лѣво — сжщо по една малка поляна между гората и джлбоката лощина на рѣкичката Ауксина, и по единъ тѣсень пжть, по другата страна на тъзи лощина, отъ селен. Ухенуншенъ, гдѣто този пжть минувалъ прѣзъ рѣкичката Ауксина. Пѣхотата на русската армия била расположена на тъзи мѣстность въ испжкнала линия, дѣсния флангъ — въ селен. Вейнотенъ, центра — задъ селен. Таупелкенъ, а лѣвия флангъ допиралъ до рѣкичката Ауксина, близо до замъка Шлосбергъ. Прѣдъ фланговетѣ стояла конницата, на дѣсно — прѣдъ селен. Вейнотенъ, а на лѣво — при селен. Зиттерфелдъ, отвъдъ Ауксина. Лѣвия флангъ на армията билъ най достжпенъ, тогазъ когато центра билъ прикритъ почти съ непроходима гора, а на дѣсния флангъ мѣстностьта била прѣсѣчена съ прудове и блата и движението отъ нея и къмъ нея можало да става само прѣзъ тѣсни проходи. Въ това расположение Апраксинъ прѣстоялъ на 17 и 18 (28 и 29) августъ и, макаръ да имал до 16.000 иррегулярни войки, не рекогносциралъ, както трѣбвало, нито закритата, гориста мѣстность отпрѣдъ, нито пъкъ гдѣ се намиралъ и какво правилъ неприятеля.

А Левалдъ, напротивъ, слѣдъ нѣколко частни рекогносцировки съ прѣднята конница, които причинили въ русския лагеръ смущения, испратилъ нѣколко стотинъ хусари по пжтя близо до р. Прегелъ, а генерала Шорлеммера съ 2 баталиона и 40 ескадрона — къмъ Зиттерфелдъ и Ухенуншенъ. Шорлеммеръ, като излѣзълъ изъ гората, смутилъ прѣднитѣ казаци (което причинило ново смущение въ русската армия), но не постигналъ цѣльта на рекогносцировката, тъй като расположението на иррегулярнитѣ войски не позволило да се разглѣда расположението на русската армия и вѣроятно било взето за това послѣдното, т. е. лѣвия флангъ на армията — за главнитѣ ѝ сили. Съобразно съ тѣзи погрѣшни свѣдения, Левалдъ и съставилъ плана на атаката, прѣзъ Гутдорфската гора, между Зиттерфелдъ и Гроссъ-Егерндорфъ, на 19 (30) августъ сутриньта.

Между това Апраксинъ на 18 (29) августъ подалъ къмъ Зиттерфелдъ

авангарда на генерала-поручика Ливена и 2-та дивизия на генерала-аншефа Лопухина, тъй че това селение станало опоренъ пунктъ за цѣлото лѣво крило на армията. А за останалата армия било рѣшено на 19 (30) августъ да тръгне напрѣдъ и да принуди неприятеля, да влѣзе въ бой на полѣгатитѣ хълмове по другата страна на гората, задъ селенията Удербалленъ, Таупелкенъ и Гроссъ-Егерндорфъ. Но токо-що на 19 (30) августъ, при изгрѣвание на слънцето, полковетѣ и легкитѣ обози потѣглили прѣзъ тѣсната полянка по края на оврага на рѣкичката Ауксина, когато расположения прѣдъ нея 2-й московский полкъ внезапно видѣлъ прѣдъ себѣ си настѫпавшитѣ прусси и стоявшата прѣдъ него батарея открила по тѣхъ огънь.

По диспозицията на Левалда, на 19 (30) августъ на разсъмвание цѣлата прусска пѣхота тръгнала въ 2 колони прѣзъ Гутдорфската гора къмъ сс. Таупелкенъ и Удербалленъ между Зиттерфелдъ и Гроссъ-Егерндорфъ, часть отъ конницата, подъ началството на холщинския принцъ — пó въ дѣсно къмъ Зиттерфелдъ и Найдриненъ, а останалата конница — пó въ лѣво къмъ Вейнотенъ. Слѣдъ излизанието изъ гората, прусската пѣхота се разгънала, построила се въ двѣ линии и тръгнала къмъ Гроссъ-Егерндорфъ.

Внезапното, съвсѣмъ неочаквано (за крайно удивление) настѫпление на прусситѣ причинило въ натрупанитѣ на поляната войски, артиллерия и обози най голѣма бъркотия. Обозитѣ тъй заградили пѫтя, че войскитѣ едвамъ и трудно можали да се провиратъ между тѣхъ по рѣдове и, слѣдъ излизанието изъ тѣснината, пакъ по рѣдове да се истѣглюватъ на дѣсно покрай края на гората и да се построяватъ съ тила къмъ нея, подъ огъня на неприятеля. Послѣдния настѫпвалъ въ двѣ линии, като стрѣлялъ съ пушечни залпове и вече съвсѣмъ притисналъ къмъ гората 11 русски полка, които се построили съ тила къмъ нея, тогазъ когато останалитѣ полкове още били задъ гората. Но тѣзи 11 полка се държали извънрѣдно храбро и упорито, и макаръ да понесли голѣма загуба, но и на прусситѣ нанесли не пó малка, особенно русската артиллерия (съ новитѣ шуваловски хаубици) нанисала въ рѣдоветѣ имъ жестоко опустошение.

Между това казацитѣ на русския лѣви флангъ атакували прусската флангова конница, послѣдната ги отблъснала върху пѣхотата между Зиттерфелдъ и Удербалгенъ, но била отразена отъ нея, отъ артиллерията и отъ конницата на лѣвия русски флангъ. А конницата на лѣвия прусски флангъ отблъснала дѣснофланговата русска конница задъ Вейнотенъ, но съ това се и ограничили успѣхитѣ на прусситѣ. При пламъцитѣ на сс. Таупелкенъ и Удербалленъ, при гѫстия димъ и прахъ и жестокия пушеченъ и топовенъ огънь, въ 1-та линия на прусската пѣхота произлѣзло — най напрѣдъ колебание, послѣ смущение, безрѣдица и най послѣ пълно растройство и бѣгство, което се прѣдало и на 2-та линия, а слѣдъ тѣхъ отстѫпила и конницата отъ двата фланга. Русската армия тръгнала слѣдъ тѣхъ, но се спрѣла на това мѣсто, гдѣто пó напрѣдъ стояла 2-та линия отъ прусската пѣхота, не прѣслѣдвала пó нататъкъ прусската армия, расположила се тукъ на лагеръ и цѣла седмица Апраксинъ стоялъ въ него въ пълно бездѣйствие.

И тъй прусската армия, която насмалко щела да одържи побѣда, била побѣдена, съ загуба до 3.000 души убити, ранени и плѣнени и 29 топа, а русската армия, едвамъ избѣгнала поражението, одържала по-

бѣда, макаръ и съ загуба до 5.000 души убити и ранени (въ туй число генералитѣ Лопухинъ, Зибинъ и др. и много щабъ и оберъ-офицери) и съвсѣмъ не по искуството на Апраксина, а единственно благодарение на извънрѣдната твърдость, мѫжество и храбрость на русскитѣ войски и на тѣхнитѣ генерали и офицери.

Левалдъ отстѫпилъ къмъ Велау, а Апраксинъ, като прѣсѣдѣлъ една седмица на бойното поле, послѣ, слѣдъ безуспѣшно опитвание да прѣмине въ Фридландъ, на дѣсния флангъ на Левалда, прѣзъ р. Алле, внезапно, за крайно удивление и негодование на русската армия, прѣминалъ на 28 августъ (8 септемврий) обратно прѣзъ р. Прегелъ и отстѫпилъ задъ Нѣманъ съ такава бързина и въ такова безрѣдие, като че ли бѣгълъ слѣдъ нѣкое понесено поражение. Причината за внезапното му отстѫпление била тъзи, че канцлера графъ Бестужевъ-Рюминъ, въ време на тѣжкото и опасно болѣдувание на императрица Елисавета Петровна, повикалъ Апраксина съ армията му въ Руссия, съ тайни цѣли*). Прусскитѣ войски прѣслѣдвали русската армия до самия Нѣманъ.

По поводъ сражението при Гроссъ-Егерндорфъ и всичкитѣ обстоятелства, които прѣдшествували и послѣдвали това сражение, може да се отбѣлѣжи слѣдующето:

1) Нито едната, нито другата армия нѣмала вѣрни и положителни свѣдения за взаимнитѣ расположение и движения. Отъ страна на русската армия това е толкова пó чудно, защото въ състава ѝ имало въ това време около 16.000 иррегулярни легки войски.

2) Русската армия на 18 (29) августъ била расположена, а на 19 (30) сутриньта се движила — безъ надлѣжаща прѣдпазливость и рѣдъ, за което въ време на боя имало крайна бъркотия. Само 11 полка можали да се построятъ и тѣ били притиснати къмъ гората; а пó голѣмата часть отъ армията се намирала задъ гората и трудно можала да поддържа прѣднитѣ войски.

3) Плана на Левалда да атакува лѣвия флангъ на русската армия при Зиттерфелдъ би билъ твърдѣ основателенъ, ако само послѣднята бѣше дѣйствително тъй расположена. Въ такъвъ случай този флангъ би съставилъ най слабата часть отъ расположението на русската армия, а откритата при Зиттерфелдъ мѣстность би позволила да се атакува той, спорѣдъ инструкцията на Фридриха, въ косъ боенъ рѣдъ и да се отхвърли русската армия задъ Прегелъ. Но тъй като русската армия била расположена съвсѣмъ иначе, то и плана на Левалда билъ съвсѣмъ неоснователенъ.

4) При всичко това, този планъ можеше да има и вѣроятно би ималъ успѣхъ; ако распорѣжданията на Левалда за настѫплението и атаката бѣхѫ пó съобразни съ цѣльта на дѣйствията и съ мѣстностьта, а не до такава степень погрѣшни.

*) . . . . Секрета на всичко това се заключава въ туй, че императрица Елисавета Петровна била много нерасположена къмъ Фридриха II и, напротивъ, много расположена къмъ съюза съ Австрия и Франция противъ него; а наслѣдника на прѣстола, великия князъ Петръ Теодоровичъ, наопаки, билъ голѣмъ поклонникъ и почитатель на Фридриха и противникъ на войната съ него. Но слѣдъ тръгванието на Апраксиновата армия въ походъ, императрицата се разболѣла толкова опасно, че я чакали вече да умрѣ, и въсползванъ отъ това, канцлера графъ Бестужевъ-Рюминъ, спорѣдъ едни свѣдения, за да угоди на бѫдѫщия императоръ, испратилъ до Апраксина единъ куриеръ съ съвѣтъ бързо да се оттѣгли отъ Пруссия, а по казванието на Бюшинга (Büschings Magazin XVI Б.), пó вѣроятно е, че Бестужевъ, който билъ ненавижданъ отъ наслѣдника на прѣстола, намислилъ да провъзгласи за императоръ малолѣтния великъ князъ Павелъ Петровичъ, подъ опеката на майка му, великата княгиня Екатерина Алексѣевна, за което му трѣбвало армията на Апраксина. Въ всѣки случай тукъ е имало нѣкаква тайна придворна интрига.

5) Вслѣдствие на тѣзи погрѣшни распорѣждания, Левалдъ атакувалъ вече не лѣвия флангъ на русската армия, а цѣлата тъзи армия и по продължението на цѣлата ѝ походна колона. Като раздробилъ силитѣ и атаката си, Левалдъ на всичкитѣ пунктове ималъ най напрѣдъ успѣхъ, но никждѣ не поддържалъ атакующитѣ войски — и навсѣкждѣ билъ отблъснатъ и отхвърленъ съ загуба.

Най послѣ 6) побѣдата при Гроссъ-Егерндорфъ била съвсѣмъ случайна и, съ ислючение на славата, не принесла на побѣдителитѣ никаква полза, а за побѣденитѣ, освѣнъ загубата въ хора и топове, нѣмала никакви сжщественно незгодни послѣдствия.

§ 46.

Дѣйствията въ Померания.

Дѣйствията на шведитѣ въ Померания били неважни и незабѣлѣжителни. Въ септемврий генералъ Унгернъ-Щернбергъ съ 17.000 шведски войски прѣминалъ прѣзъ р. Пеене, завладялъ нѣколко градове и магазини въ тѣхъ и влѣзълъ въ прусска Померания, гдѣто отъ прусскитѣ войски се намирали само гарнизона на Щеттинъ и единъ слабъ отрядъ на генерала Мантейфеля. Но щомъ русската армия отстжпила задъ Нѣманъ, Левалдъ отишълъ въ прусска Померания и принудилъ шведитѣ да отстжпятъ, най напрѣдъ къмъ Щралзундъ, а послѣ на островъ Рюгенъ. Наскоро слѣдъ това морския проливъ замръзналъ и Фридрихъ, който навикналъ на смѣли прѣдприятия, останалъ много недоволенъ гдѣто Левалдъ не прѣминалъ по леда на островъ Рюгенъ и не унищожилъ шведската армия.

Ако дѣйствията на руситѣ и шведитѣ имахж нѣкаква обща цѣль и ако между тѣхъ имаше свързка и съгласие, то положението на Фридриха би можало, въ самото начало на войната, да стане твърдѣ опасно. Но Швеция, която едва-що била сключила миръ съ Руссия, водила войната съ Пруссия твърдѣ неохотно и слабо и единственно вслѣдствие интригитѣ на Франция и Австрия.

§ 47.

Общъ изводъ за похода въ 1757 година.

Атакуванъ отъ всички страни отъ сили четири пжти по̀ голѣми, Фридрихъ успѣлъ да отрази австрийската, французско-германската и шведската армии и да тури въ бездѣйствие армията на Ришелиё; съ побѣдитѣ при Прага, Россбахъ и Лейтенъ придобилъ значително нравствено надмощие надъ съюзницитѣ, и макаръ да понесълъ поражение при Коллинъ, Бреславль и Гроссъ-Егерндорфъ, макаръ да загубилъ по̀ вече отъ половината си армия (като ималъ слѣдъ Лейтенското сражение не по̀ вече отъ 40.000 души въ главната си армия) и да направилъ голѣми расходи, при всичко това свършилъ похода най блѣскаво и успѣшно и въ края му се намиралъ почти въ сжщото положение, каквото и въ началото. Причинитѣ за това били, отъ една страна — извънрѣдната смѣлость, рѣшителность, бързина и искуство въ дѣйствията на Фридриха и прѣвъсходното устройство на прусскитѣ войски, а отъ друга — извънрѣдната боязливость, нерѣшителность, бавность и погрѣшность въ дѣйствията на съюзницитѣ и особенно пълния недостатъкъ на свързка и съгласие между тѣхъ.

Искуството въ дѣйствията на Фридриха състояло въ това, че, принуденъ да се защищава отъ всички страни, той не искалъ да чака нападенията на съюзницитѣ и да се отбранява въ Пруссия, а прѣдпочелъ да испрѣварва самитѣ тѣхъ съ настѫпателни дѣйствия, като се обрьща съ главнитѣ си сили противъ тъзи отъ армиитѣ имъ, която най много се приближавала до срѣдоточието на прускитѣ владѣния и ги застрашавала съ най голѣма опасность, — дѣйствувайки противъ нея по най смѣлъ и рѣшителенъ начинъ съ цѣль за бой, — като удържалъ между това съ часть отъ силитѣ другитѣ армии и като се движилъ по такъвъ начинъ непрѣкъснато и съ извънрѣдна бързина отъ единъ пунктъ на другъ. Да стои и се отбранява въ Пруссия значило — да се откаже отъ згодитѣ на настѫплението и да бѫде задавенъ отъ прѣвъсходящи сили; напротивъ самъ да атакува съюзницитѣ отдѣлно значило — да има надъ тѣхъ всичкитѣ нравственни прѣимущества на внезапностьта, испрѣварванието и настѫплението и всичкитѣ тактически згоди въ боя, по прѣвъсходството на личното си тактическо искуство и на тактическото устройство на войскитѣ си. Това прѣвъсходство особенно го подбуждало всѣкога да търси боя, даже съ армии, на брой двойно и тройно пó силни. Смѣлостьта и рѣшителностьта на дѣйствията му растяли заедно съ увеличението на опасностьта и вслѣдствие несполукитѣ. Слѣдъ поражението си при Коллинъ, той, съ 60.000 души срѣщу 150.000 неприятели, направилъ много пó вече, отколкото въ началото на похода съ 95.000 души срѣщу неприятель несравненно пóслабъ. Слѣдъ побѣдата при Прага, той блокиралъ този градъ и не отишълъ съ цѣлата армия противъ Дауна за туй, защото, въ случай на успѣхъ на двата пункта, надѣвалъ се на още пó голѣмо нравственно влияние. Ако той бѣше разбилъ австрийската армия при Коллинъ, както при Прага, и земеше въ Прага 50-тѣ хиляди австрийски войски въ плѣнъ, то Австрия безъ съмнѣние би сключила миръ и войната би била, може би, свършена още въ сѫщата година.

Съ една дума — дѣйствията на Фридриха въ похода въ 1757 година прѣдставляватъ прѣвъсходенъ образецъ на настѫпателно-отбранителна война; трѣбва само да се вниква въ общия духъ и общата свързка на тѣзи дѣйствия, всѣкога съобразени съ срѣдствата и обстоятелствата и основани върху характера и погрѣшкитѣ на неприятелитѣ.

Най искуснитѣ дѣйствия на Фридриха въ този походъ били, по мнѣнието на генерала Жомини: движенията слѣдъ сраженията при Коллинъ и Россбахъ, и сраженията при Россбахъ и Лейтенъ.

Касателно силитѣ, съ които Фридрихъ и Австрия водили въ тъзи година войната, генералъ Клаузевицъ забѣлѣзва, че нѣманието въ Пруссия готови резерви и наборъ на войски за укомплектувание на армията, по тогавашния обичай, въ зимно време, били твърдѣ незгодни за Фридриха. Ако той прѣди колинското сражение имаше поне 20.000 резервни войски, то Даунъ би билъ навѣрно разбитъ и тѣзи 20.000 би принесли на Фридриха пó голѣма полза, отколкото 100-тѣ хиляди войски, набрани впослѣдствие прѣзъ зимата. Въ началото на похода Фридрихъ ималъ всичко 120.000 души, а слѣдъ лейтенското сражение, въ главната си армия — не пó вече отъ 40.000; слѣдователно къмъ априлъ 1758 година (въ 3—4 мѣсеца) трѣбвало да се набере и устрои почти половината отъ армията (около 60.000 души). Колкото се касае до австрийцитѣ, то по

отношение къмъ цѣльта на войната и обстоятелствата, тѣ извадили въ този походъ твърдѣ малко войски (не пó вече отъ 100.000).

Най главнитѣ погрѣшки на съюзницитѣ били слѣдующитѣ: 1) Субизъ атакувалъ Фридриха, вмѣсто постоянно да избѣгва общия бой съ него; ако той всичкото време постжпваше по послѣдния начинъ, то австрийцитѣ, при всичката си нерѣшителность, би се затвърдили въ Силезия и войната би била свършена. Сжщото може да се каже за армиитѣ: на Ришилиё, русската и шведската; 2) расположението на австрийцитѣ, въ началото на похода, отъ Олмюцъ до Егръ било много растѣгнато; 3) като имали възможность да излѣзатъ отъ Прага, австрийцитѣ допуснали да бждхтъ блокирани въ нея, — 4) не прѣслѣдвали Фридриха слѣдъ сражението при Коллинъ, — 5) не тръгнали едновременно съ Субиза за Саксония, — 6) не довършили поражението на бевернския херцогъ при Бреславль, и проч.

ГЛАВА V.

Седмогодишната война (1756—1763 г.)

(продължение).

I.

Първитѣ 4 похода отъ Седмогодишната война (1756—1759 г.)

(продължение).

§ 48.

3-ия походъ въ 1758 година.

Силитѣ, расположението имъ и милановетѣ на дѣйствията отъ двѣтѣ страни.

Несполучливия резултатъ отъ похода въ 1757 година, особенно поражението при Лейтенъ, охладили до нѣкждѣ расположението на виенския дворъ къмъ продължението на войната. Но Франция, като се бояла, да не би Австрия и Пруссия да сключатъ помежду си отдѣленъ миръ и всичкото брѣме на войната въ Германия и на моретата да падне само връху нея, употрѣбила всички възможни усилия за пó голѣмо скрѣпяване на общия съюзъ противъ Фридриха. Императрица Елисавета Петровна заповѣдала на Фермора веднага да заеме земитѣ, завоювани въ 1757 година отъ русскитѣ войски въ источна Пруссия, и да дѣйствува по рѣшителенъ начинъ. Швеция и германскитѣ владѣтели се готвили да продължаватъ войната, не толкова за своя лична полза, колкото по настояванията на Франция, Руссия и Австрия.

Фридрихъ, както пò напрѣдъ, ималъ на страната си само Англия и нѣкои германски владѣтели. Между Англия и Пруссия били сключени нови и пó згодни условия, пó важни отъ които били: унищожението на клостеръ-севенската конвенция, въстановяването и усилването на ханноверската армия, началството надъ която било повѣрено на брауншвейгския херцогъ Фердинанда, и увеличението на паричнитѣ помощи (субсидии), които Англия плащала на Пруссия.

Въ тѣчението на зимата и двѣтѣ страни дѣятелно се готвили за новъ походъ и значително усилвали армиитѣ си. Австрия извадила 3 армии отъ различна сила, въ които всичко имало отъ 160 до 170 хиляди войски, вънъ отъ 40—60.000 иррегулярни. Франция усилила армията на Ришелиё до 80.000 души, а армията на Субиза до 30.000, Руссия готвила 54.000 регулярни и 16.000 иррегулярни войски, германскитѣ окржзи — 27—28.000, а Швеция 20.000 войски. Слѣдователно въоржженитѣ си-

ли на съюзницитѣ въобще трѣбвало да възлѣзатъ отъ 420 до 450 хиляди души.

Срѣщу тѣзи толкова голѣми сили, Фридрихъ, при всичката си дѣятелность и при всичкитѣ си усилия, не можалъ да извади по̀ вече отъ 137—138.000 войски, вънъ отъ 30-хилядната съюзна ханноверска армия. Броя на прусскитѣ баталиони билъ увеличенъ до 159 (110—111.000 души), а на ескадронитѣ до 218 (около 27.000 души).

Прѣдъ самото почвание на военнитѣ дѣйствия, силитѣ на двѣтѣ страни били разположени по слѣдующия начинъ:

Даунъ съ главната австрийска армия се намиралъ при Кёнигсгрецъ, въ Бохемия, а генералъ Девиллъ съ 4—5.000 души въ Троппау, въ Моравия.

Фридрихъ съ главнитѣ сили на прусската армия се намиралъ между Ландсхутъ и Фридландъ, като прикривалъ обсадата на Швейдницъ, която водилъ генералъ Тресковъ съ 15.000 войски.

Прусския принцъ Хенрихъ съ 16.000 прусски войски заемалъ Саксония и наблюдавалъ имперската армия, която се събирала въ Франкония.

Ханноверската армия се намирала въ Щаде, като имала на срѣща си французската армия на херцога Ришелиё (който наскоро билъ смѣненъ отъ графа Клермонъ-Кондé), която заемала извънрѣдно растѣгнато квартирно разположение отъ Бременъ до Майнъ. Лѣвото ѝ крило било прикрито съ р. р. Везеръ и Аллеръ; за по̀ голѣмо обезпечение на това крило, французитѣ заели, безъ всѣко за това право, свободния имперски градъ Бременъ. Центра се намиралъ въ Целле, Ханноверъ, Брауншвейгъ, Хилдесхаймъ и проч., а дѣсното крило се простирало, прѣзъ Касселъ и Фулда, до Майнъ.

Най послѣ часть отъ силитѣ на русската армия се намирала въ источна Пруссия, а главнитѣ сили въ Полша.

Съюзницитѣ рѣшили и въ тъзи година, сѫщо както въ прѣдидущата, да дѣйствуватъ отъ всички страни настѫпателно противъ срѣдоточието на прусскитѣ владѣния. Значителното прѣвъходство на силитѣ имъ почти гарантирало за успѣха, и положението на Фридриха било несравненно по̀ трудно, отколкото прѣдидущата година. Всичкитѣ му надѣжди можали да се основаватъ единственно на вѣроятностьта на погрѣшкитѣ на съюзницитѣ, бавностьта и нерѣшителностьта на дѣйствията имъ и недостатъка на свързка и съгласие между послѣднитѣ. Въ началото на годината той нѣмалъ никакъвъ особенъ планъ за дѣйствия, като се готвилъ само въобще да води сѫщия родъ настѫпателно-отбранителна война, както и въ прѣдидущата година, да дѣйствува съобразно съ обстоятелствата, да не допуща съюзницитѣ до главнитѣ си опорни пунктове (Магдебургъ и Дрезденъ на Елба, Кюстринъ, Глогау и Бригъ на Одеръ, и Нейссе, Швейдницъ и Глацъ въ Силезия); а въ случай, че тѣ минатъ между нѣкои отъ тѣзи пунктове, да се обрьща въ тъзи страна противъ тѣхъ съ главнитѣ си сили, а на другитѣ пунктове да ги удържа съ часть отъ силитѣ си. Между това той рѣшилъ — още прѣзъ зимата, до откриванието на пролѣтния походъ, да истика отъ Германия или поне да отдалечи французската армия на херцога Ришелиё, която отъ всички съюзни армии единственна не била отстѫпила отъ границитѣ на Пруссия и стояла близо до тѣхъ.

§ 49.

Дѣйствията въ Вестфалия.

Заеманието на Вестфалия отъ браунщвейгския херцогъ.

Браунщвейгския херцогъ Фердинандъ, като дошълъ въ началото на зимата въ Щаде, въ най скоро време събралъ войскитѣ отъ ханноверската армия, които били распуснати въ силата на клостеръ-севенската конвенция и даже не обезоржжени отъ французитѣ, и веднага почналъ военнитѣ дѣйствия. Но прѣдприятието му противъ Целле нѣмало успѣхъ, а суровата зима принудила и двѣтѣ страни да заематъ отново зимни квартири. Между туй Фридрихъ подкрѣпилъ ханноверската армия съ 15 ескадрона, взети отъ корпуса на Левалда, и съ 10 баталиона и 15 ескадрона — отъ корпуса на принца Хенриха, и се условилъ съ браунщвейгския херцогъ касателно плана на дѣйствията на ханноверската армия. Този планъ (при съставянието на който най главно били взети въ съображение: крайно растѣгнатото расположение на французската армия, извънрѣдното ѝ растройство и промѣнението на главнокомандующия) състоялъ въ туй, щото главнитѣ сили на ханноверската армия да потѣглятъ право прѣзъ долний Везеръ срѣщу лѣвия флангъ на францувитѣ и като се устрѣмятъ нагорѣ по лѣвия брѣгъ на Везеръ, да принудятъ съ това французската армия да отстжпи. За успѣха на това прѣдприятие трѣбвало да съдѣйствува принцъ Хенрихъ, съ настжпателни дѣйствия отъ Саксония противъ центра на французската армия.

Вслѣдствие на това, въ февруарий браунщвейгския херцогъ тръгналъ съ главнитѣ си сили отъ Люнебургъ къмъ Верденъ и, като заелъ съ отряди Верденъ и Хойа (Ноуа), прѣминалъ въ Алденъ прѣзъ р. Аллеръ, а принцъ Хенрихъ се опжтилъ прѣзъ Халберщадтъ къмъ р. Оккеръ. Въ самото начало на тѣзи дѣйствия С.-Жерменъ, който началствувалъ лѣвото крило на французската армия, като се страхувалъ да бжде отрѣзанъ отъ главнитѣ сили, очистилъ Бременъ и отстжпилъ къмъ Оснабрюкъ, а Клермонъ Конде́ (който билъ смѣнилъ вече въ туй време херцега Ришелиё), застрашаванъ отъ фронта отъ принца Хенриха, а отъ лѣвия флангъ отъ браунщвейгския херцогъ, испразнилъ цѣлия Ханноверъ и събралъ войскитѣ си къмъ Минденъ и Хаммелнъ. Съ това отстжпление той загубилъ всичкитѣ магазини, учрѣдени въ Ханноверъ, много обози и нѣколко хиляди войски, взети въ плѣнъ или избѣгали.

Принцъ Хенрихъ заелъ всичкитѣ градове въ Ханноверъ, а браунщвейгския херцогъ, като завладѣлъ тъй сжщо много пунктове на долний Везеръ и крѣпостьта Ниенбургъ, тръгналъ по двата брѣга на Везеръ къмъ Минденъ. Клермонъ-Конде, като избѣгвалъ боя, макаръ да ималъ около 65.000 войски, оставилъ въ Минденъ гарнизонъ, съсрѣдоточилъ силитѣ си при Хаммелнъ и тукъ стоялъ въ бездѣйствие всичкото време, до като браунщвейгския херцогъ обсаждалъ Минденъ. Въ края на мартъ, когато Минденъ билъ взетъ, Клермонъ-Конде и С.-Жерменъ, като се страхували да бжджтъ отрѣзани отъ Рейнъ, отстжпили къмъ него съ такава бързина, и въ такава безрѣдица, като че ли това ставало слѣдъ нѣкое голѣмо поражение. Като присъединили къмъ себѣ си по пжтя гарнизона на Мюнстеръ, тѣ прѣминали въ Везель на лѣвия брѣгъ на Рейнъ, на дѣсната страна на който, въ Франкфуртъ, Ханау и на р. Ланъ,

останалъ само корпуса на Бролио, който съставлявалъ дѣсното крило на армията. Брауншвейгския херцогъ заелъ Мюнстеръ и разположилъ армията си въ околноститѣ му на квартири, а принцъ Хенрихъ съ всичкитѣ си войски се върналъ въ Саксония.

Резултата отъ този непродължителенъ походъ на брауншвейгския херцогъ (който Фридрихъ сравнява съ блѣскавия походъ на Тюренна въ 1674 година) билъ за Фридриха и съюзницитѣ му по́ згоденъ и по́ славенъ отколкото нѣколко побѣди, а за французитѣ, напротивъ, по́ врѣденъ и по́ срамотенъ отъ колкото нѣколко поражения. Въ тѣчение на 40 дни французитѣ загубили около 11.000 души плѣнени и голѣмъ брой избѣгали, всичкитѣ си магазини, много обози, безъ бой очистили Хановеръ и цѣла Вестфалия и отстжпили на лѣвата страна на Рейнъ.

§ 50.

Дѣйствията въ Моравия и Бохемия.

Вземанието на Швейдницъ. — Движението на Фридриха за Моравия, а на Дауна за Лейтомишлъ. — Обсадата на Олмюцъ.

Въ края на мартъ, когато французската армия отстжпила задъ Рейнъ и къмъ Майнъ, нито една отъ другитѣ съюзни армии не била още готова за тръгвание въ походъ. Отъ тѣхъ шведската и имперската не били опасни, а русската, ако и да била готова, но не можала скоро да дойде на Одеръ, понеже, като нѣмала полски фурни и правилно-устроени подвози и по причина на голѣмитѣ обози, движила се много бавно. И тъй австрийската армия, разположена, както се каза по́ горѣ, въ Бохемия, близо до Кёнигсгрецъ, била въ това време и най близо, и най опасна отъ всички за Пруссия. Като владѣяла още Швейдницъ, макаръ и блокиранъ отъ прусситѣ, тя по всѣка вѣроятность би открила похода съ нахлувание въ Силезия. А за това Фридрихъ и рѣшилъ, прѣди още да стигне русската армия на Одеръ, не само да завладѣе Швейдницъ и да лиши австрийцитѣ отъ упорния имъ пунктъ въ Силезия, но и да ги испрѣвари съ настжпателни дѣйствия и отъ своя страна да нахлуе, не въ Бохемия, а въ Моравия, което прѣдставлявало значителни згоди въ много отношения. Моравия била богата страна, която не била испитала още тяжестьта на войната и била близка до срѣдоточието на Австрия. Войски въ нея имало твърдѣ малко. Дѣйствията въ нея трѣбвало да принудятъ Дауна да прѣмине отъ Бохемия въ Моравия, което било незгодно за него, тъй като въ Бохемия били учрѣдени магазини и направени разни други военни приготовления, каквито въ Моравия нѣмало. Въ случай на важенъ успѣхъ надъ Дауна, дѣйствията въ Моравия прѣдставлявали извънрѣдни згоди, а въ случай на несполука — отстжплението въ Силезия, било по́ удобно и надѣжно, отколкото отъ Бохемия. Силезскитѣ крѣпости, особенно Глацъ, Нейссе и Бригъ, можали да служатъ за Фридриха полезни упорни пунктове за дѣйствията въ Моравия. И при всичко, че движението въ Моравия би отдалечило Фридриха на 80 мили (560 версти) отъ срѣдоточието на Пруссия, а крѣпостьта Олмюцъ прѣдставлявала, ако и не прѣпятствие, то поне затруднение при нахлуванието въ Моравия, то отъ друга срана: 1) Фридрихъ можалъ да се надява да свърши дѣйствията въ Моравия още прѣди пристиганието на русската армия на Одеръ;

2) а завладяванието на Олмюцъ прѣдставлявало тѣзи згоди, че би доставило на Фридриха единъ упоренъ пунктъ за дѣйствията въ Моравия и отъ нея противъ Австрия, а австрийцитѣ би принудило да употрѣбятъ значителни сили и време за обратното покорение на Олмюцъ и съ това би ги занимавало и удържало въ Моравия, а на Фридриха би дало по̀ голѣма свобода въ дѣйствията.

По всички тѣзи причини, плана за нахлуванието въ Моравия билъ твърдѣ основателенъ, но и доста смѣлъ и, като необходими условия за успѣхъ, изисквалъ значително искуство, бързина и скритость въ испълнението, особенно въ отношение на испрѣварванието на Дауна подъ Олмюцъ, тъй като той се намиралъ отъ тъзи крѣпость само на 16 мили (112 версти), а Фридрихъ на 30 мили (210 версти). По̀ нататъшното изложение на събитията ще покаже, че на горѣозначенитѣ условия за успѣха съотвѣтствувало само началолото на испълнението на плана за нахлуванието въ Моравия.

Прѣди всичко Фридрихъ обсадилъ (на 1 априлий) Швейдницъ и слѣдъ двѣ-седмична обсада го завладѣлъ (на 15 априлий), като взелъ въ плѣнъ 15-хилядния му австрийски гарнизонъ.

Слѣдъ това, за да скрий истинскитѣ си намѣрения отъ австрийцитѣ и да въведе послѣднитѣ въ заблуждение, Фридрихъ оставилъ Циттена съ 4.000 души да заеме проходитѣ отъ Силезия прѣзъ Исполинскитѣ планини за въ Бохемия, самъ той лично отишълъ въ графството Глацъ, а между това главната прусска армия тръгнала къмъ р. Нейссе.

Мѣркитѣ на Фридриха имали желаемия успѣхъ: Даунъ билъ въведенъ въ заблуждение, прѣдполагалъ, че прусската армия ще нахлуе въ Бохемия и никакъ не очаквалъ нахлуванието ѝ въ Моравия. А въ края на априлий, когато прусската армия (49 баталиона и 103 ескадрона), на брой около 47.000 души, се събрала при Нейссе, Фридрихъ тръгналъ въ 2 колони прѣзъ Троппау и Егерндорфъ за Моравия, къмъ Олмюцъ. Девилль отстѫпилъ прѣдъ него отъ Троппау къмъ Олмюцъ, а отъ тамъ, слѣдъ като оставилъ въ тъзи крѣпость пѣхотата си, оттѣглилъ се съ конницата задъ прейдлицката тѣснина (на ю.-з. отъ Олмюцъ). На 5 май прусската армия се съсрѣдоточила подъ Олмюцъ и Фридрихъ расположилъ главнитѣ ѝ сили при Ашемерицъ, близо до Литтау (на с.-з. отъ Олмюцъ), а часть отъ силитѣ испратилъ къмъ Проснипъ, за наблюдение на Девилля.

Като се научилъ за влизанието на прусскитѣ войски въ Моравия, Даунъ прѣдполагалъ, че то имало за цѣль само да отвлѣче австрийската армия отъ Бохемия, и за това, като че ли благоприятствувайки на прѣдприятието на Фридриха, рѣшилъ да не се отдалечава отъ послѣдната. За да не испуща обаче изъ видъ пруссить въ Моравия, той оставилъ часть отъ силитѣ си да наблюдаватъ планинскитѣ проходи отъ Силезия за въ Бохемия, друга въ Находъ да прикрива циттаускитѣ магазини, а самъ съ главнитѣ сили прѣминалъ къмъ Лейтомишлъ (на границата на Бохемия и Моравия, на пѫтя отъ Кёнигсгрецъ за Олмюцъ), гдѣто се намиралъ голѣмъ магазинъ. За прикривание на Бохемия, той заелъ при Лейтомишлъ силна позиция, а за наблюдение на прусскитѣ войски испратилъ, по обичая си, по разни посоки отдѣлни отряди, отъ които главни били: на Януса, испратенъ къмъ Мюглицъ, и на Лаудона — къмъ Коницъ. 6 полка конница били испратени въ подкрѣпление на Девилля.

Между това Фридрихъ, слѣдъ при-

стиганието на генералъ Фуке́ отъ Силезия съ обсадния паркъ (116 топа), подъ прикритието на 16 баталиона и 15 ескадрона (около 13.000 души), вслѣдствие на което силитѣ на прусската армия въ Моравия възлѣзли до 60.000 души, възложилъ на фелдмаршала Кейта да пристжпи веднага къмъ обсадата на Олмюцъ, за прикритие на която расположилъ: принца Морица съ единъ отрядъ, на брой около 13.000 души при Ашемерицъ близо до Литтау, маркграфа Карла съ 7.000 души — въ Нейщадтъ, генерала Мейера съ 3.000 души — въ Щарнау и Бауниовицъ, 1400 души — въ Щернбергъ, а самъ съ главнитѣ сили (22—23.000 души) се расположилъ близо до Ширмицъ и Просницъ.

§ 51.

Движението на Дауна за Моравия. — Дѣйствията подъ Олмюцъ.

Като се увѣрилъ най послѣ, че Фридрихъ е влѣзълъ въ Моравия съ главнитѣ сили на прусската армия и съ намѣрение да обсади и вземе Олмюцъ, Даунъ намѣрилъ за необходимо да се приближи до тъзи крѣпость и да прѣпятствува на обсадата и прѣвземанието ѝ — по възможность само съ маневриранис, безъ да влиза съ Фридриха въ бой. Съ тъзи цѣль той тръгналъ отъ Лейтомишлъ по посока къмъ Прейдлицъ и съ главнитѣ сили на австрийската армия заелъ (на 24 май) твърдѣ силна позиция при Гевичъ, а отдѣлнитѣ прѣдни отряди на генералитѣ: Гарша, Януса, Девилля, Естерхази и нѣк. др. испратилъ къмъ разни пунктове на западъ, юго-западъ, югъ и особенно на сѣверо-западъ отъ Олмюцъ.

Съ идванието на Дауна въ Моравия, положението на прусската армия отъ день на день ставало по́ трудно и опасно. Даунъ ималъ значително прѣвъсходство въ броя на легкитѣ войски. Послѣднитѣ все по́ вече и по́ вече залавяли прусската армия, заобиколили я най послѣ отъ всѣкждѣ и взели да дѣйствуватъ прѣимущественно на съобщенията ѝ съ Силезия и съ крѣпостьта Нейссе, като ѝ затрудлявали подвоза на храни, снаряди и проч., а между това напълно прикривали собственната си армия. Жителитѣ на Моравия били расположени враждебно къмъ пруссitѣ, а въ Олмюцъ началствувалъ доста опитенъ и знающъ комендантъ (генералъ Маршàлъ). Обсадата на Олмюцъ, почната на 27 май, била водена отъ пруссkитѣ инжинери много неискусно и бавно, а отъ прусскитѣ войски, които не обичали обсадитѣ и не били привикнали на тѣхъ — твърдѣ неохотно. Най послѣ — което било най важно и най странно — Фридрихъ, за да прикрий обсадата, раздробилъ прусската армия на отряди, които нѣмали надѣжно по между си съобщение, и вмѣсто съ главнитѣ си сили да отиде срѣщу Дауна и, ако не въ бой съ него, то поне съ маневрирание и заплашвание за бой, да го държи далечъ отъ Олмюцъ или даже да го принуди да отстжпи отъ Моравия, той избралъ чисто отбранителни дѣйствия, сжщо толкова малко свойственни на прусскитѣ войски, колкото и обсадитѣ, и стоялъ съ главнитѣ си сили при Просницъ въ бездѣйствие, като водилъ само непрѣкъснато и на всичкитѣ пунктове твърдѣ дѣятелна малка война, която била по́ вече успѣшна и згодна за австрийцитѣ, а прусската армия тя истощавала и изнурявала безъ полза. Слѣдствие отъ всичко това било туй, че въ прусската армия посте-

пенно все пó вече и пó вече се намалявалъ броя на войскитѣ, истощавали се обсаднитѣ материяли и се увеличавалъ недостатъка въ храната и особенно въ фуража, а собственно въ войскитѣ, които извършвали обсадата, се вселило отѣкчение и упадъкъ на духа.

Между това обсаждающитѣ се приближавали вече до гласиса, и Даунъ получилъ заповѣдь непрѣменно да освободи Олмюцъ. Като не се осмѣлявалъ да влѣзе въ бой съ Фридриха, той рѣшилъ да достигне това съ маневриране и усилвание дѣйствията на съобщенията на прусската армия. Съ тъзи цѣль той прѣминалъ скрито (на 16 юний) съ главнитѣ сили на австрийската армия отъ позицията при Гевичъ въ нова позиция на юго-истокъ отъ Олмюцъ, между Кленовичъ и Добромѣлицъ, срѣщу лѣвия флангъ на прусската армия, а на генералитѣ: Лаудона, Ланиуса, Жисковича и Сентъ-Иньона, които началствували отдѣлни отряди на с.-з. и с.-ис. отъ Олмюцъ, заповѣдалъ скрито да се расположатъ близо до пжтя отъ Нейссе прѣзъ Троппау за Олмюцъ, по който прусситѣ очаквали отъ Силезия единъ голѣмъ транспортъ, и, като нападнатъ внезапно послѣдния, да го завладѣятъ. Вслѣдствие на това Лаудонъ тръгналъ скрито и съ голѣмъ обходъ прѣзъ Мюглицъ и планината къмъ Щернбергъ, гдѣто се съединилъ съ отряда на Ланиуса. А Жисковичъ се съединилъ близо до Прерау съ Сентъ-Иньона и се расположилъ скрито задъ горитѣ при Алтлибе. Въ всичкитѣ тѣзи четири отряда имало всичко до 20.000 души.

Между това и Фридрихъ измѣнилъ малко расположението си. Като испратилъ Циттена съ 4.000 души да срѣщне транспорта, той прѣкаралъ при Просницъ и на лѣвия брѣгъ на Морава пó голѣмата часть отъ войскитѣ на принца Морица и Маркграфа Карла, като оставилъ въ Ашемерицъ и Нейщадтъ само малки отряди. Въведенъ въ заблуждение отъ лъжливитѣ приготовления на Дауна за атака на главнитѣ сили на прусската армия, той не знаялъ нищо за движението на Лаудона и Жисковича, и като обърналъ всичкото си внимание на Дауна, стоялъ, както пó напрѣдъ, при Просницъ въ бездѣйствие. На 30 юний прусския транспортъ, който състоялъ отъ 4.000 кола съ парична хазна, храни, снаряди и разни военни запаси и принадлѣжности, и който слѣдвалъ отъ Нейссе и Козель подъ прикритието на 8 баталиона, 3.000 рекрути и 1.200 души конница и подъ главното началство на полковника Мозеля, билъ внезапно атакуванъ, въ Домщаделската тѣснина, отъ Лаудона и Жисковича. Часть отъ войскитѣ и колата (съ хазната) успѣли да се присъединятъ къмъ прусската армия; всичкитѣ останали слѣдъ това били взети, а Циттенъ отрѣзанъ и принуденъ да отстжпи къмъ Троппау. Прѣзъ нощьта въ сжщия день т. е. на 30 юний срѣщу 1 юлий Даунъ съ главнитѣ сили отъ австрийската армия прѣминалъ скрито прѣзъ р. Морава между Кремзиръ и Когетинъ, тръгналъ къмъ Гроссъ-Тейницъ, както за да поддържа Лаудона и Жисковича, тъй и за да обсади Олмюцъ, и, като заелъ позиция при Гроссъ-Тейницъ, на 5 версти отъ крѣпостьта, на съобщенията на Фридриха съ Силезия, постигналъ двойна цѣль: отрѣзалъ Фридриха отъ Силезия и почти освободилъ Олмюцъ.

§ 52.

Движението на Фридриха и слѣдъ него на Дауна за Бохемия.

Ако дѣйствията на Фридриха въ Моравия и при обсадата на Олмюцъ не сѫ съвсѣмъ свободни отъ упрѣкъ, то най близкитѣ, послѣдвавши слѣдъ тѣхъ, се отличаватъ съ смѣлость и искуство въ съображението и испълнението и безспорно принадлѣжатъ къмъ числото на най блѣскавитѣ му подвизи. Лишенъ, съ вземанието на транспорта, отъ срѣдства да продължава обсадата на Олмюцъ, а отъ расположението на Дауна, Лаудона и Жисковича отрѣзанъ отъ Силезия, Фридрихъ рѣшилъ — да отиде въ Бохемия. Движението за тамъ съ една армия, обрѣменена съ голѣми обози и обсаденъ паркъ, въ страна враждебна, прѣдъ очитѣ на прѣвъсходящъ на брой и съ легки войски неприятель, макаръ и да било свързано съ голѣми затруднения, но отъ друга страна прѣдставлявало значителни згоди въ много отношения. Пѫтя за Бохемия билъ съвсѣмъ отворенъ за Фридриха, и послѣдния, като тръгналъ за тамъ по начинъ съвсѣмъ неочакванъ за Дауна, лесно можалъ да го испрѣвари въ Бохемия. Освѣнъ това движението за Бохемия трѣбвало да има характеръ на настѫпателни дѣйствия, да стовари брѣмето на войната върху неприятелския край и да избави отъ него Силезия и другитѣ прусски владѣния, да отвори на Фридриха ново съобщение съ Силезия и съ единъ отъ упорнитѣ му пунктове въ нея — кр. Глацъ, да му даде възможность да прикрий Силезия и да го сближи съ войскитѣ на принца Хенриха, които се намирали въ Саксония.

Като испратилъ напрѣдъ принца Морица съ авангарда, самъ Фридрихъ съглавнитѣ сили тръгналъ (на 3 юлий) слѣдъ него прѣзъ Трибау, Цвиттау и Лейтомишлъ къмъ Кенигсгрецъ — по сѫщия този пѫть, по който Даунъ дошълъ отъ Бохемия при Олмюцъ и на който слѣдователно прусситѣ можали още да намѣрятъ австрийски магазини. Кейтъ, като снелъ обсадата на Олмюцъ прѣзъ нощьта (на 2 юлий), слѣдвалъ съ обсадния паркъ и съ всичкитѣ тяжести (на брой пóвече отъ 4.000 кола), най напрѣдъ — подъ прикритието на главнитѣ сили на армията, а послѣ — на часть отъ войскитѣ, задъ армията. Движението на прусската армия било свързано, както пó горѣ казахме, съ толкова затруднения и опасности, че лесно би можало да поведе къмъ унищожението или поне къмъ силното ѝ поражение, ако отъ една страна не би било извършено съ чудесно искуство и примѣренъ рѣдъ, а отъ друга страна, ако Даунъ би умѣлъ пó добрѣ да се въсползва отъ прѣвъсходството на силитѣ си и би дѣйствувалъ пó бързо и рѣшително. Но той се ограничилъ само съ това, че испратилъ легкитѣ си войски да затрудняватъ и задържатъ движението на русската армия отъ страна и отпрѣдъ, а самъ вървялъ много бавно и на голѣмо растояние задъ прусския арриергардъ. По такъвъ начинъ Фридрихъ успѣлъ да прѣкара прусската армия въ пъленъ рѣдъ до Кёнигсгрецъ, гдѣто се и расположилъ (на 14 юлий) съ дѣсния флангъ къмъ Руссекъ на р. Елба, съ центра задъ планината на пандуритѣ, а съ лѣвия флангъ въ Слатина на р. Адлеръ. Даунъ като дошълъ слѣдъ него въ Бохемия, расположилъ се насрѣща му въ Гроховъ-Тейницъ и съ отряди отъ легки войски взелъ да дѣйствува противъ съобщенията му съ Глацъ и Силезия. Но тѣзи дѣйствия, по слабостьта на отрядитѣ, които ги

извършвали, нѣмали никакъвъ важенъ успѣхъ. Фридрихъ испратилъ цѣлия си обсаденъ паркъ въ Глацъ, а Даунъ, слѣдъ нѣколко рекогносцировки, прѣминалъ въ Пардубицъ прѣзъ Елба, заелъ нова позиция срѣщу дѣсния флангъ на прусската армия и почналъ да се укрѣпява на нея, при всичко, че прусската армия била много по́ слаба на брой отъ австрийската. Отъ своя страна Фридрихъ искалъ да принуди Дауна на бой, но не се осмѣлилъ да го атакува въ избраната отъ него силна позиция.

§ 53.

Дѣйствията на долний Одеръ.

Движението на русската армия къмъ Кюстринъ. — Обсадата на Кюстринъ.

Едновременно съ пристиганието на Фридриха отъ Моравия въ Бохемия, русската армия дошла на Одеръ. Генералъ-аншефа Ферморъ, като взелъ началството надъ нея, още въ януарий отново заелъ источна Пруссия, всичкитѣ войски отъ която въ туй време били извикани отъ Фридриха и обърнати противъ шведитѣ. Главнитѣ сили на русската армия (около 68.000 души) се намирали въ Полша и дѣятелно се готвили за почванието на похода; но образуванието на магазини на Висла поискало твърдѣ много време. Въ мартъ Ферморъ заелъ Елбингъ и Торнъ съ корпуситѣ на генерала-поручика графа Салтикова*) и княза Голицина, съсрѣдоточилъ главнитѣ си сили около Мариенвердеръ и останалъ тукъ да чака свършванието на приготовленията за похода и присъединението на 20-хилядния *обсерваціоненъ* корпусъ на генерала-поручика Броуна. Не по́рано отъ срѣдата на юний русската армия можала да прѣмине прѣзъ Висла и да тръгне за Одеръ. Ако Ферморъ би можалъ да свърши приготовленията си два мѣсеца по́ рано, когато прусския генералъ Дона още блокиралъ шведитѣ въ Щралзундъ, Фридрихъ безъ успѣхъ обсаждалъ Олмюцъ, а армията на принца Хенриха въ Саксония била твърдѣ слаба, за да може да отдѣли отъ себѣ си значителна часть войски, то русската армия, заедно съ шведската, би можала да завладѣе Щеттинъ и да одържи доста важни успѣхи въ самото срѣдоточие на Пруссия, и Фридрихъ би се намѣрилъ въ твърдѣ трудно и опасно положение. Като прѣминалъ прѣзъ долня Висла, Ферморъ бавно тръгналъ прѣзъ Познанъ и Межиричъ къмъ р. Варта, отъ кждѣто можалъ еднакво удобно да отиде или въ Бранденбургия, за съвмѣстни дѣйствия съ шведитѣ, или пъкъ, ако това поискаше Австрия, въ Силезия. Русската армия, като се съединила съ 10-тѣ хиляди войски на Броуна, прѣминала на 29 юний (9 юлий) прѣзъ Варта въ Ландсбергъ и, като приближила на 4 (15) юлий до Кюстринъ, бомбардирала и изгорила града и обсадила крѣпостьта, като се расположила, за прикритие на обсадата, въ Каминъ. Генералъ Дона, който едва по́-късно получилъ подкрѣпление 7 баталиона отъ Силезия и 10 ескадрона отъ Саксония, въ туй време билъ много слабъ (като ималъ не по́-вече отъ 18.000 души) въ сравнение съ русската армия и за това се

*) Графъ Петъръ Семеновичъ Салтиковъ билъ синъ на генерала-аншефа графа Семена Андреевича; въ 1714 г. постжпилъ рѣдникъ въ гвардията и отъ Петра I билъ испратенъ въ Франция да изучи мореплаванието, кждѣто стоялъ около 20 години, но нѣмалъ никакво расположение къмъ морската служба и се върналъ въ Руссия. Повишението си длъжалъ на царски милости. Не билъ нито способенъ, нито искусенъ полководецъ, но билъ храбъръ генералъ и добъръ человѣкъ Умрѣлъ въ 1772 г.

ограничилъ само да я наблюдава. Още щомъ се появили русскитѣ войски подъ Кюстринъ, той испратилъ въ подкрѣпление на гарнизона на тъзи крѣпость около 5.000 души, а самъ съ останалитѣ войски, усилени съ дошлитѣ отъ Силезия и Саксония подкрѣпления до 19.000 души, расположилъ се при Франкфуртъ.

§ 54.

Движението на Фридриха отъ Бохемия къмъ Франкфуртъ на Одеръ.

Опасностьта, която застрашавала Пруссия, въ самата ѝ срѣда, отъ страна на русската армия, принудила Фридриха да отстжпи отъ Бохемия въ Силезия и отъ тамъ съ часть отъ войскитѣ да отиде къмъ Франкфуртъ. На 26 юлий прусската армия тръгнала въ 4 колони отъ Кенигсгрецъ прѣзъ Находъ и Фридландъ къмъ Ландсхутъ. При всичко, че Даунъ съ главнитѣ сили не прѣпятствувалъ на отстжплението ѝ и се расположилъ при Горциновеси, но испратенитѣ отъ него легки войски, като дѣйствували противъ прусситѣ отъ тила, фланговетѣ и даже отпрѣдъ, крайно затруднявали движението имъ. При всичко това отстжплението на прусската армия било извършено въ такъвъ рѣдъ и тъй искусно, че тя прѣминала съ всичкитѣ тяжести и безъ най-малка загуба прѣзъ труднитѣ планински проходи и на 9 августъ се располижила при Ландсхутъ. А на другия день (10 августъ) принцъ Морицъ билъ испратенъ съ 14 баталиона и 38 ескадрона (около 15.000 души) къмъ Франкфуртъ, за кждѣто и самъ Фридрихъ отишълъ лично напрѣдъ, като оставилъ при Ландсхутъ маркграфа Карла съ главнитѣ сили на армията, да прикрива Силезия.

Принцъ Морицъ, слѣдвайки въ усилени прѣходи прѣзъ Лигницъ, Вартембергъ и Кроссенъ и като прѣминалъ 36 мили (252 версти) въ 11 дни, на 21 августъ се съединилъ съ войскитѣ на генерала Дона, въ лагера при Гургастъ, близо до Франкфуртъ. Силитѣ на съсрѣдоточенитѣ тукъ прусски войски възлизали до 34.000 души.

§ 55.

Сражението при Цорндорфъ на 14 (25) августъ.

Като рѣшилъ незабавно да атакува русската армия и да я принуди да отстжпи въ Полша, Фридрихъ испратилъ авангарда си, подъ началството на генерала Мантейфеля, да произведе лъжлива атака, противъ укрѣплението, издигнато отъ русситѣ надъ Кюстринъ на единъ островъ на Одеръ, за да накара съ това послѣднитѣ да прѣдполагатъ, че прусската армия, по слабостьта на силитѣ си, има намѣрение само да прѣпятствува на прѣминуванието на русската армия прѣзъ Одеръ. А между това самъ Фридрихъ съ главнитѣ сили тръгналъ въ 2 колони на долу по лѣвия брѣгъ на Одеръ къмъ Густебизе, прѣминалъ тукъ на 12 (23) августъ на дѣсния брѣгъ и, като се расположилъ при Клоссовъ, отрязалъ съ това отъ русската армия единъ значителенъ корпусъ отъ нейната конница, който се намиралъ подъ началството на генерала-поручика Румянцова близо до Шведтъ.

Ферморъ снелъ обсадата на Кюстринъ, испратилъ всичкитѣ обози на армията, подъ прикритието на 4.000 гренадери, къмъ Клайнъ-Каминъ, и

като чакалъ да бжде нападнатъ отъ къмъ Дармюцелъ (отъ сѣверо-западъ), заелъ позиция съ лѣвия флангъ къмъ Кваршенъ на р. Мюцель, а съ дѣсния къмъ Древицската гора. Русската армия имала 76 баталиона и 51 ескадронъ и по́-вече отъ 360 топа (всичко около 52.000 души).

На 13 (24) августъ Фридрихъ слѣдвалъ съ флангово движение въ лѣво и, като заелъ лагеръ между Дармюцель и Нейдамската воденица на р. Мюцель, застаналъ по такъвъ начинъ въ тилъ на дѣсното русско крило. Тогава Ферморъ построилъ русската армия съ фронта къмъ прусската, като продължавалъ обаче съ лѣвото крило да заема Кваршенскитѣ височини. Тъй като атаката на това крило, което допирало до р. Мюцель и кваршенскитѣ блата, прѣдставлявала голѣми затруднения, то Фридрихъ на 14 (25) августъ продължавалъ фланговото си движение въ лѣво къмъ Цорндорфъ, съ цѣль да атакува дѣсното крило на русската армия. Ферморъ, като ималъ прѣдъ видъ да бжде постоянно обьрнатъ съ фронта къмъ обходившитѣ го пруси, оттѣглювалъ постепенно все по́-вече и по́-вече назадъ дѣсното си крило, като оставалъ обаче лѣвото крило въ по́-напрѣшното расположение. По такъвъ начинъ русската армия се построила най-послѣ между двѣ джлбоки лощини: Галгенгрундъ и Хофгрундъ, въ единъ голѣмъ многожгълникъ, странитѣ на който състояли отъ пѣхота, а конницата и легкитѣ полкови́ обози се намирали вжтрѣ, а иррегулярнитѣ легки войски вънъ отъ него. Позицията на русската армия, освѣнъ гдѣто била много тѣсна, но имала още и тъзи незгода, че въ тила и́ протичала блатистата рѣкичка Мюцель, на която имало само единъ мостъ. Прусската армия, съ расположението си между Волкерсдорфъ и Древицската гора, я отразвала отъ съобщенията и́ съ Полша.

Като рѣшилъ да я атакува отъ къмъ Цорндорфъ, Фридрихъ построилъ прусската армия въ 4 линии. Въ 1-та се намирал 20 баталиона и на лѣвия флангъ авангарда, съставенъ отъ 8 баталиона, — въ 2-та — 10 баталиона, а останалитѣ 2 линии, които съставлявали собственно лѣвото крило на пѣхотата, оттѣглено само малко назадъ, състояли отъ по́-голѣмата часть на конницата (56 ескадрона) подъ началството на Зейдлица. А на дѣсния флангъ на пѣхотата останали не по-вече отъ 27 ескадрона конница. Съгласно диспозицията на Фридриха, авангарда подъ началството на Мантейфеля трѣбвало прьвъ да атакува дѣсния край на русския многожгълникъ, двѣтѣ пѣхотни линии — да поддьржатъ атаката на авангарда, като настжпватъ въ косъ рѣдъ, т. е. съ лѣвия флангъ напрѣдъ, а съ дѣсния да стоятъ на мѣсто, а конницата — да слѣдва задъ пѣхотата и да дѣйствува съобразно съ обстоятелствата. Съ една дума — Фридрихъ прѣдположилъ да атакува русската армия въ косъ боенъ рѣдъ, съ лѣвото крило, като остави дѣсното на мѣсто, за което на лѣвото крило се и намирали 20 баталиона, 56 ескадрона и 100 топа (60 батарейни и 40 полкови). На 14 (25) августъ въ 9 ч. сутриньта Мантейфелъ прѣдприелъ прѣдписаното му настжпателно движение, но 1-та и 2-та пѣхотни линии, вмѣсто да вървятъ задъ авангарда, съставили съ него една линия и съ това го лишили отъ надлѣжаща опора. Освѣнъ това прусския авангардъ, като се приближавалъ до позицията на русската армия, изложилъ лѣвия си флангъ. Русската конница сполучливо се въсползвала отъ това, като стрѣмително атакувала и отблъснала тѣзи войски до самия Цорндорфъ, при което била поддьржана съ часть отъ русската пѣхота отъ прѣдния фасъ на много-

жгълника. Но тъкмо въ туй време, когато русскитѣ войски, увлѣчени отъ прѣслѣдването на прусския авангардъ, се отдалечили отъ позицията си, Зейдлицъ стрѣмително ги атакувалъ съ прусската конница и не само че ги отблъсналъ, но и съ загуба ги отхвърлилъ назадъ въ позицията имъ. Наскоро обаче русската конница, поддържана отъ пѣхотата, повторно атакувала лѣвото прусско крило, отблъснала и обърнала въ бѣгство прусската пѣхота, и макаръ да била отново атакувана отъ Зейдлица, но най послѣ успѣла да заеме Цорндорфъ и временно да се затвърди въ него. Между това дѣсното прусско крило тръгнало срѣщу лѣвия край на русския многожгълникъ, и по такъвъ начинъ, вслѣдствие настжплението на дѣснитѣ крила отъ двѣтѣ страни, прусската армия била вече расположена по посока отъ Цорндорфъ къмъ Ней-Дамъ, залавяйки тѣсния фронтъ на русската армия. Артиллерийския и пѣхотния огънь отъ двѣтѣ страни се спрѣлъ и на всичкитѣ пунктове, особенно на дѣсното крило на русската и на лѣвото крило на прусската армия, се завързалъ най упоритъ и кръвопролитенъ ржченъ бой. И русскитѣ, и прусскитѣ войски се сражавали съ извънрѣдно ожесточение и съ еднаква храбрость; но на страната на послѣднитѣ били згодитѣ на концентрическата атака противъ фронта и двата фланга на русската армия и прѣвъсходството на тактическото устройство. Вслѣдствие на това горѣказания ржченъ бой се свършилъ съ туй, че русскитѣ войски въ растройство и безрѣдие се хвърлили къмъ р. Мюцель. Успѣха останалъ на страната на Фридриха, но той билъ купенъ съ цѣната на такава силна загуба, че Фридрихъ, като се боялъ отъ едно очаяно и още пó упорито съпротивление отъ страна на руситѣ и още пó голѣми загуби за прусската армия, въ 10 ч. вечерьта прѣкратилъ боя. Прѣзъ нощьта русскитѣ генерали (Ферморъ билъ раненъ) събрали и устроили русскитѣ войски на Кваршенскитѣ височини. На другия день Фридрихъ, като не се рѣшавалъ да поднови боя, ограничилъ се съ построението на армията си срѣщу русската и съ откривание само на артиллерийски огънь противъ послѣднята; а на третия день ѝ позволилъ да отстжпи безпрѣпятственно, прѣдъ очитѣ на прусската армия, къмъ Клайнъ-Каминъ и пó нататъкъ прѣзъ Ландсбергъ въ Полша. Като испратилъ слѣдъ нея не пó вече отъ 3.000 души, самъ той съ главнитѣ сили стоялъ до първитѣ числа на септемврий въ Блуменбергъ, въ околноститѣ на Кюстринъ. Румянцовъ бързо отстжпилъ отъ Шведтъ и се присъединилъ къмъ армията.

Въ кръвопролитното сражение при Цорндорфъ, и двѣтѣ страни понесли жестоки загуби, именно: руситѣ — до 941 генерали, щабъ-и оберъ-офицери и около 20.600 долни чинове, а пруситѣ — до 324 генерали, щабъ-и оберъ офицери, и около 11.400 долни чинове, убити, ранени или плѣнени. Освѣнъ това пруситѣ загубили 26 топа и 10 щандарта и знамена, а руситѣ 130 топа, пó голѣмата часть отъ легкитѣ си обози и цѣлата парична хазна.

Цорндорфското сражение безспорно принася сжщо толкова честь и слава на русскитѣ войски, колкото на Фридриха и прусскитѣ войски. Първитѣ си спечелили въ него не пó малко слава отъ онъзи, която би имъ се падала, ако тѣ бѣха одържали въ нея най рѣшителна и блѣскава побѣда.

Прѣвъсходния планъ за атаката на Фридриха, смѣлото му и рѣшително движение на съобщенията на русската армия, искуснитѣ му так-

тически распорѣждания прѣдъ боя, тактическото прѣвъсходство и опитность на прусскитѣ войски, особенно на конницата, прѣдвождана отъ Зейдлица — всички тѣзи извънрѣдни згоди на страната на прусситѣ, които застрашавали русската армия съ пълно поражение, били напълно уравновѣсени съ непоколебимото мжжество, блѣскавата храбрость и особенно съ извънрѣдната твърдость и упоритость въ боя, свойственни на русскитѣ войски и които накарали Фридриха, отдавайки имъ справедливия дѣлъ на удивление, да каже, че *по́ лесно в тъзи хора* (руссите) *да ги избиешъ, отколкото да ги побъдишъ!* Цорндорфското сражение повдигнало въ мнѣнието на Фридиха малко уважаванитѣ до тогава отъ него русски войски — и не безъ причина: безъ да говоримъ вече за загубата му въобще, трѣбва да отбѣлѣжимъ, че въ това сражение той се лишилъ отъ най добрата си пѣхота и ако би одържалъ още нѣколко такива побѣди, то би останалъ съвсѣмъ безъ армия.

§ 56

Дѣйствията въ Саксония, Лузация и Силезия.

Движението на Дауновата армия и тъзи на германскитѣ окрѫзи за Лузация и Саксония. — Идването на Фридриха въ Саксония.

Слѣдъ оттѣглюването на Фридриха отъ Силезия къмъ долний Одеръ, Даунъ, имайки прѣдъ видъ да съдѣйствува на русската армия и да отвлѣче отъ нея часть отъ силитѣ на Фридриха, испратилъ Лаудона съ единъ силенъ корпусъ отъ лагера при Горциновеси прѣзъ горня Лузация къмъ Одеръ. Лаудонъ тръгналъ прѣзъ Арнау и Зейденбергъ къмъ Пейтцъ и испращалъ вече легки войски до самия Франкфуртъ. Но Цитенъ, испратенъ противъ него отъ маркграфа Карла, съ едно бързо движение прѣзъ Бунцлау, Саганъ и Наумбургъ, прѣминалъ въ Либерозе и въспрѣпятсвувалъ на по́ нататъшнитѣ прѣдприятия на Лаудона.

Между това противъ 26-хилядната армия на принца Хенриха, която се намирала въ Саксония, се събрали при Заацъ, въ Бохемия, до 51.000 войски отъ армията на германскитѣ окрѫзи и австрийскитѣ, подъ началството на цвейбрюкенския херцогъ. Близостьта на двѣтѣ многобройни армии на Дауна и на цвейбрюкенския херцогъ една отъ друга и отдалечението на Фридриха къмъ долний Одеръ, подбудили австрийския придворенъ воененъ съвѣтъ да прѣдпише и на двѣтѣ армии да прѣдприематъ въ отсѫтствието на Фридриха общи настѫпателни дѣйствия. При всичкото прѣвъсходство на тѣзи сили, завоюванието на Силезия все още се виждало на крайно прѣдпазливия Даунъ твърдѣ трудно, а за това той и рѣшилъ да завладѣе въ Силезия само една коя-да-е крѣпость, която би могла въ послѣдствие да му послужи за опоренъ пунктъ, а главнитѣ усилия да обьрне противъ Саксония. Вслѣдствие на това и двѣтѣ армии на Дауна и на цвейбрюкенския херцогъ тръгнали отъ двѣ страни противъ принца Хенриха.

Цвейбрюкенския херцогъ влѣзълъ въ Саксония въ началото на августъ прѣзъ Теплицъ и заелъ извънрѣдно растѣгнато расположение отъ Шандау на Елба, прѣзъ Петерсвалде, до самия Хемницъ. Принцъ Хенрихъ отъ своя страна заелъ срѣщу него сѫщо доста растѣгнато расположение, катоималъ главнитѣ си сили при Диπполдисвалде, послѣ близо до Пирна и най послѣ въ позицията при

Гамихъ, задъ рѣкичката Мюглицъ, съ тила къмъ Елба.

Даунъ, като отдѣлилъ, по обичая си, нѣколко отряда за прикритие на разни пунктове въ Лузация и Бохемия, а единъ отъ тѣхъ, подъ началството на Девилля, за блокирание кр. Нейссе, самъ съ главнитѣ сили бавно слѣдвалъ, въ втората половина на августъ, прѣзъ Циттау къмъ Щолпенъ, отъ кждѣто ималъ прѣдъ видъ да отиде къмъ Елба и, като мине прѣзъ нея между Пирна и Дрезденъ, да атакува принца Хенриха при Гамихъ отъ тила въ туй време, когато армията на цвейбрюкенския херцогъ ще го атакува отъ фронта. Този планъ билъ много добрѣ съобразенъ, но за испълнението му въспрѣпятствувало неочакваното идвание на Фридриха въ Саксония.

Маркграфа Карлъ, при първитѣ движения на Дауна отъ Бохемия за Лузация, оставилъ при Ландсхутъ генерала Фуке́ съ 9.000 души, а самъ съ главнитѣ сили прѣминалъ въ Левенбергъ.

А Фридрихъ, като оставилъ на долний Одеръ генерала Дона съ единъ корпусъ на брой около 19.000 души, самъ съ 21 баталионъ и 48 ескадрона (около 21 000 души) въ началото на септемврий слѣдвалъ съ усилени прѣходи отъ Кюстринъ прѣзъ Мюлрозе, Беесковъ и Люббенъ къмъ Рейхенбергъ, близо до Дрезденъ, гдѣто на 11 септемврий се съединилъ съ отряда на Цитена и съ корпуса на маркграфа Карла, които отивали за тамъ, първия — отъ Либерозе, а послѣдния — отъ Лёвенбергъ. По такъвъ начинъ Фридрихъ съсрѣдоточилъ при Рейхенбергъ 65 баталиона и 113 ескадрона (около 42.000 души) и чрѣзъ два моста, направени на Елба въ Пилсницъ, подъ Дрезденъ, установилъ съобщение съ армията на принца Хенриха.

Тогава Даунъ, като отложилъ прѣдположената отъ него атака противъ послѣдния, взелъ вече да мисли само за срѣдствата на собственната си отбрана и заелъ при Щолпенъ твърдѣ силна, почти непристжпна отбранителна позиция. Между това отряда на Гарша подкрѣпилъ отряда на Девилля и двамата заедно обсадили кр. Нейссе.

§ 57.

Движението на Фридриха отъ Рейхембергъ къмъ Бауценъ. — Сражението при Хохкирхенъ (на 14 октомврий).

И тъй въ околноститѣ на Дрезденъ се събрали: около 68.000 пруски войски (26.000 на принца Хенриха — на лѣвата и 42 000 на Фридриха на дѣсната страна на Елба) и срѣщу тѣхъ два пжти по́ многобройнитѣ сили на съюзницитѣ, именно: около 135.000 души (51.000 на цвейбрюкенския херцогъ — на лѣвата, и 84.000 на Дауна — на дѣсната страна на Елба). Двѣтѣ страни прѣзъ цѣлата втора половина отъ септемврий само се наблюдавали една друга. Даунъ, напълно обезпеченъ, въ Щолпенската позиция, отъ нападението на Фридриха, като ималъ подъ властьта си съобщенията на послѣдния съ горня Силезия, въ която обсаждалъ кр. Нейссе, и най послѣ като ималъ напълно обезпечени съобщения: на лѣвия си флангъ, прѣзъ Пирна — съ армията на цвейбрюкенския херцогъ, а въ тила съ магазинитѣ си въ Циттау и Габелъ, заобиколилъ се отъ всѣкждѣ съ отряди и спокойно очаквалъ паданието на Нейссе и исхода на дѣйствията въ Саксония и Лузация. Фридрихъ се намиралъ въ трудно

положение. Да стои въ Саксония, за да запази съобщенията съ принца Хенриха, значило да допусне австрийцитѣ да взематъ Нейссе, да заематъ горня Силезия и да се затвърдятъ въ нея. А да се отдалечи отъ Елба, за да освободи Нейссе и да обезпечи горня Силезия, значило да даде възможность на Дауна, слѣдъ отдалечението на главната прусска армия отъ Елба, да задави, заедно съ армията на цвейбрюкенския херцогъ, малобройнитѣ сили на принца Хенриха, да заеме Саксония и Лузация и да си отвори пѫтя за Берлинъ. Въ тѣзи трудни обстоятелства Фридрихъ, като зналъ, колко австрийцитѣ въобще и прѣдпазливия Даунъ особено скѫпили съобщенията съ магазинитѣ си въ тила и се бояли отъ дѣйствията противъ тѣхъ, рѣшилъ съ маневрирание противъ дѣсния флангъ, тила и съобщенията на Дауна съ Циттаускитѣ магазини, най напрѣдъ безъ бой да го принуди да отстѫпи отъ Щолпенската позиция и да го отвлѣче отъ Елба и Саксония, а послѣ, въ случай на нужда, самъ да отиде да освободи Нейссе. Вслѣдствие на това, въ първитѣ числа на октомврий той прѣдприелъ съ главнитѣ си сили едно флангово движение прѣзъ Ратенау (близо до Бишофсверда) къмъ Бауценъ, като испратилъ напрѣдъ генерала Ретцова съ 15 баталиона и 35 ескадрона. Лаудонъ, който билъ расположенъ съ отряда си при Радебергъ и по този начинъ прѣграждалъ на прусската армия пѫтя за Бауценъ, билъ принуденъ отъ Ретцова да отстѫпи къмъ Щолпенъ. А Даунъ, като се боялъ за съобщенията си съ Циттаускитѣ и Габелскитѣ магазини и като видѣлъ, че прусситѣ съ движението си къмъ Бауценъ си отварятъ пѫть за горня Силезия, дѣйствително отстѫпилъ (на 5 октомврий), както това искалъ и очаквалъ Фридрихъ, отъ Щолпенската си позиция и заелъ (на 7 октомврий) нова при Китлицъ, близо до Лёбау, съ дѣсния флангъ задъ планината Щромбергъ, а съ лѣвия задъ гориститѣ Хохкирхенски височини. Планината Щромбергъ, която командвала надъ всичката околна мѣстность, била силно заета съ пѣхота и артиллерия.

Фридрихъ билъ почти увѣренъ, че Даунъ ще отстѫпи прѣзъ Циттау въ Бохемия. При всичко това, като испратилъ Ретцова по̀ нататъкъ къмъ Вейссенбергъ, той тръгналъ (на 10 октомврий) отъ Бауценъ къмъ Хохкирхенъ и на твърдѣ близко растояние отъ австрийцитѣ, почти подъ истрѣлитѣ имъ, заелъ позиция съ дѣсния флангъ къмъ Хохкирхенъ, а съ лѣвия къмъ Родевицъ и Лауске, тъй че бойната му линия съставлявала при Родевицъ входящъ ѫгълъ. На края на дѣсното крило, на височинитѣ прѣдъ Хохкирхенъ, били турени подъ ѫгълъ назадъ (en potence) 3 баталиона гренадери. Самото селение Хохкирхенъ било заето съ пѣхота, а прѣдъ лѣвото крило били издигнати укрѣпления и батареи. Расположението на прусската армия при Хохкирхенъ било незгодно 1-о за това, че австрийската позиция, съвсѣмъ закрита отъ прусситѣ отъ мѣстностьта и легкитѣ войски, командвала надъ прусската позиция, тъй че австрийцитѣ можали свободно да виждатъ и силата, и расположението на прусскитѣ войски,—и 2-о за това, че гористата мѣстность на дѣсния флангъ на прусската армия много способствувала за скрити обходни движения на австрийцитѣ и затруднявала на прусситѣ да откриватъ тѣзи движения.

Фридрихъ скоро забѣлѣзалъ всички тѣзи недостатъци и незгоди и въпрѣки увѣренностьта си въ прѣдпазливостьта на Дауна, искалъ прѣзъ нощьта на 14 срѣщу 15 октомврий да заеме друга позиция при Шёпсъ,

срѣщу дѣсния флангъ на австрийската армия. Но Даунъ го испрѣварилъ и прѣзъ нощьта на 13 срѣщу 14 октомврий лично повелъ прѣзъ гората срѣщу дѣсния прусски флангъ главнитѣ си сили (50 баталиона и 32 ескадрона), които съставлявали лѣвото крило и почти половината отъ цѣлата австрийска армия, и ги расположилъ срѣщу дѣсния флангъ на прусситѣ, перпендикулярно на бойната линия на послѣднитѣ. Въ сжщото време дѣсното крило на австрийската армия (20 баталиона и 32 ескадрона), подъ началството на Аремберга, се расположило срѣщу лѣвото крило на прусситѣ, а Коллоредо съ 21 баталионъ и 20 ескадрона срѣщу центра на послѣднитѣ. Въпрѣки това раздробление на силитѣ, всичкитѣ обстоятелства тъй благоприятствували на австрийцитѣ и тѣ имали такова значително надмощие въ силитѣ (двойни срѣщу Фридриховитѣ), че дълговременното съпротивление на прусситѣ изглѣждало за невъзможно; при всичко това произлѣзло противното.

На 14 октомврий много рано заранъта, още въ тъмно и срѣдъ гжста мъгла, на дѣсния прусски флангъ, въ гората, между кроатитѣ и прусскитѣ стрѣлци се завързала прѣстрѣлка. Тъй като това се случвало не за пръвъ пжть, то въ прусския лагеръ най напрѣдъ не обърнали върху това особенно внимание. Обаче усилвавшата се прѣстрѣлка накарала прусситѣ да испратятъ въ тъзи страна 3 баталиона гренадери, и слѣдъ тѣхъ 1 полкъ пѣхота. Тѣзи войски всрѣдъ мъглата се натъкнали на по̀ многобройнитѣ австрийски сили, били заобиколени отъ тѣхъ и почти всички истрѣбени или взети въ плѣнъ. Слѣдъ туй лѣвото австрийско крило, като продължавало да настжпва, заело Хохкирхенскитѣ височини, затвърдило се на тѣхъ и отнело близо до Хохкирхенъ една голѣма прусска батарея, а Лаудонъ съ 4 баталиона и 16 ескадрона тръгналъ въ тилъ на дѣсното прусско крило. Атакувани изненадано, прусситѣ почнали постепенно и по части да испращатъ войски отъ центра къмъ Хохкирхенъ, въ подкрѣпление на дѣсното си крило. Тукъ се завързалъ упоритъ и кръвопролитенъ бой. Прусскитѣ баталиони, съ пристиганието си при Хохкирхенъ, били атакувани отъ фронта — отъ Дауна, отъ дѣсния флангъ и тила — отъ Лаудона, а най послѣ и отъ лѣвия флангъ отъ войскитѣ на Коллоредо, и отблъсвани съ загуба. Всичкитѣ атаки на прусската конница били отразени отъ австрийската конница, която я атакувала въ флангъ; Хохкирхенъ два пжти, а голѣмата прусска батарея нѣколко пжти прѣминувала отъ ржцѣ въ ржцѣ, и най послѣ, слѣдъ два-часовъ жестокъ бой въ самото селение Хохкирхенъ и около него, прусситѣ били истикани изъ него отъ несъразмѣрно прѣвъсходящитѣ сили на австрийцитѣ и принудени да отстжпятъ къмъ селенията Померицъ и Дреза. Тукъ прусската армия заела нова позиция, като се построила вече перпендикулярно на посоката на по̀ напрѣшната си бойна линия и, въ очакване присъединението на Ретцова, открила отъ цѣлата си артиллерия силенъ огънь по войскитѣ на австрийското лѣво крило, които се расположили между Хохкирхенъ и Щайндорфель (пѣхотата на дѣсния, а конницата на лѣвия флангъ). Между това мъглата се пръснала и Даунъ, като видѣлъ прѣдъ себѣ си прусската армия, отново построена въ боенъ рѣдъ, и готова да приеме боя, намѣрилъ за по̀ благоразумно да спрѣ по̀ нататъшнитѣ дѣйствия въ очакване успѣхитѣ на Аремберга срѣщу лѣвото прусско крило. Тъзи неумѣстна прѣдпазливость на Дауна спасила прусската армия отъ пълно поражение

а австрийската лишила отъ възможностьта да одържи несравненно пó голѣмъ и пó блѣскавъ успѣхъ. Въ туй време, когато Даунъ се бавилъ и чакалъ, Аренбергъ отблъсналъ войскитѣ отъ лѣвото прусско крило, взелъ 1½ прусски баталионъ въ плѣнъ и една прусска батарея отъ 22 топа, но съ това се и ограничили всичкитѣ му успѣхи. А Ретцовъ, като отблъсналъ успѣшно при Вейссенбергъ испратенитѣ противъ него австрийски войски подъ началството на дурлахския принцъ, успѣлъ, макаръ трудно и съ загуба, да се присъедини къмъ лѣвото крило на прусската армия. Слѣдъ това Фридрихъ веднага прѣдприелъ съ цѣлата си армия отстжпление, което и било извършено съ чудесенъ рѣдъ. Всичката конница, подъ началството на Зейдлица и Цитена, прикрила това отстжпление, като се построила прѣдъ армията въ 2 линии съ голѣми интервали между ескадронитѣ. Слѣдъ туй всичката пѣхота съ обозитѣ и раненитѣ отстжпила въ 2 колони къмъ р. малка Шпрея, прѣзъ която прѣминала въ Буршвицъ и Клайнъ-Бауценъ. Слѣдъ пѣхотата отстжпила конницата, а Ретцовъ, като се расположилъ при Белгернъ, обезпечилъ отстжплението на конницата и отстжпилъ послѣденъ въ видъ на арриергардъ. Слѣдъ това цѣлата прусска армия се расположила на Креквицскитѣ или Шпицбергенскитѣ височини, като се прикрила отъ фронта и двата фланга съ селенията Буршвицъ, Клайнъ-Бауценъ и Прейтицъ, съ прудове и съ малка Шпрея. Рѣда, съ който било извършено отстжплението на прусската армия, и голѣмото растройство, въ което се намирали слѣдъ боя австрийскитѣ войски, били причина, че Даунъ не прѣпятствувалъ на отстжплението на прусситѣ и, като оставилъ часть отъ войскитѣ на бойното поле, а дурлахския принцъ испратилъ къмъ Вейссенбергъ, расположилъ се на пó напрѣшната си позиция при Киттлицъ.

И двѣтѣ армии понесли твърдѣ голѣми загуби: прусската — до 246 офицери и 8.850 долни чинове, убити, ранени, или пъкъ плѣнени, 101 топъ, 30 знамена и пó голѣмата часть отъ обозитѣ си, а австрийската — до 325 офицери и 5.600 долни чинове, убити и ранени, безъ да се смѣтатъ плѣненитѣ и избѣгналитѣ.

Побѣдата въ Хохкирхенското сражение безспорно принадлѣжала на австрийцитѣ, тъй като прусската армия, атакувана изненадано, била принудена да отстжпи отъ бойното поле съ голѣма загуба. Но ако се вземе въ съображение, отъ една страна, че Даунъ, въпрѣки прѣвъсходството на силитѣ си и всички благоприятствувавши нему обстоятелства, не отрѣзалъ Фридриха отъ Бауценъ и Дрезденъ, не му нанесълъ въ боя и слѣдъ него още пó голѣмо и даже пълно поражение, и като одържалъ побѣдата, не прѣслѣдвалъ Фридриха, а отъ друга страна, че Фридрихъ въпрѣки слабостьта на силитѣ си и всички неблагоприятствувавши нему обстоятелства, атакуванъ изненадано, въ незгодно за него расположение, умѣлъ да издържи боя съ честь, да го прѣкрати óвреме и съ отстжплението си отъ бойното поле, извършено въ най голѣмъ рѣдъ, да тури противника си въ недоумѣние и бездѣйствие, то не може да не се признае, че сражението при Хохкирхенъ или поне края му принася несравнено пó голѣма честь на Фридриха и прусскитѣ войски, отколкото на Дауна. И още пó вече, че вънъ отъ нанесената на прусската армия загуба отъ хора и материална, хохкирхенската побѣда не доставила на австрийцитѣ никакви други згоди и не причинила на прусситѣ никаква друга поврѣда. Положението на двѣтѣ

страни не се измѣнило ни най малко, нравственното надмощие останало на страната на прусситѣ, а Даунъ слѣдъ сражението дѣйствувалъ по́ вече като побѣденъ, отколкото като побѣдитель.

§ 58.

Движението на Фридриха къмъ Герлицъ и Нейссе.

Гения на Фридриха се проявявалъ съ особенна сила и въ още по́ голѣмъ блѣсъкъ слѣдъ несполукитѣ или въ труднитѣ обстоятелства. Тъй и слѣдъ хохкирхенското сражение Фридрихъ не само, че показалъ необикновенна твърдость на цуха, която извънрѣдно повдигнала нравственнитѣ сили въ прусската войска, но и съ още по́ голѣма, отколкото по́ напрѣдъ, рѣшителность и смѣлость рѣшилъ да продължава испълнението плана на дѣйствията си, т. е. съ маневрирание, съ обходъ на дѣсния флангъ на Дауна и съ застрашавание на съобщенията му, да го отдалечи отъ Саксония и да отиде въ горня Силезия за освобождението на Нейссе. Но този пжть испълнението на този планъ било свързано съ много по́ голѣми затруднения, тъй като Даунъ заелъ нова позиция близо до самия лагеръ на прусската армия, между Белгернъ и Иенковицъ, слѣдователно на Фридриха прѣдстояло вече да маневрира прѣдъ очитѣ на австрийската армия. Да нахлуе въ Силезия на сила не било възможно, тъй като прусската армия била твърдѣ слаба въ сравнение съ австрийската и защото позицията на Дауна, твърдѣ силна по мѣстность, била още и грижливо укрѣпена. Но Фридрихъ напълно се надѣвалъ, че отъ една страна нерѣшителностьта и прѣдпазливостьта на Дауна и бавностьта на движенията и дѣйствията на австрийската армия, а отъ друга — способностьта на прусскитѣ войски за маневрирание и извършвание на бързи и смѣли движения и дѣйствия ще му позволятъ да освободи Нейссе и да се върне въ Саксония въ не по́ много отъ 3 седмици, въ продължение на които Дрезденъ, близо до който щела да остане армията на принца Хенриха, можалъ, както той прѣдполагалъ, да се държи съ успѣхъ. Тъй като въ туй време русската армия се готвила вече да се расположи на зимни квартири, а шведитѣ се оттѣглили къмъ Бойценбургъ (гл. по́ долу), то Фридрихъ рѣшилъ да остави въ Померания Мантейфеля само съ 6.000 души, а на генералитѣ Дона и Веделя съ всички останали войски заповѣдалъ да отидатъ въ Саксония въ подкрѣпление на армията на принца Хенриха. Фридрихъ присъединилъ послѣдния къмъ себѣ си съ 8 баталиона и 5 ескадрона, а главното началство надъ всичкитѣ войски, които оставали и трѣбвало да се съберхтъ въ Саксония, възложилъ на генерала Финка. За достигание на прѣдположената отъ него цѣль, Фридрихъ рѣшилъ съ едно скрито движение да испрѣвари австрийцитѣ въ Гёрлицъ и отъ тамъ безъ никакъ да се бави и бързо да потѣгли къмъ Нейссе. За въвеждание на австрийцитѣ въ заблуждение и заедно съ това за облегчение, ускорение и по́ успѣшно извършвание на обходното флангово движение, обозитѣ съ хранитѣ, снарядитѣ и легкораненитѣ били испратени надолу по р. Шпреа къмъ Куммерау, а всички останали обози и тѣжкораненитѣ — прѣзъ Бауценъ и Хойерсверда къмъ Глогау, за да се накаратъ съ това австрийцитѣ да прѣдполагатъ, че прусската армия се готви да отстжпи къмъ тъзи крѣпость. А прѣзъ нощьта на 24 срѣ-

щу 25 октомврий Фридрихъ, като прѣминалъ въ Гёрлицъ и Нейдорфъ прѣзъ малка Шпреа, скрито слѣдвалъ къмъ Уллерсдорфъ въ 2 колони, отъ които по́ близката до неприятеля (дѣсната) състояла отъ всичката пѣхота, а по́ далечната (лѣвата) отъ всичката конница и легкитѣ обози. Легкитѣ обози съставлявали особенна, още по́ отдалечена колона, а 11 баталиона и 20 ескадрона (около 10.000 души) подъ началството на принца Хенриха — арриергардъ. Това прѣвъсходно въ тактическо и въ всѣко друго отношение движение било извършено въ най голѣмъ рѣдъ и съ пъленъ успѣхъ. Австрийцитѣ, въпрѣки голѣмия брой на легкитѣ си войски, научили се за него едва тогава, когато прусската армия се приближавала вече до Гёрлицъ. Но Даунъ, вмѣсто веднага да тръгне за тамъ съ цѣлата си армия, взелъ, по обичая си, полу-мѣрки, като се ограничилъ съ това, че испратилъ само часть отъ войскитѣ слѣдъ прусския арриергардъ — и едва на 26 октомврий вечерьта се расположилъ съ главнитѣ си сили при Ландскроне, близо до Гёрлицъ, гдѣто вече билъ испрѣваренъ отъ прусската армия. Послѣдната, въ очакване да ѝ дойде храна, стояла при Гёрлицъ два дена, въ продължение на които Даунъ не прѣдприелъ нищо и само испратилъ генерала Вида съ 12.000 души въ подкрѣпление на корпуса на Гарша, който обсаждалъ Нейссе, тогазъ когато напълно въ негова власть било съ открита сила или маневриране да въспрѣпятствува на по́ нататъшното движение на Фридриха за горня Силезия. На 30 октомврий прусската армия продължавала движението си къмъ Лаубанъ, при което само арриергарда ѝ билъ непрѣстанно излаганъ на нападението на Лаудона. Въ Лаубанъ Фридрихъ раздѣлилъ армията на 2 части: принца Хенриха съ 21 баталионъ и 45 ескадрона (около 22.000 души) испратилъ къмъ Ландсхутъ съ цѣль да прѣпятствува на Дауна да подкрѣпява Гарша, а самъ, като присъединилъ къмъ себѣ си войскитѣ на Фуке́ отъ Ландсхутъ, съ 29 баталиона и 68 ескадрона (около 28.000 души) слѣдвалъ прѣзъ Лёвенбергъ и Яуеръ къмъ Швейдницъ. Между това Гаршъ, който обсаждалъ Нейссе, се намиралъ вече на 150 крачки отъ прикритипя пжть. Корпуса му (30.000 души) билъ по́ силенъ отъ тѣзи войски съ които лично вървялъ Фридрихъ; при всичко това Гаршъ, като се научилъ за приближението на послѣдния, бързо снелъ обсадата и отстжпилъ прѣзъ Цукмантель въ Моравия. Като отдѣлилъ часть отъ войскитѣ за наблюдение на Гарша, Фридрихъ наскоро слѣдъ това прѣдприелъ обратно движение за Саксония. И тъй, съ смѣлото си и искусно маневриране той успѣлъ да освободи Нейссе. Бързината и рѣшителностьта на дѣйствията му толкова плашила противницитѣ му, че австрийския генералъ Калноки (Kalnoky), който билъ блокиралъ вече крѣпостьта Козель, още по́ отдалечена, отколкото Нейссе, при първото извѣстие за движението на Фридриха въ горня Силезия, побързалъ, както Гаршъ, да снеме блокадата и да отстжпи въ Моравия.

§ 59.

Движението на Дауна къмъ Дрезденъ. — Блокадата на Дрезденъ. — Възвръщанието на Фридриха въ Саксония. — Отстжплението на Дауна и на цвейбрюкенския херцогъ отъ Саксония.

Като не успѣлъ да отрѣже Фридриха отъ горня Силезия, Даунъ оставилъ въ Лаубанъ часть отъ войскитѣ да поддържатъ Лаудона, а самъ съ

главнитѣ сили тръгналъ отъ Гёрлицъ прѣзъ Бауценъ къмъ Пирна, прѣминалъ тукъ прѣзъ Елба и се расположилъ при Локвицъ, имайки прѣдъ видъ — въ отсжтствието на Фридриха да обсади и вземе Дрезденъ, заетъ отъ прусски гарнизонъ подъ началството на генерала Шметтау и прикритъ съ слабия корпусъ на Финка. За сдѣйствие нему, армията на цвейбрюкенския херцогъ се расположила при Фрейбергъ.

Финкъ, който получилъ отъ Фридриха заповѣдь по възможность да избѣгва боя, да не допуща да бжде заобиколенъ и, въ краенъ случай, да отстжпва къмъ войскитѣ на Дона и Веделя, въ самото начало на движението на Дауна къмъ Дрезденъ се расположилъ задъ Плауенската лощина (Plauengrund), а послѣ прѣминалъ подъ Дрезденъ на дѣсния брѣгъ на Елба, показвайки съ това на глѣдъ, че ужъ има намѣрение да отстжпи къмъ Мейссенъ.

Даунъ се надявалъ, слѣдъ неговото оттѣглюване, безпрѣпятственно да обсади Дрезденъ. Но като се научилъ, че Шметтау рѣшилъ да се отбранява до послѣдня крайность и че войскитѣ на Дона, Веделя и на самия Фридриха отиватъ за Саксония, той прѣдпочелъ блокадата на Дрезденъ прѣдъ обсадата му, а между това испратилъ отъ армията на цвейбрюкенския херцогъ корпуса на Хаддика да вземе Торгау и находившитѣ се въ него магазини. Но гарнизона на Торгау, подкрѣпенъ отъ пристигналитѣ при него войски на Веделя, отблъсналъ Хаддика. Наскоро слѣдъ това къмъ Веделя се присъединилъ Дона и войскитѣ имъ, на брой 18.000, като отблъснали повторно Хаддика и го принудили да отстжпи къмъ Гриммъ, расположили се при Ейленбургъ.

Армията на цвейбрюкенския херцогъ, която доближила до Лайпцигъ, блокиранъ още прѣди това отъ корпуситѣ на Клеефелда и княза Лихтенщайна, снела, слѣдъ поражението на Хаддика, блокадата и отстжпила къмъ Хемницъ.

Между това Фридрихъ, като оставилъ една часть отъ войскитѣ при Ландсхутъ, за наблюдение на генерала Калноки, а маркграфа Карла съ друга часть войски — въ Лузация, самъ съ главнитѣ сили бързо слѣдвалъ прѣзъ Лаубанъ и Вейссенбергъ къмъ Дрезденъ, и като пристигналъ тамъ въ 12 дни, съединилъ се съ Финка.

При приближението му, Даунъ снелъ блокадата на Дрезденъ, сриналъ укрѣпленията на Зонненщайнъ и отстжпилъ въ сѣверна Бохемия, гдѣто и расположилъ армията си на зимни квартири, като ималъ отряда на Девилля около Кёнигсгрецъ, а на Гарша въ Моравия. Армията на цвейбрюкенския херцогъ се расположила на зимни квартири въ Франкония, а прусситѣ: принцъ Хенрихъ съ главнитѣ сили — въ Саксония, около Дрезденъ и Лайпцигъ, маркграфа Карлъ съ 15.000 души — въ Силезия, а Фуке́ и Цитенъ — на границитѣ на Бохемия и Моравия; а войскитѣ на Дона и Веделя били обьрнати срѣщу шведитѣ въ Померания.

Съ това се свършили главнитѣ дѣйствия на похода въ 1758 година въ Саксония и Силезия.

§ 60.

Послѣднитѣ дѣйствия на русската армия. — Дѣйствията на шведскитѣ войски.

Слѣдъ цорндорфското сражение Ферморъ не прѣдприемалъ нищо важно и се ограничилъ съ обсадата на незначителната крѣпость Колбергъ, отбранявана отъ 700 души гарнизонъ. Слѣдъ нѣколко седмична обсада, въ

туй време, когато прикрития пжть се намиралъ вече въ властьта на обсаждавшитѣ, послѣднитѣ снели обсадата и отстжпили заедно съ главнитѣ сили на русската армия въ Полша.

Шведскитѣ войски, блокирани въ началото на годината въ околноститѣ на Щралзундъ отъ корпуса на Дона, само тогава можàли да почнатъ военнитѣ дѣйствия, когато Фридрихъ повикалъ този корпусъ при Одеръ противъ русската армия. Въ юний шведския генералъ Хамилтонъ, имайки прѣдъ видъ да се сближи съ русската армия, влѣзълъ, съ не пó вече отъ 8.000 шведски войски, въ Бранденбургия и успѣлъ да заеме значително пространство отъ страната и да дойде до Фербеллинъ. Но лошото устройство на корпуса му, недостатъка на магазини, храна, снаряди и проч. и неоснователнитѣ заповѣди на шведския сенатъ, който управлявалъ военнитѣ дѣйствия отъ Стокхолмъ, били причина за крайната бавность на движенията, за несвързанностьта, неважностьта и за несполуката на всичкитѣ дѣйствия и прѣдприятия на Хамилтона. Като се боялъ обаче за Берлинъ, Фридрихъ испратилъ Веделя съ 6.000 души въ Бранденбургия, и Ведель скоро принудилъ Хамилтона да отстжпи задъ р. Укеръ. Когато Дона и Ведель били повикани въ Саксония, противъ шведитѣ останалъ съ 6.000 души Мантейфелъ, който, при всичката слабость на силитѣ си, принудилъ шведитѣ да отстжпятъ къмъ Анкламъ. Най послѣ, слѣдъ възвръщанието войскитѣ на Дона въ Померания, Латинхаузенъ, който замѣстилъ Хамилтона, съвсѣмъ отстжпилъ къмъ Щралзундъ и заелъ на островъ Рюгенъ зимни квартири.

§ 61.

Дѣйствията въ Вестфалия и на долний Рейнъ.

Движението на брауншвейгския херцогъ на лѣвата страна на долний Рейнъ. — Боя при Клостеркампъ. — Сражението при Крефелдтъ (на 23 юний).

На долний Рейнъ, прѣзъ априлий и май, и двѣтѣ страни се готвили за подновявание на военнитѣ дѣйствия, като заемали между това слѣдующето расположение: армията на Клермонъ-Кондѐ (около 60.000 души) на лѣвата страна на долний Рейнъ, въ херцогството Клеве и Юлихъ, въ австрийския Хелдернъ и въ келнското курфюрство; армията на Субиза (около 25.000 души) — задъ рѣката Ланъ, а съюзната ханноверска армия (която имала около 30.000 души въ полето и около 20.000 по гарнизонитѣ) — между Кёсфелдъ, Мюнстеръ и р. Липпе.

Прикритието на Вестфалия и Хессенъ-Кассель, което пó-вече съотвѣтствувало на силата и назначението на съюзната армия, заедно съ това било и пò важно. Но тъй като версайлския кабинетъ прѣдполагалъ като усили армията на Субиза, да я испрати въ Бохемия, то Фридрихъ и склонилъ брауншвейгския херцогъ да прѣнесе военнитѣ дѣйствия на лѣвата страна на Рейнъ. Вслѣдствие на това, брауншвейгския херцогъ рѣшилъ да прѣмине прѣзъ долний Рейнъ на края на лѣвото крило на армията на Клермонъ-Кондѐ и да тика послѣдния нагорѣ по лѣвия брѣгъ на Рейнъ. Този планъ билъ много смѣлъ и даже рискованъ, тъй като армията на Субиза, ако би тръгнала надолу по дѣсната страна на Рейнъ, можала да заеме Хессенъ — Кассель и Вестфалия, да завладѣе въ тѣхъ магазинитѣ на ханноверската армия и да ѝ отрѣже отстжплението. Но по лошото устройство на французската армия, растѣгнатото ѝ рас-

положение, неспособностьта, нерѣшителностьта и даже боязливостьта на Клермонъ-Конде́, този планъ обѣщавалъ да има важенъ успѣхъ.

Въ края на май брауншвейгския херцогъ събралъ армията си и, като оставилъ генерала Изенбурга съ 5.000 души хессенска милиция да наблюдава армията на Субиза, самъ съ 25.000 души скрито тръгналъ отъ Дюлменъ къмъ Рейнъ, прѣзъ нощьта на 1 срѣщу 2 юний прѣминалъ прѣзъ него въ Еммерихъ, принудилъ войскитѣ отъ лѣвия флангъ на французската армия да отстжпятъ отъ Клеве и да отидатъ къмъ Сонсбекъ. Клермонъ-Конде́, като съсрѣдоточилъ армията си, заелъ силна по мѣстность позиция между Клостеркампъ и Миллингенъ, близо до Рейнбергъ, съ тила къмъ Рейнъ. Съюзнитѣ войски съ една часть го атакували отъ фронта, а съ друга заобиколили лѣвия му флангъ. Слѣдъ единъ доста упоритъ бой при Клостеркампъ (на 12 юний, при което съюзната пѣхота за *пръвъ пжть* била построена, за настжпление, въ *баталионни колони*, главитѣ на които се намирали на една линия), Клермонъ-Конде́, като се боялъ да бжде отхвърленъ къмъ Рейнъ и отрѣзанъ отъ Франция и Субиза, прѣзъ нощьта отстжпилъ въ безрѣдица прѣзъ Мёрсъ и Крефелдтъ къмъ Нуйсъ, но по настояванието на генералитѣ си върналъ се при Крефелдъ и тукъ се расположилъ задъ укрѣпени линии, като прикрилъ двата си фланга съ гори и згодна за отбрана мѣстность.

Брауншвейгския херцогъ веднага тръгналъ къмъ Крефелдтъ и за атакувание на французитѣ раздѣлилъ армията си на 3 части: до като генералъ Спорkенъ съ едната часть задържалъ дѣсното крило на французитѣ, самъ той съ другата заобиколилъ и отблъсналъ лѣвото имъ крило и се съединилъ съ генерала Оберга, който съ третята часть атакувалъ между това укрѣпенитѣ линии отъ фронта и нахлулъ прѣзъ тѣхъ въ центра (на 23 юний). Клермонъ-Конде, като загубилъ въ сражението до 7.000 души и за да избѣгне пълно поражение, отстжпилъ къмъ Кёлнъ. А брауншвегския херцогъ блокиралъ Везель, заелъ значително пространство отъ страната между долний Рейнъ и долний Маасъ, взелъ слѣдъ кратковременна обсада Дюсселдорфъ, и, като направилъ мостъ въ Реесъ, подъ Везель, за да обезпечи съобщенията съ Вестфалия, расположилъ армията си на квартири около Юлихъ, въ очакване пристиганието на единъ 12-хиляденъ английски спомагателенъ корпусъ.

По този начинъ французската армия въ тѣчение на нѣколко мѣсеца се намалила на половина и се лишила отъ всичкитѣ направени отъ нея завоювания.

§ 62.

Отбранителнитѣ дѣйствия на брауншвейгския херцогъ. — Настжпателнитѣ дѣйствия на Контада.

Успѣхитѣ на съюзницитѣ на лѣвата страна на долний Рейнъ, особено побѣдата при Крефелдтъ, накарали версайлския кабинетъ да вземе по́ рѣшителни мѣрки. Армията на Клермонъ-Конде́ била усилена до 80.000 души и главното началство надъ нея повѣрено на маркиза Контада, единъ отъ най-добритѣ тогавашни френцузски генерали, който се образовалъ подъ знамената на маршала графа саксонски. Армията на Субиза (25.000 души), която найнапрѣдъ била опрѣдѣлена да отиде въ Бохемия, била оставена на Рейнъ, за да поддържа Контада, който

трѣбвало незабавно да почне настжпателни дѣйствия. Контадъ обаче приелъ системата на Дауновитѣ дѣйствия (която, за удивление, обръщала връху себѣ си въ това време вниманието на цѣла Европа) и рѣшилъ по възможность да избѣгва боя, като се располага въ най-силни позиции. Като ималъ три пжти по́ вече войски, отколкото брауншвейгския херцогъ, той се боялъ обаче, да не би последния да завладѣе Юлихъ, и, за да го принуди да отстжпи къмъ Маасъ, тръгналъ отъ Кёлнъ къмъ Бедбургъ на р. Ерфтъ. Брауншвейгския херцогъ се държалъ извѣстно време задъ тъзи рѣка, но като истощилъ околната страна и като се нуждаялъ отъ храна, най-послѣ билъ принуденъ да отстжпи къмъ Рёрмондъ на р. Маасъ.

Между това на дѣсната страна на долний Рейнъ Субизъ истикалъ въ началото на юний 5-хилядния корпусъ на Изенбурга къмъ Кассель. При Зангерсхаузенъ този корпусъ билъ настигнатъ, атакуванъ и разбитъ отъ корпуса на Бролио и наскоро французитѣ заели Хессенъ-Кассель и взели да застрашаватъ Ханноверъ.

Влѣдствие на това, Контадъ измѣнилъ начина на дѣйствията си, рѣшилъ да дѣйствува настжпателно и, като ималъ прѣдъ видъ да истика брауншвейгския херцогъ къмъ Маасъ и да го отрѣже отъ Рейнъ, тръгналъ съ главнитѣ си сили, въ обходъ на лѣвия му флангъ, къмъ Дюлменъ на р. Нирсъ (Niers), като испратилъ сжщевременно Шеве́ра съ 10.000 души отъ Келнъ надолу по дѣсния брѣгъ на Рейнъ къмъ Реесъ, за да завладѣе единственния мостъ на брауншвейгския херцогъ на долний Рейнъ. И двѣтѣ тѣзи прѣдприятия били безуспѣшни. Генералъ Имгофъ, който прикривалъ съ 3.000 души моста въ Реесъ, отблъсналъ Шеве́ра и го принудилъ да отстжпи. А брауншвейгския херцогъ рѣшилъ да се върне на дѣсната страна на Рейнъ, подбужданъ за това и отъ прѣдприятието на Шеве́ра, макаръ и неуспѣшно, и отъ движението на Контада къмъ Дюлменъ, и отъ поражението на Изенбурга, и отъ успѣхитѣ на Субиза, най-послѣ отъ слабостьта на силитѣ си и отъ недостатъка на храна. Съ едно бързо движение къмъ Дюлменъ, като испрѣварилъ Контада на р. Нирсъ, той слѣдвалъ прѣзъ Ксантенъ къмъ Еммерихъ, прѣминалъ близо до него (на 9 и 10 августъ) прѣзъ Рейнъ и въ Кёсфелдъ се съединилъ съ английския спомагателенъ корпусъ. Контадъ прѣминалъ тъй сжщо прѣзъ Рейнъ въ Дюсселдорфъ и, съ намѣрение да се съедини съ Субиза, канилъ го да отиде къмъ Липщадтъ, а самъ се расположилъ около Реклингсхаузенъ. Ако двѣтѣ французски армии бѣхж се съединили, то похода би можалъ да вземе твърдѣ незгоденъ обратъ за съюзницитѣ; но съперничеството и несъгласието между Контада и Субиза спасили съюзницитѣ. Субизъ, като искалъ да дѣйствува отдѣлно и като нѣмалъ намѣрение да се съединява съ Контада, взелъ Кассель, тръгналъ бързо къмъ Нордхаймъ и почналъ да опустошава страната до самия Ханноверъ. Брауншвейгския херцогъ испратилъ противъ него генерала Оберга, който, като се съединилъ въ Варбургъ съ Изенбурга, заелъ позиция при Зангерсхаузенъ. Субизъ, подкрѣпенъ съ 20.000 души отъ армията на Контада, тръгналъ къмъ Зангерсхаузенъ съ цѣль да атакува Оберга. При приближението му, Обергъ почналъ да отстжпва, а Субизъ го прѣслѣдвалъ, настигналъ и атакувалъ при Лютенбергъ и слѣдъ упоритъ бой го принудилъ въ безрѣдица да отстжпи къмъ Минденъ. Тогава брауншвейгския херцогъ, като се боялъ отъ съединението

на двѣтѣ французски армии, присъединилъ къмъ себѣ си Оберга и се расположилъ при Сёстъ (Soest), а Изенбурга оставилъ близо до Геттингенъ. Контадъ, въпрѣки прѣвъсходството на силитѣ си, намѣрилъ за много трудно, ако не невъзможно, да се съедини съ Субиза, а между това късното време на годината го карало да мисли за расположението на армията на зимни квартири. Като искалъ да заеме такива на дѣсната страна на Рейнъ, но като нѣмалъ на нея, освѣнъ Везель, нито една крѣпость, той испратилъ Армантиера съ единъ корпусъ войски да завладѣе Мюнстеръ. Това прѣдприятие обаче нѣмало успѣхъ и Контадъ, като прѣминалъ наскоро въ Везель на лѣвия брѣгъ на Рейнъ, расположилъ армията си на зимни квартири между Маасъ и Рейнъ. Субизъ отстжпилъ къмъ Ханау, а брауншвейгския херцогъ къмъ Мюнстеръ, и заели квартири: първия — покрай Рейнъ и Майнъ, а послѣдния — около Мюнстеръ и въ мюнстерското, оснабрюгското и падернборнското епископства

Тъй щото втората половина отъ похода въ 1758 година въ Вестфалия и на долний Рейнъ била згодна за съюзницитѣ пó вече въ нравственно отношение, отколкото въ материално. Брауншвейгския херцогъ не можалъ да се задържи задъ Рейнъ, но прикрилъ Ханноверъ, задържалъ се въ Вестфалия, въспрѣпятствувалъ на французитѣ да испратятъ Субиза въ Бохемия, съ една дума — направилъ пó вече, отколкото можало да се очаква отъ малобройната му армия, която имала насрѣща си три пжти пó голѣмитѣ сили на французитѣ.

§ 63.

Общъ изводъ за похода въ 1758 година.

Фридрихъ дѣйствувалъ въ този походъ на сжщитѣ основания и по сжщия начинъ, както и въ похода въ 1757 година. Той почналъ похода съ едно голѣмо настжпателно прѣдприятие, и когато то нѣмало успѣхъ, прѣминалъ къмъ отбрана, като отблъсвалъ неприятелскитѣ армии, които дѣйствували противъ него отъ три главни страни: Силезия, Саксония и Одеръ. Като дѣйствувалъ въ пространството между Одеръ, Исполинскитѣ и Руднитѣ планини и Елба, единъ видъ вжтрѣ въ кржгъ, той постоянно се обрѣщалъ съ главнитѣ си сили въ тъзи страна, отъ която го застрашавала най-близка и найголѣма опасность, и или съ рѣшителни дѣйствия и бой, или съ маневриране, трудилъ се да отблъсне, истика или отдалечи неприятеля, а на другитѣ пунктове прѣдоставялъ на генералитѣ си съ часть отъ силитѣ да дѣйствуватъ отбранително и, като избѣгватъ боя, да задържатъ по възможность неприятеля. И въ този походъ дѣйствията на Фридриха се отличаватъ съ искуство, смѣлость и рѣшителность въ съображенията и испълнението, съ бързина въ движенията и съ извънрѣдна дѣятелность отъ страна на самия Фридриха; а въ дѣйствията на противницитѣ му се забѣлѣзва сжщата бавность, нерѣшителность, недостатъкъ на единство, свързка и опрѣдѣлена цѣль, както и въ похода въ 1757 година, при всичко, че нѣкои планове на австрийцитѣ били доста искусно съобразени.

Като сравнимъ двата похода въ 1757 и 1758 година, може да забѣлѣжимъ, че послѣдния прѣдставлява пó малко прѣвратности въ щастието, отколкото първия, но за това въ него

се вижда по́ голѣмо искуство, по́ бързи и сполучливи движения и прѣдприятия и по́ добъръ изборъ на позиции. Въ първия Фридрихъ можалъ да постига цѣлитѣ си съ сила, а въ послѣдния — съ искуство и маневриране. Силитѣ на съюзницитѣ въ похода въ 1758 година възлизали до 220.000, а силитѣ на Фридриха до 150.000 войски, като се включатъ въ послѣднето число и гарнизонитѣ; а въ дѣйствителность прусската армия имала въ полето подъ оржжие не по́вече отъ 130.000 войски, т. е. около $^{2}/_{3}$ отъ всичкитѣ сили на съюза, надмощието въ полза на който възлизало до 90.000 души. Въ 1757 година силитѣ отъ двѣтѣ страни били по́ съразмѣрни и тъзи съразмѣрность била по́ згодна за Фридриха; но за това пъкъ слѣдъ похода въ 1758 година у Фридриха останали по́ вече войски, отколкото слѣдъ похода въ 1757 год. Австрийцитѣ, като главни виновници на войната, и прѣзъ тъзи година извадили твърдѣ малко войски. Въ 1757 год. и отъ двѣтѣ страни дѣйствували армии и войски, значително усъвършенствувани, въ прѣдшествувавшето мирно време, по устройството и образованието си, и прѣдводителствувани отъ прѣдприемчиви полководци и генерали (Броунъ, Д'Естре́, лотарингския принцъ, Шверинъ, Винтерфелдъ, безъ да говоримъ вече за самия Фридрихъ), и за това този походъ въобще билъ рѣшенъ прѣимуществено съ бой. Напротивъ въ 1758 година, съ голѣмото измѣнение на тѣзи обстоятелства, измѣнилъ се и характера на похода, който въобще билъ рѣшенъ прѣимуществено съ маневриране. Отъ самото начало и двѣтѣ страни грижливо избѣгвали боя въ Моравия и подъ Олмюцъ. Отъ страна на Дауна това било важна погрѣшка, тъй като прѣвъсходството му въ силитѣ и раздроблението на прусската армия гарантирали успѣха. А отъ страна на Фридриха не по́ малка погрѣшка било това, че той прикривалъ обсадата на Олмюцъ съ отбранителни, а не съ настжпателни дѣйствия, при всичко, че, като зналъ прѣдпазливия и нерѣшителенъ характеръ на Дауна и постоянното му отклонение отъ боя, можалъ да бжде почти увѣренъ, че съ настжпателни противъ него дѣйствия, ще го принуди да отстжпи или поне ще го задържи далечъ отъ Олмюцъ. Безпрѣпятственното движение на Фридриха въ Бохемия съ многото тяжести може да се обясни само съ това, че Даунъ не се считалъ длъженъ да разбий прусската армия и намиралъ за достатъчно да и́ затрудни движението, безъ самъ да се излага на опасность. Дѣйствията на пруситѣ въ началото на похода, отъ времето на движението за Моравия и до възврьщанието отъ Бохемия въ Силезия, състояли, съ исключение на обсадата на Олмюцъ и малката война, може да се каже — почти единственно отъ прикритие и прѣкарвание на голѣми транспорти отъ Силезия въ Моравия, отъ Моравия въ Бохемия и най послѣ отъ Бохемия обратно въ Силезия. Слѣдъ съвършенното прѣкарвание на всичкитѣ обози и обсадния паркъ на прусската армия въ Силезия, на Фридриха прѣдстоялъ въпроса: да отиде-ли противъ Фермора или да остане срѣщу Дауна? — Въ първия случай той излагалъ на опасность Саксония и Силезия, въ втория источна Пруссия; но побѣдата на едната отъ тѣзи двѣ страни можала да поправи работитѣ и на другата. Той твърдѣ основателно прѣдпочелъ да отиде противъ Фермора, тъй като побѣдата надъ русската армия, много по̀ вече отдалечена отъ Руссия, отколкото австрийската отъ Австрия, можала да има и много по̀ важни резултати. Русската армия слѣдъ поражението си трѣбвало да

отстжпи задъ Висла, а за австрийската било достатъчно да се оттѣгли на нѣколко прѣхода. Но Фридрихъ билъ подбужданъ да отиде противъ Фермора още по́вече отъ това, че нему се струвало за по̀ лесно да одържи побѣда надъ русската армия, отколкото надъ австрийската. Послѣднята била много по̀ силна отъ прусската, толкозъ по́вече, че всѣкога се укривала въ прѣвъсходно-избрани силни позиции. Прѣдпазливия Даунъ не било тъй лесно да се принуди да влѣзе въ бой: въ усилията си за това Фридрихъ би загубилъ много време, а между туй Ферморъ можалъ да одържи твърдѣ важни успѣхи. Най послѣ Фридрихъ много уважавалъ и Дауна лично, и австрийскитѣ войски, които цѣнилъ високо; а русскитѣ войски, напротивъ, уважавалъ малко, вслѣдствие на лъжовни за тѣхъ понятия (въ които слѣдъ Цорндорфъ се разубѣдилъ).

Дѣйствията на прица Хенриха противъ армията на цвейбрюкенския херцогъ отъ май до септемврий сж забѣлѣжителни по сполучливото употрѣбление на растѣгнатото и раздробено расположение на войскитѣ (извѣстно въ послѣдствие подъ названието *кордонна система*, гл. по́ долу) и по частнитѣ дѣйствия на отрядитѣ (или *война на постоветѣ*). Принцъ Хенрихъ не само, че растѣгналъ армията си отъ Хофъ до Фрейбергъ, но и испращалъ още войскитѣ си, за партизански дѣйствия, до Бамбергъ и по́ нататъкъ. Той дѣйствувалъ по този начинъ не безъ причини и цѣль. Той билъ твърдо увѣренъ, че противника му или нищо нѣма да прѣдприеме, или пъкъ ще дѣйствува много бавно и нерѣшително. Съ растѣгнатото си и раздробено расположение той ималъ прѣдъ видъ да заеме най голѣмо пространство отъ страната въ Саксония и по́ добрѣ да прикрива послѣднята и освѣнъ това надявалъ се на тактическото прѣвъсходство на прусскитѣ войски. Той не се излъгалъ въ смѣткитѣ си, удържалъ въ продължение на нѣколко мѣсеца двойно по̀ силния противникъ и дѣйствувалъ съобразно съ обстоятелствата и дѣйствията на противника си, слѣдователно — искусно. Но ако срѣщу него се намираше нѣкой искусенъ, дѣятеленъ и рѣшителенъ полководецъ, то нѣма съмнѣние, че принцъ Хенрихъ би се располагалъ и би дѣйствувалъ съвсѣмъ иначе

ГЛАВА VI.

Седмогодишната война (1756—1763 г.)

(продължение).

I.

Първитѣ 4 похода отъ Седмогодишната война (1756—1759 г.)

(край).

---

§ 64.

4-ия походъ въ 1759 година.

Силитѣ, разположението имъ и плановетѣ на дѣйствията отъ двѣтѣ страни.

Въ края на 1758 година относителното положение на воювавшитѣ държави на сушата на Европа било въобще сжщото, каквото и въ началото на войната, но на моретата войната отъ самото начало взела рѣшителенъ обратъ въ полза на Англия. Отъкогато Питтъ станалъ пръвъ министръ, щастието постоянно благоприятствувало на английската флота. Въ сѣверна Америка войната най напрѣдъ била само продължение на пó напрѣшнитѣ, отдавнашни несъгласия; но наскоро Франция се лишила отъ цѣла Канада и отъ най важнитѣ си владѣния както въ Америка, тъй въ Африка и Индия; търговията на Франция дошла въ пъленъ упадъкъ, а държавнитѣ ѝ финансии — въ крайно растройство. Толкова врѣдния за Франция обратъ на морската война послужилъ само за пó голѣмо и пó голѣмо затвърдяване на съюза на тъзи държава съ Австрия. Версайлския кабинетъ се надявалъ съ завоюванието на Ханноверъ да се възнагради за загубата на колониитѣ си. Въ края на 1758 година Людовикъ XV сключилъ новъ съюзъ съ Мария-Терезия, по силата на който се задлъжилъ да извади 100.000 войски въ Германия, да съдѣйствува за възврыщанието на цѣла Силезия съ графството Глацъ на Мария-Терезия, да плаща пó напрѣшнитѣ субсидии и да издържа на смѣтка само на Франция шведскитѣ и саксонскитѣ войски, които до тогава се издържали на обща смѣтка на Франция и Австрия.

Австрия, насърдчена отъ послѣдния походъ, готвила се да дѣйствува пó рѣшително. Руссия, вслѣдствие заявленията на Франция и Австрия, обѣщала да усили армията си. Швеция и Германия се готвили сжщо за пó голѣма дѣятелность. Такава една посока на европейската политика можала би да бжде гибелна за Фридриха и Пруссия, ако опасностьта не би се намалявала значително отъ крайното истощение на финансиитѣ

не само на Франция, но и на Австрия, Руссия и Швеция. Пруссия, макаръ да била сжщо истощена отъ три-годишната война, поддържала обаче финансиитѣ си до нѣкждѣ съ помощьта на субсидиитѣ на Англия, и до нѣкждѣ съ пуснатата въ обрьщение монета отъ пó долне, срѣщу цѣнностьта, качество. Прусскитѣ войски получавали заплатата си пó рѣдовно, отколкото другитѣ, и за това пó лесно и пó скоро отъ тѣхъ се попълвали съ вербувание.

Силитѣ, събрани въ началото на 1759 година отъ съюзницитѣ, възлизали до 352.000 души, и съ пó вече отъ една третя надминували силитѣ, съ които можалъ да располага Фридрихъ и които съставлявали около 222.000 души (въ туй число 152.000 прусски и 70.000 съюзни войски). Численното отношение на силитѣ отъ двѣтѣ страни въ тъзи година било обаче пó малко незгодно за Фридриха, отколкото въ прѣдшествувавшата. Но въ прусската армия почти съвсѣмъ вече нѣмало или пъкъ останали твърдѣ малко отъ онѣзи прѣвъсходни войски, съ които Фридрихъ почналъ войната, и въ 1759 година прусската армия била почти цѣла съставена отъ войски, набрани въ Пруссия или вербувани въ чуздестраннитѣ земи — отъ 1756 година. Тъй и прѣзъ зимата въ 1758—59 г. тя била попълнена съ 10.000 вербувани чуздестранци. А Австрия, напротивъ, като почнала войната съ една армия слаба и съ доста лошъ съставъ, въ 1759 година именно и извадила най добритѣ си войски.

За да увеличи срѣдствата си за водението на войната, Фридрихъ събралъ отъ неприятелскитѣ земи извънмѣрни контрибуции въ пари, хора, коне, запаси и проч.

Силитѣ на двѣтѣ страни били расположени по слѣдующия начинъ:

Даунъ съ 40—42.000 души при Гитчинъ въ Бохемия, като ималъ до 90.000 души въ отдѣлни корпуси въ Моравия и Бохемия, на границитѣ на Силезия и Саксония.

Срѣщу тѣхъ главнитѣ сили на прусската армия (около 48.000 души) въ долня и корпуса на Фукé (около 15.000 души) въ горня Силезия.

Армията на германскитѣ окржзи и въ състава ѝ около 15.000 австрийски войски — въ Франкония, като имали единъ отдѣленъ корпусъ на р. Верра срѣщу Хессенъ-Кассель (всичко около 45.000 души).

Срѣщу тѣхъ въ Саксония — армията на принца Хенриха (около 37.000 души).

Французскитѣ армии: на Контада — на лѣвата страна на Рейнъ около Везель, а на Субиза — на Майнъ (всичко около 100.000 души).

Срѣщу тѣхъ — съюзната армия на брауншвейгския херцогъ, главнитѣ сили на която били расположени около Мюнстеръ, а единъ отдѣленъ корпусъ на Изенбурга близо до Геттингенъ (всичко около 70.000 души).

Русската армия (около 60.000 души) се намирала въ Полша.

Въ Померания имало около 15.000 шведски войски и срѣщу тѣхъ прусския корпусъ на Дона (около 22.000 души).

Вънъ отъ това Фридрихъ ималъ до 30.000 войски по гарнизонитѣ въ разни пунктове.

Колкото се касае до плана на дѣйствията отъ двѣтѣ страни въ тъзи година, то, по причина на близкото до Одеръ и Пруссия расположение на русската армия, Фридрихъ можалъ да дѣйствува свободно само на пространството между Франкфуртъ на Одеръ и Фрейбергъ въ Саксония, и за това, като не се осмѣлявалъ вече, както пó напрѣдъ, на никакво настжпателно прѣдприятие, ималъ намѣрение да дѣйствува отбранително на пó напрѣшнитѣ основания. Про-

тивницитѣ му отъ своя страна рѣшили, щото русската армия първа да почне дѣйствията на Одеръ и да отвлѣче тамъ часть отъ силитѣ на Фридриха. До това време Даунъ трѣбвало да се ограничава съ отбрана, а при отдалечаването на Фридриха къмъ Одеръ — да почне сѫщо настѫпателни дѣйствия съобразно съ обстоятелствата, обаче тъй, че да се съедини съ русската армия. Шведскитѣ войски и армията на германскитѣ окрѫзи трѣбвало да съдѣйствуватъ на русската и австрийската армии, а французитѣ — да дѣйствуватъ настѫпателно отъ една страна противъ Вестфалия и Ханноверъ, а отъ друга противъ Саксония. Едно отъ най важнитѣ, по послѣдствията си, обстоятелства при съставянието отъ съюзницитѣ плана на дѣистията била заповѣдьта, дадена отъ петербургския кабинетъ на генерала-аншефа графа Салтикова (назначенъ, вмѣсто Фермора, гланокомандующъ на русската армия въ Полша) да съгласува дѣйствията си съ дѣйствията на австрийцитѣ и да има една обща съ тѣхъ цѣль. Тъзи заповѣдь турила русситѣ въ зависимость отъ австрийцитѣ и станала причина за несъгласия между Салтикова и Дауна.

§ 65.

Първоначалнитѣ дѣйствия въ Вестфалия, Франкония и Бохемия. — Боя при Бергенъ.

До започванието дѣйствията на Одеръ и въ Силезия отъ русската и австрийската армии, и двѣтѣ страни се трудили да си врѣдятъ една на друга съ частни прѣдприятия, цѣльта на които състояла пó вечето въ унищожението на неприятелскитѣ магазини, събирание на контрибуции отъ неприятелската страна и завладяването на такива пунктове, които би можали да бѫдѫтъ полезни за прѣдположенитѣ пó нататъшни дѣйствия. Тъй прѣзъ януарий Субизъ, чрѣзъ хитрость заелъ свободния градъ Франкфуртъ и прѣнесълъ тамъ главната квартира на армията си. Въ февруарий и мартъ войскитѣ, испратени отъ принца Хенриха, завладяли Ерфуртъ, Ейзенахъ, Фулда, Заалфелдъ и Хофъ, и, като имъ взели контрибуция, върнали се въ Саксония. Въ края на мартъ брауншвейгския херцогъ, като знаялъ, че Контадъ се намиралъ още въ Парижъ, и като прѣдполагалъ, че до пристиганието му главната френцузска армия не ще прѣдприеме нищо важно, рѣшилъ да испрати часть отъ войскитѣ си къмъ Франкфуртъ на Майнъ, да завладѣе този градъ и да принуди Бролио (който замѣстилъ Субиза) да отстѫпи задъ Майнъ и даже задъ Рейнъ. За пó вѣренъ успѣхъ на това прѣдприятие, принцъ Хенрихъ извършилъ едно частно прѣдприятие противъ Бохемия. Часть отъ войскитѣ му, като влѣзла отъ Саксония прѣзъ Петерсвалде и Себастиансбергъ въ Бохемия, тръгнала къмъ р. Егеръ и, като унищожила австрийскитѣ магазини, върнала се въ Саксония. А между това брауншвейгския херцогъ, като оставилъ часть отъ войскитѣ си (25.000) срѣщу армията на Контада, съ останалитѣ (35.000) тръгналъ къмъ Кассель и се съединилъ съ дошлия тамъ отъ Гёттингенъ Изенбургъ. Но вмѣсто веднага и бързо да тръгне къмъ Франкфуртъ, той 10 дни стоялъ въ Фулда, за да се затвърди и да обезпечи съобщенията си съ Кассель и Вестфалия, и съ това далъ време на Бролио да съсрѣдоточи войскитѣ си въ силна позиция при Бергенъ (на с. отъ Франкфуртъ и Майнъ) и да се приготви за бой. На 13 априлий брауншвейгския херцогъ атакувалъ почти непристѫпната позиция на Бролио, но билъ от-

блъснатъ съ загуба и отстжпилъ къмъ Фрицларъ, гдѣто се и расположилъ на квартири. Армията на Бролио се расположила сжщо на квартири задъ рѣката Ланъ (Lahn). А въ края на априлий принцъ Хенрихъ, като получилъ отъ Фридриха заповѣдь да истика армията на окржзитѣ отъ Саксония, събралъ войскитѣ си въ Цвиккау и тръгналъ срѣщу центра на квартирното ѝ расположение въ Франкония. Цвейбрюкенския херцогъ отстжпилъ най напрѣдъ къмъ Бамбергъ, а послѣ къмъ Нюрнбергъ, а принцъ Хенрихъ, като събралъ отъ страната богати контрибуции, въ края на май се върналъ въ Цвиккау, тъй като австрийцитѣ въ негово отсжтствие испратили въ Саксония генерала Брентано съ една часть войски, и легкитѣ австрийски войски дошли вече, въ тила на принца Хенриха, до Шлейцъ и Алтенбургъ. Като се върналъ въ Саксония, принцъ Хенрихъ испратилъ Гулзена съ 9.000 души въ Померания, да усили корпуса на Дона, а Финка съ 4.000 души къмъ Дрезденъ, да наблюдава австрийцитѣ отъ къмъ Лузация. Армията на окржзитѣ се расположила на р. Редницъ, между Бамбергъ и Нюрнбергъ, а Хаддикъ съ австврийскитѣ войски се отдѣлилъ отъ нея, за да се присъедини къмъ Дауна въ Бохемия.

§ 66.

Дѣйствията въ Силезия.

Движението на Дауна отъ Бохемия за Силезия къмъ Маркъ-Лисса, а на Фридриха отъ Ландсхутъ къмъ Шмотзейфенъ.

Съгласно общия планъ на съюзницитѣ, главната австрийска армия, въ очакване да почне дѣйствията русската армия, ограничила се съ частни прѣдприятия и водение на малка война. Прусската армия, расположена между Ландсхутъ и Лёбау въ Силезия, испращала отдѣлни отряди да унищожаватъ австрийскитѣ магазини въ Бохемия и особенно русскитѣ въ Познанъ и други пунктове на Полша, а австрийцитѣ, расположени между Шурцъ и Яромиржъ въ Бохемия, дѣйствували на съобщенията на принца Хенриха съ Фридриха.

Още съ първото движение на русската армия къмъ Одеръ, Даунъ получилъ заповѣдь да отиде къмъ р. Квейса. Като прикрилъ армията си отъ къмъ Силезия и Саксония съ отряди, той тръгналъ на 28 юний отъ Елба и отишълъ (прѣзъ Гитчинъ, Турнау, Рейхенбергъ и Фридландъ) въ Лузация, гдѣто заелъ (на 6 юлий) лагеръ при Герлахсхаимъ, близо до Марклисса (или Маркъ-Лисса), и очаквалъ пó нататъшнитѣ дѣйствия на русската армия.

Фридрихъ отъ своя страна, като оставилъ въ Ландсхутъ корпуса на Фукé, съ главнитѣ сили тръгналъ (на 10 юлий) къмъ Шмотзейфенъ (или Дюрингъ-Форверкъ), гдѣто и заелъ позиция, силна въ тактическо отношение и згодна по това, че много добрѣ можала да прикрива долня Силезия отъ неприятеля, който би настжпилъ отъ къмъ горня Лузация или отъ къмъ Бохемия, и че войскитѣ, които я заемали, можали съ еднаква леснина да пристигатъ на помощь на всѣки застрашаванъ отъ неприятеля пунктъ.

Въ сжщото време (10 юлий) австрийскитѣ корпуси на Лаудона и Хаддика (който дошълъ отъ Франкония) се расположили: първия въ Лаубанъ, а послѣдния при Аусситъ на Елба.

§ 67.

Дѣйствията на Варта и Одеръ.

Движението на Салтикова отъ Познанъ къмъ Варта. — Дѣйствията му и тѣзи на Дона на Варта. — Боя при Кай или Цюлихау.

Въ края на априлий русската армия (62.000 души), още подъ началството на Фермора, прѣминала прѣзъ Висла и тръгнала къмъ Познанъ. Генералъ Дона, който въ началото на годината, въсползванъ отъ отдечението ѝ, истикалъ шведскитѣ войски къмъ Щралзундъ, взелъ пеенамюндскитѣ укрѣпления и оставилъ срѣщу шведитѣ Клейста съ 5.000 войски, въ срѣдата на май се приближилъ до Одеръ, а на 1 (12) юлий се расположилъ при Ландсбергъ. Тъй като русската армия вървяла, за пó удобно хрáнение, въ нѣколко колони, то Фридрихъ и заповѣдалъ на генерала Дона да се труди да атакува послѣднитѣ въ време на похода и да ги разбий по части. Макаръ до пристиганието на Гулзена съ 9.000 души отъ Саксония (гл. пó горѣ), Дона да ималъ не пó вече отъ 17.000 души, при всичко това, по причина на раздроблението на русската армия, той би можалъ съ успѣхъ да испълни заповѣдьта на Фридриха, ако би дѣйствувалъ пó бързо и пó рѣшително и бѣ направилъ пó добри распорѣжданиия. Най напрѣдъ той чакалъ присъединението на Гулзена, съ намѣрение тогава да атакува и разбий прѣдния русски корпусъ на генералапоручика княза Голицина, който се намиралъ въ Познанъ. Но благоприятното за това време изминало: русската армия се съсрѣдоточила при Познанъ, и тогава Дона рѣшилъ поне да отрѣже 10.000 русски войски, които се намирали още въ Филене, по пътя за Познанъ. Той прѣминалъ прѣзъ Варта въ Оборникъ, но пакъ закъснялъ и, като не успѣлъ да постигне цѣльта си, расположилъ се въ Обиезегрже. Слѣдъ това и Салтиковъ, и Дона почнали да маневриратъ, първия — съ цѣль да отрѣже послѣдния отъ Силезия и Фридриха, а Дона — съ цѣль да му въспрѣпятствува въ това. Тъй щото Дона (силитѣ на когото, слѣдъ пристиганието на Гулзена и нѣкои други подкрѣпления, възлѣзли до 28.000 души), не само не успѣлъ да испълни заповѣдьта на Фридриха, но самъ загубилъ часть отъ обозитѣ си и, непрѣстанно маневрирайки, най послѣ билъ принуденъ да отстъпи къмъ Цюллихау на 10 (21) юлий. Недоволенъ отъ него, Фридрихъ назначилъ на мѣстото му Веделя, съ звание *диктаторъ*, съ обширно пълномощие и съ заповѣдь да атакува русскитѣ войски, *кѫдѣто и да ги срѣщне*. Ведель не разбралъ тъзи заповѣдь и я испълнилъ твърдѣ буквално. Като дошълъ при корпуса на Дона и узналъ, че Салтиковъ оставилъ срѣщу Цюллихау часть отъ войскитѣ си, а съ главнитѣ сили тръгналъ скрито въ обходъ на лѣвия прусски флангъ, Ведель, безъ да знае, каква била мѣстностьта между селенията Кай и Палцигъ, отишълъ да срѣщне между тѣхъ Салтикова, както Фридрихъ срѣщналъ Субиза при Россбахъ. Като дошълъ тамъ, той почналъ да прѣкарва войскитѣ си на 11 (22) юлий, прѣдъ очитѣ на цѣлата русска армия, прѣзъ една дълга плотина и да атакува съ тѣхъ прѣвъсходящия на брой неприятель по части. Но войскитѣ му били тъй сѫщо по части отблъсвани и разбивани, и най-послѣ Ведель, като загубилъ пó вече отъ 8,000 души и 13 топа и като видѣлъ всичкитѣ си усилия безуспѣшни, билъ принуденъ да отстъпи задъ Одеръ. Салтиковъ обаче никакъ не се въсползвалъ отъ одър-

жания успѣхъ, съвсѣмъ не прѣслѣдвалъ Веделя и въ очакване да му пристигнатъ подкрѣпления, които той настоятелно искалъ отъ австрийцитѣ (макаръ и безъ това, мислимъ, да билъ доста силенъ, като ималъ около 60.000 войски), прѣминалъ прѣзъ Одеръ и заелъ Франкфуртъ и Кроссенъ.

§ 68.

Движението на австрийскитѣ и пруссжитѣ подкрѣпления отъ Силезия къмъ Одеръ. — Съсрѣдоточението на силитѣ отъ двѣтѣ страни при Франкфуртъ и Мюлрозе.

Като получилъ на 1 (12) юлий извѣстие, че Салтиковъ рѣшилъ да чака пристиганието на австрийскитѣ подкрѣпления на Одеръ, Даунъ събралъ воененъ съвѣтъ, въ който било рѣшено да се испратятъ корпуситѣ: на Лаудона отъ Лаубанъ и на Хаддика отъ Аусситъ (всичко около 35.000 души) къмъ р. Нейсса и, слѣдъ съединението имъ на нея, къмъ Кроссенъ. Вслѣдствие на това Лаудонъ и Хаддикъ тръгнали къмъ Прибусъ.

Щомъ Фридрихъ и принцъ Хенрихъ се научили за това, то първия веднага испратилъ къмъ Прибусъ вюртембергския принцъ съ 8 баталиона и 12 ескадрона да задържи Лаудона, а принцъ Хенрихъ, като искалъ да испрѣвари Хаддика, тръгналъ съ цѣлата си армия отъ Дрезденъ къмъ Бауценъ, оставилъ тукъ Финка съ 12 баталиона и 10 ескадрона (около 10.000 души), а самъ съ останалитѣ войски бързо слѣдвалъ прѣзъ Мускау за Саганъ. Вюртембергския принцъ, като билъ твърдѣ слабъ за да може да удържи Лаудона, отстжпилъ къмъ Бюрау и въ Саганъ се присъединилъ къмъ принца Хенриха. А Лаудонъ и Хаддикъ, въ туй време, когато принцъ Хенрихъ, като миналъ прѣзъ Мускау, слѣдвалъ за Саганъ, се съединили въ Прибусъ (т. е. между принца Хенриха и Финка) и прѣзъ Зоммерфелдъ тръгнали къмъ Гюбенъ.

Тогава Фридрихъ, като възложилъ на принца Хенриха началството надъ 40.000 войски, които се намирали въ шмотзейфенския лагеръ, отишълъ лично на подкрѣпление на Веделя съ войскитѣ, събрани при Саганъ (20 баталиона и 35 ескадрона). Корпуса на Финка, твърдѣ слабъ за да може да прикрива Саксония, билъ испратенъ сжщо къмъ Одеръ. По такъвъ начинъ Фридрихъ се готвилъ да съедини на Одеръ около 43.000 души (63 баталиона и 106 ескадрона), да атакува русската армия и да я принуди да отстжпи въ Полша. Испълнението на този планъ изисквало извънрѣдна бързина, тъй като Саксония оставала съвсѣмъ беззащитна. А за това Фридрихъ веднага тръгналъ отъ Саганъ прѣзъ Христианщадтъ и Зоммерфелдъ къмъ Мюлрозе, като се надѣвалъ на вѣроятностьта за скорото отблъсване на русската армия, на нерѣшителностьта въ дѣйствията на армията на окржзитѣ и на това, че Дрезденъ ще издържи обсадата до свършването на дѣйствията на Одеръ.

Между това Лаудонъ, като оставилъ на Хаддика всичкитѣ обози, тръгналъ съ 15.000 души, пó вечето конница, къмъ Франкфуртъ, гдѣто се и съединилъ съ Салтикова. А Хаддикъ билъ настигнатъ отъ Фридриха и, като загубилъ при Щарзидель значителна часть отъ обозитѣ си и часть отъ прикривавшитѣ ги войски, отстжпилъ къмъ Шпрембергъ.

Като нѣмалъ време да довърши поражението му, Фридрихъ бързо слѣдвалъ къмъ Мюлрозе, гдѣто къмъ него

наскоро се присъединили: Ведель, който дошълъ отъ Логау на Одеръ, и Финкъ, който, наблюдавайки армията на окржзитѣ, която заела Мерзебургъ и Халле и взела да застрашава Виттенбергъ и Торгау, дошълъ постепенно отъ Бауценъ прѣзъ Каменцъ и Хойерсверда къмъ Торгау, а отъ тамъ слѣдвалъ прѣзъ Люббенъ къмъ Мюлрозе.

Като съсрѣдоточилъ при Мюлрозе армията си, Фридрихъ прѣзъ нощьта на 30 срѣщу 31 юлий (на 10 срѣщу 11 августъ) въ три колони прѣминалъ въ Рейтвейнъ, между Кюстринъ и Франкфуртъ, на дѣсния брѣгъ на Одеръ и заелъ позиция между Треттинъ и Бишофсзее срѣщу края на дѣсното крило на русско-австрийската армия, расположена при Кунерсдорфъ, съ фронта къмъ Одеръ. Фридрихъ оставилъ при мостоветѣ всичкитѣ обози подъ прикритието на 7 баталиона, а въ Лёбусъ — Вунша съ единъ отрядъ войски и съ заповѣдь да завладѣе на другия день Франкфуртъ и моста въ него, по който Салтиковъ и Лаудонъ можали да отстжпятъ задъ Одеръ и да се съединятъ съ Хаддика, който дошълъ слѣдъ Фридриха въ Мюлрозе.

Съ прѣминуванието на Фридриха прѣзъ Одеръ, Салтиковъ останалъ на сжщата позиция, като само се обьрналъ съ фронта назадъ и съ тила къмъ рѣката. Въ тъзи позиция русската армия била расположена съ дѣсното крило на височинитѣ на Юденбергъ, съ центра на Шпицбергъ, а съ лѣвото крило (подъ началството на генерала-поручика княза Голицина) на Мюлбергъ. Джлбоката лощина Кугрундъ отдѣляла Мюлбергъ отъ Шпицбергъ и лѣвото русско крило отъ русския центръ. Всичкото пространство прѣдъ фронта на армията било прикрито съ една линия укрѣпления, свита около Мюлбергъ назадъ; освѣнъ това прѣдъ двѣтѣ крила били направени засѣки. Часть отъ русската конница се намирала прѣдъ укрѣпленията, а останалата на лѣвия флангъ на австрийската конница, расположена задъ Юденбергъ, близо до прѣдмѣстията на Франкфуртъ, въ видъ на резервъ. Сжщо тамъ била расположена и австрийската пѣхота. Всичкитѣ обози се намирали въ Франкфуртъ.

Съюзницитѣ имали около 60.000 русски и 15.000 австрийски, всичко около 75.000 (а спорѣдъ нѣкои до 80.000) войски, а Фридрихъ — 42.000, т. е. почти два пжти пó малко.

Позицията, на която била расположена съюзната армия, имала важни недостатъци, именно: твърдѣ малка джлбочина и въ тила Одеръ, за обезпечение на прѣминуванието прѣзъ който не били взети никакви мѣрки. Но отъ друга страна тя имала и тъзи важна згода, че се намирала на твърдѣ прѣсѣчена и закрита мѣстность, която прѣпятствувала на Фридриха да я разглѣда напълно и която станала причина, той да си състави за нея доста погрѣшно понятие, което имало важно влияние върху вървежа и успѣха на боя. Като се стрѣмилъ винаги въ боя, а особено противъ русскитѣ войски, да одържа най-рѣшителна побѣда, и съвсѣмъ да разбива неприятеля, Фридрихъ, съ тъзи цѣль и възъ основание на погрѣшнитѣ понятия за позицията на съюзната армия, съставилъ слѣдующия планъ за атака: 1) съсрѣдоточилъ армията си между Бишофсзее и Лейссовъ, срѣщу края на лѣвото русско крило, като ималъ на лѣвия си флангъ Зейдлица съ всичката конница, прѣдъ лѣвото крило — авантарда, а прѣдъ дѣсното — корпуса на Финка, и 2) той рѣшилъ още пó вече да заобиколи лѣвото русско крило съ фланговo движение въ лѣво, да го атакува съ дѣсното си крило отъ фронта и фланга, а съ корпуса на Финка отъ тила, да отхвърли русската армия къмъ Одеръ,

прѣминуването прѣзъ който, слѣдъ вземанието на Франкфуртъ отъ Вунша, би било отрѣзано за нея, и по такъвъ начинъ да ѝ нанесе пълно поражение.

Испълнението на този прѣвъсходенъ планъ за атаката срѣщнало отъ страна на мѣстностьта, извънрѣдно трудна за атака и згодна за отбрана, и отъ страна на най блѣскавата храбрость и най-упоритата отбрана на русскитѣ войски, много пò вече прѣпятствия, отколкото Фридрихъ прѣдполагалъ да срѣщне.

§ 69.

Сражението при Куннерсдорфъ на 1 (12) августъ.

На 1 (12) августъ, въ 3 часа зараньта, прусската армия тръгнала въ линии въ лѣво, но срѣщнала по пжтя прудове, принудила се да ги избикаля, загубила много време и не пò рано отъ 10 ч. можала скрито да се расположи въ куннерсдорфската гора, като се допирала съ дѣсния флангъ до рѣкичката Гюнерфлисъ. Отъ продължителното и трудно движение, при силна слънчева горѣщина, войскитѣ се уморили извънрѣдно.

Между това въ русската армия всичкото внимание било обьрнато на движението и построението на войскитѣ на Финка на височинитѣ на Треттинъ; а фланговото движение на прусската армия, скрито отъ нея отъ гористата и прѣсѣчена мѣстность, не било забѣлѣзано. Къмъ пладнѣ прусситѣ открили противъ лѣвото русско крило най силенъ огънь отъ три батареи: едната отъ 60 топа, скрито расположена прѣдъ дѣсното прусско крило, на височината Клейстбергъ, другата, издигната на Зейдлицбергъ, и третята, расположена отъ Финка на височинитѣ задъ голѣмата воденица (Grosse Mühle). Съсрѣдоточеното дѣйствие на тѣзи три батареи довело лѣвото русско крило въ такова растройство, че 8 баталиона прусски гренадери, построени въ 2 линии прѣдъ дѣсното прусско крило, въпрѣки силния пушеченъ и картеченъ огънь, взели съ щурмъ прѣднитѣ русски укрѣпления, бързо се искачили на височината Мюлбергъ, атакували русската пѣхота на щикъ, отблъснали я къмъ Куннерсдорфъ и взели 70 топа.

Ако въ туй време Фридрихъ имаше подъ ржка конницата, а прусската артиллерия би могла да бжде лесно и скоро искачена на Мюлбергъ и отъ тамъ да открий огънь надлъжъ по цѣлата русска бойна линия, то вѣроятно побѣдата би била рѣшена въ полза на Фридриха. За нещастие на послѣдния всичката му конница се намирала на противуположния флангъ и по причина на трудната мѣстность не можала скоро да пристигне, а прусската артиллерия не била достатъчно подвижна. Благоприятното време изминало, русскитѣ войски успѣли отново да се устроятъ и боя взелъ другъ обратъ.

Слѣдъ заеманието на Мюлбергъ и подкрѣпяванието: прусскитѣ гренадери — съ часть отъ пѣхотата на дѣсното прусско крило, а лѣвото русско крило — съ войскитѣ отъ центра и отъ дѣсното крило и съ многобройна артиллерия, подъ началството на генерала-майора Панина, боя пламналъ отново и съ пò голѣмо ожесточение. Но наскоро Финкъ, който миналъ прѣзъ Гюнерфлисъ при голѣмата воденица и тръгналъ пò вдѣсно отъ Мюлбергъ въ флангъ и въ тилъ на русскитѣ войски, принудилъ послѣднитѣ да отстжпятъ задъ Куннерсдорфъ и Кугрундъ. Часть отъ русската пѣхота се съединила тукъ съ

австрийската, доведена отъ Лаудона отъ резерва, и се разположила перпендикулярно на пó напрѣшната бойна линия на русската армия, на края на Кугрундъ, гдѣто били турени силни батареи. Изглѣждало, че побѣдата била вече съвсѣмъ на страната на Фридриха: русската армия отстжпила $^2/_3$ отъ позицията си, загубила 90 топа и заемала извънрѣдно тѣсно и джлбоко расположение въ нѣколко линии, на растояние не пó вече отъ 800 крачки отъ прусситѣ. Но отъ друга страна прусскитѣ войски били крайно изнурени отъ движенията, които прѣдшествували боя, а войскитѣ отъ дѣсното крило, освѣнъ това, отъ боя и понесли голѣми загуби. И за това много отъ прусскитѣ генерали убѣждавали Фридриха да прѣкрати боя. Но Фридрихъ, увлѣченъ отъ желанието да нанесе на съюзната армия пълно поражение и безъ да глѣда на всичкитѣ доводи на генералитѣ си, на умората и загубитѣ на войскитѣ си, рѣшилъ да продължава боя до послѣдня крайность и испратилъ лѣвото крило на прусската армия срѣщу Шпицбергъ. Тѣзи войски били задържани въ слѣдването си отъ движението прѣзъ блатата по тѣсни плотини и отъ други мѣстни прѣпятствия. Конницата, като прѣминала съ голѣмъ трудъ, подъ огъня на шпицбергскитѣ батареи, между прудоветѣ близо до Кунерсдорфъ, атакувала войскитѣ отъ русския центръ. Но картечния огънь и атаката на нѣколко русски и австрийски ескадрона въ флангъ я довели въ пълно растройство и я принудили да отстжпи задъ пѣхотата на лѣвото прусско крило. Послѣднята заела часть отъ Куннерсдорфъ и се обърнала срѣщу Шпицбергъ; Финкъ, като се прострѣлъ въ дѣсно, тръгналъ срѣщу височината Елсбрухъ, а Фридрихъ съ дѣсното крило атакувалъ Кугрундъ. Но всички тѣзи, нееднократно подновявани атаки, особенно послѣднята, били всѣки пжть отблъсвани съ голѣма загуба за прусситѣ. Не оставало вече ни най малка надѣжда за успѣхъ; но Фридрихъ не прѣкратявалъ боя и заповѣдалъ на вюртембергския принцъ съ конницата (Зейдлицъ билъ тѣжко раненъ) да отиде отъ лѣвото крило на дѣсното и да атакува русската пѣхота. Но прусската коннница, растроена отъ силния огънь на артиллерията, въ безрѣдица се спуснала назадъ. Най послѣ, когато часть отъ австрийската конница атакувала и отхвърлила прусската пѣхота на дѣсния флангъ на Финка, цѣлата прусска армия въ растройство и безрѣдица взела да отстжпва къмъ мостоветѣ на рѣкичката Гюнерфлисъ, струпала се на тѣхъ, понесла при това голѣла загуба отъ силния огънь на русската артиллерия и загубила не само всичкитѣ взети отъ нея русски топове, но и 80 свои. Фридрихъ лично прикривалъ отстжплението съ единъ пѣхотенъ полкъ, билъ силно контузенъ и подъ него били убити 2 коня, но, въпрѣки убѣждаванията на близкитѣ до него хора, не напущалъ бойното поле, стоялъ подъ силния неприятелски огънь, не искалъ, изглѣждало, да прѣживѣе поражението си, насмалко щелъ да бжде взетъ въ плѣнъ и почти на сила билъ измъкнатъ отъ боя отъ адютантитѣ си. Между това отстжплението на прусската армия се обърнало въ пълно бѣгство. За щастие на Фридриха, русскитѣ и австрийскитѣ войски сами се намирали слѣдъ боя въ извънрѣдно растройство, а главно — Салтиковъ, нерасположенъ къмъ Дауна и австрийцитѣ и — както нѣкои обясняватъ — щадящъ Фридриха и прусската армия, не се съгласилъ съ исканото отъ Лаудона рѣшително прѣслѣдвание и останалъ съ цѣлата русска армия на бойното поле, а бѣгающитѣ прусси

били прѣслѣдвани само съ часть отъ австрийската конница, и то не пò нататъкъ отъ Одеръ.

Като събралъ при мостоветѣ на Одеръ, вечерьта слѣдъ сражението, едва 10.000 души, Фридрихъ прѣминалъ на лѣвия брѣгъ, унищожилъ слѣдъ себѣ си мостоветѣ и, като събралъ на другия день до 18.000 войски, отстжпилъ къмъ Фюрстенвалде на р. Шпреа, за да прикрий Берлинъ. Русската армия и корпуса на Лаудона прѣминали сжщо прѣзъ Одеръ и се расположили при Мюлрозе, гдѣто съ тѣхъ се съединилъ корпуса на Хаддика. Въ това расположение и двѣтѣ страни стояли въ бездѣйствие до 17 (28) августъ.

Такъвъ билъ нещастния за Фридриха резултатъ отъ жестокото и кръвопролитно сражение при Кунерсдорфъ. Фридрихъ билъ побѣденъ при Коллинъ, понесълъ поражение подъ Хохкирхенъ, но при Кунерсдорфъ билъ съвсѣмъ разбитъ. Тѣснотата на мѣстото и близкото растояние, на което произлизалъ боя, джлбочината на строя отъ двѣтѣ страни, голѣмото количество на русската артиллерия и ожесточението, съ което се били войскитѣ отъ двѣтѣ страни, били причина за онѣзи голѣми загуби, които понесли и двѣтѣ армии, и за онова растройство, въ което били доведени войскитѣ имъ. Русската армия загубила до 13.000 души убити и ранени (въ броя на послѣднитѣ 3 генерала, 3 бригадира и 474 щабъ-и оберъ-офицери), а австрийскитѣ войски до 3.000 убити и ранени. Но загубата на прусската армия била несравненно пò голѣма: тя загубила пò вече отъ 7.600 души убити, около 3.200 ранени, около 4.800 взети въ плѣнъ и 2.400 избѣгали, всичко около 18.000 души — отъ 42.000 — загуба извънрѣдно голѣма! Освѣнъ това прусситѣ загубили 31 знаме, 2 щандарта, 178 топа и хаубици, пò вече отъ 10.000 пушки и много военни принадлѣжности.

Къмъ главнитѣ причини за поражението на Фридриха трѣбва да се отнесжтъ: 1) лъжовнитѣ понятия, които той ималъ за позицията на съюзната армия, — 2) расположението на всичката прусска конница на лѣвия флангъ, тогазъ когато главната атака трѣбвало да извърши дѣсното крило, — 3) атаката на Кугрундъ отъ фронта, вмѣсто отъ фланга съ обходъ прѣзъ Шпицбергъ, което би принудило русскитѣ войски да отстжпятъ отъ Кугрундъ безъ бой и би дало на сражението згоденъ обратъ въ полза на прусситѣ, — най послѣ 4) оставянието, на лѣвата страна на Одеръ, Вунша съ 7.000 души, които съ голѣма полза бихж могли да бждтъ употрѣбени срѣщу лѣвото русско крило. Кунерсдорфското сражение прѣдставлява нѣкои сходни черти съ Цорндорфското, а именно: по фланговото обходно движение на Фридриха и плана на атаката му, и по джлбокия строй и блѣскавата храбрость на русскитѣ войски. Но при Кунерсдорфъ численното отношение на силитѣ било за Фридриха пò здодно, нѣкои други обстоятелства сжщо му благоприятствували пò вече, и русскитѣ войски били расположени пò добрѣ, отколкото при Цорндорфъ, а Салтиковъ и Лаудонъ се распорѣждали пò искусно отъ Фермора. Най послѣ Кунерсдорфското сражение е забѣлѣжително по това, че побѣдата въ него останала на отбранявшата се страна, безъ тя да минува въ настжпление, и че то напълно доказало трудностьта на атаката въ разгжнати линии въ косъ боенъ рѣдъ, която изисква личното присжтствие на главния полководецъ на всичкитѣ пунктове.

§ 70.

Съвременнитѣ дѣйствия въ Силезия, Лузация и Саксония.

Движението на Дауна къмъ Одеръ. — Заеманието на Саксония и вземането на Дрезденъ отъ армията на окрѫзитѣ.

Заедно съ приближението на Салтикова къмъ Одеръ, Даунъ, ужъ за сдѣйствие на русската армия, спорѣдъ обще-приетия планъ, испратилъ въ разни страни отдѣлни отряди, но самъ съ главнитѣ сили стоялъ въ бездѣйствие при Марклисса. Такова едно сдѣйствие не можало да бѫде полезно и не било приятно за Салтикова, а Фридрихъ не обрьщалъ голѣмо внимание на дѣйствията на австрийскитѣ отряди. Най послѣ Даунъ испратилъ отъ Бохемия силния корпусъ на Гарша (32—33.000 души), да истика Фуке́ отъ Ландсхутъ само съ маневрирание безъ бой. Гаршъ дошълъ до Шембергъ, но се усъмнилъ въ успѣха и прѣдалъ началството на Девилля, който, като тръгналъ прѣзъ Конрадсвалде къмъ Фюрстенщайнъ, расположилъ се на съобщенията на Фуке́ съ Швейдницъ. Фуке́, безъ да обрьща внимание на това, заелъ всичкитѣ пѫтища, които водятъ въ Бохемия, оставилъ 4.000 души въ Ландсхутъ, а самъ съ останалитѣ си войски застаналъ между Конрадсвалде и Фридландъ. Девилль чакалъ нѣколко дни Фуке́ да отстѫпи, легкитѣ му войски извършвали набѣги даже до самия Бреславль; най послѣ, като се нуждаялъ за храна и като се научилъ, че той самъ е отрѣзанъ отъ Бохемия, едва успѣлъ да излъже прусситѣ и да се върне въ Бохемия съ единъ голѣмъ обходъ прѣзъ Иоханнисбергъ и Браунау.

Когато Фридрихъ заминалъ къмъ Одеръ, Даунъ, като испратилъ сѫщо за тамъ Лаудона и Хаддика, останалъ срѣщу принца Хенриха съ една армия, която надминувала на брой по̀ вече отъ 1½ пѫти армията на послѣдния, но никакъ не мислилъ да се въсползва отъ това и стоялъ въ бездѣйствие. Най-послѣ, като се увѣрилъ вече, че между Кроссенъ и р. Боберъ не се намиратъ прусски войски, като искалъ да се сближи съ русската армия и, въ случай на възможность, да застане на съобщенията на принца Хенриха съ Фридриха, той едвамъ въ деня на кунерсдорфското сражение тръгналъ съ половината отъ армията си отъ Марклисса прѣзъ Гёрлицъ къмъ Прибусъ. За да не се лиши при това отъ съобщенията съ Бохемия, той по обикновенната си прѣдпазливость оставилъ Девилля съ единъ корпусъ войски при Марклисса, Бюкова съ другъ корпусъ испратилъ въ Лаубанъ, Д'Енса (D'Ainse) съ единъ отрядъ въ Ротенбургъ, а Бека съ другъ отрядъ въ Християнщадтъ. Отъ Прибусъ Даунъ почналъ бавно да се движи къмъ Трибель; а слѣдъ като получилъ извѣстието за побѣдата, одържана надъ Фридриха, около 3 седмици стоялъ въ бездѣйствие, като само водилъ прѣписка съ Салтикова и му прѣдлагалъ разни планове за дѣйствия, които послѣдния постоянно отхвърлялъ, като искалъ по̀ дѣятелно и по̀ рѣшително сдѣйствие отъ австрийската армия.

Между това армията на окрѫзитѣ, въсползвана отъ отдалечението на прусскитѣ войски отъ Саксония, взела Лайпцигъ, Торгау, Виттенбергъ и, като се съединила съ 15.000 войски, които Даунъ ѝ испратилъ въ подкрѣпление, блокирала Дрезденъ. За да спаси паричната хазна (около 7 милиона талера) и прусскитѣ войски които се намирали въ Дрезденъ, Фри-

дрихъ, наскоро слѣдъ куннерсдорфското сражение, разрѣшилъ на генерала Шметтау да прѣдаде Дрезденъ по згодна капитулация. Но слѣдъ това, като видѣлъ, че положението му не е тъй опасно, каквото му се виждало пó напрѣдъ, той испратилъ отъ Фюрстенвалде Вунша съ единъ малъкъ отрядъ да подкрѣпи Дрезденския гарнизонъ. Вуншъ, като присъединилъ къмъ себѣ си по пжтя нѣкои части отъ прусскитѣ войски и имайки всичко около 7.000 души, отишълъ право къмъ Торгау и Виттенбергъ, взелъ ги обратно и дошълъ до Дрезденъ. Но като намѣрилъ, че Шметтау прѣдалъ и испразнилъ вече този градъ, Вуншъ тръгналъ назадъ къмъ Торгау, къмъ който между това приближилъ австрийския генералъ С.-тъ Андрé съ 10.000 войски. Като дошълъ до Торгау, Вуншъ, макаръ да ималъ не пó вече, отъ 4,000 души, атакувалъ С.-тъ Андрè подъ самата крѣпость, отблъсналъ го и взелъ цѣлия му лагеръ и 8 топа.

§ 71.

Положението, силитѣ, распрѣдѣлението имъ и пдановетѣ на дѣйствията отъ двѣтѣ страни слѣдъ кунерсдорфското сражение.

Слѣдъ поражението при Куннерсдорфъ, Фридрихъ се намиралъ въ толкова трудно и опасно положение, че паданието на Пруссия изглѣждало почти неизбѣжно. Срѣщу останкитѣ на разбитата прусска армия, расположени въ Фюрстенвалде, се намирали прѣвъсходящитѣ сили на русско-австрийската армия на Салтикова. На всичкитѣ други пунктове съюзницитѣ имали тъй сжщо надмощие: армията на окржзитѣ се намирала въ Саксония, а Даунъ въ Трибель — на съобщенията на принца Хенриха съ Фридриха. Бранденбургия била отворена за Салтикова, а Саксония за Дауна и за армия-а на окржзитѣ. Съ загубванието на Саксония и пó вече отъ половината на владѣнията си, Фридрихъ би билъ вече принуденъ да се отбранява въ самата срѣда на Пруссия и наскоро задавенъ отъ голѣмитѣ сили на враговетѣ си. Всичко това можало и трѣбвало да се случи: но твърдостьта на духа на Фридриха, искуството на дѣйствията на принца Хенриха, а особенно несъгласията между Дауна и Салтикова, спасили и Фридриха, и Пруссия.

Веднага слѣдъ сражението при Куннерсдорфъ Фридрихъ повикалъ при себѣ си отъ Померания 5-хилядниттѣ войски на Клейста и испратения отъ корпуса на Дона, още прѣди сражението, отрядъ на полковника Горта, попълнилъ артиллерията си отъ Берлинъ, Щеттинъ и Кюстринъ, и по този начинъ съставилъ една малка армия, на брой около 28 или 30.000 души, съ която прикрилъ въ Фюрстенвалде Берлинъ, и почти прѣдъ очитѣ на Салтикова дързналъ даже да се отслаби съ испращанието на Вунша въ Саксония. Принцъ Хенрихъ въ това време се намиралъ още при Шмотзейфенъ, а Фукé при Ландсхутъ; двамата заедно имали до 50.000 войски. Между тѣхъ и Фридриха се намирали: Салтиковъ съ русската армия и австрийскитѣ корпуси на Лаудона и Хаддика — между Франкфуртъ и Мюлрозе, а Даунъ съ главнитѣ сили на австрийската армия — въ Трибель, като ималъ отдѣлни корпуси и отряди: на Бюккова — въ Лаубанъ, на Девилля — въ Марклисса, на Гарша — въ горня Силезия срѣщу Фуке, на Макира и Веля — при армията на окржзитѣ въ Саксония, най-послѣ на Д'Енса — въ Ротенбургъ и на Бека — въ Наумбургъ.

Крайното положение на Фридриха, изглѣждало, да задлъжава съюзницитѣ къмъ най-рѣшителни, съвмѣстни противъ него дѣйствия. Но незадоволствието на Салтикова противъ Дауна достигнало вече въ туй време до такава степень, че първия, като отхвърлилъ всичкитѣ планове на послѣдния, заплашвалъ съвсѣмъ да отстѫпи въ Полша. По залягането на Монталамбера, който се намиралъ въ звание комисаръ на французското правителство при русската армия, Салтиковъ и Даунъ се срѣщнали въ Гюбенъ и слѣдъ дълги съвѣщания рѣшили, щото русската армия до вземанието на Дрезденъ да стои на Одеръ, гдѣто австрийцитѣ се задлъжили да и доставятъ нужната храна, а послѣ, въ случай, че австрийцитѣ вскматъ нѣкоя отъ силезскитѣ крѣпости, Салтиковъ и Даунъ заедно да отидатъ на зимни квартири въ Силезия! Отъ своя страна Фридрихъ, на всѣкждѣ слабъ за да може да прѣдприеме рѣшителни дѣйствия, очаквалъ всичко отъ промѣнението на обстоятелствата и отъ съдѣйствието на принца Хенриха. Впрочемъ цѣльта на двѣтѣ страни се опрѣдѣляла вече отъ самото относително расположение на четиритѣ главни армии. Даунъ и Салтиковъ трѣбвало да се съединятъ и въ всѣки случай да прѣпятствуватъ на съединението на Фридриха съ принца Хенриха, и наопаки — послѣднитѣ трѣбвало да се трудятъ да въстановятъ помежду си съобщенията и да прѣпятствуватъ на Дауна да се съедини съ Салтикова.

§ 72.

Движението на принца Хенриха къмъ Саганъ, на Салтикова къмъ Либерозе, на Фридриха къмъ Валдау, а на Хаддика и Финка за Саксония.

Като се научилъ едва на 7 (18) августъ за поражението на Фридриха при Кунерсдорфъ и за движението на Дауна къмъ Прибусъ, принцъ Хенрихъ рѣшилъ, за да въстанови съобщенията си съ Фридриха, да мине прѣзъ Лузация и, като застане въ тилъ на армията на Дауна, да застрашава съобщенията съ магазинитѣ й. Съ тъзи цѣль, като заповѣдалъ на генерала Фуке́ да прѣмине съ часть отъ войскитѣ си отъ Ландсхутъ къмъ Шмотзейфенъ и да наблюдава австрийскитѣ корпуси на Девилля и Бюккова, които се намирали при Марклисса и Лаубанъ, самъ принцъ Хенрихъ тръгналъ на 16 (27) августъ съ 15 баталиона и 28 ескадрона прѣзъ Бунцлау и Шпроттау къмъ Саганъ и испратилъ Цитена съ 10 баталиона и всичката останала конница напрѣдъ къмъ Сорау. Даунъ, страхувайки се за съобщенията си съ Салтикова, отстѫпилъ задъ р. Нейсса къмъ Мускау и притѣглилъ къмъ себѣ си корпуса на Бюккова, но, като се научилъ за слабостьта на отряда на Цитена, отишълъ къмъ Сорау, принудилъ Цитена да отстѫпи къмъ Саганъ и отново се расположилъ при Трибель.

Между това Салтиковъ, по причина на истощението на страната въ околноститѣ на Франкфуртъ, прѣминалъ на 19 (30) августъ къмъ Либерозе, съ цѣль да се сближи съ Саксония, която прѣдставлявала изобилни срѣдства за издържанието на войскитѣ. Отъ своя страна Фридрихъ прѣминалъ на 20 (31) августъ къмъ Валдау и съ това прикрилъ Люббенъ и Луккау, въ които се съсрѣдоточавали главнитѣ пжтища отъ Берлинъ, Саксония и Лузация. Въ това расположение и двѣтѣ страни стояли въ бездѣйствие 2 седмици до (314)

септемврий. А Даунъ за да обезпечи съобщенията си съ русската армия, расположилъ се при Сорау и, като се научилъ тукъ за заеманието на Дрезденъ отъ армията на окрѫзитѣ, испратилъ корпуса на Хаддика за усилвание на послѣднята. Фридрихъ отъ своя страна, като се научилъ за движението на Хаддика за Саксония, но безъ да знае още за прѣдаванието на Дрезденъ, испратилъ сѫщо за тамъ Финка съ 10 баталиона, 27 ескадрона и 10 топа, да се съедини съ Вунша, да въспрѣпятствува, заедно съ него, на съединението на Хаддика съ армията на окрѫзитѣ и даже да нападне, при удобенъ случай, Хаддика. Финкъ, като се съединилъ въ Торгау съ Вунша и като се научилъ за прѣдаванието на Дрезденъ, заелъ Ейленбургъ и Лайпцигъ, отишълъ прѣзъ Дёблнъ къмъ Мейссенъ и, атакуванъ тукъ при Корбицъ на 10 (21) септемврий отъ главнитѣ сили на армията на окрѫзитѣ и отъ корпуса на Хаддика, отблъсналъ ги и ги принудилъ да отстѫпятъ къмъ Вилсдруфъ, съ загуба на 1000 души.

§ 73.

Движението на принца Хенриха къмъ Гёрлицъ, а послѣ къмъ Хойерсверда, на Дауна къмъ Бауценъ и послѣ къмъ Дрезденъ, а на Салтикова и слѣдъ него на Фридриха къмъ р. Боберъ.

Съ расположението на Салтикова при Либерозе, а на Дауна при Сорау, принцъ Хенрихъ въ Саганъ билъ лишенъ отъ всѣкакво съобщение съ Фридриха, който се намиралъ при Валдау, а силитѣ му били твърдѣ незначителни за да би можалъ съ успѣхъ да атакува Дауна. Но като зналъ грижата на послѣдния за магазинитѣ си и съобщенията съ тѣхъ и като видѣлъ, че слѣдъ прѣминуванието на армията му, принцъ Хенриховата, въ Саганъ, Даунъ присъединилъ къмъ себѣ си всичкитѣ си отряди, съ исключение корпуса на Девилля, който отъ Марклисса прѣминалъ въ Лаубанъ, — принцъ Хенрихъ рѣшилъ да се въсползва отъ слабостьта на австрийскитѣ сили въ Лузация, и като застрашава магазинитѣ на Дауна въ Бауценъ, Гёрлицъ, Циттау и Фридландъ, да го отвлѣче въ противуположна отъ Салтикова и Фридриха страна. Съ тъзи цѣль той тръгналъ на 24 августъ (4 септемврий) отъ Саганъ прѣзъ Лёвенбергъ и Лаубанъ къмъ Гёрлицъ. При приближението му Девилль отстѫпилъ къмъ Бауценъ.

Неочакваното прѣминувание на принца Хенриха отъ отбранителни дѣйствия въ настѫпателни, движението му, което застрашавало съобщенията и магазинитѣ на австрийската армия, и извѣстието за движението на Финка въ Саксония довели Дауна въ крайно смущение и затруднение. Отъ една страна той се страхувалъ за магазинитѣ си, за съобщенията си съ Бохемия и за Саксония, а отъ друга се боялъ да не изгуби съобщенията съ Салтикова. Дълго не знающъ, на какво да се рѣши, да стои-ли въ Сорау или да отиде да атакува принца Хенриха, Даунъ избралъ най послѣ срѣднето между двѣтѣ срѣдства и на 29 августъ (9 септемврий) тръгналъ къмъ Шпрембергъ, отъ кѫдѣто, безъ да губи съобщение съ Салтикова, ималъ прѣдъ видъ да прикрива и Лузация, и Саксония. Но съ пристиганието на принца Хенриха при Гёрлицъ, съобщенията на австрийската армия съ магазинитѣ и Бохемия се изложили вече на явна опасность и Даунъ противъ волята си билъ принуденъ да отстѫпи къмъ Бауценъ, гдѣто се съединилъ съ Девилля.

Разгнѣвенъ отъ отстѫплението му

и като видѣлъ, че той само съставлява планове, безъ никакъ да се грижи за испълнението имъ, щомъ то се застрашава отъ опасность, Салтиковъ искалъ веднага да отстжпи задъ р. Одеръ и само по настоятелнитѣ убѣждения на Лаудона и Монталамбера се съгласилъ да отиде да обсади Глогау, обаче съ условие, щото Даунъ да му испрати подкрѣпления и да приготви за русската армия храна за 14 дни въ Христианщадтъ. Като искалъ да се сближи съ магазинитѣ си въ Полша, Салтиковъ искалъ да прѣмине при Кроссенъ прѣзъ Одеръ и по дѣсния му брѣгъ да тръгне къмъ Глогау, но отстжпилъ прѣдъ новитѣ изявления на Монталамбера и, като се научилъ за приближението на 10.000 австрийски войски, испратени нему отъ Дауна, тръгналъ отъ Либерозе прѣзъ Губенъ за Христианщадтъ.

Фридрихъ, прѣдполагайки, че русската армия отстжпва въ Полша, билъ тръгналъ вече за Котбусъ, съ намѣрение, отъ тамъ да отиде противъ Дауна; но наскоро, като разбралъ погрѣшката си, съ едно бързо движение прѣзъ Форста и Сорау прѣминалъ въ Саганъ. Това искусно движение, което съставлявало единъ видъ допълнение на прѣвъсходното движение на принца Хенриха къмъ Гёрлицъ, съвсѣмъ поправило работитѣ на Фридриха. Прусскитѣ армии, разединени въ началото отъ расположението на Дауновата и Салтиковата армии между тѣхъ, сега, като застанали въ Саганъ и Гёрлицъ, сами разединили неприятелскитѣ армии, които се намирали въ Бауценъ и Христианщадтъ. Фридрихъ въстановилъ съобщенията си съ принца Хенриха и съ горня Силезия и прикрилъ Глогау, Салтиковъ и Даунъ се лишили отъ възможностьта да дѣйствуватъ съвмѣстно и въ свързка — и Пруссия била спасена! Такъвъ билъ важния резултатъ, придобитъ отъ движението на принца Хенриха отъ Саганъ къмъ Гёрлицъ — движение, което едногласно и справедливо е признато за едно отъ най искуснитѣ военни дѣйствия отъ цѣлата Седмо-годишна война! Но принцъ Хенрихъ не се задоволилъ само съ това и рѣшилъ съвсѣмъ да отвлѣче Дауна отъ Силезия.

Даунъ, като се научилъ за движението на Фридриха къмъ р. Боберъ, прѣминалъ на 12 (23) септемврий отъ Бауценъ къмъ Рейхенбахъ, съ намѣрение да истика принца Хенриха отъ горня Лузация въ Силезия и да затвърди за себѣ си обладанието на послѣдната. Като разглѣдалъ позицията на Цитена при Ландскронъ, той рѣшилъ да я атакува на другия день, но принцъ Хенрихъ не му далъ време да испълни това. Като знаялъ, колко важенъ билъ Дрезденъ за австрийцитѣ, той тръгналъ (на 23 септемврий, въ сжщия день на пристиганието на Дауна при Ландскронъ) съ усилени прѣходи къмъ Хойерсверда, атакувалъ внезапно на р. Черний Елстеръ 4-хилядния австрийски корпусъ на Веделя и го отблъсналъ, като взелъ 1.800 души и самия Ведель въ плѣнъ. Слѣдъ туй, като ималъ намѣрение да прѣмине прѣзъ Елба между Мейссенъ и Стреленъ, той дошълъ вече (на 28 септемврий) до Руландъ, но като нѣмалъ достатъчно число понтони, за да прѣкара на това мѣсто мостъ прѣзъ Елба, тръгналъ къмъ Торгау.

Между това Даунъ, като не намѣрилъ прусситѣ въ Гёрлицъ, върналъ се въ Бауценъ и, за да испрѣвари принца Хенриха на Елба, на 29 септемврий тръгналъ отъ Бауценъ къмъ Дрезденъ. Като прѣминалъ тукъ прѣзъ Елба, той се расположилъ срѣщу Финка въ *Кесселсдорфъ*, ежедневно разглѣждалъ позицията му, съ намѣрение да го атакува, и най послѣ

опрѣдѣлилъ за това 2 октомврий. Но прѣзъ нощьта на 1 срѣщу 2 октомврий Финкъ, като че нарочно, отишълъ къмъ Стреленъ, гдѣто на 4 октомврий се съединилъ съ принца Хенриха, който прѣминалъ прѣзъ Елба въ Торгау и ималъ вече, слѣдъ съединението си съ Финка, 33 баталиона и 103 ескадрона (около 40.000 войски).

Като не намѣрилъ и Финка, сжщо както и принца Хенриха, въ тъзи позиция, въ която той се готвилъ да го атакува, Даунъ се расположилъ при Гейде. Силитѣ му, безъ да се считатъ легкитѣ войски, възлизали до 56.000 души (64 баталиона и 75 ескадрона); но на страната на пруситѣ се намирало нравственното надмощие, тъй като резултатитѣ отъ смѣлото и искусно движение на принца Хенриха за Саксония дѣйствително, по важностьта си, се равнили на една рѣшителна побѣда Армията на окржзитѣ стояла въ туй време задъ плауенската лощина.

§ 74.

Дѣйствията на принца Хенриха и на Дауна въ Саксония.

Като получилъ отъ двора си заповѣдь да атакува принца Хенриха, Даунъ, като не се осмѣлявалъ да влѣзе въ бой и като прѣдполагалъ, че завоюванието на Саксония може да бжде извършено, макаръ и пó бавно, но пó безопасно и пó сигурно, чрѣзъ маневриране, рѣшилъ съ едно флангово движение въ лѣво да застрашава дѣсния флангъ и съобщенията на принца Хенриха и главнитѣ му магазини въ Торгау и съ това да принуди принца Хенриха да отстжпи, или пъкъ да го отрѣже отъ Торгау, Виттенбергъ и Магдебургъ. Вслѣдствие на това, като испратилъ часть отъ войскитѣ къмъ Шилда, срѣщу генерала Ребентиша, който прикривалъ дѣсния флангъ на армията на принца Хенриха, самъ Даунъ съ главнитѣ сили бавно прѣминалъ къмъ Ошацъ. Ребентишъ (на 15 октомврий), а слѣдъ това и принцъ Хенрихъ (на 17 октомврий) били принудени да отстжпятъ къмъ Торгау. Насърдченъ отъ това Даунъ, имайки прѣдъ видъ да отрѣже принца Хенриха отъ Лайпцигъ и Виттенбергъ и да го заобиколи отъ всички страни, тръгналъ (на 25 октомврий) къмъ Шилда, като сжщевременно испратилъ: Аремберга съ единъ отрядъ — къмъ Домичъ, въ тилъ на принца Хенриха, Геммингена съ другъ отрядъ — къмъ Дюбенъ, въ обходъ на дѣсния му флангъ, армията на окржзитѣ — по дѣсния брѣгъ на Елба къмъ Перицъ, а на генерала Гуаско съ единъ трети отрядъ заповѣдалъ да държи съобщение между главнитѣ сили на австрийската армия и Аремберга и въ случай на нужда да поддържа послѣдния. Самъ Даунъ съ главнитѣ сили останалъ въ Шилда и почналъ грижливо да укрѣпява позицията си. Многосложния му планъ и движението на австрийската армия и тъзи на окржзитѣ раздробени и разединени по части, прѣдставлявало за принца Хенриха, тръдѣ естественно, много лесно срѣдство за противудѣйствие. Вьсползванъ отъ отдалечението на Аренберга и Геммингена отъ Дауна, принцъ Хенрихъ испратилъ противъ тѣхъ Финка, Вунша и Ребентиша, които ги отблъснали и ги принудили съ голѣма загуба да отстжпятъ къмъ Ейленбургъ (на 30 октомврий). Цвейбрюкенския херцогъ, като се боялъ, че може да бжде атакуванъ, макаръ да нѣмалъ никого на срѣща си, прѣминалъ об-

ратно задъ Елба и се расположилъ при Лейтвицъ. А прусскитѣ отряди на Финка, Вунша и Ребентиша, подъ общото началство на Финка се расположили при Дюбенъ.

§ 75.

Последнитѣ дѣйствия на русската армия. — Отстжплението ѝ и движението на Фридриха за Саксония.

Крайно недоволенъ, и отъ движението на Дауна въ Саксония, и отъ това, че не намѣрилъ въ Християнщадтъ хранитѣ, които послѣдния обѣщалъ да приготви за русската армия, Салтиковъ рѣшилъ веднага да се оттѣгли задъ Одеръ. Но Монталамберъ пакъ го убѣдилъ да отиде, вмѣсто къмъ Кроссенъ, къмъ Каролатъ (на дѣсната страна на Одеръ), кждѣто между това били испратени и транспортитѣ съ хранитѣ отъ Полша. Въ туй време несъгласията, които възникнали между Салтикова и Лаудона, достигнали до такава степень, че отъ русската армия не можало да се очакватъ никакви рѣшителни дѣйствия. На 12 (23) септемврий Салтиковъ прѣдприелъ движението прѣзъ Фрейщадтъ къмъ Каролатъ. Фридрихъ го съпровождалъ отъ страна, като му прѣграждалъ пжтя за Глогау и билъ готовъ да влѣзе съ него въ бой, макаръ да ималъ не пó вече отъ 24.000 войски. Но Салтиковъ, като прѣдполагалъ, че Фридрихъ е много пò силенъ, прѣминалъ при Каролатъ на дѣсната страна на Одеръ и, недоволенъ отъ Лаудона, вѣроятно веднага би отстжпилъ въ Полша, ако двукратната получена отъ него заповѣдь отъ двора си да дѣйствува противъ Бреславль не го принуждаваше да се обьрне къмъ Гернщадтъ. Между това Фридрихъ, като получилъ нѣколко подкрѣпления, тръгналъ право къмъ Глогау и съ часть отъ войскитѣ си прикрилъ тъзи крѣпость отъ дѣсния брѣгъ на Одеръ, а когато Салтиковъ потѣглилъ къмъ Гернщадтъ, тогава, слѣдвайки нагорѣ по лѣвия брѣгъ на Одеръ, прѣминалъ въ Кёбенъ на дѣсния и, като испратилъ единъ баталионъ въ Гернщадтъ, постоянно се располагалъ тъй, че прѣграждалъ на Салтикова пжтя за Бреславль. А Салтиковъ, като не успѣлъ да вземе Гернщадтъ съ сила, бомбардиралъ и изгорилъ този градъ и въ срѣдата на октомврий (ст. стилъ) отстжпилъ къмъ Познанъ. Лаудонъ се върналъ прѣзъ Полша въ Моравия, а Фридрихъ, като испратилъ часть отъ войскитѣ къмъ Трахенбергъ и въ горня Силезия, да наблюдатъ Салтикова и Лаудона, главнитѣ си сили (19 баталиона и 30 ескадрона, всичко около 17.000 души) испратилъ на 29 октомврий, подъ началството на Гулзена, при принца Хенриха въ Саксония, за кждѣто заминалъ и самъ лично.

§ 76.

Последнитѣ дѣйствия въ Саксония. — Боя при Максенъ. — Дѣйствията на шведитѣ въ Померания.

Като се научилъ за оттѣглюването на русската армия въ Полша и за движението на Гулзена за Саксония, Даунъ не се осмѣлилъ да стои пò вече на силната си, но отдалечена отъ Дрезденъ позиция при Шилда и, като се съединилъ съ Аремберга, на 6 ноемврий отстжпилъ прѣзъ Ошацъ и Ломачъ къмъ Гейницъ, между Носсенъ и Мейссенъ. Слѣдъ това

принцъ Хенрихъ отишълъ къмъ Ломачъ, гдѣто на 8 ноемврий се съединилъ съ Гулзена, който билъ прѣминалъ прѣзъ Елба при Гиршъ-Щайнъ, и ималъ вече всичко около 50.000 войски (71 баталионъ и 136 ескадрона). Генералъ Диреке, съ 4 баталиона и 10 ескадрона отъ състава на армията на принца Хенриха, се расположилъ въ Гроссенхайнъ, за да наблюдава неприятеля на дѣсната страна на Елба, а корпуса на Финка, испратенъ отъ Дюбенъ прѣзъ Мюхелнъ, на 7 ноемврий застаналъ при Дёбелнъ. Усилването на прусската армия ѝ позволявало да дѣйствува настжпателно; но тъй като Даунъ заемалъ при Гейницъ твърдѣ силна позиция, то принцъ Хенрихъ рѣшилъ да заобиколи лѣвия му флангъ и, като застрашава съобщенията му прѣзъ планинитѣ съ Бохемия, да го принуди да отстжпи. Съ тъзи цѣль той заповѣдалъ на Финка да прѣмине при Дёбелнъ прѣзъ Мулда и да отиде къмъ Росвейнъ. Корпуса на генерала Брентано, който прикривалъ на това мѣсто лѣвия флангъ на Дауна, отстжпилъ къмъ Носсенъ, но Даунъ останалъ на позицията си. Финкъ, усиленъ съ прѣсни войски, атакувалъ при Носсенъ, по заповѣдь на принца Хенриха, корпуса на Брентано, отблъсналъ го, заелъ Фрейбергъ въ тила на австрийската армия и испратилъ легкитѣ си войски къмъ Дипполдисвалде и Дона. Това принудило най-послѣ Дауна да отстжпи къмъ Вилсдруфъ, а Брентано — къмъ Херцогсвалде (на 14 ноемврий). Въ туй време Фридрихъ дошълъ при армията на принца Хенриха и, приписвайки отстжплението на Дауна на пристиганието си, рѣшилъ да дѣйствува настжпателно. Принцъ Хенрихъ му казвалъ, че Даунъ вѣроятно и безъ това ще отстжпи въ Бохемия и ще испразни Дрезденъ отъ страхъ, да не би гарнизона му да падне въ плѣнъ, и убѣждавалъ Фридриха да не принуждава Дауна на рѣшителни дѣйствия. Но Фридрихъ отхвърлилъ благоразумния му съвѣтъ, лично прѣслѣдвалъ съ авангарда (7 баталиона и 10 ескадрона) на Веделя — австрийския арриергардъ, нанесълъ му доста голѣма загуба, но и самъ безъ полза понесълъ не пó малка. Увлѣченъ обаче отъ одържания успѣхъ, той намислилъ да въспрѣпятствува на отстжплението на Дауна за Бохемия по лѣвата страна на Елба и да го принуди да прѣмине прѣзъ тъзи рѣка и да отстжпи по дѣсната, страна осжднa, планинска, която имала малко число съобщения. Ако Фридрихъ би успѣлъ въ това, то туй отстжпление, въ толкова напрѣднало време на годината, би било пагубно за австрийската армия.

Съ горѣказаната цѣль Фридрихъ тръгналъ съ главнитѣ си сили къмъ Вилсдруфъ, а на Финка съ корпуса му, на брой около 20.000 души, заповѣдалъ да застане въ Максенъ, на пжтя на отстжплението на Дауна. Послѣдния се расположилъ задъ плауенската лощина, на извѣстната по силата си позиция, като освѣнъ това се заобиколилъ съ отдѣлни отряди. Слабостьта на силитѣ на Финка и отдалечението му отъ прусската армия допущали да бжде той заобиколенъ и разбитъ, или пъкъ принуденъ да се прѣдаде. Това било толкова естественно, че самъ Финкъ, като получилъ заповѣдьта да отиде къмъ Максенъ, излагалъ на Фридриха всичката опасность отъ подобно едно движение и расположение, но не успѣлъ да отклони Фридриха отъ намѣрението му. Между туй Даунъ, слѣдъ дълги колебания, рѣшилъ се най послѣ да заобиколи Финка и, като събралъ най напрѣдъ армията на окржзитѣ около Гисгюбель, испратилъ я къмъ Дона въ тилъ на Финка,

корпуса на Брентано испратилъ отъ Дрезденъ право къмъ Максенъ отъ фронта срѣщу Финка, а самъ съ 3.000 души тръгналъ прѣзъ Дипполдисвалде и Рейнгардсгриммъ въ обходъ на лѣвия му флангъ. Тѣзи три корпуса, общата сила на които възлизала до 26.000 души пѣхота и 10.000 конница, атакували Финка (на 20 ноемврий) едновременно отъ три страни, раскъсали центра на бойната му линия, завладѣли лѣжавшия задъ него Максенъ, отдѣлили двѣтѣ му крила едно отъ друго и, като нанесли на всѣко отдѣлно силно поражение, заобиколили съвършенно Финка и го принудили на другия день (21 ноемврий) да сложи оржжие съ останкитѣ отъ корпуса си (на брой 9 генерали, 549 офицери и 12.000 долни чинове, съ 71 топъ). Въ деня на самия бой при Максенъ, Фридрихъ испратилъ Гулзена въ подкрѣпление на Финка, но било вече късно и Гулзенъ отстжпилъ къмъ Фрейбергъ. Наскоро слѣдъ това и другия прусски отрядъ на генерала Диреке (3.000 души) билъ атакуванъ на дѣсния брѣгъ на Елба при Мейссенъ и слѣдъ упоритъ бой пó голѣмата часть плѣненъ.

Виновници за поражението на корпуса на Финка били Фридрихъ и до нѣкждѣ самъ Финкъ. Вината на Фридриха състояла въ това, че, независимо отъ прѣдпазливостьта на Дауна и грижата му за съобщенията си, испращанието на 20-хилядния корпусъ на Финка въ тила и на пжтя на отстжплението на двѣ силни армии било прѣдприятие твърдѣ смѣло. Освѣнъ това Фридрихъ само извѣстилъ Финка писменно, че *той вѣроятно ще бжде атакуванъ отъ генерала Сенсера* (Sinsère, който началствувалъ единъ отъ най близкитѣ до Максенъ австрийски отряди) *или отъ армията на окржзитѣ.* Финкъ заключилъ отъ това, че той е длъженъ безусловно да стои при Максенъ, и прѣдполагайки, че ще бжде поддържанъ отъ Фридриха, никакъ не се грижилъ за отстжпление, макаръ и да знаялъ за приготовленията на неприятелитѣ да го нападнатъ. На 19-ий сутриньта той можалъ още и трѣбвало да отстжпи прѣзъ Рейнгардсгриммъ къмъ Фрейбергъ. За самия бой той много раздробилъ войскитѣ си и особенно отслабилъ отряда, който заемалъ важната тѣснина при Рейнгардсгриммъ, върху която и били обърнати главнитѣ усилия на неприятеля. А главната му погрѣшка състояла въ туй, че той дочакалъ нападението на неприятеля. Ако той смѣло би тръгналъ противъ една отъ неприятелскитѣ колони, то лесно би можалъ да я разбий и да излѣзе отъ трудното си положение. Впрочемъ Финкъ се защищавалъ извънрѣдно упорито и за това загубилъ пó голѣмата часть отъ пѣхотата си. Вуншъ съ конницата искалъ да си пробий пжть и може би щелъ да успѣе въ това, но на другия день Финкъ сключилъ капитулация и по исканието на Дауна заповѣдалъ му да се върне. По такъвъ начинъ излишната смѣлость на Фридриха, неясностьта на дадената отъ него заповѣдь, буквалното ѝ испълнение отъ Финка и погрѣшнитѣ тактически распорѣждания на послѣдния стрували на прусската армия една загуба отъ 12.000 души и 71 топъ, въ тогавашнитѣ обстоятелства твърдѣ чувствителна за нея!

Късното време на годината турило край на военнитѣ дѣйствия въ Саксония. Въпрѣки студа, часть отъ войскитѣ и отъ двѣтѣ страни се расположили на лагеръ: Даунъ — около Дрезденъ, а прусската армия — между Вилсдруфъ и Фрейбергъ; армията на окржзитѣ отстжпила въ Франкония. По причина на слабостьта на прусската армия, въ която оставали вече не пó вече отъ 38.000 души, Фридрихъ присъединилъ къмъ нея

10.000 души отъ армията на брауншвейгския херцогъ, които разположилъ между Фрейбергъ и Цвикау. Той не само не падналъ духомъ слѣдъ максенското поражение, но и непрѣстанно безпокоилъ Дауна, тъй че войскитѣ и отъ двѣтѣ страни и всрѣдъ зимата почти нѣмали почивка. При това хра́нението на австрийската армия било свързано съ извънрѣдни затруднения.

Колкото се касае до дѣйствията на шведитѣ, то слѣдъ оттѣглюването корпуса на Клейста отъ Померания въ Фюрстенвалде, за да се присъедини къмъ Фридриха, шведскитѣ войски дошли до Пренцловъ, като опустошавали страната по пѫтя си. Но, слѣдъ оттѣглюването на русската армия въ Полша, Мантейфель съ единъ малъкъ брой прусски войски принудилъ шведитѣ да отстѫпятъ задъ р. Пеене. Едничкия резултатъ отъ похода на шведитѣ било вземането отъ тѣхъ форта Пеенамюнде.

§ 77.

Дѣйствията въ Вестфалия.

Настѫпателнитѣ дѣйствия на Контада и Бролио надолу по Везеръ.

Слѣдъ боя при Бергенъ, брауншвейгския херцогъ се расположилъ около Фрицларъ, армията на Бролио — задъ р. Ланъ, а армията на Контада стояла на лѣвия брѣгъ на Рейнъ. Убѣденъ отъ опита на прѣдишнитѣ походи въ незгодитѣ на дѣйствията съ двѣ отдѣлни армии, което давало на брауншвейгския херцогъ възможность съ часть отъ силитѣ си да задържа едната отъ тѣзи армии, а на другата да наниса съ главнитѣ си сили рѣшителни удари, Контадъ рѣшилъ да го лиши отъ тѣзи згоди и, като съсрѣдоточи двѣтѣ французски армии въ хессенъ-касселскитѣ владѣния, да тръгне съ тѣхъ надолу по Везеръ и да принуди съюзницитѣ да очистятъ лѣвата страна на тъзи рѣка. Слѣдъ това Армантиеръ съ 25.000 войски трѣбвало да отиде отъ Везель къмъ Мюнстеръ, ца обсади и вземе тъзи крѣпость и да заеме цѣла Вестфалия. Този планъ, който напълно съотвѣтствувалъ и на обстоятелствата, и на мѣстностьта на страната, въ началото билъ испълненъ твърдѣ искусно и успѣшно. Въ първитѣ числа на май Контадъ, за да въведе противника въ заблуждение касателно намѣренията си, почналъ да прави мостъ прѣзъ Рейнъ подъ Везель, а между това армията му се събирала около Кёлнъ и Дюсселдорфъ. Брауншвейгския херцогъ, като се научилъ за това и страхувайки се за Вестфалия, оставилъ генерала Имгофа съ 12.000 души въ Хессенъ-Кассель, а самъ съ главнитѣ сили отишълъ къмъ Липщадтъ. Тогава Контадъ, като оставилъ Армантиера съ 19 баталиона и 20 ескадрона (около 16 или 17 000 души) на долний Рейнъ, тръгналъ съ главнитѣ си сили (82 баталиона и 54 ескадрона) отъ Дюсселдорфъ къмъ Гиссенъ на р. Ланъ и, като се съединилъ тукъ съ армията на Бролио, съсрѣдоточилъ около 70.000 души при Марбургъ и около 17.000 подъ началството на Бролио при Хомбургъ. Въсползвани отъ отдалечението на съюзната армия, която се събирала при Вёрлъ, Контадъ и Бролио веднага тръгнали, прѣзъ Корбахъ и Заксенбергъ, за хессенъ-касселскитѣ владѣния, принудили съюзнитѣ войски да испразнятъ Кассель и насмалко щели да отрѣжатъ Имгофа, който само съ бързото си движение прѣзъ Варбургъ успѣлъ да отстѫпи къмъ Бюренъ. Слѣдъ това

Бролио, като заелъ Касселъ, тръгналъ прѣзъ Падерборнъ къмъ Минденъ, гдѣто се намирали главнитѣ магазини на съюзницитѣ, а Контадъ съ главнитѣ сили се разположилъ задъ рѣката Диммелъ и послѣ бързо миналъ прѣзъ важнитѣ тѣснини при Щадтбергенъ на тъзи рѣка и заелъ Падерборнъ. Ако би дѣйствувалъ още пò рѣшително и не само да застрашава съобщенията на съюзната армия, но смѣло да застанеше на тѣхъ въ тила ѝ, той би можалъ съвсѣмъ да я отрѣже отъ Везеръ, да я разбий или да я принуди да сключи нова Клостерсевенска конвенция. Браун-швейгския херцогъ, като се боялъ, че може да бжде отрѣзанъ отъ Минденъ и Везеръ, отишълъ къмъ Оснабрюкъ; но Бролио успѣлъ вече да завладѣе Минденъ отъ дѣсния брѣгъ на Везеръ, а Контадъ прѣзъ Падерборнъ и Билефелдъ тръгналъ къмъ Герворденъ близо до Минденъ. Тогава браунщвейгския херцогъ, за да възнагради загубата на Минденъ и да има на Везеръ другъ нѣкой опоренъ пунктъ, заповѣдалъ на часть отъ войскитѣ си да заематъ свободния градъ Бременъ, а самъ съ едно бързо флангово движение влѣво прѣминалъ къмъ Щолценау на Везеръ, подъ Минденъ. Въ срѣдата на юлий Контадъ, като заелъ съ главнитѣ си сили позиция при Минденъ, на лѣвия брѣгъ на Везеръ, прѣкаралъ корпуса на Бролио на дѣсния брѣгъ къмъ Бюкебургъ и испратилъ отряди отъ легки войски по всички страни, даже до Ханноверъ, съ надѣжда да принуди съ това съюзната армия да прѣмине на дѣсната страна на Везеръ и самъ да заеме зимни квартири въ ханноверското курфюрство. Но Браунщвейгския херцогъ, напротивъ, съсрѣдоточилъ всичкитѣ си сили, чрѣзъ присъединението на всичкитѣ отдѣлни отряди, и въ 3 колони тръгналъ противъ позицията на Контада.

Между това Армантиеръ въ края на юлий завладялъ Мюнстеръ и тръгналъ къмъ Падерборнъ.

§ 78.

Сражението при Минденъ (на 1 августъ).

Французската армия заемала при Минденъ твърдѣ силна позиция, фронта и лѣвия флангъ на която били прикрити съ една рѣкичка и обширни блата, а дѣсния флангъ — съ крѣпостьта Минденъ. Важнитѣ недостатъци на тъзи позиция състояли въ туй, че тя била способна само за една отбрана и че въ тила ѝ се намирала веригата на линденскитѣ планини, прѣзъ тѣснитѣ проходи на които прѣминавало главното съобщение на французитѣ съ Герворденъ и единственния пжть за отстжплението имъ къмъ Рейнъ. Като се удостовѣрилъ въ згодитѣ и недостатъцитѣ на позицията на Контада и въ невъзможностьта да атакува въ нея французската армия, браунщвейгския херцогъ рѣшилъ да измъкне Контада отъ тъзи позиция на лѣжавшата прѣдъ нея равнина, гдѣто французската армия би имала въ тила си рѣкичката и блатата. Съ тъзи цѣль той нарочно разположилъ армията си погрѣшно: самъ съ главнитѣ сили прѣминалъ вдѣсно и застаналъ между Гилле и Фридвалдъ, а при Тонхаузенъ, на значително растояние влѣво отъ себѣ си, оставилъ единъ корпусъ войски подъ началството на генерала Вангенхайма. Той се надѣвалъ, че Контадъ ще се въсползва отъ толкова отдалеченото отъ главнитѣ сили расположение на Вангенхайма, за да го нападне и разбий отдѣлно, и тъкмо въ туй време искалъ да атакува Контада съ глав-

нитѣ си сили отъ фланга и тила, и да го отхвърли или къмъ Везеръ, или къмъ рѣкичката и блатата, които би се намирали въ тила на французската армия. Освѣнъ това той испратилъ наслѣдния брауншвейгски принцъ*) съ часть отъ войскитѣ прѣзъ Любеке въ обходъ на лѣвия флангъ на Контада и въ тила му къмъ Герворденъ, съ заповѣдь да заеме бергкирхенскитѣ проходи прѣзъ Минденскитѣ планини и съ това да отрѣже на Контада отстжплението.

Всичкитѣ му смѣтки и очаквания се оправдали напълно. Контадъ, като присъединилъ къмъ себѣ си корпуса на Бролио, прѣзъ нощьта на 31 юлий срѣщу 1 августъ излѣзълъ, както това желаялъ брауншвейгския херцогъ, отъ позицията си на равнината въ 9 колони. Корпуса на Бролио, усиленъ съ часть отъ другитѣ войски, се намиралъ на дѣсния флангъ на армията и на разсъмване трѣбвало рѣшително да атакува корпуса на Вангенхайма, да го отрѣже отъ главнитѣ сили на съюзната армия и да го разбие. Между това главнитѣ сили на французската армия трѣбвало само да задържатъ брауншвейгския херцогъ и да му прѣпятствуватъ да дава помощь на Вангенхайма. Този планъ билъ испълненъ много неискусно и несполучливо. Французската армия се прѣстроявала отъ колонитѣ въ боенъ рѣдъ тъй бавно, че брауншвейгския херцогъ, който още прѣзъ нощьта се приготвилъ за боя, успѣлъ да построи армията си 1) въ туй време, когато отъ всичкитѣ френцузски войски се била построила само конницата, която трѣбвало, неизвѣстно защо и за какво, да съставлява центра на бойната линия, а пѣхотата още се прѣстроявала и слѣдвала къмъ мѣстата си, — и 2) на това мѣсто, което, спорѣдъ диспозицията на Контада, трѣбвало да заеме французската армия. Като атакувалъ незабавно французската конница съ часть отъ войскитѣ си, а французската пѣхота съ всички останали сили, брауншвейгския херцогъ растроилъ първата съ силенъ пушеченъ огънь, заловилъ фланговетѣ на послѣднята и най-послѣ отблъсналъ французитѣ по всичкитѣ пунктове. Контадъ въ безрѣдица и съ загуба на 7.000 души отстжпилъ къмъ Минденъ. Армията му би можала да бжде съвсѣмъ унищожена, ако английския генералъ лордъ Саквиль не бѣ се отказалъ да испълни заповѣдитѣ на брауншвейгския херцогъ, не бѣ закъснялъ да заеме съ часть отъ съюзната конница опрѣдѣленото му на дѣсния флангъ на съюзната армия мѣсто и не бѣ се отказалъ да довърши поражението на французската конница. Между това Бролио се ограничилъ съ безполезна стрѣлба противъ корпуса на Вангенхайма, вмѣсто да го атакува най рѣшително, и, като не одържалъ никакъвъ успѣхъ, послѣдвалъ задъ отстжплението на Контада. Но тъй като наслѣдния брауншвейгски принцъ успѣлъ вече сполучливо да ирвърши възложения му обходъ, разбилъ при Кѣсфелдъ (Kössfeld) 8-хилядния французски отрядъ на генерала Бриссака, заелъ бергкирхен-

*) Той билъ най голѣмия синъ и наслѣдникъ на владѣтелния херцогъ Кврлъ и на прусската принцеса Филиппина-Шарлотта, сестра на Фридриха II, и за това плѣмянникъ на послѣдния по майка и на брауншвейгския херцотъ Фердинанда по баща; роденъ билъ на 9 октомврий 1735 година. Въ 1764 г. се оженилъ за валлийската принцеса Августа, сестра на английския краль Георги III. Въ 1773 година постжпилъ на прусска военна служба въ чинъ генералъ отъ инфантерията. Слѣдъ смъртьта на баща си той поелъ управлението Въ 1792 г. му повѣрили главното началство надъ прусската армия, противъ французската република, обаче дѣйствията му показали, че като главнокомандующъ никакъ не показалъ онова искуство, съ което прѣди 30—35 години дѣйствувалъ като прѣдводитель на дивизии и корпуси въ седмогодишната война.

скитѣ тѣснини и отрѣзалъ на французската армия отстѫплението прѣзъ Герворденъ, то Контадъ и билъ принуденъ да прѣмине въ Минденъ на дѣсния брѣгъ на Везеръ и съ обходъ прѣзъ Хастенбекъ и Гёттингенъ да слѣдва къмъ Кассель, гдѣто се намирали главнитѣ му магазини. Това отстѫпление било извършено съвсѣмъ неоснователно, прибързанно и въ безрѣдие, струвало на французската армия загубата на всичкитѣ ѝ обози и било за нея пó врѣдно отъ самото ѝ поражение, а за съюзницитѣ пó полезно отъ самата имъ побѣда при Минденъ. На другия день слѣдъ сражението Минденъ се прѣдалъ на съюзницитѣ по капитулация. Армантиеръ тръгналъ прѣзъ Варбургъ и Волфсхагенъ на съединение съ Контада.

§ 79.

Отстѫплението на Контада къмъ Майнъ. — Послѣднитѣ дѣйствия на р. Ланъ.

Отстѫпвайки нагорѣ по дѣсния брѣгъ на Везеръ, Контадъ испратилъ напрѣдъ Бролио съ 26 баталиона и 36 ескадрона, за да прикрий пò нататашното движение на армията къмъ Еймбекъ и Гёттингенъ и да заеме важнитѣ планински проходи при Мюнденъ и Витценхаузенъ. А брауншвейгския херцогъ, като испратилъ слѣдъ Контада на дѣсната страна на Везеръ наслѣдния брауншвейгски принцъ съ часть отъ войскитѣ; самъ съ главнитѣ сили слѣдвалъ нагорѣ по лѣвия брѣгъ на Везеръ право къмъ Кассель, обаче не успѣлъ да испрѣвари Контада въ мюнденскитѣ планински проходи и, като заобиколилъ прѣзъ Волфсхагенъ лѣвия му флангъ, принудилъ го, слѣдъ съединението съ Армантиера, да отстѫпи задъ р. р. Едеръ и Омъ (Ohm). Като продължавалъ постепенно да застрашава лѣвия му флангъ, той истикалъ най послѣ Контада задъ р. Ланъ къмъ Гиссенъ. Въ това расположение двѣтѣ армии стояли твърдѣ дълго, като водили малка война, а между това Имгофъ, испратенъ съ 6.000 души въ Вестфалия, обсадилъ Мюнстеръ и го завладѣлъ (въ края на ноемврий). Наскоро Бролио билъ назначенъ на мѣстото на Контада и отстѫпилъ отъ Гиссенъ къмъ Буцбахъ и Фридбергъ. Брауншвейгския херцогъ блокиралъ Гиссенъ, но настѫпателното движение на французитѣ срѣщу фронта и двата му фланга го принудило да снеме блокадата на този градъ и да отстѫпи къмъ Марбургъ, при което Армантиеръ, който отивалъ отъ къмъ Везель за Рейнъ, билъ атакуванъ при Дилленбургъ отъ Вангенхайма и часть отъ войскитѣ му била заобиколена и разбита или пъкъ взета въ плѣнъ. Съ това се свършили въ 1759 година военнитѣ дѣйствия въ Вестфалия и двѣтѣ армии се расположили на зимни квартири: французската — отъ Гиссенъ до планинския хребетъ на Гундсрюкъ, съюзната — както пó напрѣдъ: въ мюнстерското, оснабрюкското и падернборнското епископства, а корпуса на Имгофа — въ хессенъ-касселскитѣ владѣния.

И тъй побѣдата при Минденъ отново възвърнала въ властьта на съюзницитѣ всичкитѣ загубени отъ тѣхъ въ началото на похода земи и турила и двѣтѣ страни въ пó напрѣшното положение, само съ тъзи разлика, че съюзницитѣ придобили значително нравственно надмощие надъ французитѣ.

§ 80.

Общъ изводъ за похода въ 1759 година.

Дѣйствията на Фридриха въ 1759 година въобще били искусни, макаръ въ частность нѣкои отъ тѣхъ да сж доста странни, или пъкъ не съвсѣмъ понятни и свободни отъ упрѣкъ. А дѣйствията на противницитѣ му, напротивъ, само въ нѣкои отношения не сж лишени отъ достойнство, но въобще заслужватъ строго порицание

Въ дѣйствията на Фридриха, а сжщо и на принца Хенриха, странно и непонятно изглѣжда:

1) Защо Фридрихъ, който твърдѣ основателно рѣшилъ да дѣйствува не настжпателно, а отбранително, и, като само удържа Дауна, да се срази съ русската армия, не отишълъ лично още отъ самото начало на похода противъ послѣднята съ едната третя отъ армията си, като остави двѣтѣ ѝ трети въ Силезия срѣщу Дауна и въ Саксония срѣщу армията на окржзитѣ, вмѣсто да стои четири мѣсеца въ Силезия, при Ландсхутъ и Шмотзейфенъ, въ бездѣйствие, и да остава срѣщу русската армия слабия корпусъ на Дона, като постепенно го подкрѣпява, и едва слѣдъ изминуванието на означеното време тръгналъ лично къмъ Одеръ.

2) Защо, когато Даунъ застаналъ при Марклисса, Фридрихъ се расположилъ срѣщу него не отъ фронта, между него и Салтикова, а на фланга му, съ което му позволилъ да испрати Лаудона и Хаддика къмъ Одеръ и най послѣ самъ да тръгне сжщо за тамъ.

3) Защо Фридрихъ испратилъ 20-хилядния корпусъ на Финка въ тилъ и на пжтя на отстжплението на двѣтѣ неприятелски армии, които имали около 100.000 души, т. е. — на явна пропасть, и при това не далъ на Финка по́ ясни и опрѣдѣлени заповѣди.

4) Защо принцъ Хенрихъ, слѣдъ кунерсдорфското сражение, като отишълъ къмъ Гёрлицъ, а послѣ къмъ Хойерсверда, не се въсползвалъ при това отъ значителното раздробление на армията на Дауна, за да разбий отдѣлнитѣ ѝ корпуси и отряди по части.

Нѣкои дѣйствия на прусситѣ, както напримѣръ прѣдприятията имъ противъ магазинитѣ въ Полша, Моравия, Бохемия и Турингия, които съвременнитѣ писатели признаватъ и прѣдставляватъ за твърдѣ важни, били нищожни. А нѣкои други били безполезни, както напримѣръ настжпателнитѣ дѣйствия на принца Хенриха, въ началото на похода, противъ армията на окржзитѣ, която не била опрѣдѣлена за рѣшителни дѣйствия и която всѣкога имала възможность да отстжпва.

Но, въобще казано, дѣйствията на брауншвейгския херцогъ, на принца Хенриха и на другитѣ прусски генерали, и особенно на самия Фридриха, били искусни, съотвѣтствувайки и на обстоятелствата, и на срѣдствата. Фридрихъ постжпилъ твърдѣ основателно, като рѣшилъ да дѣйствува въ този походъ отбранително, а не да го почва съ настжпателни дѣйствия, — да чака почванието на дѣйствията отъ страна на противницитѣ си, да се ползва отъ погрѣшкитѣ на послѣднитѣ, да избѣгва сраженията и да маневрира. Унищожението на неприятелскитѣ магазини, събиранието на контрибуциитѣ отъ неприятелската страна и истикванието армията на окржзитѣ въ Франкония, макаръ да не били важни дѣйствия и да му доставили незначителни згоди, но за туй пъкъ това станало безъ трудъ, опасность и загуби за него. Поражението му при

Куннерсдорфъ турило него и Пруссия на края на пропастьта; при всичко това въ края на похода съюзницитѣ, освѣнъ вземанието на Дрезденъ и отслабванието на Фридриха, нищо не спечелили и двѣтѣ страни останали въ пó напрѣшното си относително положение. Загубата на Дрезденъ и численното отслабвание на прусската армия били твърдѣ чувствителни за Фридриха; но нравственното надмощие останало на негова страна, Даунъ слѣдъ боя при Максенъ не смѣялъ нищо да прѣдприеме противъ него и изглѣждало, че отъ неравната борба прѣзъ тъзи година Фридрихъ излѣзълъ побѣдитель. И ако, слѣдъ четири годишна война съ половината Европа, Фридрихъ не само че не билъ още побѣденъ и сваленъ, но и намиралъ положението си още сносно, то на противницитѣ му не можало да остава вече надѣжда за успѣхъ и въ слѣдующитѣ походи.

Колкото се касае до дѣйствията на Дауна и Салтикова, то при прѣдпазливостьта и нерѣшителностьта на първия, които надминували всѣка мѣрка, при обикновенното стрѣмление на австрийцитѣ да дѣйствуватъ колкото може пó малко съ своитѣ сили и срѣдства и колкото може пóвече съ силитѣ и срѣдствата на съюзницитѣ си, и при възникналитѣ отъ това между Салтикова и Дауна несъгласия, дѣйствията на австрийската и русската армии не можали да иматъ никакъвъ важенъ успѣхъ. Четиритѣ съюзни армии, съвокупнитѣ сили на които почти двойно надминували силитѣ на Фридриха и съюзницитѣ му, — отъ които русската, австрийската и французската, всѣка отдѣлно, можали да задавятъ Фридриха, — най послѣ, които слѣдъ куннерсдорфското сражение стояли вече почти на прѣдѣлитѣ на Бранденбургия, на нѣколко прѣхода отъ Берлинъ, свършили похода съ това, съ каквото го и почнали, като завладѣли само, както се каза, Дрезденъ и отслабили Фридриха! До куннерсдорфското сражение дѣйствията на Дауна и Салтикова сѫ още доста удовлетворителни, но слѣдъ него — тѣ стоятъ пó долу отъ посрѣдственни. Нерѣшителностьта и нищожностьта имъ и пагубнитѣ недоразумѣния между Салтикова и Дауна, а послѣ и Лаудона, спасили Пруссия отъ загинвание много пóвече, отколкото твърдостьта на духа на Фридриха и искуството на дѣйствията му и тѣзи на принца Хенриха. Даунъ прѣзъ цѣлия походъ до толкова раздробявалъ силитѣ си и дѣйствувалъ тъй бавно, нерѣшително и прѣдпазливо или пó право да се каже — боязливо, че не билъ въ състояние да извърши нищо важно, полезно, блѣскаво, макаръ и да не се излагалъ никога на поражение. Слѣдъ куннерсдорфското сражение той въ три прѣхода можалъ да се съедини съ Хаддика или Салтикова и да отиде право къмъ Берлинъ, но чакалъ русската армия да му прѣкара пѫть за тамъ. Отстѫплението му къмъ Бауценъ съ нищо не може да бѫде оправдано, понеже, като се намиралъ между Фридриха и принца Хенриха, той можалъ да нападне когото иска отъ двамата. Най послѣ, като унищожилъ при Максенъ корпуса на Финка и като владѣялъ Дрезденъ, той, вмѣсто да дѣйствува рѣшително противъ Фридриха — свършилъ похода. Въобще всичкитѣ дѣйствия на Дауна нѣмали никаква опрѣдѣлена цѣль: причинитѣ на всичкитѣ му прѣдприятия останали загадочни, понеже били нищожни. Само една постоянна, неизмѣнна, положителна цѣль се проявява въ всичкитѣ му дѣйствия — стрѣмлението да се съедини съ русската армия. Сѫщо и Салтиковъ, като ималъ 60.000 души, все още се счи-

талъ слабъ и непрѣстанно искалъ отъ Дауна подкрѣпления. А Даунъ, като се боялъ, че той може да отстжпи въ Полша, испращалъ му подкрѣпления и всѣкакъ се трудилъ да пази съ него съобщения. Съ една дума — изглѣждало, че и Даунъ, и Салтиковъ не намирали за възможно да дѣйствуватъ противъ Фридриха иначе, освѣнъ като съединятъ двѣтѣ армии или пò добрѣ да се каже, като ги *допрѫтъ* една до друга, и че при услиията и грижитѣ си за това и при взаимнитѣ незадоволствия и недоразумения вслѣдствие на това, тѣ съвсѣмъ забравили и Фридриха, и цѣльта на войната, и цѣльта на собственнитѣ си дѣйствия. Слѣдъ кунерсдорфското сражение за тѣхъ било много лесно и удобно да извършатъ съединението си на което тѣ давали такава важность. Но за това въспрѣпятствували, отъ страна на Салтикова — настояванието му, щото противъ Фридриха да дѣйствува непосрѣдственно, не само русската армия, но и австрийската, която до тогава стояла въ бездѣйствие, и щото послѣдната да се присъедини къмъ първата, а отъ страна на Дауна — до нѣкждѣ нерѣшителностьта му, но прѣимущественно, както изглѣжда, желанието на австрийцитѣ, щото непосрѣдственнитѣ дѣйствия противъ Фридриха да продължава сама русската армия, а австрийската да ѝ дава само нужното съдѣйствие. Но ако отъ една страна съединението на двѣтѣ армии било невъзможно, то Даунъ, като ималъ, слѣдъ кунерсдорфското сражение, при Сорау, 30.000 души и като присъединилъ къмъ себѣ си Хаддика и даже Лаудона, би можалъ съ 52—57.000 души да се обърне противъ 25—27 хиляднитѣ войски на Фридриха и да дѣйствува противъ тѣхъ рѣшително и смѣло, безъ страхъ за несполука. Но това никакъ не било съгласно нито съ характера, нито съ методата на Дауновитѣ дѣйствия. Освѣнъ това нито Даунъ, нито Салтиковъ съвсѣмъ и не помислювали, че било достатъчно за тѣхъ да дѣйствуватъ съгласно, съ една обща цѣль и рѣшително, макаръ и отдѣлно, за пълното съсипване на Фридриха и Пруссия.

Вънъ отъ всичко казано пò горѣ за Салтикова, трѣбва още да се прибави, че прѣдъ сражението при Кунерсдорфъ той нищо не знаялъ за движението на Фридриха, а слѣдъ сражението не се въсползвалъ отъ побѣдата и въ послѣдствие допусналъ Фридриха да го отрѣже отъ съобщенията му съ Дауна. Обяснението на това трѣбва да се търси до нѣкждѣ въ несъгласието му съ Дауна, Лаудона и въобще съ австрийцитѣ, а до нѣкждѣ въ нѣкои тайни политически причини.

Въ заключение трѣбва да прибавимъ, че при разглѣжданието на дѣйствията и похода въ 1759 година въобще, обрьщатъ върху себѣ си внимание:

1) Извънрѣдно честото, почти непрѣкъснато употрѣбление, и отъ малкитѣ отряди, и отъ цѣлитѣ армии, и отъ частнитѣ генерали и главни полководци, и отъ самия Фридрихъ — ***фланговитѣ движения*** и особенно ***обходитѣ***. Изглѣждало, че тѣ били най любимитѣ военни дѣйствия вътози походъ. А между това несполуката на австрийцитѣ при Домичъ, участьта на Финка и нѣкои други случаи служили, мислимъ, достатъчно доказателство, че съ обходи на фланговетѣ и испращание на отдѣленъ корпусъ въ тила на армията не всѣкога може да се принуди послѣдната да отстжпи и че такива дѣйствия сж срѣдства, пò вечето пжти нищожни и въ всѣки случай твърдѣ опасни.

2) Нѣкои доста странни особенности. Тъй, напримѣръ, армията на

окржзитѣ, на брой до 20.000 души, два пжти въ този походъ (4 седмици въ септемврий и октомврий задъ плауенската лощина и послѣ при Пирна) била расположена задъ австрийската армия, но не въ видъ на резервъ, въ какъвто случай расположението ѝ би било съвсѣмъ друго. Това произлизало, както трѣбва да се прѣдполага, отъ туй, че австрийцитѣ вѣроятно считали ненадѣжно или пъкъ безполезно да турватъ армията на окржзитѣ въ 1-та бойна линия. По това може да се сжди, каква била армията на окржзитѣ.

§ 81.

Общъ изводъ за първитѣ четири похода отъ седмогодишната война.

Въ първитѣ четири похода отъ седмогодишната война се забѣлѣзва постоянно единъ и сжщи начинъ на дѣйствия, както отъ страна на Австрия и съюзницитѣ ѝ, тъй и отъ страна на Фридриха.

Австрия и съюзницитѣ ѝ дѣйствували противъ Пруссия настжпателно отъ четири страни съ шесть армии: 1) отъ югъ съ австрийската и имперската отъ Моравия, Бохемия и Франкония, противъ Силезия, Лузация и Саксония, — 2) отъ истокъ съ русската армия отъ Полша противъ източна Пруссия и къмъ Одеръ, — 3) отъ западъ съ двѣтѣ французски армии изъ-задъ долний Рейнъ противъ Вестфалия, Ханноверъ и Саксония, и 4) отъ сѣверъ съ шведската армия отъ Померания, отъ Щралзундъ, противъ Бранденбургия. Постоянната цѣль на съюзницитѣ била да настжпватъ отъ всичкитѣ четири страни и съ всичкитѣ армии едновременно, като се стрѣмятъ право къмъ центра на Пруссия, което било много мжчно, ако и не съвсѣмъ невъзможно. 1) Съюзнитѣ армии се намирали: еднитѣ (австрийската, имперската и шведската) — на самитѣ граници на Пруссия и Саксония и съ нѣколко прѣхода можали да дойдатъ до Берлинъ, — а другитѣ (французскитѣ и особенно русската) — твърдѣ далечъ отъ Пруссия, вслѣдствие на което, за да достигнатъ центра ѝ — Бранденбургия, трѣбвало да употрѣбятъ много по̀ вече време, отколкото първитѣ три армии. 2) Съюзнитѣ армии никога не можали да бжджтъ рано и едновременно готови за походъ и почвали дѣйствията въ разно време и въобще твърдѣ късно. 3) Французскитѣ и русската армии, по причина на отдалечението си, а послѣднята, освѣнъ това, и на крайната бавность въ движенията си (отъ магазинитѣ и обозитѣ, както се каза по̀ горѣ), не можали да се приближаватъ до Саксония или Одеръ по̀ рано отъ юний или юлий, а до тѣхното пристигание другитѣ армии стояли въ бездѣйствие или пъкъ се ограничавали съ нищожни отбранителни дѣйствия. 4) А съ приближението на французскитѣ или русската армии, другитѣ се раздвижвали, като се трудили или още по̀ вече да се сближатъ, или пъкъ да се съединятъ и да дѣйствуватъ заедно съ първитѣ. 5) Рѣшителностьта и особенно извънрѣдното съгласие въ дѣйствията били необходими условия за успѣха на съюзнитѣ армии, които дѣйствували по този начинъ отъ разни страни. Но дѣйствията на тѣзи армии не удовлетворявали нито на едно отъ тѣзи условия, понеже били крайно бавни, нерѣшителни, нѣмали нито обща опрѣдѣлена цѣль, нито свързка, нито съгласие, нито единство, толкозъ по̀ вече, че между полководцитѣ на съюзнитѣ армии цару-

вали по̀ вечето пжти най-голѣми несъгласия и даже (както между Дауна и Салтикова) спрѣчквания. 6) Настжплението на едната армия не било свързано по необходимость съ настжплението на другитѣ, но отстжплението на едната влѣкло слѣдъ себѣ си отстжплението и на другитѣ. 7) Отъ шестѣхъ съюзни армии само австрийската, русската и французскитѣ били силни, извършвали важни дѣйствия и били опасни за Пруссия. А имперската и шведската армии били много или малко слаби, а по дѣйствията си нищожни и неопасни за Пруссия и малко полезни за съюзницитѣ. 8) Слѣдъ 3-4 мѣсечни дѣйствия отъ горѣозначения родъ, русската армия съ настжпването на есеньта първа отстжпвала въ Полша; примѣра и́ наскоро се послѣдвалъ и отъ другитѣ армии, а въ ноемврий или декемврий всички бивали вече расположени на зимни квартири, на сжщото мѣсто, отъ кждѣто почвали дѣйствията си. Въ слѣдующата година се повтаряло пакъ сжщото.

Ако слѣдъ туй се обърнемъ къмъ дѣйствията на Фридриха и съюзницитѣ му, то ще се прѣдстави слѣдующето:

Въ Вестфалия, противъ французскитѣ армии, дѣйствувала постоянно съюзната ханноверска армия, а въ Померания, противъ шведската — малки корпуси и даже отряди отъ прусски войски. А самъ Фридрихъ, съ главнитѣ сили на прусската армия, се отбранявалъ въ пространството между Одеръ, Исполинскитѣ и Руднитѣ планини и р. Заале, въ 1757 година — противъ австрийската, имперската и французската, а въ 1758 и 1759 години — противъ русската, австрийската и имперската армии, водящъ въобще *настжпателно-отбранителна* война, т. е. политическата цѣль на която била отбраната на Пруссия и особенно на Силезия, но която състояла отъ съчетанието на послѣдователни настжпателни и отбранителни дѣйствия, и общия характеръ на която билъ прѣимущественно настжпателенъ въ началото и отбранителенъ въ края на този 4-годишенъ периодъ отъ войната. Силитѣ на Фридриха били постоянно распрѣдѣлени, на горѣозначеното пространство, съобразно съ най-голѣмата важность на отбраняванитѣ отъ него части отъ страната и съ най-голѣмата опасность, която застрашавала Пруссия отъ къмъ Одеръ, Силезия или Саксония. Тъй въ Силезия и Саксония, особенно важни за Фридриха и отъ страна на които го застрашавала най-голѣма опасность, се намирали почти постоянно: въ първата — самъ Фридрихъ съ главнитѣ сили, а въ послѣднята — часть отъ силитѣ на прусската армия. А на Одеръ противъ русската армия Фридрихъ ималъ само много или малко слаби корпуси, както за туй, че тази армия почвала дѣйствията си отъ далечна страна, движала се много бавно и дѣйствувала твърдѣ нерѣшително, тъй и защото Фридрихъ ималъ погрѣшни понятия за русскитѣ войски и малко се боялъ отъ русската армия.

Като ималъ силитѣ си така расприѣдѣлени, Фридрихъ въ първитѣ три похода се ползвалъ отъ неготовностьта на противницитѣ си и испрѣварвалъ съ настжпателни дѣйствия онѣзи отъ тѣхъ, които се намирали по̀ близо до него, страната на които била за него съ нѣщо особенно важна или пъкъ армиитѣ на които били опасни за Пруссия. Тъй въ 1756 година той отворилъ войната съ испрѣварвание на саксонцитѣ, съ нахлувание въ Саксония и съ заемание на тъзи страна, а походитѣ въ 1757 и 1758 години — съ испрѣварвание на австрийската армия

и съ нахлуване, въ 1757—въ Бохемия, а въ 1758 — въ Моравия. А слѣдъ приближението между това на французската и имперската армии до Саксония или на русската до Одеръ, той оставялъ главнитѣ си сили подъ началството на довѣрени полководци въ Силезия противъ австрийската армия, като имъ възлагалъ да я задържатъ съ отбранителни дѣйствия; а той лично се обръщалъ съ часть отъ силитѣ или въ Саксония, или къмъ Одеръ, въ зависимость отъ коя страна застрашавала най голѣма опасность, присъединявалъ къмъ себѣ си находившитѣ се тамъ свои войски и дѣйствувалъ, спорѣдъ обстоятелствата, или (както прѣдъ сраженията при Росбахъ и Хохкирхенъ) отбранително, като се трудилъ чрѣзъ маневриране да задържи или истика противната армия, или пъкъ прѣимущественно (както прѣдъ сраженията при Лейтенъ, Цорндорфъ и Кунерсдорфъ) по най-рѣшителенъ настѫпателенъ начинъ съ цѣль за бой, като се трудилъ да разбий неприятелската армия или поне да я отхвърли назадъ съ загуба. Като свършвалъ дѣйствията въ тъзи страна, той отново оставялъ тамъ часть отъ войскитѣ за наблюдение и отбрана, съ останалитѣ се обръщалъ на друга страна, гдѣто противницитѣ му, въсползвани отъ отдалечението му, почвали да дѣйствуватъ настѫпателно, и отново се трудилъ или да ги разбий въ боя, или пъкъ съ бой или маневриране да ги принуди да отстѫпятъ.

Такъвъ родъ дѣйствия сѫ въобще твърдѣ трудни, понеже изискватъ: отъ страна на войскитѣ, които ги извършватъ — особенна способность за маневриране, извършване на далечни и бързи движения и изнасяние на голѣми трудове, а отъ страна на главнитѣ и отдѣлни началници на тѣзи войски — особенно искуство, дѣятелность и рѣшителность, свързана съ прѣдпазливость. Но такъвъ полководецъ, като Фридриха, и такива войски, като прусскитѣ, напълно удовлетворявали на всички тѣзи условия. Наистина, че Фридрихъ търпялъ по нѣкога несполуки, или (както при обсадата на Олмюцъ и въ сраженията при Коллинъ и Куннерсдорфъ) по своя вина, или вслѣдствие погрѣшкитѣ на началницитѣ на прусскитѣ отдѣлни армии, корпуси и отряди (както: на бевернския херцогъ, Левалда, Дона, Веделя, Финка и др.), които не разбирали духа на настѫпателно-отбранителната му война, нито онѣзи заповѣди, които той имъ давалъ въ този духъ. Истина е и това, че състава на прусската армия самъ по себѣ си ставалъ все по̀ малко и по̀ малко способенъ за настѫпателно-отбранителна война. Фридрихъ почналъ войната съ войски стари, опитни и прѣвъсходно-обучени въ продължение на 10 мирни години. Всѣки походъ му струвалъ загубата на половината и даже двѣтѣ трети отъ армията. Тъзи загуба, по нѣмание на готови резерви, трѣбвало всѣка зима да се попълва съ рекрути, вербувани чуздестранци, военно-плѣнници, бѣглѣци. Слѣдъ всѣки походъ броя на старитѣ войски се намалявалъ, а броя на новитѣ се увеличавалъ, тъй че въ 1759 година цѣлата прусска армия състояла вече само отъ тѣзи послѣднитѣ, набрани и обучени прѣзъ времето на самата война, по̀ вечето млади, малоопитни, неприготвени нито къмъ длъжноститѣ на военното звание, нито къмъ мѫчнотийтѣ на военния животъ. Но добритѣ кадри, прусската дисциплина и могѫщето влияние на Фридриха правили този родъ войски почти сѫщо толкова способни за маневриране и извършване на далечни и бързи движения, колкото за това били спо-

собни пó напрѣшнитѣ, стари прусски войски. Погрѣшкитѣ и несполукитѣ, както своитѣ, тъй и тѣзи на началницитѣ на отдѣлнитѣ прусски армии, корпуси и отряди, Фридрихъ умѣялъ да поправя и възнаграждава съ искуството и рѣшителностьта на послѣдующитѣ си слѣдъ това дѣйствия. Освѣнъ това, като водилъ настжпателно-отбранителна война, Фридрихъ ималъ на своя страна слѣдующитѣ згоди: 1) намиралъ се, по отношение на съюзнитѣ армии, които настжпвали противъ него отъ разни страни и въ разно време, въ централно положение, което му давало възможность, като раздѣлялъ силитѣ си, да ги държи пó близо едни до други, да ги съсрѣдоточава и да се обрьща съ тѣхъ въ тъзи или онъзи срана, противъ една или друга отъ съюзнитѣ армии, пó удобно и пó скоро, отколкото това било възможно за послѣднитѣ; — 2) той водилъ войната въ собственната си страна (Саксония му доставлявала въ туй отношение сжщитѣ згоди), въ която ималъ достатъчно крѣпости, удобни съобщения, рѣки и проч. и всички срѣдства за извършване на всѣкакъвъ родъ настжпателни и отбранителни движения и дѣйствия; — най послѣ 3) ималъ насрѣща си, макаръ и прѣвъсходящи на брой сили, но полководци, които дѣйствували безъ всѣкаква обща цѣль, безъ съгласие и единство, много бавно и нерѣшително.

Всичко това, взето заедно, било причина, че настжпателно-отбранителната война, водена отъ Фридриха, се увѣнчавала пó вечето пжти съ важни и бляскави отъ негова страна успѣхи и въобще била за него извънрѣдно згодна. Вънъ отъ правата полза, тя доставяла въобще тъзи згода, че повдигала нравственнитѣ сили въ прусскитѣ войски и ги отслабвала у съюзницитѣ, които принуждавала да дѣйствуватъ още пó прѣдпазливо, пó бавно и пó нерѣшително. За това нравственното надмощие, въ продължение на всичкитѣ четири похода въ началото на войната, всѣкога било и слѣдъ свършванието имъ останало — на страната на Фридриха. При всичко това, въ отношение на веществениитѣ сили и срѣдства, борбата била много неравна и надмощието отъ година на година ставало пó згодно за съюзницитѣ и пó незгодно за Фридриха. Тогазъ когато силитѣ и срѣдствата на съюзнитѣ държави, обьрнати противъ Пруссия, постоянно се увеличавали или поне не се намалявали, а състава на армиитѣ имъ не се измѣнявалъ и даже до нѣкждѣ (въ австрийската армия) се съвършенствувалъ, силитѣ и срѣдствата на Пруссия постепенно се истощавали все пó вече и пó вече, а състава на армията ѝ се измѣнявалъ, както се каза пó горѣ. Источна Пруссия била заета отъ русскитѣ войски, Саксония и Силезия — крайно истощени отъ честитѣ контрибуции и набори, и всичкото брѣме на войната падало вече върху роднитѣ владѣния на бранденбургския домъ, паричнитѣ доходи на които, даже съ субсидиитѣ на Англия, не били въ състояние да покриватъ расходитѣ на войната. За това рѣшителностьта въ дѣйствията на Фридриха въ първитѣ четири похода отъ войната, както лесно може да се забѣлѣжи, постепенно се намалявала заедно съ увеличението на необходимостьта за Фридриха да спазва войскитѣ си. Тъй 1-ия походъ (1756 г.) билъ цѣлия настжпателенъ, 2-ия (1757 г.) и 3-ия (1758 г.) въобще настжпателни само въ началото, а 4-ия (1759 г.) цѣлия отбранителенъ. Въ 2-ия походъ произлѣзли 6 голѣми сражения, въ три отъ които пруситѣ били разбити; въ 3-ия походъ само двѣ нерѣшителни, а въ 4-ия всичко само едно, и въ него пруситѣ били разбити. За щастие пакъ

на Фридриха, че въ това време нѣмало нито обичай, нито умѣние да се прѣслѣдва разбития неприятель до послѣдня крайность и за това най рѣшителнитѣ побѣди не влѣкли слѣдъ себѣ си унищожението на разбитата армия, доказателство за което служи поражението на Фридриха при Кунерсдорфъ. Иначе Фридрихъ, може би, и слѣдъ първитѣ четири похода би останалъ съвсѣмъ безъ армия или поне съ толкова слаби сили, че не би можалъ по́ вече да се съпротивлява.

И тъй — и нравственното надмощие, и прѣвъсходството на искуството, и успѣха въобще били на страната на Фридриха. Противницитѣ му, имайки почти два пѫти по́ голѣми сили отъ неговитѣ, но дѣйствующи тъй, както се каза по́ горѣ, въ три похода не можали да го наддѣлѣятъ и, освѣнъ заемането на източна Пруссия, Дрезденъ и часть отъ Саксония безъ да спечелятъ нищо, намирали се почти въ сѫщото положение, каквото и въ началото на войната. Напротивъ Фридрихъ, съ извънрѣдно искуство умѣющъ да се ползва както отъ згодитѣ на тактическото прѣвъсходство на войскитѣ си и отъ централното си положение, тъй и отъ недостатъцитѣ и погрѣшностьта въ дѣйствията на противницитѣ си, успѣлъ не само по́ вече отъ три години съ честь и слава да устои срѣщу опълчения противъ него силенъ съюзъ отъ половината Европа, но и да одържи блѣскави успѣхи и да запази на своя страна нравственното надмощие — успѣхъ просто изумителенъ, но който струвалъ на Пруссия извънрѣдно напряжение и истощение на силитѣ. Войната можала да се продължи и Фридрихъ да устои — още много или малко време, но веществената сила била на страната на съюзницитѣ и рано или късно неминуемо би взела връхъ, и Фридрихъ би се намѣрилъ въ пълна невъзможность да ѝ се съпротивлява. Положението му съ нищо по́ добрѣ не може да се сравни, както съ положението на единъ храбъръ, но малоброенъ гарнизонъ, находящъ се подъ началството на искусенъ, опитенъ и рѣшителенъ комендантъ, въ една крѣпость, заобиколена отъ всѣкждѣ съ най голѣмитѣ сили на неприятель, макаръ и по́ малко искусенъ и рѣшителенъ. Дълго и упорито се отбранява той, употрѣбява всичката помощь на искуството, често пѫти излиза отъ крѣпостьта, самъ напада неприятеля и удържа надъ него блѣскави успѣхи. Но, при всичкитѣ тѣзи успѣхи, отъ день на день силитѣ му слабѣятъ, срѣдствата се истощаватъ, тогазъ когато силитѣ на неприятеля все още сж значителни, макаръ успѣхитѣ му да сж нищожни. И рано или късно по́ силния ще възтържествува надъ по́ слабия, който, ако и да не се покори, то ще загине отъ гладъ, болѣсти или въ славенъ бой на стѣнитѣ на отбраняваната крѣпость.

ГЛАВА VII.

Седмогодишната война (1756—1763 г.)

(продължение).

II.

Послѣднитѣ 3 похода отъ Седмогодишната война (1760—1762).

§ 82.

5-ия походъ въ 1760 година.

Положението, силитѣ, распрѣдѣлението имъ и плановетѣ на дѣйствията отъ двѣтѣ страни.

Истощението на Пруссия карало Фридриха да се страхува — да бжде най послѣ задавенъ отъ прѣвъсходящитѣ сили на противницитѣ си. Само едно скоро сключвание на миръ или нѣкой важенъ прѣвратъ въ европейската политика можали да го спасятъ. А за това той се и трудилъ да постигне едното или другото чрѣзъ дипломатически срѣдства. Голѣмото или малко растройство и истощение на съюзнитѣ държави му давало извѣстна надѣжда за общо примирение. Франция взела да се убѣждава въ безполезностьта на войната за нея и виждала слѣдствията отъ лъжливата посока на политиката си — загубитѣ и унижението си. Нуждающа се сама отъ срѣдства за водението на войната, тя мжчно можала да помага съ такива на Руссия и Швеция. Германия, за интереситѣ на която войната била съвсѣмъ чузда, отъ всички най много искала миръ. Даже Англия, като придобила вече всички згоди, каквито можала да очаква, нѣмала вече причини безполезно да истощава финанситѣ си и тъй сжщо искала миръ. При всичко това прѣговоритѣ на Фридриха съ по главнитѣ кабинети останали безуспѣшни, по причина на силното влияние, което ималъ върху послѣднитѣ виенския дворъ, въ лицето на искусния Кауницъ. Мария-Терезия била рѣшена да употрѣби всичкитѣ сили и срѣдства на Австрия за туй, щото съ отвоюванието на Силезия да възнагради понесенитѣ отъ държавата ѝ загуби. За Австрия успѣшното свършвание на войната било даже въпросъ на народна честь.

Не се осжществили тъй сжщо надѣждитѣ на Фридриха за нѣкакъвъ важенъ прѣвратъ въ европейската политика. Той се надявалъ да се въсползва отъ смъртьта на Фердинанда VI, испански краль (въ августъ 1759 г.), да възбуди война въ Италия и да отвлѣче тамъ вниманието и часть отъ силитѣ на Австрия. Но

Мария-Терезия, като обсждила вѣрно положението си, рѣшила да отложи временно спорния въпросъ за Италия, за да не се отвлича съ него отъ главнитѣ си дѣйствия противъ Пруссия, които имали за цѣль отвоюванието на Силезия. Фридрихъ се опитвалъ тъй сжщо да възбуди противъ Австрия Оттоманската Порта, но и въ туй не сполучилъ.

И тъй — мира билъ невъзможенъ, а продължението на войната неизбѣжно, и при това съ сили още пó неравни. Фридрихъ, при най голѣми усилия, можалъ да събере едва 100, а заедно съ гарнизонитѣ — 120.000 войски, набрани въ прѣдидущитѣ походи и прѣзъ зимата въ 1759 — 60 г. г., които нѣмали нито образованието, нито опитностьта, нито навика къмъ войната, свойственни на старитѣ войски, и надъ които началствували офицери, приети на служба по необходимость, безъ строгъ изборъ, по нѣмание на пó добри. И съ тѣзи именно сили, съ такъвъ именно родъ войски Фридрихъ трѣбвало да се отбранява срѣщу 225.000 австрийски, русски, шведски и имперски войски, отъ които първитѣ се отличавали съ прѣвъсходно устройство, а вторитѣ съ свойственната тѣмъ отлична храбрость и съ други военни и бойни качества.

Въ началото на похода силитѣ отъ двѣтѣ страни били разположени по слѣдующия начинъ:

Даунъ съ главнитѣ сили на австрийската армия се намиралъ задъ плауценската лощина, като заемалъ Дрезденъ и ималъ Ласси*) съ 15.000 души на дѣсния брѣгъ на Елба, всичко около . . .	80.000	души
Лаудонъ съ една отдѣлна армия въ Силезия около Егерндорфъ	40.000	„
Армията на окржзитѣ въ Франкония	20.000	„
Шведскитѣ войски въ Померания	10.000	„
Русската армия, отъ която 65.000 души подъ началството на Салтикова били назначени да дѣйствуватъ въ Силезия, а 10.000 въ Померания противъ Колбергъ, всичко	75.000	„
Всичко за непосрѣдственни дѣйствия противъ Пруссия . .	225.000	„
Освѣнъ това за дѣйствия противъ Вестфалия и Ханноверъ:		
Главната французска армия на херцога Бролио задъ р. Ланъ. .	80.000	„
Корпуса на С.-Жермена на долний Рейнъ	30.000	„
Резервъ подъ началството на саксонския принцъ Ксаверий .	15.000	„
Всичко французски войски .	125.000	„
А всичко австр. и съюзни войски.	350.000	„

Срѣщу тѣхъ се намарали:

Фридрихъ съ главната прусска армия (54 баталиона и 95 ескадрона) въ Саксония между Носсенъ и Мейссенъ, имайки Гëтерица съ 13 ескадрона при Косдорфъ, на дѣсния брѣгъ на Елба, за наблюдение, всичко . . .	50.000	„
Армията на принца Хенриха (41 баталионъ и 62 ескадрона) близо до Саганъ, за прикривание на Берлинъ отъ покушенията на австрийцитѣ прѣзъ Лузация и за наблюдение на русската армия .	35.000	„
Корпуса на Фуке́ (19 баталиона и 17 ескадрона) при Ландсхутъ, за наблюдение на Лаудона.	12.000	„
Отряда на Щуттерхайма (12 баталиона и 16 ескадрона, съ		

*) Графъ Францъ-Морицъ Ласси билъ синъ на бившия на русска служба генералъ и най послѣ генералъ-фелдмаршалъ графъ Петръ Петровичъ Ласси. Роденъ билъ въ 1725 г. Баща му не искалъ той да длъжи повишението си само на високото положение на баща си и прѣдпочелъ да го остави да си спечели това съ службата въ нѣкоя иностранна армия. Младия Ласси свършилъ наукитѣ си въ Виена и постжпилъ на служба офицеръ въ австрийската армия. Първа военно-практическа школа за него била службата на прѣднитѣ постове и малката война на прѣднитѣ легки войски (най добра школа за всѣки воененъ человѣкъ). Слѣдъ сражението при Торгау, Мария-Терезия му испратила патентъ за чинъ генералъ-фелдмаршалъ, но той не го приелъ, понеже не искалъ да испрѣвари другъ пò старши по чинъ генералъ, неговъ приятель. Въ 1765 г. билъ назначенъ генералъ инспекторъ на армията, а въ 1766 г. прѣдсѣдатель на придворния воененъ съвѣтъ. Ласси билъ всѣкога твърдъ въ испълнението на прѣдначертанията си и рѣшителенъ въ прѣдприятията си. Умрѣлъ въ 1801 г., на 76 годишна възрасть.

твърдѣ слабъ съставъ) срѣщу шведитѣ	3.000	души
Гарнизонитѣ по крѣпоститѣ .	20.000	„
Всичко прусски войски. .	120.000	„
Армията на брауншвейгския херцогъ въ Вестфалия, между долний Рейнъ и Веверъ . . .	70.000	„
А всичко прусски и съюзни войски	190.000	„
Надмощие въ полза на противницитѣ на Фридриха	160.000	„

Колкото се касае до общия планъ на дѣйствията отъ страна на съюзницитѣ, то слѣдъ дълги върху това прѣговори, въ които спорния пунктъ билъ кржга за дѣйствията на русската армия въ този походъ, съюзнитѣ държави, отстжпвайки прѣдъ влиянието на Австрия, съгласили се най-послѣ, щото Салтиковъ, въ свързка съ Лаудона, да дѣйствува на Одеръ, а Даунъ да задържа Фридриха въ Саксония. Въ случай, че Фридрихъ отиде въ Силезия, Даунъ трѣбвало да слѣдва подирь него, като остави въ Саксония армията на окржзитѣ. Главната цѣль на похода трѣбвало да бжде завоюванието на Силезия; слѣдователно Руссия и Германия трѣбвало да дѣйствуватъ изключително за интереситѣ на Австрия. На нищожната шведска армия се прѣдоставлявало да дѣйствува съобразно съ обстоятелствата. Французитѣ, съ увѣренность въ успѣха, се готвили съ 125.000 войски да завоюватъ Вестфалия и Ханноверъ.

Отъ своя страна Фридрихъ, сжщо както и въ прѣдшествувавшитѣ походи, не можалъ да има особенъ, отъ по́ рано съставенъ планъ и се готвилъ да дѣйствува спорѣдъ обстоятелствата, като се съобразява съ дѣйствията на противницитѣ си и като още по́ грижливо, отколкото въ 1759 г., избѣгва боя. По думитѣ на самия Фридрихъ, растройството, въ което се намирали прусскитѣ войски, принуждавало да се употрѣбяватъ тѣ съ голѣма прѣдпазливость; да се дѣйствува съ отряди било съвсѣмъ невъзможно, а особенно трѣбвало да се вземе рѣшение — колкото може по́ вече да се дѣйствува съ съсрѣдоточени сили и да се стѣсни кржга на дѣйствията (faire une guerre serrée).

§ 83.

Дѣйствията въ Силезия.

Движението на Лаудона за Силезия. — Истрѣблението корпуса на Фуке при Ландсхутъ. — Обсадата на Глацъ.

Въ началото на годината, още прѣди почванието на похода, и двѣтѣ страни извършвали въ Померания, Силезия, Саксония и на други пунктове, частни прѣдприятия противъ отдѣлнитѣ неприятелски постове. Успѣха въ тѣзи дѣйствия билъ по́ вечето на страната на австрийцитѣ и съюзницитѣ имъ.

Главнитѣ дѣйствия, въпрѣки условения планъ, се почнали доста късно (Салтиковъ, по незадоволствието си противъ австрийцитѣ и по други тайни причини, нарочно бавилъ приготовленията за похода и едва въ срѣдата на юний събралъ русската армия въ Познанъ) и най напрѣдъ въ Силезия. Лаудонъ рѣшилъ, до пристиганието на русската армия, да обсади и вземе Глацъ, и намирайки за нужно, за обезпечение на съобщенията си съ Бохемия, да завладѣе Ландсхутъ, тръгналъ въ първитѣ числа на юний къмъ Франкенщайнъ и испратилъ легкитѣ си войски по посока къмъ Бреславль, ужъ съ намѣрение да обсади този градъ. Фуке́, имайки отъ Фридриха, между друго, заповѣдь да прикрива Швейдницъ, Бреславль и Нейссе, прѣ-

миналъ отъ Ландсхутъ прѣзъ Фрейбургъ и Ромменау къмъ Нимпчъ и извѣстилъ Фридриха за трудното си положение. Недоволенъ отъ отстжплението му отъ Ландсхутъ, Фридрихъ му заповѣдалъ веднага да се върне тамъ. Като испратилъ генерала Юнгъ-Цитена съ 7 баталиона и 3 ескадрона къмъ Цейскенбергъ, за обезпечение на съобщенията си съ Швейдницъ, Фукé съ останалитѣ у него 10.600 души заелъ (на 19 юний) пó напрѣшната, по броя на войскитѣ му твърдѣ голѣма, позиция при Ландсхутъ. Тогава Лаудонъ, въсползванъ отъ прѣвъсходството въ броя на силитѣ си, съ 31.000 души заобиколилъ и атакувалъ (на 23 юний) Фукé отъ 4 страни. Слѣдъ най упорито, геройско съпротивление, въ продължение на 7 часа, противъ три пжти пó многоброенъ неприятель, пó голѣмата часть отъ отряда на Фукé билъ истрѣбенъ; само една малка часть отъ конницата успѣла да си пробий пжть и се спаси. Фуке билъ раненъ, взетъ въ плѣнъ и принуденъ съ останкитѣ на корпуса си (3.000 души) да сложи оржжие; отряда на Юнгъ-Цитена отстжпилъ къмъ Швейдницъ.

Истрѣблението корпуса на Фукé лишило Фридриха отъ 10.000 души — загуба въ тогавашнитѣ обстоятелства за него извънрѣдно чувствителна — и отворило на Лаудона пжтя за горня Силезия. Обаче Лаудонъ не се въсползвалъ отъ това и, като се расположилъ между Лигницъ и Пархвицъ, цѣлъ мѣсецъ стоялъ въ необяснимо бездѣйствие, а на 20 юний обсадилъ най послѣ Глацъ.

Фридрихъ напълно оправдалъ дѣйствията на Фукé и до самата смърть на послѣдния не прѣставалъ високо да го цѣни и уважава. Отъ своя страна Фукé се считалъ жертва на Фридриховото своенравие; но вината за пораженаето му пада пó вечето върху самия него, отколкото върху Фридриха, тъй като той не разбралъ духа на настжпателно-обранителния начинъ на дѣйствията на Фридриха и не се въсползвалъ отъ централното си расположение, за да разбий колонитѣ на Лаудона по части.

Принцъ Хенрихъ, който се намиралъ на три прѣхода отъ Ландсхутъ, но не отишълъ на помощь на Фукé, въ туй време, когато Лаудонъ съ прѣвъсходящитѣ си сили застрашавалъ послѣдния, а русската армия била още на Висла, съ нищо не може да бжде оправданъ.

§ 84.

Дѣйствията въ Саксония.

Дѣйствията на Фридриха противъ Дауна. — Движението на Дауна за Силезия. — Обсадата на Дрезденъ. — Обратното движение на Дауна за Саксония.

Заеманието отъ Лаудона планинскитѣ проходи при Зилбербергъ и Варта и блокиранието на Глацъ отъ него турили Фридриха въ такова трудно положение, въ което, по собственнитѣ му думи, *той трѣбвало на всичко да се рѣши и всичко да прѣдприеме, за да може само да приобрѣте нѣкоя повърхность надъ неприятеля.* Загубата на Глацъ изглѣждала неизбѣжна, а съ нея проходитѣ прѣзъ Исполинскитѣ планини, взети въ тилъ отъ австрийцитѣ, не можали пó вече да бждятъ отбранявани отъ прусситѣ, и на неприятеля се отварялъ свободенъ пжть къмъ Берлинъ. Отъ друга страна най малкото отдалечавание на Фридриха отъ Саксония можало да му струва загубата на тъзи страна и сжщо да отвори на австрийцитѣ най правия и най удобния пжть отъ Бохемия за Берлинъ. Въ тѣзи трудни

обстоятелства Фридрихъ рѣшилъ да отиде въ Силезия и да увлѣче слѣдъ себѣ си тамъ и Дауна. Този планъ билъ напълно основанъ върху знанието на прѣдпазливия характеръ на Дауна и давалъ на Фридриха надѣжда, че, като свърши дѣйствията въ Силезия, той ще успѣе пакъ о́време да се върне на помощь на Саксония. Вслѣдствие на това, като оставилъ Гулзена съ часть отъ войскитѣ въ Саксония (при Каценгёйзернъ), да я отбранява, Фридрихъ на 14 юний прѣзъ нощьта прѣминалъ съ главнитѣ си сили прѣзъ Елба (между Церенъ и Цаделъ) и рѣшилъ да атакува отдѣлния корпусъ на Ласси, за да си отвори пѫть за Силезия. Даунъ ималъ твърдѣ благоприятенъ случай да разбий армията на Фридриха по части, но мислилъ само за собственната си безопасность, грижливо се укрѣпилъ въ позицията си, ограничавалъ се съ отбрана, усилилъ Ласси и, като му заповѣдалъ да отиде къмъ Бернсдорфъ, самъ на 17 юний прѣминалъ въ Дрезденъ прѣзъ Елба и застаналъ при Боксдорфъ. При по́ нататъшното движение на Фридриха, Даунъ за прикривание на дѣсния си флангъ заповѣдалъ на Ласси да застане въ Лаузе. Между това Фридрихъ, като дошълъ до Радебергъ, получилъ извѣстието за истрѣблението корпуса на Фуке́, и като нѣмало вече защо да върви къмъ Глацъ, спасението на който намиралъ за невъзможно, рѣшилъ съ едно лъжовно движение за Силезия да накара Дауна да тръгне сѫщо за тамъ на помощь на Лаудона, а слѣдъ отдалечението му отъ Саксония, бързо да се обърне назадъ и да вземе Дрезденъ. Съ тъзи цѣль на 26 юний той отъ Радебергъ прѣзъ Кёнигсбергъ прѣминалъ къмъ Бауценъ. Като се научилъ за движението му, Даунъ веднага тръгналъ отъ Боксдорфъ и, като непрѣстанно испрѣварвалъ Фридриха, застаналъ при Гёрлицъ, имайки корпуса на Ласси на единъ прѣходъ задъ себѣ си. Тогава Фридрихъ, като се намиралъ между Дауна и Ласси, внезапно се обърналъ противъ последния, съ намѣрение да го атакува, но Ласси твърдѣ искусно се отклонилъ отъ боя и, като отстѫпилъ къмъ Дрезденъ, съединилъ се на лѣвия брѣгъ на Елба съ армията на окрѫжитѣ. Фридрихъ, прѣслѣдвайки го, прѣминалъ тъй сѫщо прѣзъ Елба, съединилъ се съ Гулзена и, като блокиралъ Дрезденъ, открилъ срѣщу него обсада и бомбардирание. Ласси и армията на окрѫжитѣ, въпрѣки прѣвъсходството на съвокупнитѣ си сили надъ силитѣ на Фридриха, отстѫпили, първия — къмъ Гроссъ-Зедлицъ близо до Пирна, а послѣднята — къмъ Дона, гдѣто и стояли бездѣйственни свидѣтели на обсадата и бомбардиранието на Дрезденъ отъ Фридриха. Независимо отъ недостатъка въ срѣдствата за прѣвземанието на Дрезденъ, Фридрихъ вѣроятно би го завладѣлъ, ако Даунъ, като се убѣдилъ въ безполезностьта отъ присѫтствието си въ Силезия, не би се върналъ (на 19 юлий) къмъ Дрезденъ и съ това не би принудилъ Фридриха да снеме обсадата му и да расположи армията си около Мейссенъ. А Даунъ, като присъединилъ къмъ себѣ си корпуса на Ласси и, като се страхувалъ отъ движението на Фридриха за Силезия, застаналъ съ всичкитѣ си сили близо до Бишофсверда, на бауценския пѫть.

Тъй щото плана на Фридриха не сполучилъ и двѣтѣ страни, слѣдъ всичкитѣ си прѣдвижения, които се оказали безполезни, се намирали пакъ въ сѫщото положение, каквото и по́ напрѣдъ.

§ 85.

Дѣйствията въ Силезия.

Вземанието на Глацъ. — Дѣйствията на принца Хенриха противъ Салтикова и Лаудона. — Съсрѣдоточението на силитѣ отъ двѣтѣ страни около Бреславль.

Наскоро слѣдъ откриванието на траншеитѣ прѣдъ Глацъ, Лаудонъ, въсползванъ отъ небрѣжностьта на гарнизона, взелъ тъзи крѣпость съ пристжпъ и послѣ тръгналъ къмъ Бреславль, като обѣщавалъ да го завладѣе още прѣди пристиганието на русската армия. Салтиковъ, като учрѣдилъ голѣми магазини въ Познанъ, готвилъ се да почне дѣйствията, спорѣдъ условието, съ обсадата на Глогау, за която австрийцитѣ се задлъжили да му доставятъ обсадна артиллерия. Но тъй като въ последствие се видѣло за невъзможно да се достави тъзи артиллерия, то Мария-Терезия молила петербургския кабинетъ да заповѣда на Салтикова, вмѣсто обсадата на Глогау, да отиде къмъ Бреславль, гдѣто щѣлъ да намѣри и армията на Лаудона, и мостъ за прѣминувание прѣзъ Одеръ. Тъй като при тогавашния начинъ за воденнето на войната и способа за храненнето на войскитѣ отъ заблаговременно учрѣдени магазини, всѣко промѣнение на посоката на дѣйствията било свързано съ голѣми затруднения и загуба на време, то дадената на Салтикова заповѣдь удвоила незадоволсгвието му противъ австрийцитѣ. Монталамберъ го убѣдилъ обаче да учрѣди магазини на пжтя отъ Калишъ и Сиерадзъ къмъ Бреславль и да отиде право къмъ послѣдния.

Между това принцъ Хенрихъ тръгналъ (на 17 юлий) отъ Саганъ къмъ Франкфуртъ и Ландсбергъ; но като се научилъ тукъ за движението на Салтикова къмъ Силезия, бързо слѣдвалъ нагорѣ по Одеръ къмъ Глогау, гдѣто прѣминалъ (на 1 августъ) на лѣвия брѣгъ на рѣката. Като получилъ тукъ извѣстие, че Лаудонъ блокиралъ и бомбардира Бреславль, принцъ Хенрихъ прѣминалъ веднага прѣзъ р. Кацбахъ и бързо тръгналъ прѣзъ Лисса къмъ Бреславль. Тогава Лаудонъ, като се боялъ за тила си и за съобщенията си съ Дауна и Бохемия, прѣкратилъ бомбардиранието на Бреславль и отстжпилъ къмъ Кантъ, а принцъ Хенрихъ, като усилилъ гарнизона на Бреславль, испратилъ на дѣсния брѣгъ на Одеръ генерала Платена да наблюдава русската армия.

Наскоро Салтиковъ се приближилъ до Бреславль и, вмѣсто австрийската армия, като намѣрилъ тамъ прусскитѣ войски, безъ надѣжда вече да се съедини съ австрийцитѣ, боящъ се отъ нови съвѣщания съ тѣхъ и като хранилъ съ трудъ войскитѣ си, искалъ вече да се върне въ Полша; но, като отстжпилъ пакъ прѣдъ настояванията на Монталамбера, прѣминалъ нагорѣ по дѣсния брѣгъ на Одеръ къмъ Аурасъ.

По този начинъ цѣлия планъ на съюзницитѣ за съвмѣстни дѣйствия въ Силезия билъ съвсѣмъ растроенъ отъ бързото движение на принца Хенриха отъ Ландсбергъ къмъ Глогау и Бреславль. Между съюзницитѣ възникнали, както обикновенно, несъгласия, най-близкото слѣдствие отъ които било загубата на време въ непрѣкъснати и безполезни съвѣщания. При всичко това принцъ Хенрихъ се намиралъ, между двѣтѣ силни неприятелски армии, въ твърдѣ трудно положение.

§ 86.

Движението на Фридриха и слѣдъ него на Дауна и Ласси за Силезия.

Като се научилъ за паданието на Глацъ, Фридрихъ рѣшилъ веднага да отиде въ Силезия и да въспрѣпятствува на пó нататъшнитѣ успѣхи на съюзницитѣ. Като оставилъ Гулзена съ 19 баталиона и 20 ескадрона въ Саксония, Фридрихъ прѣминалъ прѣзъ Елба (на 1 августъ при Гиршъ-Щайнъ) съ 30.000 души и, за да скрий отъ Дауна първоначалното си движение, тръгналъ (на 3 августъ) съ обходъ прѣзъ Кёнигсбрюкъ, а отъ тамъ прѣзъ Ратиборъ къмъ Бунцлау. Прусската армия вървяла въ 3 колони, отъ които 1-та се съставлявала отъ войскитѣ на 1-та линия, 2-та — отъ войскитѣ на 2-та, а 3-та — отъ резерва.

Даунъ, който заемалъ въ Бишовсверда правия пжть отъ Дрезденъ за Силезия, вървялъ отстрана, прѣзъ Бауценъ, Гёрлицъ и Лаубахъ къмъ Лёвенбергъ, слѣдъ движението на прусската армия. Въ сжщото време Ласси вървялъ слѣдъ нея въ тилъ, но, наученъ отъ опита — твърдѣ прѣдпазливо, на растояние 3 мили (21 версти), като пó вече наблюдавалъ Фридриха, отколкото да го прѣслѣдва.

Съпровожданъ по този начинъ отъ Дауна и Ласси, но никакъ не безпокоенъ отъ тѣхъ, като прѣминалъ съ усилени прѣходи, въ силна горѣщина и съ голѣми обози, 40 мили (280 версти) въ 5 дни, Фридрихъ на 7 августъ пристигналъ при Бунцлау. Катоималъ храна за не пó вече отъ 10 дена, той трѣбвало, или да отиде къмъ Глогау, или да отвори съобщение съ магазинитѣ си въ Швейдницъ и Бреславль. Но тъй като първото би изложило армията на принца Хенриха на голѣма опасность и би лишило Фридриха отъ възможностьта да въстанови работитѣ си въ Силезия, той се и рѣшилъ на послѣднето. Но това било много мжчно, тъй като Даунъ лесно можалъ да му въспрѣпятствува. Дѣйствително Даунъ, като се разположилъ на дѣсния брѣгъ на р. Кацбахъ, близо до Валщадтъ, заповѣдалъ на Лаудона да застане при Зейхау, а на Бека при Голдбергъ. Наскоро слѣдъ това и Ласси пристигналъ при Лёвенбергъ. — Отъ страна на русситѣ, корпуса на генерала-поручика графа Чернишева трѣбвало да прѣмине прѣзъ Одеръ при Аурасъ, а Салтиковъ, по настояванието на Лаудона, направилъ мостъ въ Лейбусъ и се готвилъ тъй сжщо да прѣмине на лѣвата страна на Одеръ. По такъвъ начинъ Фридрихъ, имайки 30.000 войски, трѣбвало да се съедини съ принца Хенриха, отъ когото го отдѣляли 90-хиляднитѣ войски на Дауна и Лаудона, и освѣнъ това да въспрѣпятствува на съединението на австрийцитѣ съ русситѣ. Положението му на р. Кацбахъ било, безъ съмнѣние, едно отъ най-опаснитѣ; но той спазилъ твърдостьта на духа, и, по собственнитѣ му думи, рѣшилъ се, за да избѣгне съвкупното нападение на неприятеля, да дѣйствува по партизански, като се намира въ непрѣкъснато движение и постоянно прѣдъ очитѣ на неприятеля, за да не му дава време да обмисли нѣкой планъ за дѣйствие и да нападне внезапно прусската армия. Между това, като мислилъ постоянно за отварянието на съобщение съ Швейдницъ и Бреславль, той тръгналъ въ обходъ на лѣвия неприятелски флангъ, атакувалъ при Голдбергъ корпуса на Ласси, който билъ прѣмѣстенъ тамъ отъ Лёвенбергъ, и го принудилъ да отстжпи съ загуба по посока къмъ Яуеръ. Но Даунъ прѣминалъ съ цѣлата ар-

мия прѣзъ р. Вютенде-Нейссе, подкрѣпилъ Ласси и принудилъ Фридриха да отстжпи обратно задъ р. Кацбахъ къмъ Лигницъ. Слѣдъ туй австрийцитѣ заели пó напрѣшното си расположение, а Салтиковъ прѣминалъ съ русската армия къмъ Аурасъ.

§ 87.

Сражението при Лигницъ (на 15 августъ).

Насърдченъ отъ успѣха при Голдбергъ, Даунъ съставилъ обширенъ и многосложенъ планъ за нападение на Фридриха, на 15 августъ, едновременно отъ разни страни. Ласси трѣбвало да прѣмине прѣзъ Кацбахъ при Кобишъ и Рохлицъ и да нападне прусситѣ отъ тила, Лаудонъ — да прѣмине прѣзъ Кацбахъ при Клайнъ-Шилдернъ и да имъ отрѣже пжтя за Глогау, а самъ Даунъ, като прѣмине прѣзъ Кацбахъ при Кроичъ и Хохендорфъ, да атакува дѣсния имъ флангъ. За обезпечение тила на австрийцитѣ, 24-хилядния русски корпусъ на графа Чернишева прѣминалъ при Аурасъ на лѣвия брѣгъ на Одеръ.

Отъ своя страна Фридрихъ, безъ нищо да знае за намѣренията на Дауна и имайки храна за не пóвече отъ 3 дни, рѣшилъ да мине при Лигницъ прѣзъ Кацбахъ, да испрати за храна въ Глогау, а съ армията да тръгне къмъ Пархвицъ и, като заобиколи дѣсния неприятелски флангъ, да отиде на съединение съ принца Хенриха. По думитѣ на Фридриха, прѣминуванието на корпуса на Чернишева прѣзъ Одеръ го накарало да подозира, че австрийцитѣ замислюватъ да го атакуватъ, за което, като знаялъ незгодитѣ на заеманата отъ него позиция, той веднага прѣзъ нощьта на 14 срѣщу 15 августъ тръгналъ къмъ Пфафендорфъ. Въ сжщото време Лаудонъ, като прѣминалъ въ 3 колони прѣзъ Кацбахъ при Полшилдернъ и безъ нищо да знае за движението на Фридриха, вървялъ безъ авангардъ и безъ всѣкакви прѣдпазливости къмъ Топфенбергъ, като бързалъ да залови прусския вагенбургъ, който още на вчерашния день стоялъ тамъ. По такъвъ начинъ Фридрихъ и Лаудонъ се срѣщнали единъ другъ съвсѣмъ случайно и неочаквано. Другъ, пó малко рѣшителенъ полководецъ на мѣстото на Фридриха, може би, щеше да отстжпи; но Фридрихъ, имайки войскитѣ си готови за бой, оцѣнилъ всичкитѣ згоди отъ едно внезапно нападение на Лаудона и рѣшилъ да се въсползва отъ удобния случай, който за това му се прѣдставилъ. Като оставилъ Цитена съ 15 баталиона и 45 ескадрона въ околноститѣ на Лигницъ да наблюдава Дауна, самъ той съ 21 баталионъ и 35 ескадрона (около 14.000 души) неочаквано атакувалъ Лаудона, който ималъ 32.000 души, и, слѣдъ упоритъ бой, одържалъ надъ него пълна побѣда. Лаудонъ, като загубилъ до 6,000 души убити и ранени и 10.000 души плѣнени, 82 топа и 23 знамена, отстжпилъ въ безрѣдица задъ р. Кацбахъ. Фридрихъ загубилъ въ боя до 3.500 души, и като незнаялъ намѣренията на Дауна, рѣшилъ да цържи силитѣ си сърѣдоточени и за това никакъ не прѣслѣдвалъ разбития Лаудонъ. Между това щастието благоприятствувала на Фридриха и на другитѣ пунктове: Даунъ, който се опитвалъ на разсъмвание да прѣмине при Лигницъ прѣзъ Кацбахъ, билъ задържанъ отъ Цитена, а Ласси, като не можалъ да прѣмине прѣзъ блатистата рѣкичка Шварцвасеръ, тръгналъ въ далеченъ обходъ и безъ полза за-

губилъ времето си. Даунъ, въпрѣки значителното прѣвъсходство на силитѣ си, не се осмѣлилъ отново да нападне Фридриха, та съ неговото поражение да се възнагради за несполуката на Лаудона. Това обстоятелство направило случайния успѣхъ на Фридриха при Лигницъ (справедливо туренъ наравно съ побѣдата при Лейтенъ) толкозъ по́важенъ, понеже Фридрихъ успѣлъ искусно да се въсползва отъ него.

§ 88.

Движението на Фридриха къмъ Бреславль, съединението му съ принца Хенриха и дѣйствията противъ Дауна.

Независимо обаче отъ одържаната побѣда при Лигницъ, положението на Фридриха слѣдъ нея било, по неговитѣ думи, най трудно и опасно отъ цѣлия този походъ. Даунъ, като прѣдполагалъ, че Фридрихъ ще остане поне единъ день на бойното поле, и като знаялъ, че корпуса на Чернишева се намира на лѣвата страна на Одеръ, заповѣдалъ на корпуса на Бека да тръгне право за Неймарктъ и да се съедини съ Чернишева, и самъ искалъ да отиде сѫщо за тамъ съ цѣлата армия и по този начинъ да лиши Фридриха отъ плодоветѣ на Лигницската побѣда. Ако Фридрихъ не бѣ тръгналъ веднага за Неймарктъ и ако не би му благоприятствувало отново едно особенно щастие, то прусската армия, като имала храна вече само за единъ день, като водила съ себѣ си 10.000 души плѣнници и 1.500 души свои ранени, обрѣменена съ голѣми обози и срѣщната по пѫтя отъ Дауна и Чернишева, би била принудена да се сражава въ най незгодно за себѣ си положение, или пъкъ да отстѫпи къмъ Глогау. Но за щастие на Фридриха, той още на другия день слѣдъ Лигницското сражение (на 16 августъ) тръгналъ за Неймарктъ и истикалъ срѣщнатия отъ него при Пархвицъ отрядъ на Наундорфа, а Бекъ, отъ вражда къмъ Дауна, вървялъ много бавно и се приближилъ до Неймарктъ едвамъ тогава, когато прусската армия прѣминувала вече прѣзъ него. Но въ Лисса, на пѫтя за Бреславль, се намиралъ още корпуса на Чернишева. За да го принуди да отстѫпи, Фридрихъ испратилъ до принца Хенриха съ единъ лъжливъ шпионинъ, който се прѣдалъ на Чернишева, писменно извѣстие за одържаната отъ прусската армия побѣда и за движението ѝ на съединение съ принца Хенриха съ цѣль, щото послѣ съ съвокупни сили да атакуватъ русската армия. Тъзи хитрость имала пъленъ успѣхъ: Чернишевъ побързалъ да отстѫпи задъ Одеръ и изгорилъ слѣдъ себѣ си моста при Аурасъ. Като си отворилъ по този начинъ пѫтя за Бреславль, Фридрихъ се съединилъ най послѣ съ принца Хенриха и далъ на войскитѣ си почивка, отъ каквато тѣ много се нуждаяли.

Между това Даунъ и Салтиковъ се съвѣщавали, карали, губили напразно времето си, но никакъ не можали да се съгласятъ за дѣйствията. Най послѣ Даунъ се отказалъ отъ да пази съобщения съ русската армия прѣзъ Аурасъ и, като намиралъ расположението си задъ р. Кацбахъ твърдѣ опасно, бързо отстѫпилъ и, като се расположилъ близо до Стригау, трудилъ се само да отрѣже Фридриха отъ Швейдницъ. А Салтиковъ, негодующъ противъ това, отстѫпилъ къмъ Миличъ. Принцъ Хенрихъ слѣдвалъ задъ него до Требницъ. На 14 (25) августъ Салтиковъ заминалъ за Гернщадтъ, а Фридрихъ,

като прѣдполагалъ, че той съвсѣмъ отстжпва въ Полша, оставилъ Голца съ 16 баталиона и 34 ескадрона (12.000 души) да го наблюдава, а съ останалитѣ 59 баталиона, 114 ескадрона и 248 топа (около 50.000 души) се обьрналъ противъ Дауна съ намѣрение да го истика въ Бохемия. Като не се осмѣлявалъ да влѣзе въ рѣшителенъ бой, Фридрихъ почналъ да маневрира, като постоянно заобикалялъ фланговетѣ на Дауна и застрашавалъ съобщенията му, и, дѣйствующъ по този начинъ, малко-по-малко го истикалъ отъ Швейдницъ и отворилъ съобщение съ тъзи крѣпость. Тѣзи дѣйствия сж забѣлѣжителни само по извънрѣдната смѣлость на Фридриха и крайната нерѣшителность на Дауна, който се ограничавалъ исключително съ отбрана, въпрѣки доста значителното прѣвъсходство на силитѣ си.

§ 89.

Дѣйствията въ Бранденбургия и Саксония.

Движението на Чернишева и Ласси и слѣдъ тѣхъ на Фридриха къмъ Берлинъ, а отъ Берлинъ за Саксония къмъ Торгау. — Дѣйствията въ Саксония.

Като се лишилъ съвсѣмъ отъ съобщенията съ русската армия и като искалъ да се избави отъ Фридриха, Даунъ употрѣбявалъ всички срѣдства, само за да го принуди да се обьрне на друга страна. Най послѣ той сполучилъ, макаръ и съ голѣмъ трудъ, да склони Салтикова да се съгласи на новъ планъ за дѣйствия, по който русската армия трѣбвало да застрашава Глогау и да испрати корпуса на Чернишева къмъ Берлинъ, кждѣто Даунъ обѣщалъ тъй сжщо да испрати корпуса на Ласси. Дѣйствително, на 9 (20) септемврий 20.000 русски войски, подъ началството на Чернишева и генерала-майора графа Тотлебена*), като прѣминали Одеръ при Бейтенъ, бързо тръгнали прѣзъ Губенъ и Беесковъ къмъ Берлинъ, а Ласси съ 15.000 австрийски войски слѣдвалъ сжщо за тамъ отъ Лузация. А Салтиковъ, като нѣмалъ нужнитѣ срѣдства за обсадата на Глогау, отказалъ се отъ нея и къмъ 25 септемврий (6 октомврий) прѣминалъ къмъ Франкфуртъ.

Щомъ станало извѣстно движението на 35-тѣ хилядни съюзни войски къмъ Берлинъ, при послѣдния се събрали: часть отъ войскитѣ на Гулзена отъ Саксония и войскитѣ на вюртембергския принцъ отъ Померания, всичко около 14.000 души. А самъ Фридрихъ, увѣренъ, че Даунъ, по обикновенната си прѣдпазливость и нерѣшителность, не ще прѣдприеме въ Силезия, въ толкова късно време на годината (октомврий), нищо важно, усилилъ гарнизонитѣ на Бреславль и Швейдницъ, оставилъ въ Силезия пó голѣмата часть отъ обозитѣ и съ цѣлата си армия заминалъ за Берлинъ.

Прусскитѣ войски, които били събрани при Берлинъ, готвили се да отразятъ Чернишева и Тотлебена, но при приближението на Ласси отстжпили къмъ Шпандау, а Берлинъ се прѣдалъ на съюзницитѣ по капитулация. Като взели отъ него голѣма парична контрибуция, тѣ разо-

*) Той билъ роденъ въ Германия и военната си служба почналъ въ Нидерландия. При императрица Елисавета Петровна постжпилъ на русска служба ва чинъ генералъ-майоръ. Въ 1763 г., при Екатерина II, билъ прѣдаденъ на сждъ, лишенъ отъ чинове и ордени и испжденъ отъ Русия, *за врѣдни намѣрения противъ империята*, но какви — не е извѣстно. Въ 1768 г., отново се явилъ въ русскитѣ войски, които дѣйствували па Кавказъ за усмирение на горцитѣ, и за оказавата при това отлична храбрость билъ простенъ въ 1769 год.

рили леярния и монетния дворове, унищожили барутнитѣ магазини и заводи, испразнили арсенала, но, като се научили за движението на Фридриха отъ Силезия къмъ Берлинъ, отстжпили: Чернишевъ и Тотлебенъ — къмъ Франкфуртъ, а Ласси къмъ Торгау.

Фридрихъ искалъ да отрѣже Чернишева и Тотлебена отъ Салтикова и да атакува послѣдния, като се обьрне отъ Губенъ къмъ Франкфуртъ. Но, като се научилъ за отстжплението на Чернишева, Тотлебена и Ласси отъ Берлинъ, той намѣрилъ за необходимо да се обьрне въ Саксония, въ която работитѣ му взели между това твърдѣ незгоденъ обратъ (гл. пó долу) и Гулзенъ билъ вече принуденъ да отстжпи до самия Виттембергъ. Той още пó вече се убѣдилъ въ необходимостьта да отиде въ Саксония, когато се научилъ, че Салтиковъ се съгласилъ да остане прѣзъ зимата между Одеръ и Варта, само съ условие австрийцитѣ да вематъ Торгау. Вслѣдствие на това, като оставилъ Голца съ 12.000 войски въ Силезия, Фридрихъ отъ Люббенъ тръгналъ къмъ Рослау на Елба, пó долу отъ Виттенбергъ. Отъ своя страна Даунъ, като оставилъ въ Силезии Лаудона съ 40.000 войски, съ останалитѣ сили вървялъ отстрана слѣдъ движението на Фридриха, като се придържалъ до планинитѣ и закривалъ отъ Фридриха Саксония.

Между това въ Саксония, слѣдъ отдалечението на Фридриха и Дауна отъ нея въ Силезия, произлизало слѣдующето: Гулзенъ, оставенъ отъ Фридриха въ Саксония съ 12000 войски, билъ расположенъ при Шлеттау. Срѣщу него задъ плауенската лощина се намирали: армията на окржзитѣ и австрийския корпусъ на Хаддика, всичко около 35.000 души. На 13 августъ цвейбрюкенския херцогъ тръгналъ къмъ Вилсдруфъ и слѣдъ нѣколко лъжливи движения и дѣйствия принудилъ Гулзена да отстжпи въ лагера при Стрела (Strehla). Въсползованъ отъ това, че Гулзенъ ималъ твърдѣ малко войски за заеманието и отбраната на цѣлия обширенъ лагеръ при Стрела, цвейбрюкенския херцогъ, маневрирайки противъ него съ главнитѣ си сили, атакувалъ го само съ часть отъ силитѣ си, именно съ корпуса на Клеефелда. Гулзенъ отблъсналъ Клеефелда съ загуба за него, но пристиганието (на 21 септемврий) на владѣтелния вюртембергски херцогъ съ подкрѣпление въ съюзната армия принудило Гулзена да отстжпи най напрѣдъ къмъ Виттенбергъ, а послѣ и пó нататъкъ къмъ Бѣлицъ. Армията на окржзитѣ заела Виттенбергъ и цѣла Саксония и се расположила на р. Елстеръ, при Праттау близо до Лайпцигъ. Това и било причина за движението на Фридриха, както се каза пó горѣ, за Рослау. Съ приближението му, войскитѣ отъ армията на окржзитѣ, които заемали Виттенбергъ, отстжпили къмъ Лайпцигъ. Между това Даунъ се съединилъ съ Ласси, прѣминалъ при Торгау прѣзъ Елба и като прѣдполагалъ, че Фридрихъ ще се обьрне противъ армията на окржзитѣ, тръгналъ (на 26 октомврий) къмъ Ейленбургъ. Въ сжщото време Фридрихъ се съединилъ съ Гулзена, прѣминалъ прѣзъ Елба въ Рослау и испратилъ (на 29 октомврий) часть отъ войскитѣ къмъ Лайпцигъ. Това принудило армията на окржзитѣ да отстжпи къмъ Хемницъ, гдѣто всичкото време стояла въ бездѣйствие. Даунъ се върналъ къмъ Торгау и заелъ при него силна позиция. А Фридрихъ, като знаялъ, по какъвъ именно начинъ Даунъ и Салтиковъ се условили да дѣйствуватъ, рѣшилъ непрѣменно да истика първия отъ тѣхъ отъ Торгау и отново да заеме Саксония. Най

напрѣдъ той се опитвалъ да достигне това съ маневриране и за това отишълъ къмъ Шилда, като застрашавалъ съобщенията на Дауна съ Дрезденъ. Но, като видѣлъ, че Даунъ стои на позицията си и само промѣнилъ фронта на разположението си, Фридрихъ рѣшилъ веднага да го атакува.

§ 90.

Сражението при Торгау (на 3 ноемврий).

Даунъ заемалъ при Торгау твърдѣ силна позиция. Тя била прикрита отъ фронта съ блатистата рѣкичка Рорграбенъ, която имала стръмни брѣгове; лѣвия ѝ флангъ допиралъ до Елба, крѣпостьта Торгау и голѣмия прудъ (Grosse Teich), а дѣсния, расположенъ на височинитѣ задъ селението Сиптицъ — до домичската гора. Едничкия недостатъкъ на тъзи позиция състоялъ въ туй, че при голѣмата си дължина тя имала твърдѣ малка дълбочина. Като я намѣрилъ за непристѫпна отъ лѣвия флангъ и фронта, Фридрихъ на 3 ноемврий тръгналъ отъ Шилда въ 4 колони съ флангово движение влѣво и заповѣдалъ на Цитена съ часть отъ армията (21 баталионъ и 54 ескадрона) да занимава австрийцитѣ отъ фронта, но да не ги атакува до тогава, до когато самъ Фридрихъ съ другата часть отъ армията (41 баталионъ и 48 ескадрона) не заобиколи съвсѣмъ дѣсния имъ флангъ и не ги атакува отъ фланга и тила. При единъ успѣхъ въ това, австрийската армия, атакувана отъ фронта, дѣсния флангъ и тила, би можала да бѫде отхвърлена къмъ Елба и даже, при малката дълбочина на расположението си, съвсѣмъ унищожена. Но случайни и непрѣдвидени обстоятелства развалили плана на Фридриха, който не билъ съвсѣмъ правиленъ и прѣдпазливъ, понеже билъ основанъ върху едновременното нападение отъ двѣ отдѣлни части на армията отъ разни страни на неприятель по̀ многоброенъ, съсрѣдоточенъ и расположенъ въ силна позиция. Цитенъ стигналъ до позицията на австрийцитѣ по̀ рано, отколкото прѣдполагалъ Фридрихъ, и открилъ по войскитѣ на австрийския авангардъ огънь отъ артиллерията си. Като чулъ гърмежитѣ въ корпуса на Цитена, прѣдполагайки, че той се намира вече въ личенъ бой и като се боялъ да не бѫде той разбитъ отдѣлно, Фридрихъ, безъ да довърши обходното си движение и безъ да дочака пристиганието на войскитѣ си, които слѣдвали отзадъ, веднага атакувалъ дѣсното австрийско крило отъ фронта, съ тѣзи само 10 баталиона, които вървяли на чело и били подъ рѫка. Тъзи атака, не поддържана нито съ артиллерия, нито съ конница, които вървяли въ отдалечени колони прѣзъ домичската гора, била отблъсната, сѫщо както и нѣколко други, извършени по части отъ пѣхотата, съ постепенното ѝ пристигание. Пристигналата по̀ късно конница въстановила малко боя, но успѣха му оставалъ още не рѣшенъ. Между това Цитенъ, като забѣлѣзалъ, че гърмежитѣ отъ страна на Фридриха утихвали и се отдалечавали, и като заключавалъ отъ това, че атаката на Фридриха нѣмала успѣхъ, тръгналъ влѣво, за да влѣзе съ него въ съобщение, атакувалъ сиптицкитѣ височини, но, като не успѣлъ да ги завладѣе, продължавалъ фланговото си движение влѣво и най послѣ надвечерь, като забѣлѣзалъ единъ слабо-заетъ пунктъ отъ аврийската бойна линия, ата-

кувалъ го, съединилъ се съ отряда, испратенъ сжщо тамъ отъ Фридриха, и съ общи съ него усилия завладѣлъ най послѣ сиптицската плоска възвишеность, която била главния и рѣшителенъ пункъ отъ австрийската позиция. Съ това се и ограничилъ всичкия успѣхъ, одьржанъ отъ Фридриха, но той ималъ силно нравственно влияние върху Дауна и твърдѣ важни послѣдствия. Като загубилъ до 9.000 души убити и ранени, 7.000 души плѣнени и 49 топа, и самъ раненъ въ боя, Даунъ прѣдалъ началството надъ армията на генерала О'Доннеля, съ заповѣдь да испразни Торгау, и прѣзъ нощьта да прѣмине на дѣсния брѣгъ на Елба, което и бидо испълнено. А на другия день (4 ноемврий) австрийската армия прѣдприела отстжпление нагорѣ по дѣсния, а корпуса на Ласси — на горѣ по лѣвия брѣгъ на Елба къмъ Дрезденъ. Като извършила това отстжпление въ голѣмъ рѣдъ, австрийската армия, слѣдъ пристиганието си при Дрезденъ, се расположила задъ плауенската лощина.

Фридрихъ, като загубилъ около 9—10.000 души убити и ранени и 3.000 души плѣнени, тръгналъ по лѣвия брѣгъ на Елба задъ австрийската армия и на 12 ноемврий се расположилъ при Вилсдруфъ. Наскоро и двѣтѣ армии влѣзли на зимни квартири.

Армията на окржзитѣ, въ време на сражението при Торгау, стояла въ бездѣйствие при Хемницъ и наскоро отстжпила въ Франкония.

Успѣха, одьржанъ отъ Фридриха въ сражението при Торгау, макаръ и частенъ, незначителенъ, поправилъ обаче работитѣ му въ Саксония, и Фридрихъ слѣдъ свършването на похода се намиралъ въ сжщото положение, каквото и въ началото му.

§ 91.

Послѣднитѣ дѣйствия на русската армия. — Дѣйствията на Лаудона въ Силезия, и тѣзи на французитѣ и шведитѣ.

Още въ августъ, два мѣсеца прѣди пристиганието на русската армия отъ околноститѣ на Бреславль къмъ Франкфуртъ, русската флота извадила 8.000 руски войски близо до Колбергъ, за обсада на тъзи крѣпость, която трѣбвало да служи опоренъ пунктъ за пò нататъшнитѣ дѣйствия на главната армия. Излѣзлитѣ войски по сухо, а флотата отъ морето открили срѣщу Колбергъ бомбардировка, но неочакваното пристигание на прусския генералъ Вернеръ, испратенъ отъ Фридриха къмъ Колбергъ съ 4 баталиона и 10 ескадрона, било причина, че русския обсаденъ корпусъ, като прѣкратилъ бомбардирането, сѣдналъ обратно на флотата и отплувалъ съ нея отъ Колбергъ. Испратенитѣ му отъ Салтикова подкрѣпления пристигнали вече много късно.

Наскоро слѣдъ прѣминуванието на русската армия къмъ Франкфуртъ, Салтиковъ по причина на болѣсть заминалъ за Познанъ, а началството надъ армията било повѣрено на генерала-фелдмаршала графа Бутурлина*). Въ октомврий русската армия, расположена въ Мархия и часть въ

*) Александръ Борисовичъ Бутурлинъ билъ внукъ на боярина Ивана Василиевича Бутурлина и синъ на столника и полковника Бориса Ивановича Бутурлина, испратенъ въ 1687 г. на заточение, като замѣсенъ въ дѣлото по заговора и бунта на стрѣлцитѣ. Роденъ билъ на 18 юлий 1704 г., въ 1714 г. билъ записанъ войникъ въ гвардията, а отъ 1716 г. до 1720 г. се обучавалъ въ новоучрѣдената въ Петербургъ морска академия, гдѣто, по думитѣ на Вебера, „учени професори прѣподавали всичкитѣ науки, необходими за мореплаванието, иностранни язици, фехтование и държали въспитаницитѣ много строго.“ Повишенията и назначенията си дължалъ на царски милости. Умрѣлъ на 31 августъ 1767 г. Билъ добъръ человѣкъ въ много отношения, но полководецъ не билъ.

Померания, стояла въ бездѣйствие и само Тотлебенъ, като прѣминалъ съ корпуса си прѣзъ Одеръ опустошавалъ долня Мархия (Ukermark), но съ пристиганието отрядитѣ на Вернера и на вюртембергския принцъ билъ принуденъ да отстжпи. Въ ноемврий, като се научилъ за резултата на сражението при Торгау и като се удостовѣрилъ въ невъзможностьта да зимува въ Мархия, Бутурлинъ се оттѣглилъ съ армията къмъ Познанъ и я расположилъ на зимни квартири задъ Варта.

Лаудонъ, като останалъ въ Силезия съ 40.000 войски, не се осмѣлилъ на никакво рѣшително прѣдприятие, прѣди да завладѣе малката крѣпость Козель, макаръ и да билъ единъ отъ най прѣдприемчивитѣ генерали въ австрийската армия. Той почналъ да бомбардира Козель; но приближението на Голца съ 19.000 пруски войски го принудило да отстжпи въ горня Силезия, наскоро слѣдъ което войскитѣ се расположили на зимни квартири.

Французскитѣ армии, усилени до 125.000 души, при всичкото прѣвъсходство на силитѣ си надъ 70-хилядната армия на брауншвейгския херцогъ, не прѣдприемали нищо рѣшително и похода, който тѣ извършили макаръ и да се свършилъ съ нѣкои згоди за тѣхъ, обаче не прѣдставлява нищо забѣлѣжително. Най главната причина за това била взаимната вражда между Бролио и С.-Жермена, които началствували двѣтѣ армии. Въ срѣдата на лѣтото Бролио завладѣлъ Марбургъ и Дилленбургъ и разбилъ при Корбахъ (на 10 юлий) брауншвейгския наслѣденъ принцъ. При всичко, че французскитѣ отряди били отпослѣ въ свой рѣдъ разбити при Емсфордъ и Варбургъ на р. Диммель, обаче въ края на септемврий французитѣ заели всичкитѣ хессенъ-касселски владѣния. Въ туй време брауншвейгския наслѣденъ принцъ съ 20 баталиона и 10 ескадрона извършилъ едно бързо и смѣло движение къмъ долний Рейнъ, прѣминалъ на лѣвия му брѣгъ при Реесъ и Рурортъ, обсадилъ Везель и взелъ Клеве, но билъ разбитъ при Клостеркампъ отъ маркиза Де-Кастри, който дошълъ отъ Дюсселдорфъ и отстжпилъ къмъ главнитѣ сили на армията си. Въ края на ноемврий брауншвейгския херцогъ блокиралъ Гёттингенъ и, като не успѣлъ да го вземе, въ декемврий снелъ блокадата му. Слѣдъ това двѣтѣ страни се расположили на зимни квартири, съюзната армия въ Вестфалия, Брауншвейгъ и Ханноверъ, а французскитѣ — въ хессенъ-касселскитѣ владѣния.

Шведскитѣ войски, като се съсрѣдоточили въ юлий при Грейфсвалде, едва въ августъ нахлули въ прускитѣ владѣния и, като не срѣщнали прусски войски, безпрѣпятственно дошли до Пренцловъ, гдѣто дълго стояли въ бездѣйствие, удържани отъ слабия прусски отрядъ на полковника Беллинга. Движението на рускитѣ и австрийскитѣ войски къмъ Берлинъ имъ дало пълна свобода въ дѣйствията; но слѣдъ остжплението на Чернишева къмъ Франкфуртъ, незначителния прусски отрядъ ги принудилъ бързо да отстжпятъ задъ р. Пеене.

§ 92.

Общъ изводъ за похода въ 1760 година.

Нищожностьта на дѣйствията на съюзницитѣ въ този походъ е просто изумителна. 150.000 съюзни войски се събрали въ Силезия, но съюзнитѣ полководци не умѣли нито да разбиятъ Фридриха (който имàлъ 30.000

войски) въ боя, нито да въспрѣпятствуватъ на съединението му съ 32-хилядниtѣ войски на принца Хенриха, нито да го истикатъ съ маневриране отъ Силезия, и само за да се избавятъ отъ него, испратили 35.000 души за партизанско прѣдприятие противъ Берлинъ! Като не се осмѣлявали да дѣйствуватъ рѣшително противъ самия Фридрихъ, тѣ не пó добрѣ умѣяли да се ползватъ и отъ онѣзи случаи, когато Фридрихъ се отдалечавалъ отъ Силезия или Саксония и за тѣхъ почти нищо не струвало да заематъ тѣзи области и да тръгнатъ право къмъ сърдцето на Пруссия. Подобенъ прѣкрасенъ случай се прѣдставилъ между друго на армията на окрѫзитѣ слѣдъ отдалечаванието на Фридриха отъ Саксония и заеманието отъ нея цѣлата тъзи страна. Пó горѣ видѣхме, какъ тя се въсползувала отъ това, именно — при приближението на Фридриха бързо отстѫпила къмъ Хемницъ. Отъ всичкитѣ съюзни полководци пó дѣятелни отъ другитѣ били пакъ Даунъ и Лаудонъ; а Салтиковъ прѣкаралъ всичкото време задъ Одеръ въ пълно бездѣйствие, въ обикновеннитѣ си прѣния съ австрийцитѣ и грижи за прѣхранванието на войскитѣ. Минутния успѣхъ отъ прѣдприятията на Чернишева, Тотлебена и Ласси противъ Берлинъ нѣмалъ никакво важно влияние върху вървежа и успѣха на похода. Колкото се отнася до армията на окрѫзитѣ и шведскитѣ войски, то мислимъ, че тѣ участвували въ войната само за да увеличатъ броя на войскитѣ и като че съвсѣмъ да не били тамъ, гдѣто произлизала войната, — толкова незабѣлѣзани, безполезни, нищожни били тѣхнитѣ дѣйствия, които пó скоро могѫтъ да се нарѣкѫтъ бездѣйствие! А отношенията на армията на окрѫзитѣ къмъ австрийската армия сѫ просто необясними. Тъй като цвейбрюкенския херцогъ билъ генералъ отъ австрийска служба, то странната роля на тъзи армия не може да се обясни даже съ несъгласия между него и Дауна. Най послѣ и дѣйствията на французскитѣ армии, вслѣдствие на несъгласията между Бролио и С.-Жермена, били не пó важни и полезни отъ дѣйствията на армията на окрѫзитѣ и шведскитѣ войски.

Дѣйствията на Фридриха, напротивъ, прѣдставляватъ прѣвъсходенъ образецъ на отбранителна война, водена съ 100000 войски срѣщу 225000, на най искусно маневриране и на грижливо избѣгване боя. Маневрирането на Фридриха въобще имало три главни цѣли: 1) като държи винаги главнитѣ си сили съсрѣдоточени, Фридрихъ се трудилъ съ бързи движения, по най къси пѫтища, наблизо отъ неприятеля, да се устрѣмява къмъ онѣзи пунктове, които били за него особенно важни, и които се застрашавали отъ най голѣма опасность; а като ги достигвалъ, той чакалъ противника да го атакува, макаръ да билъ почти увѣренъ, че той това нѣма да направи; — 2) при тѣзи движения тойималъ тъй сѫщо прѣдъ видъ да напада съ прѣвъсходящи сили отдѣлнитѣ неприятелски отряди и да ги разбива по части, — и най послѣ 3) той се трудилъ да дѣйствува противъ съобщенията на неприятеля. За успѣха въ дѣйствията на Фридриха съ първата отъ тѣзи три цѣли Даунъ почти никога не умѣлъ, не смѣялъ или пъкъ не успѣвалъ да прѣпятствува. А колкото се отнася до дѣйствията съ другитѣ цѣли, то при всичко, че нито единъ отрядъ на Дауна не билъ разбитъ отдѣлно и той самъ никога не загубвалъ съобщенията си, но за туй пъкъ грижитѣ му за това били причина, че той постепенно се лишилъ отъ всичкитѣ си завоювания.

При най голѣмата дѣятелность и

искуство въ маневрирането, Фридрихъ, прѣдъ видъ на толкова необходимото за него въ туй време спазвание на войскитѣ, грижливо избѣгвалъ боя и само една крайность го принудила да влѣзе въ бой при Лигницъ и Торгау. Успѣхитѣ, одържани въ тѣзи двѣ сражения, били за него извънрѣдно полезни за това, че възстановили въ прусскитѣ войски нравственнитѣ сили, които почвали вече да отпадатъ, и още по́ вече за туй, че силно подѣйствували на съюзницитѣ, които почнали вече да губятъ надѣжда за достигание нѣкогажъ прѣдположената отъ тѣхъ цѣль.

Всичкитѣ движения на Фридриха въ този походъ се отличаватъ съ смѣлость, бързина и тактическо искуство. Особенно двѣтѣ му движения отъ Саксония за Силезия могжтъ справедливо да бждятъ признати за примѣрни. Всички тѣзи движения доказватъ, че прусската армия била не по́ малко отколкото по́ напрѣдъ способна да ги извършва и да маневрира, като обладавала необходимата за това удободвижимость, при всичко, че, както казахме по́ горѣ (§ 71), напълно състояла вече отъ войски, набрани прѣзъ време на самата война. Дѣйствително, прусскитѣ войски въ този походъ, по казването на самитѣ австрийци, не отстжпвали на онѣзи прѣвъсходни войски, съ които Фридрихъ почналъ войната.

Извънрѣдната дѣятелность на Фридриха и подвижностьта на прусската армия принуждавали Дауна да се ограничава съ наблюдение и съ най нерѣшителни и нищожни дѣйствия. Като държалъ армията си всѣкога растѣгната на 30—40 версти, той не можалъ да прѣдприема нищо рѣшително, безъ да употрѣби нѣколко дни за прѣдварителни приготовления. Но Фридрихъ, който не го испущалъ изъ видъ и зорко го наблюдавалъ, никога не му давалъ време да испълни това. Най послѣ Даунъ, като искалъ да докаже на русситѣ прѣдприимчивостьта си, толкова оспорвана отъ Салтикова, сжщо като него непрѣдприимчивъ, рѣшилъ да испита щастието си подъ Лигницъ, но нѣмалъ успѣхъ, и тъзи несполука го лишила отъ охотата отново да прибѣгва къмъ рѣшителни дѣйствия.

Въ заключение трѣбва да прибавимъ, че въ дѣйствията на Фридриха въ този походъ не е тъй понятно: 1) защо 35-хилядниτѣ войски на принца Хенриха били безполезно употрѣбени, въ началото на похода, за наблюдение на русската армия, тогазъ когато, по опита на прѣдшествувавшитѣ походи и по разни други причини, можало почти съ достовѣрность да се заключи, че русската армия ще открий дѣйствията твърдѣ късно, — и 2) защо Фридрихъ придалъ на позицията при Ландсхутъ такава важность, която му сторила загубата на корпуса на Фуке́.

§ 93.

6-ия походъ въ 1761 година.

Положението, силитѣ, распрѣдѣлението имъ и плановетѣ на дѣйствията отъ двѣтѣ страни въ началото на 1761 година.

Смъртьта на английския краль, Георги II, която послѣдвала въ октомврий 1760 г., не произвела никакво промѣнение въ европейската политика, тъй като приемника на Георги II, Георги III, рѣшилъ да продължава войната на по́ напрѣшнитѣ основания. Въ началото на 1761 г. Франция, като се убѣдила найпослѣ въ фалшивата си политика, като ѝ дотѣгнала войната, която я истощила и отслабила, но безъ да

й принесе и безъ да й обѣщае никаква полза, направила първата стѫпка за общо примирение и прѣдложила да се събере въ Аугсбургъ конгресъ, за урѣжданието работитѣ на Германия. Всичкитѣ държави, съ исключение на Австрия, съ готовность искали да изявятъ връху това съгласието си, но конгреса не се състоялъ, тъй като Франция и Англия не можали да се съгласятъ помежду си касателно прѣдварителнитѣ статии за Канада и другитѣ земи въ Америка. Въоржженията на Англия даже подбудили Франция да се потруди да се сдобие съ спомагателни морски сили, и съ тъзи цѣль въ августъ 1761 година, чрѣзъ грижитѣ на херцога Шуазёля, билъ сключенъ фамиленъ договоръ (pacte de famille) между Франция, Испания, Неаполъ и Парма, като държави, въ които царували лица отъ бурбонския домъ.

И тъй надѣждитѣ за миръ рухнали, и съюзницитѣ, увлѣчени отъ политиката на Австрия, рѣшили да продължаватъ войната и да я довършатъ съ силата на орѫжието. Въпрѣки крайното растройство и истощение на финансиитѣ имъ, силитѣ, опрѣдѣлени отъ тѣхъ за непосрѣдственни дѣйствия противъ Пруссия, били доведени до броя 245.000 души. Фридрихъ, армията на когото много пострадала въ прѣдшествувавшия походъ и била попълнена съ много голѣмъ трудъ, толкозъ пó вече, че Австрия отказала да размѣни плѣнницитѣ, никакъ не можалъ да събере пò вече отъ 110.000 души (133 баталиона и 266 ескадрона) за дѣйствие въ полето. Слѣдователно съюзницитѣ имали 135.000 войски пó много отъ неговитѣ — надмощие отъ тѣхна страна още пó значително, отколкото въ прѣдшествувавшия походъ.

Прѣдъ откриванието на похода силитѣ отъ двѣтѣ страни били распрѣдѣлени по слѣдующия начинъ:

	войски	
Даунъ въ Саксония	45.000	130.000 д.
Лаудонъ въ Силезия	75.000	
Бекъ вай-напрѣдъ въ Лузация, послѣ въ Силезия	10.000	
Всичко австрийски войски . . .	130.000	
Бутурлинъ съ главната русска армия при Познанъ	65.000	85.000 д.
Румянцовъ съ единъ отдѣленъ корпусъ, назначенъ противъ Колбергъ	20.000	
Всичко русски войски	85.000	
Армията на окрѫзитѣ		20.000
Шведски войски		10.000
Французската армия нь Субиза на долний Рейнъ	80.000	140.000 д.
Французската армия на Бролио на Майнъ	60.000	
Всичко французски войски . . .	140.000	
А всичко войски на Австрия и съюзницитѣ й	385.000 д.	
Главната прусска армия, която зимувала въ Саксония и била опрѣдѣлена за дѣйствия въ Силезия, подъ прѣдводителството на Фридриха .	48.000	60.000 д.
Голцъ, оставенъ въ Силезия .	12.000	
Всичко за дѣйствия въ Силезия	60.000	
Армията на принца Хенриха въ Саксония	35.000 д.	
Въ Померания вюртембергския принцъ срѣщу русскитѣ войски .	12.000	15.000 д.
Отряда на Беллинга срѣщу шведскитѣ войски	3.000	
Всичко въ Померания . . .	15.000	
Гарнизони по крѣпоститѣ . .	10.000	
Всичко прусски войски въ полето.	110.000	120000
По гарнизонитѣ	10.000	
А всичко	120.000	
Армията на брауншвейгския херцогъ	75.000	
А всичко войски отъ страна на Фридриха и съюзницитѣ му . .	195.000	
Надмощие въ полза на противницитѣ на Фридриха	190.000.	

Научени отъ опита на прѣдшествувавшитѣ походи, съюзницитѣ рѣшили да дѣйствуватъ въ тъзи година съ пò голѣма съвокупность и въ Виена билъ съставенъ слѣдующия планъ за дѣйствията: главнитѣ дѣйствия трѣбвало да произлизатъ въ

Силезия, гдѣто на Лаудона съ 75.000 души, за избѣгване на непрѣдвидени прѣпятствия за съединението му съ русската армия, било опрѣдѣлено, до пристиганието ѝ, да дѣйствува отбранително, а слѣдъ съединението си съ нея — по най рѣшителенъ настжпателенъ начинъ. Даунъ трѣбвало да остане въ Саксония и отъ това централно расположение да дѣйствува, порѣдъ обстоятелствата, въ тъзи или онъзи страна. Армията на окржзитѣ трѣбвало отъ Франкония да тръгне надолу по р. Заале и да влѣзе въ съобщение, отъ една страна съ армията на Дауна, а отъ друга — съ французската армия на Субиза, която щела да тръгне за Вестфалия, едновременно съ движението на другата французска армия на Бролио прѣзъ Гёттингенъ за Ханноверъ. Най послѣ въ Померания Румянцовъ трѣбвало да блокира Колбергъ по сухо, а русско-шведската флота — по море.

Фридрихъ отъ своя страна рѣшилъ да дѣйствува сжщо тъй, както и въ прѣдшествувавшия походъ, като се располага съ главнитѣ си сили, по възможность, всѣкога между австрийската и русската армии и още по́ грижливо, отколкото въ 1760 г., да избѣгва боя съ тѣхъ, особенно съ русската. Трѣбва да се прѣдполага, че за послѣднето това намѣрение сж имали влияние нѣкои особенни, тайни, политически причини; освѣнъ това, по думитѣ на Фридриха, като разбиялъ австрийцитѣ, той можалъ да бжде увѣренъ, че русситѣ ще отстжпятъ безъ бой, но поражението на русската армия не влѣкло слѣдъ себѣ си отстжплението на австрийцитѣ. Вюртембергския принцъ трѣбвало да се расположи въ укрѣпенъ лагеръ при Колбергъ, за да прикрива и защищава тъзи крѣпость.

§ 94.

Дѣйствията въ Силезия.

Първоначалнитѣ дѣйствия противъ армията на окржзитѣ. — Движението на Фридриха за Силезия. — Дѣйствията му противъ Лаудона и Бутурлина. — Расположението му въ Бунцелвицския укрѣпенъ лагеръ.

Въсползванъ отъ примирието между корпуса на Голца и армията на Лаудона въ Силезия, Фридрихъ, още прѣди да почне движението си къмъ послѣднята и прѣди да открий главнитѣ военни дѣйствия, рѣшилъ да истика армията на окржзитѣ, която дошла вече до Плауенъ и Рудолщадтъ, и съ това да улесни послѣдующитѣ дѣйствия, отъ една страна — на принца Хенриха въ Саксония, а отъ друга на брауншвейгския херцогъ въ Вестфалия. Вслѣдствие на това, въ края на мартъ прусскитѣ отряди на генералитѣ: Зибургъ, Шенкендорфъ и Линденъ, испратени противъ армията на окржзитѣ, прѣдводителствувана отъ фелдмаршала Сербеллони, принудили я да отстжпи до самия Бамбергъ и къмъ 11 априлий се присъединили къмъ армията на Фридриха. Слѣдствията отъ това били важни за туй, че армията на окржзитѣ до юлий стояла вънъ отъ кржга на военнитѣ дѣйствия.

Наскоро слѣдъ това (на 18 априлий) Лаудонъ, като искалъ да се въсползва отъ раздроблението на силитѣ на Голца, обявилъ, че прѣкратява примирието на 23 априлий. Но Голцъ успѣлъ о́време да събере войскитѣ си къмъ Швейдницъ, и Лаудонъ, свързанъ отъ заповѣдитѣ отъ двора си, останалъ въ бездѣйствие. Слѣдъ 10 дена (на 4 май) Фридрихъ съ армията прѣминалъ въ Стрела прѣзъ

Елба и съ едно бързо движение прѣзъ Мариащернъ, Гёрлицъ и Лёвенбергъ слѣдвалъ къмъ Швейдницъ, гдѣто на 14 май се съединилъ съ Голца. Лаудонъ още на 10 май отстѫпилъ въ херцогството Глацъ и въ сѣверна Бохемия, съ намѣрение да не излиза изъ планинитѣ до пристиганието на русската армия. Фридрихъ отъ своя страна испратилъ Голца съ корпуса му къмъ Глогау, да наблюдава русската армия. Послѣднята въ началото на юлий влѣзла въ Силезия, като прикривала движението си съ многобройна иррегулярна конница, тъй че Цитенъ, който замѣстилъ умрѣлия Голцъ, не можалъ положително да разбере посоката на движението ѝ. Но движението на Лаудона прѣзъ Варта и Зилбербергъ къмъ Франкенщайнъ (по мнѣнието на Фридриха — неискусно) проявило намѣрението на съюзницитѣ да се съединятъ въ горня Силезия и отъ тогава Фридрихъ постоянно се трудилъ да застава между двѣтѣ неприятелски армии. Трѣбва да се прѣдполага, че той сѫщо, както въ 1760 година, би въспрѣпятствувалъ на съединението имъ, ако Бутурлинъ не бѣ дѣйствувалъ малко пó рѣшително отъ Салтикова, за туй между друго, защото австрийцитѣ взели върху себѣ си грижата за хрáнението на армията му, — и ако Фридрихъ не би билъ твърдо рѣшенъ да избѣгва боя съ русската армия, която по сѫщата тъзи причина и можàла безпрѣпятственно да прѣмине въ послѣдствие при Лейбусъ прѣзъ Одеръ. Ако Фридрихъ имаше макаръ 10—12.000 войски при Лейбусъ, то Бутурлинъ вѣроятно би се отказалъ отъ прѣминуванието на рѣката и похода би можалъ да вземе другъ обратъ.

Движението на Лаудона къмъ Франкенщайнъ принудило Фридриха да присъедини къмъ себѣ си отрядитѣ, които наблюдавали русската армия, и да се расположи (на 27 юлий) при Нимпчъ. Лаудонъ тръгналъ къмъ Мюнстербергъ, като лъжливо застрашавалъ кр. Нейссе, но въ сѫщность имал̀ъ намѣрение да отиде къмъ Оппелнъ и тамъ да се съедини съ Бутурлина. Фридрихъ, като се боялъ за крѣпостьта Нейссе, рѣшилъ да отиде къмъ Карловичъ и въ случай, че Лаудонъ му прѣгради пѫтя, да влѣзе съ него въ бой. По такъвъ начинъ и двѣтѣ армии вървяли къмъ Мюнстербергъ, и макаръ Фридрихъ да се намиралъ пó далечъ отъ него, обаче испрѣварилъ тамъ Лаудона. При това прусската армия прѣминала покрай самия дѣсенъ флангъ на австрийската, почти подъ истрѣлитѣ му. Успѣха на такова едно смѣло движение трѣбва да се припише на нравственното влияние на Фридриха върху Лаудона и на безрѣдието, което сѫществувало тогава въ австрийската армия. Ако послѣднето обстоятелство би било извѣстно на Фридриха, то, като атакуваше австрийската армия, той би можалъ да даде на цѣлия походъ другъ обратъ.

Испрѣваренъ отъ Фридриха при Мюнстербергъ, Лаудонъ прѣдложилъ на Бутурлина да прѣмине прѣзъ Одеръ при Лейбусъ, а самъ, за да въведе Фридриха въ заблуждение, останалъ въ сѫщото расположение, и само на 7 августъ бързо тръгналъ къмъ Кунцендорфъ и Бегендорфъ. Фридрихъ веднага прѣминалъ при Кантъ и, като се научилъ за прѣминуванието на русската армия на 31 юлий (11 августъ) и 1 (12) августъ прѣзъ Одеръ, тръгналъ срѣщу Лаудона, за да го атакува. Но Лаудонъ заемалъ силна позиция въ планинитѣ и не излизалъ отъ нея. На 6 (17) августъ Бутурлинъ дошълъ до Лигницъ, Лаудонъ тръгналъ къмъ Яуеръ, а Фридрихъ къмъ Валщадтъ.

И тъй, като не можалъ да принуди Лаудона да влѣзе въ бой, отъ

който послѣдния се отклонявалъ, — избѣгвайки самъ боя съ русската армия, ограничавайки се само съ маневриране срѣщу тѣхъ и все пó вече и пó вече стѣсняванъ отъ тѣхъ отъ двѣ страни, Фридрихъ отстжпилъ постепенно до р. Кацбахъ. Като стигналъ до Валщадтъ на р. Кацбахъ, Фридрихъ, при всичкото искуство на маневрирането си, можалъ най послѣ да бжде тактически заобиколенъ отъ неприятелскитѣ армии, отъ които всѣка отдѣлно била несравненно пó силна отъ неговата армия. Въ тѣзи обстоятелства, като разбиралъ опасностьта на положението си, Фридрихъ за пръвъ пжть се рѣшилъ да търси защита и спасение въ укрѣпенъ лагеръ. Като отстжпилъ къмъ Швейдницъ, той заелъ (на 20 августъ) силна позиция при Бунцелвицъ и почналъ да я укрѣпява отъ всички страни съ отдѣлни верки. При всичко, че русската и австрийската армии се намирали на близко растояние една отъ друга, първата едва слѣдъ петь дни се съединила съ послѣднята, а между това Фридрихъ успѣлъ вече да устрои укрѣпения лагеръ. Избраната отъ него мѣстность за разположението на лагера била покрита съ хълмове, между които тѣчали много рѣкички; двѣ отъ тѣзи рѣкички прикривали фронта на лагера. Самия лагеръ състоялъ отъ отдѣлни верки и録 имал формa на дългъ четверожгълникъ, съ дължина отъ 5.000 и джлбочина 3.000 крачки, съ 6 исходящи жгли, отъ които расположения на вюрбенскитѣ височини, които командували надъ пó голѣмата часть отъ лагера, билъ укрѣпенъ пó силно отъ всичкитѣ други. Дѣсната му страна била обърната къмъ селенията Цешенъ и Цедлицъ, фронта се намиралъ между Цедлицъ и Яуерникъ, лѣвата страна — между Яуерникъ и вюрбенскитѣ височини, а тила — между тѣзи послѣднитѣ и Цешенъ. Укрѣпленията били въоржжени съ 180 топа, които отбранявали достжпа къмъ лагера, който освѣнъ това билъ прикритъ въ разни мѣста съ засѣки, вълчи ями и фугаси. Лагера при Бунцелвицъ, който дълго се признавалъ за вѣнецъ на искуството въ полската фортификация и дѣйствително съставлява епоха въ нея, билъ твърдѣ силенъ. Той ималъ това важно прѣимущество, че, като състоялъ отъ отдѣлни верки, никакъ не стѣснявалъ дѣйствията на Фридриха и му позволявалъ въ всѣко време да прѣмине въ настжпление. Но най главната му сила била твърдѣ искусното и съобразно съ мѣстностьта расположение на войскитѣ въ него отъ Фридриха. Особенно згодно били расположени 58 ескадрона въ самия центръ на лагера, съвокупно, въ видъ на резервъ. Впрочемъ лагера не билъ непристжпенъ. Най удобнитѣ за атаката му пунктове се намирали между Яуерникъ и Бунцелвицъ и между Петервицъ и Нейдорфъ. Ако 130-хилядната съюзна армия бѣ атакувала въ него отъ нѣколко страни 60-хилядната прусска армия, то, въ случай на успѣхъ въ тъзи атака, Фридрихъ би можалъ да понесе пълно поражение. А за това на пръвъ планъ се вижда странно, защо Фридрихъ напразно се изложилъ на тъзи опасность, като ималъ възможность да я избѣгне съ заеманието на пò згоденъ лагеръ при Бреславль отъ кждѣто можалъ тъй сжщо въ всѣко време да нападне Лаудона, ако той прѣприемеше обсадата на Швейдницъ. Но това се обяснява 1) съ туй, че Фридрихъ ималъ твърдѣ много пѣхота въ сравнение съ австрийцитѣ и почти по 6 топа (пò вечето тѣжки) на 1.000 души, — и 2) съ увѣренностьта му въ туй, че австрийцитѣ ще се отслабятъ, спорѣдъ обичая си, съ отряди за обезпечение на съобщенинията си, че русската армия, като

била само спомагателна, не ще прѣдприеме нищо рѣшително, и главно — че несъгласието между съюзницитѣ ще въспрѣпятствува на всѣко единство въ дѣйствията имъ. Това обстоятелство значително намалявало опасностьта на Фридриховото положение. Лагера при Бреславль билъ, безъ съмнѣние, още по́ малко опасенъ; но тъй като кр. Швейдницъ би била обсадена тогава отъ съюзницитѣ, то Фридрихъ рано или късно би трѣбвало да отиде да я освободи. Въ такъвъ случай, ако само русската армия не би се отдѣлила отъ австрийската, Лаудонъ би можалъ, като отдѣли часть отъ войскитѣ за обсадата на Швейдницъ, съ главнитѣ сили да заеме згодна позиция, да задържи Фридриха и да вземе крѣпостьта. Маневрирането на Фридриха противъ съобщенията на австрийцитѣ би било доста безполезно, тъй като Лаудонъ владѣялъ отъ тъзи страна крѣпостьта Глацъ. Най-послѣ расположението на Фридриха близо до Швейдницъ много по́ добрѣ прикривало тъзи крѣпость, отколкото движението му къмъ нея отъ Бреславль тъй като въ първия случай неприятеля трѣбвало да атакува Фридриха, а въ втория само да се отбранява противъ него.

И тъй Бунцелвицския укрѣпенъ лагеръ, силенъ по мѣстность, по искусното расположение на отдѣлнитѣ му укрѣпления и още по́ вече — на войскитѣ въ него, удовлетворявалъ на всички условия въ тактическо отношение. Но отъ всичко най важно било това, че съ расположението си въ него Фридрихъ се турилъ въ безопасность отъ страна на двойно по̀ голѣмитѣ сили на неприятеля и, като прикривалъ Бреславль толкова, колкото и Швейдницъ, прѣпятствувалъ за обсадата на послѣднята крѣпость, отъ която получавалъ храна.

§ 95.

Дѣйствията при Бунцелвицъ. — Отстжплението на Бутурлина въ Полша, а на Лаудона въ планинитѣ. — Движението на Фридриха къмъ Нейссе. — Вземанието на Швейдницъ отъ Лаудона.

Като се съединили безпрѣпятственно на 14 (25) августъ прѣдъ Бунцелвицкия лагеръ, Лаудонъ и Бутурлинъ, при всичко, че били два пжти по̀ силни отъ Фридриха, не се осмѣлили да го атакуватъ и дълго стояли въ бездѣйствие. Като видѣлъ обаче, че Фридрихъ все по̀ вече и по́ вече усилва лагера си, Лаудонъ убѣждавалъ Бутурлина да го атакуватъ съ съединенитѣ сили на двѣтѣ армии. Но Бутурлинъ, като се съмнявалъ въ съдѣйствието на австрийцитѣ, като мислилъ, че тѣ ще припишатъ успѣха на себѣ си, а несполуката на руситѣ, като доказвалъ, че нѣмало нужда да се атакува прусската армия въ укрѣпения й лагеръ, който тя по недостатъкъ на храна, скоро и безъ това ще бжде принудена да напусне, и че трѣбва само да я стѣсняватъ отъ всички страни, безъ да се губятъ безполезно хора за да се одържи надъ нея повърхностьта, — постоянно се противилъ за атаката на Фридрихова лагеръ. Най послѣ, слѣдъ три седмично бездѣйствие и неприятни съвѣщания и прѣния между двамата съюзни полководци, Бутурлинъ, оскърбенъ отъ това, че Лаудонъ, като билъ по чинъ по̀ младши отъ него, въ общата диспозиция начерталъ плана за дѣйствията и за русската армия, рѣшилъ веднага да се отдѣли отъ австрийцитѣ, толкозъ

пó вече, че приготвената отъ тѣхъ храна се прѣвършила. Като оставилъ при австрийската армия 20-хилядния корпусъ на Чернишева, той тръгналъ на 29 августъ (9 септемврий) прѣзъ Яуеръ къмъ Одеръ и, като прѣминалъ тъзи рѣка, отстѫпилъ къмъ Познанъ. А Лаудонъ на другия день (10 септемврий) заелъ пó напрѣшната си позиция въ планинитѣ при Фрейбургъ и Бегендорфъ. Ако той не можалъ съвмѣстно съ русската армия да атакува Фридриха въ укрѣпения лагеръ, то трѣбвало поне да му отрѣже съобщението съ Швейдницъ (който се намиралъ на 16 версти отъ Бунцелвицския лагеръ) и съ това да го принуди макаръ съ часть отъ силитѣ си да излѣзе отъ лагера.

Фридрихъ стоялъ още около двѣ седмици въ Бунцелвицския лагеръ. За да отдалечи съвсѣмъ Бутурлина отъ прѣдѣлитѣ на Пруссия, той, при всичката слабость на силитѣ си, испратилъ генерала Платена съ 14 баталиона и 25 ескадрона да истрѣби русскитѣ магазини въ Полша. Тъзи мѣрка се оказала безполезна: Платенъ намѣрилъ незначителни складове съ запаси, движението му нѣмало никакви важни послѣдствия и той се присъединилъ най послѣ при Колбергъ къмъ вюртембергския принцъ.

Слѣдъ истичанието на двѣ седмици, когато събранитѣ въ Швейдницъ запаси се истощили, Фридрихъ тръгналъ къмъ р. Нейссе, отъ кѫдѣто можалъ да застрашава Глацъ и съобщенията на Лаудона съ тъзи крѣпость и съ Бохемия, и въ случай на нужда да отиде на помощь на Швейдницъ и Бреславль. Вънъ отъ всѣко отъ негова страна очакване, Лаудонъ не само не отишълъ слѣдъ него, но, щомъ прусската армия достатъчно се отдалечила, извършилъ едно неочаквано нападение на Швейдницъ и слѣдъ упоритъ бой го взелъ съ пристѫпъ. Загубата на тъзи крѣпость била твърдѣ чувствителна за Фридриха, тъй като съ вземанието ѝ австрийцитѣ се затвърдили въ Силезия. Но виенския дворъ не умѣлъ достойно да оцѣни сполучливия и полезенъ подвигъ на Лаудона: понеже го извършилъ безъ заповѣдь и разрѣшение отъ придворния воененъ съвѣтъ, Лаудонъ падналъ въ немилость прѣдъ Мария-Терезия и едва билъ спасенъ чрѣзъ застѫпничеството на императора Франца и на князетѣ Кауницъ и Лихтенщайнъ. Наскоро слѣдъ това той получилъ заповѣдь да испрати часть отъ войскитѣ при армията на Дауна въ Саксония и да се ограничава въ Силезия съ строга отбрана.

Слѣдъ вземанието на Швейдницъ, Фридрихъ, като се боялъ, да не би Лаудонъ да се обърне срѣщу Бреславль, бързо тръгналъ (на 6 октомврий) къмъ Стреленъ, отъ кѫдѣто прикрилъ и Бреславль, и Нейссе. Лаудонъ, вслѣдствие на полученитѣ отъ него заповѣди, останалъ съ своитѣ 65.000 войски въ бездѣйствие и наскоро слѣдъ това и двѣтѣ страни се расположили на зимни квартири, австрийцитѣ въ горня Силезия, корпуса на Чернишева въ графството Глацъ, а прусситѣ въ околноститѣ на Бреславль и Бригъ.

§ 96.

Дѣйствията въ Померания.

Въ Померания вюртембергския принцъ още въ началото на юний се расположилъ съ 12.000 войски въ укрѣпенъ лагеръ при Колбергъ, за да защищава тъзи крѣпость отъ покушенията на русскитѣ войски.

Корпуса му, като се нуждаялъ още въ самото начало отъ храна, принуденъ билъ да добива такава отъ отдалечени отъ крѣпостьта мѣста, тъй, че положението му ставало все по̀ вече и по̀ вече затруднително. Корпуса на Румянцова, който още въ юний дошълъ при Полновъ, едва въ края на юлий се съединилъ съ русскитѣ войски, извадени отъ русската ескадра при Рюгенвалде, и като се усилилъ на брой до 24.000 войски, въ августъ почналъ дѣйствия противъ колбергския лагеръ по сухо, тогазъ когато русската флота обстрѣлвала него и самата крѣпость по море. Вюртембергския принцъ се отбранявалъ упорито и доста успѣшно; но недостатъка на храна и снаряди, при това удвоенъ съ пристиганието на испратенитѣ отъ Фридриха подкрѣпления, турвалъ го въ крайно трудно и опасно положение. Между това Бутурлинъ, който отстжпилъ отъ Силезия къмъ Дризенъ, а послѣ къмъ Драмбургъ, подкрѣпилъ Румянцова съ корпуса на генерала-поручика Берга, а самъ съ главнитѣ сили се оттѣглилъ въ края на октомврий (ст. ст.) въ Полша, гдѣто се расположилъ на зимни квартири. Въ срѣдата на ноемврий вюртембергския принцъ, стѣсненъ отъ русскитѣ войски и лишенъ отъ възможностьта да хра̀ни корпуса си, отстжпилъ съ него въ Лузация и Саксония, като прѣдоставилъ Колбергъ на собственната си отбрана. Слѣдъ пълното истощение на хранитѣ и снарядитѣ, тъзи крѣпость се прѣдала на 5 (16) декемврий по капитулация и корпуса на Румянцова заелъ зимни квартири въ Померания. Паданието на Колбергъ било втора, слѣдъ Швейдницъ, важна за Фридриха загуба въ този походъ.

§ 97.

Дѣйствията на Дауна и на принца Хенриха въ Саксония, на французитѣ въ Вестфалия и на шведитѣ въ Померания.

Дѣйствията въ Саксония не прѣдставляватъ нищо забѣлѣжително. Когато Фридрихъ тръгналъ съ армията си за Силезия, Даунъ отъ своя страна испратилъ сжщо за тамъ корпуса на О'Доннеля въ подкрѣпление на Лаудона, слѣдъ което у него останали още 30.000, а заедно съ армията на окржзитѣ около 50.000 войски. Въпрѣки прѣвъсходството на силитѣ си, Даунъ точно испълнилъ възложеното му отбранително назначение и цѣлия походъ прѣкаралъ или въ бездѣйствие, или пъкъ въ най нищожни прѣдприятия, които по̀вечето пжти се обрьщали въ врѣда за самия него. Принцъ Хенрихъ, катоималъ въ Саксония всичко около 35.000 войски, трѣбвало отъ една страна да удържа 50.000 души на Дауна и армията на окржзитѣ, отъ друга да наблюдава французитѣ, които можали да застрашаватъ Халберщадтъ и Магдебургъ, а отъ третя шведитѣ, които можали да тръгнатъ за Берлинъ. Но дѣйствията на съюзницитѣ отъ тѣзи три страни облегчили на принца Хенриха трудното му назначение. Въсползванъ отъ бездѣйствието на Дауна и армията на окржзитѣ, той се ограничилъ само съ наблюдение на първия и частни прѣдприятия противъ послѣдната.

Въ Вестфалия успѣха билъ на страната на брауншвейгския херцогъ, при всичко, че послѣднияималъ не по̀ вече отъ 60.000 войски въ полето противъ 140.000 французски войски на Субиза и Бролио. Въ срѣдата на февруарий брауншвейгския херцогъ нападналъ квартиритѣ на французитѣ въ хесенскитѣ владѣния

и Турингия и одържалъ доста важни успѣхи при Фрицларъ и Лангензалцъ; но прѣдприятията му противъ Кассель, Марбургъ и Цигенхайнъ били отразени отъ французитѣ. Макаръ съюзнитѣ войски и да били принудени да испразнятъ въ началото на априлий заетитѣ отъ тѣхъ земи, но, като истрѣбили много французски магазини, тѣ въспрѣпятствували на Субиза и Бролио да почнатъ настжпателнитѣ дѣйствия пó рано отъ юний. Като обезпечилъ най послѣ хрáнението си, Бролио прѣминалъ р. Диммель, но на 15 и 16 юлий билъ разбитъ при Виллингсхаузенъ (близо до Гаммъ) и отстжпилъ къмъ Кассель, а Субизъ — задъ р. Руръ (Ruhr). Останалата часть отъ похода прѣминала въ безуспѣшни опитвания отъ Бролио да проникне въ Ханноверъ и въ безуспѣшната обсада на Мюнстеръ отъ Субиза. Французитѣ завладѣли обаче Волфенбюттелъ, Оснабрюкъ и Емденъ. Въ началото на зимата Субизъ се върналъ при долний Рейнъ, а Бролио въ хессенскитѣ владѣния.

Дѣйствията на шведитѣ въ Померания били нищожни, но дѣйствията на пруския генералъ Беллингъ противъ тѣхъ — твърдѣ забѣлѣжителни, макаръ да ималъ всичко само 3.000 войски. Беллингъ (който, по думитѣ на Фридриха, *подобно на героитѣ отъ рицарскитѣ времена, се сражавалъ непрѣстанно и никога не стоялъ на едно и сжщо мѣсто)* показалъ особенно искуство и извънрѣдна смѣлость, прѣдприимчивость, дѣятелность и прѣдвидливость. Той въспрѣпятствувалъ на шведитѣ да се съединятъ съ русситѣ при Колбергъ и въ много сблъсвания имъ нанесълъ значителна загуба.

§ 98.

Общъ изводъ за похода въ 1761 година.

Нито въ единъ отъ прѣдшествувавшитѣ походи Фридрихъ не билъ до такава степень стѣсненъ отъ противницитѣ си и не дѣйствувалъ на толкова ограничено пространство отъ страната, както въ похода въ 1761 година. Той не можалъ да прѣдприеме никакво настжпателно дѣйствие, тъй като прѣвъсходящитѣ на брой неприятелски армии се намирали твърдѣ близо една отъ друга. Той не можалъ да принуди Лаудона на бой, тъй като Лаудонъ постоянно се отклонявалъ отъ него, като се ползвалъ отъ планинската мѣстность на страната, която на всѣка крачка му прѣдставлявала силни отбранителни позиции. При това Лаудонъ, като се отклонявалъ отъ боя, можалъ да отстжпи до самия Кёнигсгрецъ, тогазъ когато Фридрихъ не можалъ да нахлуе въ Бохемия. Най послѣ самата побѣда надъ Лаудона би доставила на Фридриха малко полза и би му причинила голѣма загуба и врѣда. А русската армия Фридрихъ не искалъ да атакува, като знаялъ отъ опитъ, че русситѣ не се отклонявали, като австрийцитѣ, отъ боя и се сражавали съ извънрѣдна упоритость, и че побѣдата надъ тѣхъ скжпо струвала на побѣдителя. При всичко това, ако вникнемъ въ сжщностьта на похода въ 1761 г., то лесно можемъ да се убѣдимъ, че дѣйствията на Фридриха, макаръ и отбранителни, имали обаче характеръ на настжпателни дѣйствия. Това се доказва съ туй, че нравственното надмощие всѣкога се намирало на страната на Фридриха и че не съюзницитѣ — него, а той — съюзницитѣ принуждавалъ, при всичкото имъ прѣвъсходство въ силитѣ,

да се съобразяватъ съ неговитѣ дѣйствия, да имъ противудѣйствуватъ, да прѣпятствуватъ за постиганието на прѣдположената отъ него цѣль, иначе — да дѣйствуватъ напълно въ отбранителна смисъль. Никога, даже при Лигницъ, тѣмъ не се е прѣдставлявалъ толкова удобенъ случай да рѣшатъ войната съ единъ ударъ, самата честь на оржжието изисквала, щото тѣ да атакуватъ прусската армия, и ако не се осмѣлили да направятъ това, то единственно вслѣдствие могжщото нравственно влияние, което оказвалъ върху тѣхъ гения на Фридриха, и онова неволно чувство на страхъ, което имъ внушавало оржжието на послѣдния. Това необяснимо нравственно влияние — принадлѣжность на всичкитѣ велики полководци — турвало съюзницитѣ въ недоумѣние, смущение, бездѣйствие и било за Фридриха пó полезно отъ побѣдитѣ, понеже не му струвало загуби. Фридрихъ зналъ това и намиралъ въ туй нова, силна причина грижливо да избѣгва боя. Въобще, ако разглѣдаме похода въ 1761 г. само въ отношение на употрѣблението и дѣйствията на физическитѣ, веществении сили, то той ще ни прѣдстави малко занимателно и поучително; но въ нравственно отношение той има висока цѣна и най жива занимателность. Макаръ съюзницитѣ да не одържали въ тъзи година никакъвъ рѣшителенъ или пъкъ важенъ успѣхъ, но, като отслабили Фридриха постепенно въ тѣчение на 6 похода, довели го до крайно, може да се каже — отчаяно положение, турили Пруссия на края на пропастьта и съ единъ силенъ ударъ въ слѣдующия походъ можали, безъ всѣко съмнѣние, да я съборятъ. «Щастието (казва Фридрихъ) неблагоприятствувало на прусситѣ на всичкитѣ пунктове. Въ Саксония принцъ Хенрихъ трѣбвало да очисти руднитѣ планини и, стѣсненъ на твърдѣ ограничено пространство отъ страната, едва можалъ да храни армията си. Австрийцитѣ заели въ Саксония найважнитѣ пунктове и въ слѣдующия походъ можали да потѣглятъ право къмъ сърдцето на Пруссия. Съ загубата на Швейдницъ краля се лишилъ отъ половината Силезия и му оставали само крѣпоститѣ на Одеръ и страната по дѣсния брѣгъ на тъзи рѣка, до такава степень разорена отъ русситѣ, че не можала да достави на армията никакви срѣдства за издържание. Закупуванието на храни въ Полша станало невъзможно, тъй като 15.000 русски войски държали охранителенъ кордонъ на границата на Полша. Източна Пруссия отдавна вече (4 години) била заета отъ русситѣ, които съ вземанието на Колбергъ се затвърдили въ Померания и можали отъ тамъ да нахлуятъ въ Бранденбургия. Съ една дума — краля се лишилъ отъ значителна часть отъ владѣнията си, отъ срѣдствата за попълвание на армията си и отъ способитѣ за издържанието ѝ. Загинванието на Пруссия изглѣждало неизбѣжно......» Такова било положението на Фридриха въ 1761 година. И въпрѣки това, съ силата на онова свое нравственно влияние, за което говорихме пó горѣ, съ твърдостьта на духа и смѣлостьта на дѣйствията си, много пó вече отколкото съ искусното си маневриране, той отклонилъ удара, който застрашавалъ Пруссия, и ако обстоятелствата, много неблагоприятни за него, и крайното истощение на веществениитѣ сили и срѣдства на Пруссия не бихж му въспрѣпятствували въ това, то той би одържалъ даже важни успѣхи.

Частно за похода въ 1761 година може да се направятъ слѣдующитѣ забѣлѣжки: 1) сжщото, което

и Турингия и одържалъ доста важни успѣхи при Фрицларъ и Лангензалцъ; но прѣдприятията му противъ Кассель, Марбургъ и Цигенхайнъ били отразени отъ французитѣ. Макаръ съюзнитѣ войски и да били принудени да испразнятъ въ началото на априлий заетитѣ отъ тѣхъ земи, но, като истрѣбили много французски магазини, тѣ въспрѣпятствували на Субиза и Бролио да почнатъ настжпателнитѣ дѣйствия пó рано отъ юний. Като обезпечилъ най послѣ хрáнението си, Бролио прѣминалъ р. Диммель, но на 15 и 16 юлий билъ разбитъ при Виллингсхаузенъ (близо до Гаммъ) и отстжпилъ къмъ Кассель, а Субизъ — задъ р. Руръ (Ruhr). Останалата часть отъ похода прѣминала въ безуспѣшни опитвания отъ Бролио да проникне въ Ханноверъ и въ безуспѣшната обсада на Мюнстеръ отъ Субиза. Французитѣ завладѣли обаче Волфенбюттелъ, Оснабрюкъ и Емденъ. Въ началото на зимата Субизъ се върналъ при долний Рейнъ, а Бролио въ хессенскитѣ владѣния.

Дѣйствията на шведитѣ въ Померания били нищожни, но дѣйствията на пруския генералъ Беллингъ противъ тѣхъ — твърдѣ забѣлѣжителни, макаръ да ималъ всичко само 3.000 войски. Беллингъ (който, по думитѣ на Фридриха, *подобно на героитѣ отъ рицарскитѣ времена, се сражавалъ непрѣстанно и никога не стоялъ на едно и сжщо мѣсто)* показалъ особенно искуство и извънрѣдна смѣлость, прѣдприимчивость, дѣятелность и прѣдвидливость. Той въспрѣпятствувалъ на шведитѣ да се съединятъ съ русситѣ при Колбергъ и въ много сблъсвания имъ нанесълъ значителна загуба.

§ 98.

Общъ изводъ за похода въ 1761 година.

Нито въ единъ отъ прѣдшествувавшитѣ походи Фридрихъ не билъ до такава степень стѣсненъ отъ противницитѣ си и не дѣйствувалъ на толкова ограничено пространство отъ страната, както въ похода въ 1761 година. Той не можалъ да прѣдприеме никакво настжпателно дѣйствие, тъй като прѣвъсходящитѣ на брой неприятелски армии се намирали твърдѣ близо една отъ друга. Той не можалъ да принуди Лаудона на бой, тъй като Лаудонъ постоянно се отклонявалъ отъ него, като се ползвалъ отъ планинската мѣстность на страната, която на всѣка крачка му прѣдставлявала силни отбранителни позиции. При това Лаудонъ, като се отклонявалъ отъ боя, можалъ да отстжпи до самия Кёнигсгрецъ, тогазъ когато Фридрихъ не можалъ да нахлуе въ Бохемия. Най послѣ самата побѣда надъ Лаудона би доставила на Фридриха малко полза и би му причинила голѣма загуба и врѣда. А русската армия Фридрихъ не искалъ да атакува, като знаялъ отъ опитъ, че русситѣ не се отклонявали, като австрийцитѣ, отъ боя и се сражавали съ извънрѣдна упоритость, и че побѣдата надъ тѣхъ скжпо струвала на побѣдителя. При всичко това, ако вникнемъ въ сжщностьта на похода въ 1761 г., то лесно можемъ да се убѣдимъ, че дѣйствията на Фридриха, макаръ и отбранителни, имали обаче характеръ на настжпателни дѣйствия. Това се доказва съ туй, че нравственното надмощие всѣкога се намирало на страната на Фридриха и че не съюзницитѣ — него, а той — съюзницитѣ принуждавалъ, при всичкото имъ прѣвъсходство въ силитѣ,

да се съобразяватъ съ неговитѣ дѣйствия, да имъ противудѣйствуватъ, да прѣпятствуватъ за постиганието на прѣдположената отъ него цѣль, иначе — да дѣйствуватъ напълно въ отбранителна смисъль. Никога, даже при Лигницъ, тѣмъ не се е прѣдставлявалъ толкова удобенъ случай да рѣшатъ войната съ единъ ударъ, самата честь на оржжието изисквала, щото тѣ да атакуватъ прусската армия, и ако не се осмѣлили да направятъ това, то единственно вслѣдствие могжщото нравственно влияние, което оказвалъ върху тѣхъ гения на Фридриха, и онова неволно чувство на страхъ, което имъ внушавало оржжието на послѣдния. Това необяснимо нравственно влияние — принадлѣжность на всичкитѣ велики полководци — турвало съюзницитѣ въ недоумѣние, смущение, бездѣйствие и било за Фридриха пó полезно отъ побѣдитѣ, понеже не му струвало загуби. Фридрихъ зналъ това и намиралъ въ туй нова, силна причина грижливо да избѣгва боя. Въобще, ако разглѣдаме похода въ 1761 г. само въ отношение на употрѣблението и дѣйствията на физическитѣ, вещественни сили, то той ще ни прѣдстави малко занимателно и поучително; но въ нравственно отношение той има висока цѣна и най жива занимателность. Макаръ съюзницитѣ да не одържали въ тъзи година никакъвъ рѣшителенъ или пъкъ важенъ успѣхъ, но, като отслабили Фридриха постепенно въ тѣчение на 6 похода, довели го до крайно, може да се каже — отчаяно положение, турили Пруссия на края на пропастьта и съ единъ силенъ ударъ въ слѣдующия походъ можали, безъ всѣко съмнѣние, да я съборятъ. «Щастието (казва Фридрихъ) неблагоприятствувало на пруссситѣ на всичкитѣ пунктове. Въ Саксония принцъ Хенрихъ трѣбвало да очисти руднитѣ планини и, стѣсненъ на твърдѣ ограничено пространство отъ страната, едва можалъ да храни армията си. Австрийцитѣ заели въ Саксония найважнитѣ пунктове и въ слѣдующия походъ можали да потѣглятъ право къмъ сърдцето на Пруссия. Съ загубата на Швейдницъ краля се лишилъ отъ половината Силезия и му оставали само крѣпоститѣ на Одеръ и страната по дѣсния брѣгъ на тъзи рѣка, до такава степень разорена отъ русситѣ, че не можала да достави на армията никакви срѣдства за издържание. Закупуванието на храни въ Полша станало невъзможно, тъй като 15.000 русски войски държали охранителенъ кордонъ на границата на Полша. Източна Пруссия отдавна вече (4 години) била заета отъ русситѣ, които съ вземанието на Колбергъ се затвърдили въ Померания и можали отъ тамъ да нахлуятъ въ Бранденбургия. Съ една дума — краля се лишилъ отъ значителна часть отъ владѣнията си, отъ срѣдствата за попълвание на армията си и отъ способитѣ за издържанието ѝ. Загинванието на Пруссия изглѣждало неизбѣжно . . . . . .» Такова било положението на Фридриха въ 1761 година. И въпрѣки това, съ силата на онова свое нравственно влияние, за което говорихме пó горѣ, съ твърдостьта на духа и смѣлостьта на дѣйствията си, много пò вече отколкото съ искусното си маневриране, той отклонилъ удара, който застрашавалъ Пруссия, и ако обстоятелствата, много неблагоприятни за него, и крайното истощение на вещественнитѣ сили и срѣдства на Пруссия не бихж му въспрѣпятствували въ това, то той би одържалъ даже важни успѣхи.

Частно за́ похода въ 1761 година може да се направятъ слѣдующитѣ забѣлѣжки: 1) сжщото, което

не еднъжъ бѣше казано при разглѣжданието на прѣдшествувавшитѣ походи, именно — че Фридрихъ много рано испратилъ Голца къмъ Глогау за наблюдение на русската армия, която, както той знаялъ, не можала да почне дѣйствията прѣди края на юлий. Ако той не би испратилъ Голца тъй рано, то би ималъ до 60 000 войски срѣщу Лаудона, който и самъ въ туй време не билъ пó силенъ. 2) Макаръ Фридрихъ и да би можалъ, като усили гарнизонитѣ на силезскитѣ крѣпости, съ 80.000 войски да истика Дауна отъ Саксония и да вземе Дрезденъ до пристиганието на русската армия въ Силезия, но впослѣдствие отново би загубилъ Саксония и само би отслабилъ армията си. 3) Вюртембергския принцъ билъ, сѫщо както и Голцъ, много рано испратенъ къмъ Колбергъ. 4) Въ този походъ прусситѣ били на всичкитѣ пунктове два пѫти пó слаби отъ противницитѣ си (въ Померания вюртембергския принцъ съ 12 000 срѣщу 24.000 русски и Беллингъ съ 3.000 срѣщу 10.000 шведски войски, въ Саксония 35.000 срѣщу 60.000, а послѣ 50.000 и въ Силезия 60.000 срѣщу 130.000 войски), и на тѣзи пунктове, гдѣто произлизали главнитѣ дѣйствия, се располагали въ укрѣпени лагери (въ Померания — при Колбергъ, въ Силезия — при Бунцелвицъ и въ Саксония — задъ рѣкичката Трибишъ близо до Мейссенъ).

§ 99.

7-ия походъ въ 1762 година.

Положението, силитѣ, распрѣдѣлението имъ и плановетѣ на дѣйствията отъ двѣтѣ страни въ началото на 1762 година.

Войната, въпрѣки общото изнемощение на участвувавшитѣ въ нея държави, получила въ началото на 1762 година още пò голѣмо развитие. Вслѣдствие на съюза, сключенъ между двѣтѣ линии на бурбонския домъ, Испания била вовлѣчена въ двѣ войни: по сухо съ Португалия и на моретата съ Англия — войни, които и двѣтѣ можали да бѫдѫтъ полезни не за Испания, а за Франция. Пó важнитѣ слѣдствия отъ това били: 1) прѣкратяванието на прѣговоритѣ, почнати въ 1761 година между Франция и Англия и отъ които зависило, както изглѣждало, сключванието на общия миръ въ Европа, — и 2) промѣнението на министерството въ Англия. И двѣтѣ тѣзи обстоятелства били твърдѣ незгодни за Фридриха, особенно послѣднето, тъй като отъ тогава Англия отказала да дава на Пруссия субсидиитѣ, които ѝ плащала отъ 1758 година. Лордъ Бютъ (Bute), който замѣстилъ Питта, не само, че скъсалъ приятелскитѣ връзки между двѣтѣ държави, но и тайно се трудилъ да се сближи съ Австрия и Руссия, въ ущърбъ на самостоятелностьта на Пруссия. За щастие на Фридриха, постѫпкитѣ на английския пръвъ министръ нѣмали никакъвъ успѣхъ. При всичко това Фридрихъ, напуснатъ отъ съюзницитѣ си, намиралъ се въ толкова опасно положенне, че никой въ Европа, безъ исключение и на самия него, не се съмнявалъ въ близкото падание на Пруссия. Австрия била до толкова убѣдена въ това, че распуснала даже до 20.000 вербувани войски. А Фридрихъ, спазвайки въ това трудно време удивителна твърдость на духа и търсящъ всички възможни срѣдства за спасение честьта и сѫществуванието на държавата си, обърналъ вниманието си на далечния

Кримъ, въ лицето на негова ханъ се сдобилъ най послѣ, чрѣзъ искусната си политика, съ новъ съюзникъ, и 40.000 кримски татари, които последния се задължилъ да даде въ негово распорѣждание, искалъ да употрѣби за нападение на Унгария. И Турция сжщо, слѣдъ нѣколко години нерѣшителность, изглѣждало, че била готова да вземе страната на Пруссия, и като събрала около 100—110.000 войски близо до Бѣлградъ расположила ги покрай границитѣ на австрийскитѣ владѣния.

Но едно неочаквано събитие внезапно измѣнило положението на двѣтѣ воюющи страни, дало съвсѣмъ другъ обратъ на войната и спасило Фридриха и Пруссия. На 25 декемврий 1761 година (5 януарий 1762 г.) императрица Елисавета Петровна умрѣла и една отъ първитѣ работи на приемника ѝ, Петра III, приятель и ревностенъ почитатель на Фридриха, била да се примири съ него, да му възвърне безъ всѣкакво възнаграждение, всичкитѣ прусски владѣния, заети отъ русскитѣ войски, и да му прѣдложи съюза и помощьта на Руссия въ войната съ неговитѣ врагове. Вслѣдствие на това, въ май 1762 година между Руссия и Пруссия билъ сключенъ въ Петербургъ взаименъ отбранителенъ договоръ; главната русска армия на Бутурлина се върнала въ Руссия, а 20-хилядния корпусъ на Чернишева получилъ заповѣдь да се присъедини къмъ прусската армия, за дѣйствия противъ австрийцитѣ.

Никога до тогазъ въ общитѣ европейски войни не е ставалъ толкова внезапенъ прѣвратъ. Най близкото и непосрѣдственно слѣдствие отъ него било бързото примирение на Швеция съ Пруссия. И при всичко, че въ края на юний (ст. ст.) смъртьта на Петра III качила на русския прѣстолъ императрица Екатерина II, и корпуса на Чернишева билъ повиканъ отъ Пруссия, но Екатерина рѣшила да пази неутралитетъ въ войната на Пруссия съ Австрия и съюзницитѣ ѝ. Този неутралитетъ на Руссия билъ за Фридриха почти по̀ згоденъ отъ съюза съ нея, тъй като примѣра на умѣренностьта ѝ подбудилъ на сжщото и другитѣ държави. Естественно, че внезапното промѣнение на политиката на Руссия отъ всички най много изумило Австрия, и Мария-Терезия, която се ласкаяла отъ несъмнѣнната надѣжна да довърши въ тъзи година завоюванието на Силезия, взела даже сама да се бои отъ онъзи участь, която прѣди това готвила за Пруссия. За нейно щастие, Турция и кримския ханъ, като не разбирали измѣнението на политиката на Руссия, отказали се отъ по̀ напрѣшнитѣ си намѣрения.

Вързѣки благоприятния за Пруссия обратъ на работитѣ, положението ѝ все още било трудно, по причина на крайното ѝ истощение и слабостьта на военнитѣ ѝ сили. Тъй като Австрия постоянно отказвала на Фридриха да размѣни плѣнницитѣ, то той въ края на 1761 година не можалъ даже да има надѣжда да попълни армията си съ набори отъ тъзи часть на прусскитѣ владѣния, която оставала подъ негова власть. Въ тѣзи обстоятелства уволнението на 20 хиляди вербувани войски отъ австрийската армия било извънрѣдно згодно за него, тъй като по̀ поголѣмата часть отъ тѣзи войски прѣминала на прусска служба. При най голѣми усилия, прусската армия била доведена до 110.000 души (136 баталиона и 261 ескадронъ). Тѣзи сили, разбира се, би били малко противъ Австрия и всичкитѣ ѝ съюзници: но, слѣдъ сключванието на мира съ Руссия и Швеция и присъединението на 20.000 русски вой-

ски къмъ пруссната армия, Фридрихъ въ свой рѣдъ придобилъ надмощие надъ австрийската армия и тъзи на германскитѣ окрѫзи. Австрийцитѣ, които почти всѣкога дѣйствували съ сили, два пѫти пò голѣми, тъзи година имали не пò вече отъ 125.000 войски (163 баталиона и 159 ескадрона), а заедно съ армията на окрѫзитѣ не пó вече отъ 145.000, и се раскаяли, макаръ и късно, за прибързаното и неумѣстно уволнение на 20.000 отъ най добритѣ си войски. Франция извадила двѣ армии, силитѣ на които възлизали до 110.000 войски и противъ които браунштвейгския херцогъ ималъ не пó вече отъ 70.000 души.

Прѣдъ началото на похода силитѣ отъ двѣтѣ страни били распрѣдѣлени по слѣдующия начинъ:

Отъ страна на Австрия, Германия и Франция:

	войски	
Даунъ съ главната австрийска армия въ долня Силезия	65.000	125.000 души
Корпуса на Бека въ горня Силезия	15.000	
Армията на Сербеллони въ Саксония	45.000	
Всичко австрийски войски	125.000	
Армията на окрѫзитѣ, подъ началството на княза Щолберга, въ Саксония	20.000 д.	
Едната француска армия на Субиза и Д'Естре въ хессенскитѣ владѣния	80.000	110.000 д.
Другата французска армия на принца Конде на долний Рейнъ	30.000	
Всичко французски войски	110.000	
Всичко войски отъ страна на Австрия, Германия и Франция	255.000 д.	

Отъ страна на Пруссия:

Армията на принца Хенриха въ Саксония	45.000	
Главната армия въ долня Силезия	50.000	110.000
Корпуса на бевернския принцъ въ горня Силезия	15.000	
Всичко прусски войски	110.000	
Русския корпусъ на Чернишева временно (до юлий, въ Силезия	20.000	
Армията на брауншвейгския херцогъ	70.000	
Всичко войски отъ страна на Пруссия и съюзницитѣ ѝ:		
до оттѣглюванието на Чернишева	200.000 д.	
слѣдъ оттѣглюванието му	180.000 „	
Общо надмощие въ полза на Австрия и съюзницитѣ ѝ:		
въ началото	55.000 д.	
послѣ	75.000 „	

Слѣдъ измѣнението политиката на Руссия, държавитѣ, които още продължавали войната, имали прѣдъ видъ само да достигнатъ съ война такива резултати, които при сключванието на общия миръ би имъ доставили най голѣми згоди. Франция, както пó напрѣдъ, искала да завладѣе Ханноверъ и испратила тамъ главната си армия, а между това принцъ Конде трѣбвало да дѣйствува на долний Рейнъ. Австрия мислила пó вече за своята безопастность, отколкото за настѫпателни прѣдприятия, и за това армиитѣ ѝ въ Саксония и Силезия трѣбвало да дѣйствуватъ отбранително, като се ограничаватъ съ удържанието на завоюванитѣ земи. Фридрихъ, напротивъ, трѣбвало да завоюва обратно загубената отъ него часть отъ Силезия, но, като не се съмнявалъ, че и Мария-Терезия не ще закъснѣе да сключи миръ, рѣшилъ да достигне цѣльта си съ маневриране, а не съ бой. Главното му внимание и усилие били обърнати заотнеманието отъ австрийцитѣ Швейдницъ.

§ 100.

Дѣйствията на Фридриха противъ Дауна въ Силезия. — Обсадата и вземанието на Швейдницъ отъ Фридриха.

Въ срѣдата на май Даунъ, като съсрѣдоточилъ армията си, расположилъ се близо до Швейдницъ, между Цобтенбергъ и рѣкичката Швейдни-

цервассеръ. Прусскитѣ войски, въ очакване да пристигне корпуса на Чернишева, стояли на квартиритѣ си близо до Стреленъ, по двѣтѣ страни на р. Лое. Даунъ не се въсползвалъ отъ това и се ограничавалъ съ най нищожни дѣйствия, и даже нѣмалъ успѣхъ въ тѣхъ. Слѣдъ пристиганието корпуса на Чернишева, Фридрихъ, за да принуди Дауна да отстжпи отъ Швейдницъ, употрѣбилъ сжщото маневриране, каквото и въ 1760 година слѣдъ лигницското сражение, именно — тръгналъ въ обходъ на лѣвия неприятелски флангъ и застрашавалъ голѣмитѣ австрийски магазини, които се намирали въ Браунау. На 5 юлий Фридрихъ атакувалъ на лѣвия флангъ на Дауна позицията при Адгелсбахъ, на която билъ расположенъ слабия корпусъ на Брентано, но тъзи атака нѣмала успѣхъ, тъй като не била извършена доста рѣшително и атакующитѣ войски не били достатъчно поддържани. Слѣдъ туй Фридрихъ продължавалъ обхода на Дауна, когото и принудилъ най послѣ да оттѣгли лѣвия си флангъ назадъ къмъ Дитмансдорфъ и да опразни магазинитѣ въ Браунау. Фридрихъ се расположилъ срѣщу дѣсния флангъ на Дауна и испратилъ корпуса на Вида по пжтя къмъ Траутенау, ужъ за нахлуване въ Бохемия. Но тъй като Даунъ, въпрѣки това, стоялъ на позицията си, а между туй за усилване на лѣвото си крило отслабилъ дѣсното, което стояло близо до Швейдницъ на височинитѣ при Буркерсдорфъ и Лейтмансдорфъ, то Фридрихъ и рѣшилъ веднага да атакува Дауна на този пунктъ и, като го принуди да отстжпи отъ Швейдницъ, да обсади тъзи крѣпость. Като оттѣглилъ корпуса на Вида отъ Бохемия, той го испратилъ къмъ Буркерсдорфъ и Лейтмансдорфъ. Тъкмо въ туй време Чернишевъ получилъ извѣстие за въсшествието на императрицата Екатерина II на прѣстола и заповѣдьта да се върне съ корпуса си въ Руссия. Като разбиралъ всичката важность отъ такова едно отслабване на армията си въ това толкова рѣшително за него време, Фридрихъ убѣдилъ Чернишева да остане при него още три дни, като му обѣщавалъ да не употрѣбява войскитѣ му въ бой. Чернишевъ се съгласилъ и само съ присжтствието си много способствувалъ за успѣха на атаката, произведена отъ прусситѣ на 10 (21) юлий противъ Буркерсдорфъ и Лейтмансдорфъ. Слѣдъ единъ упоритъ бой, дѣсното австрийско крило било истикано, Даунъ се лишилъ отъ съобщенията съ Швейдницъ и, като отстжпилъ, расположилъ се между Вюствалтерсдорфъ и Доннерау, а Фридрихъ заставалъ прѣдъ Швейдницъ и го обсадилъ (на 8 августъ). Слѣдъ 8 дни (на 16 августъ) Даунъ се опитвалъ да освободи Швейдницъ, като испратилъ корпуса на Бека противъ войскитѣ на бевернския принцъ, расположени при Рейхенбахъ, но, като нѣмалъ успѣхъ, отстжпилъ въ графството Глацъ. Слѣдъ 2-мѣсечна, най упорита отбрана, Швейдницъ, отбраняванъ отъ Грибоваля, прѣдалъ се късно прѣзъ есеньта (на 9 октомврий) по капитулация. Слѣдъ това (на 15 октомврий) Фридрихъ испратилъ корпуса на Вида (20 баталиона, 55 ескадрона и 60 топа) въ подкрѣпление на принца Хенриха въ Саксония, а на 24 ноемврий и двѣтѣ страни, като сключили примирие, расположили се въ Силезия на зимни квартири.

§ 101.

Дѣйствията на принца Хенриха въ Саксония. — Сражението при Фрейбергъ.

Въ началото на похода 45-хилядната армия на Сербеллони заемала твърдѣ растѣгнато квартирно расположение отъ плауенската лощина прѣзъ Диптолдисвалде и Фрейбергъ до Хемницъ, което обезпечвала съ верига постове по р. Мулда. Въсползванъ отъ това и като знаялъ, че армията на окржзитѣ трѣбвало да дойде отъ Франкония да се съедини съ армията на Сербеллони, принцъ Хенрихъ оставилъ корпуса на Гулзена при Мейссенъ, а самъ въ срѣдата на май расксъсалъ при Дёбелнъ растѣгнатата линия на австрийцитѣ, истикалъ отряда на Макира отъ Фрейбергъ къмъ Дрезденъ и тръгналъ къмъ Пречдорфъ, близо до Диптолдисвалде. Князъ Щолбергъ, който началствувалъ 20-хилядната армия на окржзитѣ и билъ я събралъ вече при Хемницъ, не отишълъ да подкрѣпи австрицитѣ, но бързо отстжпилъ (на 16 май) къмъ Цвикау. Нѣколко отряда, постепенно испратени отъ принца Хенриха противъ армията на окржзитѣ и силитѣ на които не надминували 9.000 души, не само че принудили тъзи армия да отстжпи къмъ Байрейтъ, но и нахлували неееднократно въ Бохемия и събрали въ нея значителни контрибуции. Виенския дворъ, недоволенъ отъ фелдмаршала Сербеллони, назначилъ на мѣстото му Хаддика. Послѣдния, като притѣглилъ при себѣ си армията на окржзитѣ, въ срѣдата на октомврий заобиколилъ съ часть отъ войскитѣ дѣсното крило на принца Хенриха, атакувалъ го при Фрейбергъ и го принудилъ да отстжпи къмъ Рейхенбахъ. Армията на окржзитѣ, подкрѣпена съ австрийски войски, расположила се (на брой 49 баталиона и 68 ескадрона) при Фрейбергъ въ доста растѣгната позиция, имайки р. Мулда въ тила си. Принцъ Хенрихъ, безъ да дочака пристиганието корпуса на Вида, испратенъ отъ Фридриха, слѣдъ вземанието на Швейдницъ, въ Саксония, и като знаялъ, че Даунъ испратилъ сжщо за тамъ въ подкрѣпление на австрийцитѣ единъ корпусъ войски, пó силенъ отъ корпуса на Вида, атакувалъ (на 29 октомврий) армията на окржзитѣ при Фрейбергъ съ 29 баталиона и 60 ескадрона, построени въ 4 отдѣлни колони, всѣка отъ които била съставена отъ всичкитѣ три рода войски, — расксъсалъ армията на окржзитѣ въ центра и я отблъсналъ съ загуба задъ р. Мулда, отъ кждѣто тя отново отстжпила къмъ Пирна. Въ началото на ноемврий принцъ Хенрихъ испратилъ корпуса на Клейста въ Бохемия и даже въ Франкония. Слѣдствието отъ всички тѣзи дѣйствия, а особенно отъ побѣдата при Фрейбергъ, било заеманието отъ прусситѣ цѣла Саксония, съ исключение само на едно малко пространство около Дрезденъ. Такъвъ единъ успѣхъ билъ твърдѣ важенъ за Фридриха, който, като очаквалъ миръ, надѣвалъ се да си възвърне графството Глацъ въ замѣна на Саксония. Въ това отношение, при всичката незначителность на дѣйствията на принца Хенриха, похода му билъ твърдѣ успѣшенъ, а по понятията въ това време — даже и рѣшителенъ. Твърдѣ забѣлѣжително е, че принцъ Хенрихъ отъ срѣдата на май до срѣдата на септемврий заемалъ твърдѣ растѣгнато (на 40—50 версти) расположение отъ Фрауенщайнъ въ Руднитѣ планини до Елба при Мейссенъ, катоималъ въ Цвиккау, почти въ тила си, 20-хилядната армия на окржзитѣ, на

която даже не обрьщалъ внимание. Цѣльта на това му разположение била заеманието най голѣмо пространство отъ страната въ Саксония.

§ 102.

Дѣйствията на французитѣ. — Парижския и хубертсбургския миръ и края на войната.

Дѣйствията на французскитѣ армии, въпрѣки значителнитѣ имъ сили, трѣбвало да се ограничаватъ прѣзъ тъзи година само съ удържанието на пó рано-завоюванитѣ земи. По причина на истощението на страната, похода се почналъ едва въ края на юний. 80-хилядната главна французска армия на Субиза и Д'Естрé се расположила между Гребенщайнъ и Вилхелмсталъ, съ цѣль да въспрѣпятствува на съюзната армия да прѣмине прѣзъ р. Диммель. Въпрѣки това, брауншвейгския херцогъ прѣминалъ прѣзъ нея, атакувалъ французитѣ, принудилъ ги да отстѫпятъ съ загуба задъ р. Фулда, послѣдвалъ слѣдъ тѣхъ къмъ Хохкирхенъ и, като разбилъ (на 23 юлий) корпуса на принца Ксаверия саксонски при Луттербергъ, взелъ да застрашава съобщенията на французитѣ съ Франкфуртъ, което и накарало Субиза да отстѫпи къмъ р. Нидда. Между това наслѣдния брауншвейгски принцъ, който дѣйствувалъ противъ принца Кондѐ въ Вестфалия, като се научилъ, че послѣдния отива да се съедини съ Субиза, атакувалъ го (на 30 августъ) при Фридбергъ, но билъ отблъснатъ. Слѣдъ туй двѣтѣ французски армии се съединили, но не прѣдприемали нищо рѣшително. А брауншвейгския херцогъ, напротивъ, обсадилъ (на 16 октомврий) Кассель и го взелъ (на 1 ноемврий). Това било най послѣднето дѣйствие въ Вестфалия и отъ цѣлата седмогодишна война, тъй като въ самия день на вземанието на Кассель, 1 ноемврий, въ Версайлъ било сключено между Франция и Англия примирие, вслѣдствие на което двѣтѣ страни заели зимни квартири въ Вестфалия.

Пълното истощение на финанситѣ, загубванието на пó важнитѣ колонии и морски сили принудили Франция да влѣзе въ прѣговори за миръ. Англия, като постигнала цѣльта си, нѣмала вече причини да продължава войната, толкозъ пó вече, че послѣднята ѝ струвала вече твърдѣ скѫпо (111.500.000 фунта стерлинги). А за това между тѣзи двѣ държави и билъ сключенъ въ Парижъ, на 10 февруарий 1763 година, отдѣленъ миръ, къмъ който пристѫпили сѫщо Испания и Португалия; а Германия се обявила неутрална, и по такъвъ начинъ воюющи оставали вече само Австрия, Пруссия и Саксония. Но, като не можала да постигне цѣльта си при съдѣйствието на силни съюзници, Мария-Терезия можала да очаква още пó малко успѣхъ тогава, когато била прѣдоставена на собственнитѣ си сили; освѣнъ това финанситѣ на Австрия били до толкова истощени, че въ държавната хазна оставали не пó вече отъ за единъ мѣсецъ заплата за армията. А за това Мария-Терезия и побързала да сключи съ Фридриха миръ, който билъ подписанъ на 15 февруарий 1763 година въ Хубертсбургъ. Този миръ билъ подтвърждение на Бреславлския и Дрезденския трактати и затвърдилъ за винаги за Фридриха Силезия и графството Глацъ. Наскоро и Германия се присъединила къмъ него.

И тъй упоритата седмогодишна

война, която сторила на държавитѣ, които участвували въ нея, огромни разноски и загуби отъ хора, принесла полза, и при това твърдѣ значителна, само на една Англия, на която Франция отстѫпила въ Америка — Канада и острова Гренада, и въ Африка — Сенегалия, а Испания — цѣла Флорида. А на другитѣ държави тя не принесла никаква сѫщественна полза, и даже Фридрихъ, съ исключение на затвърдяванието за себѣ си това, което вече обладавалъ по́ напрѣдъ, т. е. Силезия и графството Глацъ, извлѣкълъ отъ нея само една слава: Пруссия и Австрия слѣдъ свършванието на войната останали съвсѣмъ въ сѫщото положение, въ каквото се намирали и прѣди почванието ѝ.

§ 103.

Общъ изводъ за похода въ 1762 година.

Въ похода въ 1762 година Фридрихъ не е, мислимъ, съвсѣмъ свободенъ отъ упрѣкъ 1) за туй, защото късно почналъ военнитѣ дѣйствия, тогазъ когато за пръвъ пѫть прѣзъ цѣлата война ималъ надмощие въ силитѣ, - 2) за туй, че слѣдъ присъединението къмъ него корпуса на Чернишева дѣйствувалъ не толкова рѣшително, — и 3) за туй, че неумѣстно отхвърлилъ прѣдложеното му още въ августъ прѣдавание на Швейдницъ. Въ първото и второто той може още да бѫде оправданъ съ това, че прусската армия, значително растроена отъ похода въ 1761 година, вѣроятно не можала по́ рано да излѣзе въ полето, и съ това, че той не е можалъ да прѣдвиди обратното повикване корпуса на Чернишева само слѣдъ 20-дневното му стоение при прусската армия. Но отхвърлянието на прѣдложението за прѣдаванието на Швейдницъ било важна погрѣшка, която съ нищо не може да се оправдае: ако бѣ завладѣлъ тъзи крѣпость 1½ мѣсецъ по́ рано, Фридрихъ би можалъ още да отнеме обратно Глацъ и Дрезденъ.

Въобще въ началото на този походъ и двѣтѣ страни, като прѣдвиждали скорото сключвание на мира, не искали да се излагатъ на съмнителния жребий на едно голѣмо сражение, и освѣнъ това Фридрихъ вече малко се надѣвалъ на войскитѣ си, а австрийцитѣ, като нѣмали, както по́ напрѣдъ, двойно по́ голѣми сили, смѣтали се за твърдѣ слаби. За това похода въ 1762 година състоялъ до нѣкждѣ отъ маневрирание, до нѣкждѣ отъ отбранителни дѣйствия, а по́вечето отъ бездѣйствие или пъкъ отъ неважни частни прѣдприятия, цѣльта на които било да се съберѫтъ контрибуции, да се истрѣбятъ неприятелскитѣ магазини и проч., съ каквото особенно този походъ се и отличава отъ всички други.

§ 104.

Общъ изводъ за послѣднитѣ три похода отъ седмогодишната война.

Дѣйствията на Фридриха въ послѣднитѣ три похода отъ седмогодишната война били основани на сѫщитѣ начала и съображения, каквото и въ първитѣ четири, съ тъзи само разлика, че обстоятелствата принудили Фридриха да се стрѣми къмъ достигание на цѣлитѣ си по́ вече съ маневрирание, отколкото съ бой, и да влиза въ бой само въ случай на крайна необходимость. Рѣшителнитѣ му настѫпателно-отбранителни

дѣйствия въ първитѣ четири похода, съ постоянна почти цѣль за бой, били основани на надѣждата, че побѣдитѣ на прусситѣ надъ съюзницитѣ ще принудятъ послѣднитѣ на миръ. Но когато слѣдъ четири похода тъзи надѣжда не се сбѫднала, а силитѣ и срѣдствата на Пруссия значително се истощили, тогава било необходимо да се измѣни пó напрѣшния начинъ на дѣйствията; иначе Фридрихъ съ самитѣ си успѣхи би отслабилъ Пруссия до такава степень, че тя не би имала най послѣ нито сили, нито срѣдства за защитата си. Още въ началото на войната (въ 1757 година) Фридрихъ съ свойственната нему проницателность прѣдсказалъ, че тъзи страна ще свърши войната съ успѣхъ, у която ще остане *послѣдния талеръ* (което въ онова време значило *послѣдния войникъ*) — и не се излъгалъ: послѣдния талеръ дѣйствително останалъ у Фридриха, макаръ това да струвало на Пруссия извънрѣдно скѫпо.

Вънъ отъ това, че Фридрихъ билъ принуденъ да избѣгва боя за спазвание на войскитѣ си, искуството на австрийцитѣ въобще и на Дауна особенно да се располагатъ въ силни отбранителни позиции и да се отклоняватъ отъ боя — правило боя не всѣкога възможенъ. Въ много случаи Фридрихъ искалъ да атакува австрийцитѣ, но, като разглѣждалъ позицията имъ, отказвалъ се отъ намѣрението си.

Въобще послѣднитѣ три похода отъ седмогодишната война, макаръ да сѫ пó малко блѣскави, пò малко рѣшителни, отколкото първитѣ четири, обаче ни най малко не имъ отстѫпватъ по искуство, занимателность и поучителность, и освѣнъ това прѣдставляватъ рѣдъкъ примѣръ на умѣренность и прѣдпазливость въ такъвъ единъ смѣлъ прѣдприимчивъ и рѣшителенъ полководецъ, какъвто билъ Фридрихъ.

ГЛАВА VIII

Фридрихъ II, краль прусски,

отъ възцаряванието до смъртьта.

1740 — 1786.

I.

Фридрихъ II, като господарь.

§ 105.

Държавнитѣ му дѣяния.

Като почнахме тъзи книга съ изображение живота и развитието на Фридриха II отъ рождението до възцаряванието му, нѣка я свършимъ съ сжщо такова изображение — не на живота и царуванието му, което не съставлява прѣдмѣтъ на настоящето изслѣдване, но характеристиката му, като господарь и особенно като полководецъ, отъ възцаряванието до смъртьта му.

Положението на Пруссия при възцаряванието си Фридрихъ самъ изображава по слѣдующия начинъ: »Народонаселението на моето кралство възлизаше до 3.000.000« — (на 2.190 квадратни мили), — »доходитѣ му до 7.400.000 талера, въ държавната хазна лѣжахж готови 8.700.000 талера; дългове нѣмаше никакви; всичкитѣ клонове на управлението се намирахж въ опитни ржцѣ; но източницитѣ на вжтрѣшното богатство бѣхж малко, а външната търговия, като се сравни вноса на стокитѣ съ износа, даваше ежегодно 1.200.000 талера загуба. Прѣвъсходно устроената и обучена, но неопитна армия

*) Фридрихъ, по сложението на ума и по начина на мислитѣ си, билъ далечъ отъ всѣкакви прѣдразсждъци и суевѣрия, обаче често обичалъ да издирва тайната смисъль на сънищата си, които понѣкога дѣйствително имали като че ли прѣдзнаменователно и въ всѣки случай необикновенно значение. Тъй еднъжъ той видѣлъ и разказалъ на ближнитѣ си единъ страненъ сънъ: „Сънувахъ“ — казалъ той — „че на западъ изгрява една блѣскава звѣзда и расте неимовѣрно заедно съ издиганието си надъ хоризонта. Най послѣ тя взе да се спуща надъ земята и я покри съ ослѣпителни лжчи. Цѣло море отъ свѣтлина, непоносима за очитѣ, се разля наоколо, като мъгла. Азъ чувствувахъ, че бѣхъ цѣлъ покритъ отъ лжчезарната опашка на тъзи необикновена комета. Мжчихъ се да се измъкна изъ-подъ лжчитѣ ѝ — и не можахъ. Въ тѣзи крайни усилия се събудихъ“. А кога Фридрихъ видѣлъ този страненъ сънъ? *Прѣзъ нощьта на 14 срѣщу 15 августъ* (н. с.), когато въ Аячио, на островъ Корсика се родилъ *Наполеонъ Буанапарте!...*

Това е приведено къмъ кратката биография на Наполеона I въ „Историята на революционнитѣ войни“, за потвърждение на това, че рождението на нѣкои велики хора се е съпровождало съ необикновенни прѣдзнаменования, а тукъ е помѣстено, като относяще се до личната характеристика на Фридриха.

Заб. Прѣв.

броеше 76.000 войски, въ туй число 26.000 чуздестранци. Държавата не бѣше свързана съ никакви съюзни договори, и азъ бѣхъ свободенъ да изберж този, който считахъ най згоденъ за себѣ си«.

Прѣзъ 46 годишното си и 2½ мѣсечно царувание, не само въ интервалитѣ на войнитѣ, но и въ време на тѣхъ, Фридрихъ всецѣло се посвятилъ за благото на Пруссия. Още слѣдъ завоюванието, вслѣдствие на 1-та силезска война, горня и долня Силезия съ графството Глацъ (съ исключение на Троппау, Егерндорфъ и Тешенъ съ окржзитѣ имъ), той положилъ всичката си грижа за най доброто устройство на Силезия и прусската армия и за значителното увеличение на послѣднята. Той съживилъ промишленността и търговията, като основалъ заводи и фабрики, като давалъ за това парични помощи и като повикалъ въ Пруссия опитни занаятчий и художници; въстановилъ нарушения отъ войната рѣдъ въ финанситѣ и открилъ за тѣхъ нови, богати источници; въздигналъ отъ упадъкъ берлинската академия на наукитѣ, далъ мѣсто въ нея на много прусски и иностранни учени, и създалъ много други благодѣтелни учрѣждения. Въ сжщото време, за въ случай на война за Силезия, той усилилъ укрѣпленията на крѣпоститѣ ѝ, приготвилъ въ тѣхъ голѣми складове съ военни запаси и умножилъ и усъвършенствувалъ армията. А 11-тѣ години, отъ времето на дрезденския миръ въ 1745 година до началото на седмогодишната война въ 1756, той употрѣбилъ за най дѣятелно управление на вжтрѣшнитѣ работи на Пруссия и на армията ѝ, а сжщо и за собственнитѣ си учения и литературни занятия (въ туй именно време той написалъ »Mémoires de Brandebourg«, »Die Kriegskunst« и други съчинения въ проза и стихове) Той съ всички мѣрки се трудилъ да развий, усили и доведе до цвѣтуще състояние въ Пруссия земледѣлието, манифактурната промишленность, вжтрѣшната и външната търговия, народното образование, наукитѣ и искуствата, да подобри държавнитѣ финансии, законодателството, сждоустройството и сждопроизводството, да умножи държавнитѣ доходи, да усъвършенствува армията, броя на войскитѣ на която възлѣзълъ вече до 160.000 души, съ една дума — да въздигне Пруссия на най високата степень на държавното благоустройство и благосъстояние. Отъ седмогодишната война той излѣзълъ съ такава блѣскава слава, която му обезпечила за въ бждще рѣшително влияние върху политическитѣ работи на Германия и на цѣла Европа. Слѣдъ свършванието на тъзи война, първата, главна негова грижа била да помогне на истощенитѣ, разорени отъ войната области на Пруссия. Той раздалъ на жителитѣ имъ отъ държавнитѣ магазини запаситѣ отъ зърнения хлѣбъ за храна и за да засѣятъ полетата, а на земледѣлцитѣ 35.000 кавалерийски и артиллерийски коне за полскитѣ работи и 3.000.000 талера парична помощь; изгоренитѣ и съборени кжщи направилъ отново на свои разноски, исушилъ блатата, създалъ нови колонии, заводи, фабрики, сухопжтни и водни (канали) пжтни съобщения и пр. Силезия освободилъ за 6 мѣсеца, а Неймаркъ и Померания за 2 години отъ данъци. За дворянството въ Силезия, въ Померания и въ Мархиитѣ той учрѣдилъ кредитна система, която намалила процентния размѣръ и увеличила цѣнността на имуществата. Народната промишленность процъвтяла вслѣдствие на запрѣщението да се вкарватъ външни стоки; градоветѣ се

украсили съ нови общественни здания и памятници, а селенията съ направа на черкови, училища, сиропиталища и пр. Въ 1764 година той основалъ въ Берлинъ банка и ѝ подарилъ 8 милиона талера първоначаленъ, основенъ капиталъ. Въ 1766 година учрѣдилъ акцизенъ сборъ по примѣра на французския (което обаче прѣдизвикало голѣмъ упрѣкъ). Много други благодѣтелни държавни учрѣждения длъжали нему въвежданието си прѣзъ мирния периодъ слѣдъ седмогодишната война. На 31 мартъ 1764 година той сключилъ съюзъ съ Руссия, вслѣдствие на който се задължилъ да поддържа избора на Станислава Понятовски на полския прѣстолъ и работитѣ на дессидентитѣ въ Полша. Съ цѣль да слѣе западна и източна Пруссия съ Померания и Мархиитѣ и съ това да окржгли прусската държава, той пристжпилъ къмъ 1-та раздѣла на Полша (на 5 августъ 1772 г.). Като придобилъ отъ нея цѣлата полска Пруссия (отстжпена на Полша въ 1466 година отъ нѣмския орденъ), съ часть отъ велика Полша до р. Неца, но съ исключение на Гданскъ (Данцигъ) и Торунь (Торнъ), всичко 630 кв. мили земя, съ 600.000 жители, той въ 14 години време отъ тогава до смъртьта си съвсѣмъ прѣобразувалъ, въ всѣко отношение, придобититѣ отъ Полша владѣния, които се намирали въ най голѣма степень на неустройство и упадъкъ, въскръсилъ ги, може да се каже, въ новъ животъ и ги довелъ до цвѣтуще състояние. Въ Грудзёнджъ (Грауденцъ) той издигналъ силна крѣпость, а въ стария Мариенвердъ (столица на нѣмския орденъ, по полски Квѣдзинъ) учрѣдилъ военна и общинска камара. Въ 1778 година, слѣдъ смъртьта на бездѣтния курфюрстъ Максимилианъ-Иосифъ, той се въспротивилъ на заеманието значителна часть отъ Бавария отъ австрийскитѣ войски на императора Иосифа II, който прѣдявилъ правата си за наслѣдството на баварския прѣстолъ, тогазъ когато тѣ пранадлѣжали на най близския наслѣдникъ, пфалския курфюрстъ Карлъ-Теодоръ. Макаръ послѣдния и да се съгласилъ да се отрѣче отъ правата си, но на това се въспротивили, както наслѣдника на пфалцска Бавария, цвейбрюкенския херцогъ, съ увѣренность за покровителството на Фридриха II, тъй и саксонския курфюрстъ Августъ III, който ималъ законни права върху аллодиалното наслѣдство на баварскитѣ владѣния. Тъй като Иосифъ II не искалъ да отстжпи отъ правата си, то Августъ III сключилъ съюзъ съ Фридриха II и вслѣдствие на това произлѣзла войната за наслѣдството на баварския прѣстолъ, която се продължавала пó малко отъ една година (отъ юлий 1778 до май 1779 година), била неважна и съ нищо незабѣлѣжителна въ военно отношение, и се свършила безъ всѣкакъвъ бой съ мира на 13 май 1779 година въ Тешенъ и тя била *послѣдня* въ живота и царуванието на Фридриха II, който тогава билъ вече старецъ на 67 години. Той се отказалъ отъ възнаграждение за военнитѣ расходи, но вмѣсто това придобилъ за Пруссия франконскитѣ владѣния. А въ слѣдующата 1780 година, слѣдъ угасванието дома на графоветѣ Мансфелди, на Фридриха се паднала въ наслѣдство тъзи часть отъ мансфелдското графство, която пó напрѣдъ принадлѣжала на магдебургскитѣ владѣния. Слѣдъ петь години, на 23 юлий 1785 година, Фридрихъ сключилъ тъй нарѣчения *съюзъ на нѣмскитѣ господари* (der deutsche Fürstenbund) съ Саксония и Ханноверъ, съ цѣль да съблюдаватъ и защищаватъ държавния статутъ на германската империя

(Reichsverfassung), съгласно мирнитѣ договори: вестфалския и послѣдующитѣ, императорскитѣ избирателни капитулации (Wahlcapitulationen) и другитѣ имперски закони. Въ особенна, тайна статия въ договора били включени мѣркитѣ противъ размѣната, която прѣди това се прѣдполагало да се направи, като Австрия даде Нидерландия въ замѣна на Бавария. Въ продължение на нѣколко седмици слѣдъ сключването на този троенъ договоръ въ Берлинъ, къмъ него се присъединили майнцския и трирския курфюрсти, хессенъ-касселския ландграфъ, аншпахския и баденския маркграфи, цвейбрюкенския, брауншвейгския, мекленбургския, веймарския и готския херцоги и ангалтъ-дессауския принцъ.

§ 106.

Болѣсть и смърть.

Това било *послѣдното* политическо дѣяние на 73-годишния Фридрихъ. Живота му вече бързо приближилъ къмъ края. Пó горѣ казахме, че той още въ дѣтинството си билъ съ слабо тѣлосложение, но че въ отрочеството и младостьта силитѣ му заягкнали, чрѣзъ тѣлеснитѣ упражнения, а въ зрѣлата възрасть войнитѣ и походитѣ закалили тѣлото му тъй, че той лесно прѣнасялъ всичкитѣ трудове на военния животъ и незгодитѣ на всичкитѣ времена отъ годината. Но въ туй време той почналъ да страда отъ припадъци на хеморой и подагра. На стари години тѣзи болѣсти се усилили и къмъ тѣхъ се присъединили водна болѣсть и хирагра. Той чувствувалъ, какъ отъ день на день тѣлеснитѣ му сили слабѣяли и отпадали. По нѣкога болѣзненнитѣ припадъци били толкова силни, че ги считали смъртоносни. При всичко това, Фридрихъ не прѣкъсвалъ държавнитѣ и личнитѣ си занятия и, едва припадъцитѣ ставали пó слаби, той отново ядялъ и пиялъ любимитѣ си блюда и напитки, а отъ това припадъцитѣ се подновявали още пó силно. Той рѣдко излизалъ отъ своя, както той го наричалъ, *мънастирь* (двореца Санъ-Суси, въ Потсдамъ, построенъ отъ него въ 1746 г.), но когато излизалъ или заминувалъ за нѣкждѣ, всѣкога и на всѣкждѣ билъ срѣщанъ и поздравлюванъ съ въсторгъ. Единъ отъ съвременницитѣ му (ханноверския лѣкарь Циммерманъ) тъй изобразилъ вънкашностьта му, въ старостьта: »Той нѣма високъ ръстъ и като че ли е пригърбенъ подъ тяжестьта на лавритѣ и на дълговременнитѣ си трудове. Синия му кафтанъ, износенъ, както и тѣлото му, дългитѣ ботуши надъ колѣнитѣ, бѣлата горня риза, засипана съ тютюнъ, съставляхж нѣщо странно и сжщевременно поразително. Но пламъка на очитѣ му показваше, че Фридрихъ не е остарѣлъ душевно. При всичко, че той се държеше като инвалидъ, отъ бързината на движенията му и смѣлата рѣшителность въ погледа можеше да се заключи, че той може още да воюва като младежъ. Смѣсете незначителната му фигура между милионъ хора — и всѣкий веднага ще познае въ лицето му краля: такова е величието и твърдостьта въ този необикновенъ человѣкъ!« — »Въ Санъ-Суси — казва сжщия съвременникъ — владѣе такава тишина, че може да се чуе всѣко колебание на въздуха. За пръвъ пжть дойдохъ азъ въ това уединение вечерно време, въ напрѣднала есень. Азъ бѣхъ странно поразенъ, когато видѣхъ прѣдъ себѣ си малката кжща и се научихъ, че въ нея живѣе героя, който рас-

трѣперваше свѣта дори съ името си! Азъ обиколихъ цѣлата кѫща, доближавахъ до прозорцитѣ, видѣхъ въ тѣхъ свѣтлина, но на вратитѣ нѣмаше часови азъ не срѣщнахъ даже человѣкъ, който да ме попита: кой сьмь азъ? какво търся? Тукъ само азъ разбрахъ всичкото величие на Фридриха! Нему не сѫ нужни въоржжени наемници и топове за охрана: той знае, че любовьта и уважението на народа стоятъ на стража у вратитѣ на малкия му подслонъ.«

Отъ есеньта 1785 год. здравието на Фридриха взело наглѣдъ да се растройва. Въ августъ тъзи година, както обикновенно, на войскитѣ отъ потсдамския гарнизонъ, които се намирали въ учебния лагеръ близо до този градъ, били назначени маневри. Фридрихъ искалъ лично да началствува войскитѣ и цѣли 7 часа подъ рѣдъ прѣкаралъ на полето подъ проливенъ дъждъ, при силенъ сѣверенъ вѣтъръ. Отъ една силна истинка при този случай у него се появила водна болѣсть въ гжрдитѣ. Въпрѣки жестокитѣ страдания, той не прѣкъсвалъ обаче обикновеннитѣ си занятия, а тѣ го уморявали и усилвали болѣстьта му. Въ януарий 1786 год го огорчила смъртьта на любимия му Цитенъ. »Нашия старъ Цитенъ«,— казалъ той,— »и въ самата си смърть испълни назначението си, като генералъ. Въ военно време той всѣкога водеше авангарда — и въ смъртьта отиде напрѣдъ. Азъ началствувахъ главната армия —и ще послѣдвамъ слѣдъ него.«

Съ настжпванието на пролѣтьта той се почувствувалъ по́ добрѣ, често казвалъ да го изваждатъ на кресло на тъй-нарѣчената *зелена тераса* на потсдамския дворецъ и прѣкарвалъ на нея нѣколко часа на слънце. Често пжти слугитѣ, като стояли задъ креслото му, чували, какъ той казвалъ, като глѣдалъ слънцето: »Скоро, скоро ще дойда при тебѣ!« — Въ май той прѣминалъ въ любимия си Санъ-Суси. Но лѣтото не му възвърнало силитѣ: днитѣ и нощитѣ прѣкарвалъ въ голѣмото волтерско кресло, обиколенъ съ възглавници. Непрѣкъснатата, задушна кашлица и честитѣ спазми въ гжрдитѣ не му давали нито покой, нито сънь, нито денемъ, нито нощемъ. При всичко това, той спазвалъ присжтствие на духа, не проявявалъ ни най малъкъ признакъ на болки, нито веднъжъ не се оплакалъ. Въ послѣднитѣ тѣзи, най тѣжки минути отъ живота му той се отнасялъ съ всичкитѣ си слуги най милостиво и человѣколюбиво. Но на кабинетъ-секретаритѣ си, които идвали съ доклади въ 7 часа сутриньта, той заповѣдалъ да се явяватъ въ 4, като прибавилъ: »Извинете, господа, че ви безпокоя нощемъ. Живота ми наближава къмъ края. Въ такова положение азъ трѣбва да се ползвамъ отъ времето: то не принадлѣжи на мене, а на държавата. Впрочемъ,— прибавилъ той съ усмивка, — безпокойствието Ви не ще се продължи за дълго.«

Въ това време го посѣтилъ курляндския херцогъ. »Не ви ли трѣбва, любезний херцогъ, нощенъ стражъ?« — казалъ му Фридрихъ на шега — »вземете ме на служба: азъ прѣкрасно зная — *да не спя нощемъ.*«

Лейбъ-медика му Селле прилагалъ всичкото си искуство, за да може поне малко да облѣкчи страданията му, но видѣлъ, че всичко е напразно. Фридриховата сестра, браунщвейгската херцогиня, убѣдила Фридриха да се довѣри на знаменития тогава ханноверски лѣкарь Циммерманъ (гл. по́ горѣ). Обаче и той се убѣдилъ, че всѣка человѣческа помощь е безполезна, но поне растушавалъ Фридриха съ умнитѣ си и весели бесѣди. Но, щадящъ отговорностьта и репутацията си, той на-

пусналъ Потсдамъ прѣди смъртьта на Фридриха.

Въ срѣдата на августъ положението на Фридриха значително се влошило. На 15 августъ той, противъ обичая си, спалъ до 11 часа прѣдъ пладнѣ. Лѣкаритѣ обявили, че този сънь трѣбвало да се свърши съ рѣшителна криза. Фридрихъ, като се събудилъ, весело поздравилъ окрѫжавшитѣ го, заповѣдалъ да повикатъ кабинетъ-секретаритѣ му и съ тихъ, но твърдъ гласъ имъ диктувалъ разни писма и депеши. На коменданта на Потсдамъ той прѣдалъ всички нужни заповѣди касателно назначенитѣ на другия день маневри на потсдамския гарнизонъ. Всички се радвали, понеже отдавна вече не били виждали у болния такава бодрость и дѣятелность. Но на другата зарань на 16 августъ язика му взелъ да се приплита, а разсѫдъка му се помрачилъ. Фридрихъ се мѫчилъ да каже нѣщо на влѣзлия комендантъ, но не можалъ и съ печаленъ поглѣдъ тихо махналъ съ рѫка, като искалъ да каже, че не е вече въ състояние да се занимава съ работитѣ. Отъ тъзи минута той съвсѣмъ загубилъ память и съзнание. Но понѣкога болѣзненното му бълнувание се замѣнявало съ свѣтли, макаръ и къси минути, въ които Фридрихъ спомѣнавалъ за занятията. Прѣзъ нощьта на 16 срѣщу 17 августъ при него се намирали само лѣкаря и двама слуги. По едно време Фридрихъ се сепналъ, очитѣ му блѣснали съ необикновенъ пламъкъ, той искалъ да се повдигне, но главата му се отпуснала, поглѣда му сталалъ неподвиженъ, устата му ясно прошушнали: »О колко лесно! азъ се искачихъ на височината .... искамъ да се успокоя .... успокоя ....« — останалитѣ звукове заглъхнали въ спазмитѣ на послѣднето издихание... и Фридрихъ отлѣтѣлъ .... Часа билъ 2 прѣзъ нощьта — и часовника въ столовата на Фридриха самъ спрѣлъ тъкмо на този часъ*) ....

На зараньта на 17 августъ новия краль Фридрихъ-Вилхелмъ II, плѣмянникъ на Фридриха II, дошълъ въ Потсдамъ да въздаде послѣдния дългъ на тѣлото на починалия. Вечерьта на сѫщия день то било прѣкарано въ потсдамския дворецъ (Schloss) и изложено на парадна катафалка. Но волята на Фридриха II, исказана въ духовното му завѣщание — да се погрѣбе тѣлото му въ Санъ-Суси, въ гробницата подъ терасата, която той отдавна си приготвилъ — не било испълнено. Опѣванието на тѣлото му станало тържественно въ потсдамската гарнизонна черкова (Garnisons-Kirche) на 8 септемврий и сѫщо тамъ погрѣбено въ гробницата, направена подъ катедрата, подъ единъ простъ надгробенъ камъкъ, върху който билъ изрѣзанъ сѫщо такъвъ простъ, но дълбоко краснорѣчивъ надписъ: *Fredericus II* ....

Духовното му завѣщание напълно открило на свѣта — отъ какъвъ человѣкъ, а на Пруссия — отъ какъвъ монархъ се лишили. »Послѣднитѣ ми желания« — е казано въ заключението му — »въ минутата, когато се раздѣлямъ съ свѣта, клонятъ къмъ *щастието на прусската държава.* Нѣка се управлява тя винаги съ *мѫдрость* и *правда съ неотслабно внимание.* Нѣка бѫде тя по кротостьта на законитѣ си — *най щастлива*, по мѫдрото управление на финансиитѣ — *най богата*, по храбростьта и честьта на армията си — *най силна* държава въ свѣта! Нѣка цъвти и се украсява тя вѣчно!«

---

*) Този часовникъ въ 1806 година Наполеонъ I взелъ отъ Потсдамъ, заедно съ шпагата на Фридриха и кръста му на Черния Орелъ, и завѣщалъ първия — на сина си, а шпагата и кръста — на парижския инвалиденъ домъ, но въ послѣдствие тѣ били възвърнати на мѣстата си въ Потсдамъ.

Цѣла Пруссия се облѣкла въ джлбокъ трауръ и оплакала най великия си краль съ горѣщи, искрѣнни сьлзи.

§ 107.

Характеристика.

Фридрихъ II умрѣлъ на 74-годишна и почти 7 мѣсеца възрасть, въ 47-та година отъ царуванието си. Като наслѣдилъ слѣдъ баща си, въ 1740 година, Пруссия, както се каза пó горѣ, съ 3.000.000 жители на едно пространство отъ 2190 квадратни мили, съ 8.700.000 талера въ държавната хазна и съ 76.000 души войски — той слѣдъ 46½ години я оставилъ на приемника си съ 6.000.000 жители на едно пространство отъ 3.515 квадратни мили, съ пó вече отъ 70.000.000 талера въ държавната хазна, съ 200.000 души отлична, бойна войска, съ могжща тяжесть всрѣдъ всичкитѣ господарства въ Европа, най послѣ, оставилъ една държава, която по своето народонаселение, промишлена дѣятелность, образование и благосъстояние била високо прѣвъзнесена. Богатия съ подвизи животъ на Фридриха испълнилъ неговитѣ поданници - съвременници съ такова джлбоко уважение къмъ паметьта му, че именуванието му *Великъ* тѣмъ се виждало не достатъчно — и тѣ го нарѣкли единственъ (Friedrich der Zweite und der Einzige). Наученъ отъ горчивия опитъ още прѣди въсцаряванието си, подкрѣпенъ отъ примѣра на баща си и съ рѣдъкъ, необикновенъ разумъ, който особенно се развилъ въ тишината на Рейнсбергското уединение, Фридрихъ съ могжща ржка се заелъ за управлението на държавата и расклатилъ цѣлата политическа система на Европа, когато вдигналъ оржжие за спасение на правата си — като членъ на германската империя — и на кралския си домъ, противъ претенциитѣ и угнетението на императорската власть' и когато замислилъ и образувалъ съюза на германскитѣ господари — образцовъ плодъ на неговата политика. Една отъ най голѣмитѣ му заслуги къмъ страната била тъзи, че той даже въ най тѣжкитѣ обстоятелства не правилъ държавни дългове, а напротивъ, макаръ значителна часть отъ държавнитѣ доходи по разни пжтища отново да прьсналъ между поданницитѣ си, обаче образувалъ такава държавна хазна, пò значителна отъ която не притѣжавалъ до тогава нито единъ отъ господаритѣ въ Европа. Къмъ погрѣшкитѣ му причисляватъ това, че той не оказвалъ достатъчно уважение къмъ черковно-религиознитѣ учрѣждения, което съвременницитѣ му намирали за неуважение къмъ самата религия. Но на това възражаватъ, че душата и сърдцето му, както свидѣтелствуватъ живота и съчиненията му, винаги били отворени за най высокитѣ помисли на религията, че ако въ неговото царувание значението на духовенството се намалило и мнозина станали свободомислящи, то това било пó малко зло на времето, отколкото опититѣ на еретическитѣ учения при приемника му, а това, което нарičали свободомислие у самия Фридрихъ, не било нищо друго, освѣнъ испрѣварвание, въ духовенъ смисъль, ограниченитѣ понятия на времето. При неговото пълно незапознанство съ духовното умственно образование въ Германия, той малко го уважавалъ и нищо не направилъ лично за усъвършенствуванието му. Между това трѣбва да забѣлѣжимъ, че нѣм-

ската литература, въ туй време, когато Фридрихъ усвоилъ французското образование, се намирала въ плачевно състояние и на Фридриха не е можала да се нрави, нито тогавашната ѝ бѣдность, нито безжизненитѣ и сухи форми на тогавашната нѣмска наука. А когато ги оживотворилъ новия, пó добъръ духъ, многозаетия Фридрихъ билъ вече твърдѣ усвоенъ съ избрания отъ него кржгъ на занятията си, за да би можалъ да стане въсприимчивъ къмъ новата посока на нѣмската наука и литература. Собственнитѣ съчинения на Фридриха, прѣимущественно по историята, по господарственнитѣ, политическитѣ и военнитѣ науки, по философията и литературата, сжщо стихотворенията и разнитѣ му съчинения били събрани и издадени въ «Oeuvres posthumes de Frédéric II etc. (Берлинъ 1788, 15 части), въ «Supplément aux œuvres posthumes de Frédéric le Grand« (Берлинъ, 5 части) и въ Oeuvres de Frédéric II, publiées du vivant de l'auteur (Берлинъ 1789, 4 части), критически издадени въ Амстердамъ въ 1789—90 години. Неговото «Anti macchiavel» (издадено за пръвъ пжть въ Хаага, въ 1740 година) свидѣтелствува, какъ той се готвилъ да стане господарь. Драгоцѣнно оглѣдало за господаритѣ е разсжждението му върху разнитѣ начини на управлението и длъжноститѣ на господаритѣ, писано отъ него слѣдъ 40 годишно царувание. Но — казватъ нѣкои нѣмски писатели — управлението на самия Фридрихъ било лично, неограничено, и слѣдствията му най неблагоприятно отъ всичко се проявили въ гражданската администрация, която все пó вече и пó вече ставала машинална; задоволявайки се само съ себѣ си, Фридрихъ не се нуждаялъ и нѣмалъ държавенъ съвѣтъ; силата на държавата той признавалъ само въ армията и въ държавната хазна, а за това прѣградата, която раздѣляла военното и гражданското звания, никждѣ не можала да бжде толкова силна, както въ Пруссия. Въ отношение на нѣмската наука и литература, можало би да се попита, — казватъ сжщитѣ писатели — не е ли било пó голѣмо щастие, гдѣто Фридрихъ не обрьщалъ особенно внимание на тѣхъ, а пó скоро ги прѣдоставилъ сами на себѣ си и на народа? Той не разбиралъ духа на языка на народа си и за това, може би, за похвала му служи туй, че той не се виждалъ нито длъженъ, нито призванъ да бжде тѣхенъ ржководитель. Но при всичко това трѣбва да се признае, че той билъ напълно *популяренъ* человѣкъ, въ най благородното значение на тъзи дума, който всецѣло принадлѣжалъ на народа. Той живѣлъ съвсѣмъ всрѣдъ народа и по живота на народа, всѣки человѣкъ отъ срѣдата на който се хвалилъ съ него и ималъ безпрѣпятственъ достжпъ до него. Но, което далечъ надминува всичкитѣ упрѣци, недостатъци и погрѣшки на Фридриха, той, краль, считалъ себѣ си *пръвъ слуга на държавата* и великата му мисъль, може да се каже — девиза на цѣлия му животъ били собственнитѣ негови думи: »*да мисли, живѣе и умрѣ, като краль*« (»Penser, vivre et mourir en Roi!« — Als König denken, leben, sterben«*).

---

*) Pour moi, menacé du naufrage,
Je dois, en affrontant l'orage,
Penser, vivre et mourir en Roi.

Frédéric II. Lettre à Voltaire du 9 octobre 1757. Supplément aux Oeuvres posthumes T. II.

А въ одата къмъ принца Хенриха тъй изразява той мислитѣ си върху нещастието:

„C'est dans les grands dangers qu'une âme magnanime
Déploie avec vigueur la fermeté sublime
Du courage d'esprit.

(слѣдва)

II.

Фридрихъ II, като полководецъ.

§ 108.

Обща характеристика.

За да се оцѣни Фридрихъ, като полководецъ, колкото може пó многостранно и вѣрно, необходимо е да се вземе въ съображение съвокупностьта на слѣдующитѣ обстоятелства:

Най главно — това, че въ новитѣ времена на историята, Фридрихъ, въ броя на *великитѣ полководци*, се явява (слѣдъ Петра Великий) *вторий* примѣръ на съединение въ своето лице *независимата самостоятелна, неограничена власть на единъ самодържавенъ монархъ и върховенъ прѣдводитель на военнитѣ сили на държавата си.* Отъ числото на великитѣ полководци въ историята, Густавъ-Адолфъ въ новитѣ времена, макаръ и да съединявалъ въ себѣ си властьта на монарха и полководеца, но нито по начина на управлението на Швеция, нито по собственнитѣ си правила, не билъ самодържавенъ монархъ. А въ древнитѣ времена, само Александръ Великий напълно прѣдставлява, като Фридриха, сѫщо такова съединение на неограничената власть на монарха и полководеца и до нѣкждѣ Юлий Цезарь, въ втората половина отъ своитѣ походи до смъртьта си, макаръ той да билъ само пълновластенъ диктаторъ, но не монархъ. А другитѣ велики полководци — Аннибалъ, Тюреннъ и принцъ Егений Савойски — били подвластни, ограничени въ властьта си и зависими отъ чузда воля.

Като явявалъ, по такъвъ начинъ, въ това съединение на двояката, неограничена властьна монарха и полководеца, сходство съ Александра Великий, Фридрихъ проявявалъ това сходство тъй сѫщо и въ извънрѣдната вслѣдствие на това *свобода* и *сила* въ дѣйствията по собственнно внушение, и въ *величието* и *безкористието* на държавнитѣ цѣли и прѣдприятия, и въ необикновеннитѣ *умствении* и *душевни дарби*, необходими за испълнението имъ. Сѫщо, както Александръ Великий замислилъ завоюванието на персийската монархия не само за удовлетворение на личното си честолюбие, но за осѫществяване на отдавнашната *велика гръцка идея*, за благото на Македония и Гърция, а не лично за своето, и испълнилъ това съ пъленъ успѣхъ, благодарение на гениялнитѣ си дарби и на съчувствието на Македония и Гърция, сѫщо и Фридрихъ, въ своитѣ силезски и седмогодишната войни, ималъ прѣдъ видъ *единствено* благото на Пруссия, а не цѣли на лично честолюбие, и увеличилъ, възвисилъ и прославилъ Пруссия съ гениялнитѣ си дарби и съ пълното съчувствие и сдѣйствие отъ страна на народа си.

Той не билъ монархъ-завоюватель, като Карла Великий, Карла V или

Le lâche, qui frémit au bruit de la tempête,
Plein d'effroi du péril, qui menace sa tête,
Est le seul qui périt.

Au courage obstiné la résistance cède,
Un noble désespoir est l'unique remède
Aux maux désespérés.

Le temps termine tout, rien n'est longtemps extrême
Et souvent le malheur devient la source même
Des biens tant desirés."

Frédéric II. Ode à mon frère Henri.
Ecrit le 6 octobre 1757. Oeuvres posthumes T. VII.

Людовика XIV, и водилъ войнитѣ си *по необходимость*, а не *по страсть* или *отъ честолюбие*. Отъ изложеното по̀ рано изображение на живота му до и слѣдъ възцаряванието му, може да се види, че той отъ 7-годишна възрасть е получилъ *военно* възпитание и образование, но *едностранчиво* (строево) и никакъ *несъчувствено* нему и *несвойствено* на образуванието отъ него единъ бѫдѫщъ великъ полководецъ. Личнитѣ му наклонности и занятия въ дѣтинството и юношеството, напротивъ, били съвсѣмъ не отъ войнствено, а отъ мирно свойство — наука и искуство, поезия и музика. Но той още отъ много младъ се запозналъ отблизо съ историята на Бранденбургия и бранденбургския домъ, особенно отъ времето на Великия Курфюрстъ Фридриха-Вилхелма до смъртьта на баща си, Фридриха-Вилхелма I, — и умствено, и душевно, и сърдечно вникналъ въ постепенното възрастване на Бранденбургия и послѣ на Пруссия, и въ политическитѣ ѝ нужди и прѣдназначение въ срѣдата на европейскитѣ господарства, и въ необходимостьта достойно да продължава почнатото отъ прадѣдитѣ му. И политическитѣ обстоятелства на Европа тъй се сложили още при живота на баща му, че въ Рейнсбергското си уединение той вече се готвилъ да стане достоенъ *господарь* на Пруссия много по̀ вече, отколкото нейнъ *господарь* и сѫщевременно *полководецъ*. Но при самото му възцаряване, сѫщитѣ обстоятелства внезапно му показали необходимостьта да бѫде и достоенъ *полководецъ* на Пруссия за да може да бѫде и достоенъ *нейнъ господарь:* тъй като иначе на Пруссия би прѣдстояло не усилване и възвишение, а отслабване и унижение отъ страна на главнитѣ европейски държави, а особенно на Австрия. И за това, веднага слѣдъ възцаряванието си, той вече рѣшилъ въ себѣ си — *пръвъ* да вдигне орѫжие за ползата на Пруссия и почналъ значително да усилва прусската армия и въ всѣко отношение да я готви за война. Смъртьта на Карла VI, германски императоръ (на 20 октомврий 1740 година), и въпроса за наслѣдството на австрийския прѣстолъ подбудили Фридриха веднага да почне войната. Подобно на римлянитѣ въ най добритѣ времена на републиката, и той, както въ туй време, тъй и всѣкога въ послѣдствие, взелъ и ималъ винаги за правило — *да не чака да го нападнатъ и да не се отбранява, а да испрѣварва нападението и самъ пръвъ да напада*, и даже *на отбраната*, въ случай на нужда, *да дава рѣшителенъ настѫпателенъ характеръ*, както *въ войната*, тъй и *въ боя.* И въ това сѫщо той явява голѣмо сходство и съ Александра Великий, и съ римлянитѣ въ времената на републиката, и съ Аннибала, и съ Цезаря, и съ великитѣ полководци въ новитѣ времена. Тъй изведнъжъ, отъ самото начало на военното си поприще, той отворилъ 1-та силезска война, послѣ сѫщо тъй и 2-та, и седмогодишната, въ едната, и въ другата, и въ третята дѣйствувалъ, и стратегически, и тактически, *настѫпателно* или *отбранително-настѫпателно*, никога — *чисто-отбранително.* А въ баварската война, за политическитѣ интереси на Германия, той дѣйствувалъ не толкова съ силата на орѫжието, колкото съ силата на политическото и нравственно влияние.

Прѣдъ отварянието на 1-та силезска война той умѣялъ да държи намѣренията и приготовленията си въ такава дълбока *тайна*, а намѣренията и приготовленията на противницитѣ, напротивъ, *да узнава заблаговременно и напълно* до такава степень, че движението му съ армията

къмъ Силезия и въ Силезия били за Австрия и цѣла Европа пълна *изненада* и имало всичкитѣ згоди на *испрѣварването*. Сѫщото било и въ началото на 2-та силезска и въ седмогодишната война.

Къмъ това необходимо е да прибавимъ още, че тайната си — за испрѣварването на Австрия въ 1740 година съ настѫпателна война и за движението за Силезия — той съобщилъ едва въ ноемврий сѫщата година на висшитѣ си генерали, на чело на които стоялъ ангалтъ-дессауския херцогъ фелдмаршалъ Леополдъ. Образовани въ старитѣ прѣдания на политиката и войната, тѣ никакъ не можали да вникнатъ въ новата мисъль на Фридриха, не ѝ съчувствували и се противили нeй и съвѣтвали да се отложи тя. Но Фридрихъ никакъ не имъ я съобщилъ за *съвѣтъ*, а за *испълнение* — и на основание на своето правило, отъ което отъ това време постоянно всѣкога отпослѣ се рѫководилъ (nicht raisonniren, sondern executiren nur was befohlen worden, както е казано въ инструкцията му до генералитѣ си, гл. по́ долу), *заповѣдалъ точно да се испълнятъ распорѣжданията му* — и толкозъ.

Такъвъ се показалъ той, като пълководецъ, още въ самото начало на първата си война, такъвъ си осталъ, въ това отношение, и до самия край. А отъ кѫдѣ е можалъ той да се научи това прѣди първата си война? Всички велики пълководци прѣди него се научили на това отъ опита на първоначалнитѣ си войни: Александръ Великий — на Истръ (Дунавъ) и въ Гърция, Аннибалъ — въ Испания, Цезарь — въ Галлия, Густавъ-Адолфъ — въ Дания, Руссия и Полша, Тюреннъ — въ Нидерландия, на Рейнъ и въ Франция, принцъ Евгений — въ Унгария, Пиемонтъ и Савойа. Но той никога до тогава не водилъ война, а въ нищожния походъ въ 1734 година въ Германия, на Рейнъ, нищо не можалъ да се научи при обсадата на Филипсбургъ, даже отъ принца Евгения. Но той е почерпалъ това въ необикновеннитѣ си природни дарби — въ ума и волята, и въ 5-годишнитѣ си сериозни занимания въ Рейнсбергъ, съединени съ дѫлбоко размишление. А по́ нататъшния опитъ, въ първата и послѣдующитѣ му войни, отъ день на день все по́ вече и по́ вече попълвалъ и съвършенствувалъ това, което въ него проистичало отъ тѣзи источници. Въ това отношение може да се каже, че силезскитѣ войни, особенно 1-та, били за самия него, както и за генералитѣ, офицеритѣ и войскитѣ му подъ личното негово рѫководство, прѣкрасна, първоначална, *военно-практическа школа*, отъ която тѣ излѣзли вече, тъй да се каже, *въорѫжени отъ глава до пети* и изведнъжъ обърнали върху себѣ си вниманието на цѣла Европа.

Доказателство за това, че источникъ и причина за испрѣварването отъ него противницитѣ съ войната въ 1740, 1744 и 1756 години билъ не духа на завоюването, а само необходимостьта да огради и обезопаси самостоятелностьта и независимостьта на Пруссия и да ѝ достави това, което ѝ се слѣдвало по право и имало за цѣль нейното благо, служи туй обстоятелство, че той показалъ голѣма умѣренность при сключването на първия миръ — дрезденския, че той всѣкога и въ време на войнитѣ билъ наклоненъ и готовъ за примирение на згодни за Пруссия условия и че втория миръ въ 1745 г. и третия — въ 1763 били само потвърждение на първия. Тъй щото войната била за него не *цѣль*, а само *срѣдство* за постигание на *цѣльта*, згодна за Пруссия.

Цѣлата му младость, особенно въ периода на времето отъ 1730 година до въцаряванието, служи сжщо за доказателство, че личнитѣ му наклонности били устрѣмени много пó вече къмъ мирна, отколкото къмъ войнствена дѣятелность. Принуденъ да се занимава съ строевата служба, той отблизо се усвоилъ съ нея, съ военната дисциплина и испълнението на военния дългъ и военнитѣ длъжности, но не се занимавалъ особенно съ теоретическото изучвание на войната, въ Рейнсбергъ не написалъ нито едно военно съчинение и не се готвилъ да става пълководецъ. За туй пъкъ, въ прискърбнитѣ събития на младостьта си и въ сериознитѣ си занятия въ Кюстринъ и особенно въ Рейнсбергъ, той тъй образовалъ и развилъ ума и волята си, тъй удвоилъ силата имъ, тъй подчинилъ волята на разсждъка, придобилъ такава власть надъ себѣ си и изработилъ такъвъ твърдъ характеръ, че слѣдъ въцаряванието си, едва на 28 годишна възрасть, като станалъ господарь, изведнъжъ се явилъ и *великъ полководецъ по рождение* и въ туй отношение показалъ това, което римлянитѣ казвали за ораторитѣ и поетитѣ (oratores fiunt, poëtae nascuntur — ораторитѣ се образуватъ, поетитѣ се раждатъ). Роденъ полководецъ, той образовалъ самъ себѣ си, безъ чужда помощь, въ това високо призвание — въ всѣка отъ тритѣ си войни, постепенно все пó вече и пó вече и въ седмогодишната вече достигналъ най високата степень на съвършенство. И всичко, което той придобилъ съ това самообразование, имало за источникъ не теорията, а практиката и характеръ не теоритически, а практически. Той никога не обичалъ и нѣмалъ никаква особенна *военна система* или *метода*, всѣкога турвалъ военното искуство въ числото на тъй нарѣченитѣ *свободни искуства* (artes liberales, arts libéraux), признавалъ, че то може да бжде подхвърлено само на малко коренни, основни начала и закони, а че всичкото останало слѣдъ това е работа на личния умъ и личната воля. Всичкитѣ му възрѣния и понятия за войната, за разнитѣ ѝ дѣйствия, войскитѣ и полководеца, най пълно сж се изразили въ *инструкцията му до генералитѣ си*, която, въ свой рѣдъ, е пъленъ и вѣренъ отпечатъкъ на цѣлия Фридрихъ, като полководецъ. Въ нея Фридрихъ, въ това отношение, всецѣло изобразилъ самъ себѣ си, и за това любопитно и поучително е да я разглѣдаме въ главнитѣ и най важни по сжщество отношения, въ които тя е изложена отъ самия Фридрихъ.

§ 109.

Частна характеристика. — Инструкцията на Фридриха до генералитѣ си. — Прѣдначинание и дисциплина.

Фридрихъ е съставилъ и издалъ много военни инструкции, но първа, най важна и най забѣлѣжителна била съставената отъ него прѣдъ седмогодишната война и която най напрѣдъ била *ржкописна* и *секретна*, но въ 1753 година била издадена за пръвъ пжть подъ заглавие: *Die General-Principia, applicirt auf die Tactique und auf die Disciplin derer preussischen Truppen.*

На чело на нея стои: не правилото, а истината, въ форма на аксиома — *всѣкога да се излиза въ полето прѣди неприятеля,* и слѣдъ това *дисциплината*.

Аксиомата — *всѣкога да се излиза въ полето прѣди неприятеля*, еднакво

се отнасяла и до войната, и до боя. Въ отношение на войната, съ нея се съединявала особенна *военна политика*, лично свойственна на Фридриха, но чузда, непостижима за съвременницитѣ му. Тя се заключавала въ туй, щото до нѣмай-къдѣ да се съкращаватъ прѣдварителнитѣ политически и дипломатически прѣговори (подобно на Тюренна, Фридрихъ билъ рѣшителенъ противникъ на *opinions de robes*, т. е. на дипломатическитѣ прѣговори прѣдъ войната), а между това колкото може пó скоро да се минува отъ мирно положение въ военно, слѣдъ туй политически да се излиза съ най категорическо заявление *да* или *не?* — и веднага да се испрѣварва неприятеля съ война и почвание на рѣшителни настжпателни дѣйствия въ собственната му страна. Тъй били почнати отъ Фридриха и тритѣ му първи войни. Това било такава новость за цѣла Европа, че Фридрихъ веднага билъ провъзгласенъ за нарушитель на обикновеннитѣ, стари нарѣдби и за това, по сжщество — *завоюватель*. Но потомството глѣда на това съвсѣмъ иначе и въ туй вижда само най здравитѣ и вѣрни понятия за войната, каквито имали и римлянитѣ въ най добритѣ времена на републиката, и всичкитѣ независими велики полководци. Фридрихъ всѣкога, постоянно, непрѣстанно и зорко слѣдилъ и наблюдавалъ съ военно око вървежа и свързката на съвременнитѣ политически обстоятелства по отношение къмъ Пруссия, всичко узнавалъ и знаялъ о-време и подробно, а отъ своя страна умѣялъ прѣкрасно да скрива всичко, и намѣренията, и испълнението, даже отъ генералитѣ си, дори до послѣдньта минута на почванието на дѣйствията, — да прѣминува въ най скоро време отъ мирно въ военно положение, да испрѣварва противницитѣ си съ настжпателна война и военни дѣйствия, прѣди още тѣ да успѣвали да се приготвятъ за война и да събержтъ армиитѣ си, най послѣ — най добрѣ и най много да се ползва отъ всички згоди на такъвъ родъ испрѣварвание и прѣдначинание (инициатива). Всичко това проистичало отъ единъ источникъ — необикновенната сила на ума и волята на Фридриха — умъ, който всецѣло обгржщалъ главната мисъль, която водила къмъ главната цѣль, и воля, която всецѣло упжтвала всичкитѣ дѣйствия за достиганието на тъзи цѣль — по *закона на дълга*.

А този *законъ на дълга*, и за него самия, и за армията му, се заключавалъ — *въ благото на Пруссия*, като главна цѣль, и *въ дисциплината*, като главно срѣдство за това. Толкова строгъ въ това отношение къмъ армията си, както и лично къмъ себѣ си, той изисквалъ отъ всички въ армията, отъ първия до послѣдния, най голѣми усилия и най голѣма самоотверженость за испълнение на *дълга* и пълно подчинение на волята си нему. Той никога не се задоволявалъ съ *обикновенното*, но всѣкога изисквалъ *извънрѣдното*. Прието е дисциплината да наричатъ *душа на армията*, каквато тя дѣйствително и е, но Фридрихъ я нарича въ инструкцията си das Fundament von dem Ruhm und der Conservation des Staats (основа на славата и охранението на държавата) — значение още пó високо! »Пó голѣмата часть отъ армията«, — казва той, — »състои отъ хора *нерадиви* (*indolenten* Leuten, като разбиралъ подъ това онѣзи, които испълняватъ само *обикновенното, нужното*, като се боятъ отъ отговорность): ако генерала не сѣди постоянно *на главата ѝ*, то цѣлата тъзи искуственно-съвършенна *машина* скоро ще се развали и генерала ще има добрѣ дисципли-

нирана армия само на дума (или въображение)«. На такъвъ единъ възглѣдъ Фридрихъ давалъ, и въ важнитѣ, и въ неважнитѣ случаи, най голѣма цѣна, и това произвеждало онѣзи явления, които той толкова хвали въ армията си, като казва: »съ такива войски може цѣлия свѣтъ да се завоюва, ако само побѣдитѣ имъ не би били сѫщо толкова гибелни (fatal) за тѣхъ, колкото и за неприятелитѣ«.

Сурови били Фридриховитѣ изисквания на дисциплината отъ армията и трудно досегаема е цѣльта, която той указва: »*отъ офицера до послѣдния рѣдникъ, никой не трѣбва да разсѫждава (raisonniren), но само да испълнява това, което е заповѣдано* (executiren nur was befohlen worden)«, казва той въ инструкцията. Но въ това именно и се заключавала най високата и най голѣмата сила, която насочвала волята на всички и на всѣкиго въ армията къмъ подчинение на дълга, като на най висшия законъ, и къмъ испълнението му. Само чрѣзъ това срѣдство, а не отъ единъ страхъ на наказание (както увѣрявали), дисциплината въ армията на Фридриха можала да бѫде доведена до такава висока степень на съвършенство, че не само пруситѣ, но и иностранцитѣ, и новобранцитѣ отъ завоюванитѣ области били увличани отъ общия примѣръ и духъ къмъ най строгото испълнение на дълга. Безъ това, само единъ страхъ отъ наказанията не би могълъ, въ послѣднитѣ три години отъ войната, когато стари офицери и войници останали вече много малко, да извършватъ такива чудеса на самоотвержение, твърдость и храбрость, както при Лигницъ, Торгау, Колбергъ, въ Померания въ 1761 г. и въ Силезия и Саксония въ 1762 година. Фридрихъ всѣкога и непрѣстанно се трудилъ да поддържа и съхранява въ армията си такъвъ родъ воененъ духъ, основанъ на строга дисциплина и испълнение на дълга. И подкрѣпенъ отъ щастливитѣ и сполучливи дѣйствия на Фридриха, този прѣкрасенъ духъ въ армията му, съединенъ съ високото чувство на честьта за испълнението на дълга, проникваль у всичкитѣ чинове на армията, отъ най горнитѣ до най долнитѣ, стоялъ по̀ горѣ, отколкото въ неприятелскитѣ армии, и заключавалъ въ себѣ си залога за побѣдитѣ. За това въ армията и въ всичкитѣ ѝ части, въ време на войнитѣ, се развилъ и укрѣпилъ съ особенна сила този чудесенъ духъ на военното другарство (esprit de corps), който на дѣло давалъ примѣри на невѣроятно самоотвержение и храбрость. Наистина, имало случаи на ненадѣжность въ нѣкои войскови части и даже на голѣми побѣзи, особенно когато нѣкои части не можали да се попълватъ съ прусси; но сѫщитѣ хора, които днесъ трѣбвало да се слѣдятъ, на другия день се сражавали като левове, и даже ако между разбититѣ войски и да се распространявалъ общъ страхъ, то другъ пѫть сѫщитѣ тѣзи войски се сражавали съ отлична непоколибимость и храбрость. Съ една дума, духа въ армията на Фридриха билъ всѣкога прѣкрасенъ понеже билъ основанъ на горѣобяснената, прѣкрасна дисциплина, която била най важния прѣдмѣтъ за грижитѣ на Фридриха, напълно се съгласувала съ настѫпатълния характеръ на войнитѣ и военнитѣ му дѣйствия, а за туй той я и турилъ на чело на инструкцията си.

§ 110.

Хранянието на войскитѣ.

На второ мѣсто, слѣдъ дисциплината, Фридрихъ въ инструкцията си турва, като най важно, *хранянието* на войскитѣ и излага правила за учрѣдяванието на *магазинитѣ*, *транспортитѣ*, *прикритието* имъ др. п. Но отъ това не трѣбва да се заключава, че Фридрихъ въ войнитѣ си употрѣбявалъ само *магазинната* система за хранянието на войскитѣ. Напротивъ, при неговитѣ чести и бързи движения отъ Силезия за Саксония и на Одеръ, и обратно, той не можалъ да се ограничава съ тъзи система, но билъ принуденъ да храни войскитѣ си до нѣкждѣ съ запаситѣ, които войскитѣ носили на себѣ си или возили слѣдъ себѣ си (запаси отъ брашно), а фуражъ и добитъкъ били правилно вземани отъ страната, прѣзъ която минували войскитѣ. Слѣдователно *реквизиционния* способъ за хранянието на войскитѣ вече се употрѣбявалъ отъ Фридриха въ особенни случаи на бързи движения, макаръ и не напълно, а до нѣкждѣ. Но въобще трѣбва да забѣлѣжимъ, че *недостатъка въ хранената*, отъ по̀ рано приготвена — тъзи постоянна причина и оправдание за бавностьта на дѣйствията и даже на бездѣйствията на армиитѣ отъ края на XVII вѣкъ — никога не можалъ да задържа и не задържалъ Фридриха отъ извършванието на намисленитѣ отъ него, необходими движения и дѣйствия. Впрочемъ, тъй като реквизиционната система е по̀ удобна при значително прѣвъсходство въ силитѣ, а Фридрихъ всѣкога ималъ по̀ малко войски, сравнително съ неприятелскитѣ, то прѣдъ видъ да затрудни хранянието на послѣднитѣ и да го улесни за себѣ си, той и въ това тъй сжщо намиралъ подбуждение къмъ *настжплението* и *атаката*. Въ всѣки случай грижата на Фридриха за постоянно-правилното и достатъчно храняние на войскитѣ си (това, което Наполеонъ I наричалъ la partie terrestre de l'art) е твърдѣ забѣлѣжителна, при всичко, че подробноститѣ на способа за хранянието на войскитѣ отъ него (особенно въ 1757 и 1760 години) не сж достатъчно извѣстни.

§ 111.

Знанието страната и мѣстностьта, воененъ възглѣдъ, распрѣдѣление на войскитѣ, лагери, позиции и отряди.

Слѣдъ хранянието на войскитѣ, Фридрихъ въ инструкцията си разсжждава за необходимостьта на вѣрното *знание на страната и мѣстностьта*, вѣрния *воененъ възглѣдъ върху тѣхъ* и вѣрното *распрѣдѣление на войскитѣ съобразно съ тѣхъ*, съ една дума — за влиянието на мѣстностьта върху военнитѣ съображения и дѣйствия. Въ отношение распрѣдѣлението на войскитѣ съобразно съ мѣстностьта, той съвѣтва, между друго, на мѣста равни и открити да има коненъ, а на прѣсѣчени — пѣхотенъ резервъ задъ армията.

Лагеритѣ и *позициитѣ* били въ неговитѣ очи нищо друго, освѣнъ халки въ общата верига на движенията и дѣйствията, като стжпки или етапи къмъ боеветѣ и побѣдитѣ, и въ тъзи смисълъ той много цѣнилъ мѣркитѣ, които трѣбвало да се съблюдаватъ при избора имъ. Правилата за лагеритѣ той наричалъ *катехизисъ на офицеритѣ* и въ 1777 г.

съставилъ една обща, твърдѣ забѣлѣжителна инструкция за лагерното искуство и тактиката (Grundsätze der Lagerkunst und der Taktik). Лагеритѣ съгласно духа за водението на войната отъ него, той съвѣтвалъ да се располагатъ *колкото може по̀ близо до неприятеля* тъй че тѣ да бѫдѫтъ настѫпателни, а не отбранителни. Но при това трѣбва да се забѣлѣжи, че прѣднята лагерна служба въ армията му се испълнявала не съвсѣмъ удовлетворително.

Позиционна война той никога не е водилъ и *позициитѣ* били за него само мѣсто за временно расположение и почивка или първоначално расположение за настѫпателенъ бой. Той никога не избиралъ тъй нарѣченитѣ *силни позиции* (starke Positionen) за пасивна отбрана на тѣхъ. Бунцевилския укрѣпенъ лагеръ никакъ не билъ такава позиция и билъ избранъ и устроенъ отъ него съвсѣмъ не за пасивна отбрана, а за туй, щото съюзницитѣ, по понятията си, да не смѣятъ да атакуватъ въ него прусската армия, както се и случило.

Касателно раздѣлението на силитѣ, отрядитѣ, дѣйствията на съобщенията, демонстрациитѣ и др. т., Фридрихъ казва: »*Ако вий раздѣляте силитѣ си, то ще бѫдете разбити по части (en détail), но ако искате да дадете сражение, то събирайте колкото може по̀ вече войскитѣ: това е — вѣрно правило, и който го е прѣнебрѣгвалъ, ималъ е причини да се оплаква за това.*« Отрядитѣ (das Detachiren) той нарича *твърдѣ важенъ* и *деликатенъ маневръ* и ги допуща само по *особенно-важни причини*, ὁ-време и ἄργορος, като указва при това на разни съображения спорѣдъ броя на войскитѣ, способа на хранянието, характера на дѣйствията, настѫпателни или отбранителни, обстоятелствата, цѣлитѣ (прѣимущественно за обезпечение на магазинитѣ и военнитѣ складове) и др. т. Но отряди, *отъ по̀ рано* испращани *за атака на неприятеля отъ тила въ време на боя*, той рѣшително отхвърля. Обаче въ сражението при Прага и въ други случаи въ собственнитѣ му дѣйствия, особенно при испращанието на Финка къмъ Максенъ, се забѣлѣзватъ отстѫпления отъ тѣзи правила; но за това имало, спорѣдъ обстоятелствата, особенни причини. Касателно раздѣлението на силитѣ въобще той казва: »Ограниченитѣ умове (kleine Geister) искатъ всичко да *запазватъ*, но разумнитѣ хора глѣдатъ само главната работа, трудятъ се да отразяватъ голѣмитѣ удари и прѣтърпяватъ малка загуба, за да избѣгнатъ по̀ голѣмата. Който иска *да запази всичко, не запазва нищо*. За това най сѫщественния прѣдмѣтъ е *неприятелската армия*, намѣренията на която трѣбва да се узнаватъ и съ всички мѣрки и сили да имъ се противудѣйствува.«

§ 112.

Плановетѣ за дѣйствията, военни съвѣти, военни хитрости, свѣдения за неприятеля и мѣстностьта.

Фридрихъ билъ противникъ на всичко, което само приличало на *система*, самъ нѣмалъ собственно никаква особенна *система* и не обичалъ и не съставлявалъ отъ по̀ рано *планове за дѣйствията*. Неговитѣ планове за дѣйствия се раждали въ ума му врѣдъ самитѣ дѣйствия, прѣдъ неприятеля, съобразно съ неговитѣ дѣйствия и съ обстоятелствата, и всѣкога били извънрѣдно прости и несложни. За това въ инструкцията му

се намиратъ прѣкрасни практически наставления за всичко, но за планове на дѣйствия — нито дума. Похода въ 1744 година го подбудилъ на особенно размишление и въ 1745 година той съставилъ твърдѣ добъръ планъ за отбранителни дѣйствия. Но вече слѣдъ сражението при Коллинъ той никога не съставлявалъ отъ пó рано планове за дѣйствия.

Той билъ противникъ тъй сжщо на *военнитѣ съвѣти* въ армията и билъ на такова мнѣние, че *най добрия съвѣтникъ на генерала* (главнокомандующия и всѣки другъ) е — *той самъ на себѣ си* и за това трѣбва да има *неограничена власть*. Той казва, че генерала, комуто господаря му повѣрява войскитѣ си, получава право да дѣйствува *по свое усмотрѣние, безъ да прѣнебрѣгва впрочемъ нито единъ съвѣтъ за общата полза, даденъ даже отъ най младшия офицеръ.* Самъ Фридрихъ дава на генералитѣ си само практически *съвѣти, указания*, но съвсѣмъ не *безусловни правила.*

Военнитѣ хитрости Фридрихъ много цѣнилъ и обрыщалъ връху тѣхъ вниманието на генералитѣ си, като казвалъ, че военнитѣ хитрости сега сж въ прѣнебрѣжение, но, обяснени съ примѣри, могжтъ да бждщтъ твърдѣ полезни за възбуждание на нови мисли. Главната военна хитрость, по негово мнѣние е — *грижливо да скриваме намѣрениията си и да узнаваме неприятелскитѣ*, особенно прѣдъ откриванието на похода, и освѣнъ това — искуството *тъй да събираме армията си, щото неприятеля да не може да се досѣща за цѣльта на това.* Той указва на много срѣдства да се измамва неприятеля въ разни случаи (при прѣминувание прѣзъ рѣка, прѣдъ голѣмо сражение и др. т.). Като най добъръ образецъ на военни хитрости той прѣдставлява Аннибала и казва, че единъ генералъ, подобенъ нему, и въ наше време би билъ опасенъ противникъ. Той съвѣтва въ крайни случаи, гдѣто само една сила не е достатъчна, да се прибѣгва къмъ хитрости, казва, че има случаи, когато е въ интереса ни да се покажемъ пó слаби отъ дѣйствителното, за да накараме неприятеля да се въсползва отъ това, — съвѣтва да се измамва неприятеля касателно цѣльта на дѣйствията, тъй че той да прѣдполага съвсѣмъ противното, а главно условие за това признава испрѣварванието и прѣдначинанието (инициативата). Въобще въ отношение на военнитѣ хитрости той явява сходство съ Аннибала и много отъ собственнитѣ му военни дѣйствия сж твърдѣ забѣлѣжителни въ това отношение.

Въ свързка съ това той особенно истъква употрѣблението на *съглѣдвачитѣ. признацитѣ*, които даватъ възможность да се налучватъ намѣренията на противника, противъ когото дълго се води война (като: разнитѣ му особености, обичаи и навици прѣзъ войната, въ походъ, въ лагеритѣ и др. т.), най послѣ *картитѣ* и *рекогносцировкитѣ на страната, распитванието на жителитѣ ѝ* и др. т., съ една дума — всичко, което може да даде вѣрни свѣдения за неприятеля и страната, въ която се води войната.

§ 113.

За войната въ разнитѣ страни, за маршоветѣ на армията, за обезпечението ѝ и за разнитѣ военни дѣйствия.

Пó нататъкъ Фридрихъ разсжждава за войната въ *собственната* страна, въ *неутрална* и въ *неприятелска*, указва мѣркитѣ и срѣдствата

за обезпечение на собственната безопастность, придобиване на расположението и довѣрието на жителитѣ и др. т.

Особенна статия отъ инструкцията е посвятена на *маршоветѣ на армията*, толкозъ важни въ негова начинъ на воденето войната, и за това правилата за маршоветѣ сж напълно съобразни съ духа на воденето войната отъ него — съ постоянна *дѣятелность, движение, дѣйствие, прѣдначинание, испрѣварвание, настжпление, атака*. За това и маршоветѣ на армията той съвѣтва да се извършватъ, както и самъ ги извършвалъ, съ голѣмо или малко напряжение на силитѣ, съ цѣль да се испрѣвари неприителя, да се заобиколи, да се отрѣже отъ съобщенията, да се атакува, да се разбий и даже истрѣби, въобще *много да се движимъ и често да се сражаваме* (общо правило на всичкитѣ най добри полководци), *никога да не се движимъ за атака отъ фронта, но всѣкога — въ флангъ, да държимъ силитѣ си съвокупно*, а въ случай на нужда *да ги раздѣляме*, но тъй, че тѣ *лесно* и *скоро да могжтъ отново да се съединяватъ.* Маршоветѣ на армията той съвѣтва да се извършватъ въ *нѣколко колони, не пó малко отъ 4, на растояние на взаимна помощь*, въ *флангове* или *линии*. Той разглѣжда разнитѣ родове маршове: *паралелни, флангови, за голѣмо сражение* и при *отстжпленията* отъ всѣкакъвъ родъ. За висшитѣ съображения при това пó подробно е изложено въ 3-та часть на Oeuvres posthumes de Frédéric, publièes du vivant de l'auteur. Той често извършвалъ усилени маршове по 6—7 мили (42—49 версти) въ день. Въ време на маршоветѣ, при пристигание на мѣстото на лагерното расположение, той съвѣтва прѣди всичко (както у самия него това било първо правило) да се правятъ въ всички страни *рекогносцировки* и бърза *окомѣрна снимка на мѣстностьта*, което у него испълнявали мнозина офицери отъ свитата му и инжинеритѣ, а сжщо адютантитѣ на генералитѣ и войскитѣ, както въ походнитѣ лагери, тъй и при квартиритѣ.

Пó нататъкъ той разсжждава върху разнитѣ военни дѣйствия, като:

1) *За мѣркитѣ какъ да се обезпечимъ отъ неприятелскитѣ леки конни войски.* По този поводъ тъкмо ще забѣлѣжимъ, че той значително увеличилъ числото на прусската конница и усъвършенствувалъ начина на дѣйствията ѝ. При възцаряванието му имало всичко 54 ескадрона, а въ първитѣ 4 години (до 1744) той увеличилъ това число вече до 150, вслѣдствие на което отношението на конницата къмъ пѣхотата въ неговата армия било вече както 1:4 и даже нѣкога 1:3. Цѣльта за това увеличение на конницата била да се обезпечи армията отъ многобройнитѣ леки конни войски на австрийцитѣ (унгарскитѣ хусари и кроатитѣ) и русситѣ (казацитѣ) и да се довършва поражението на неприятеля въ боя и слѣдъ боя, а на хусаритѣ, освѣнъ това — за непрѣстанно наблюдение на неприятеля. А за това той изисквалъ отъ конницата *всичко възможно*, даже до прѣдѣлитѣ на *невъзможното* — и тя напълно удовлетворявала на туй изискване. Въ нея се образували прѣкрасни генерали и офицери, и тя оказала на Фридриха и армията му голѣми услуги и полза. Пó късно Фридрихъ присъединилъ къмъ нея конна артиллерия.

2) Какъ *единъ генералъ трѣбва и може да принуди противника къмъ едно или друго движение или да прѣобрѣте инициативата или надмощие*, особенно въ началото на похода. Той въ малко думи говори за зрѣлото обсжждание на прѣдприятията, за съображението на мѣркитѣ,

които неприятеля би взелъ за противудѣйствие, за обходитѣ на неприятеля и др. т. Всичко това е кратко, но ясно, практично и чуздо на всѣкаква теория. »*За тѣзи, за които се съобщаватъ тѣзи мисли*« — казва Фридрихъ въ въведението на инструкцията си — »*стига и половинъ дума за обяснението имъ*.

3) За прѣминуванието прѣзъ рѣкитѣ, за отбраната на рѣкитѣ, за внезапнитѣ нападения на крѣпоститѣ, за боя и сраженията, за непрѣдвидѣнитѣ случаи, за еволюциитѣ, и за зимнитѣ квартири и дѣйствия. Отъ тѣзи прѣдмѣти, особенно внимание заслужва това, което Фридрихъ говори за боя и сраженията.

§ 114.

Бой и сражения.

Като говори за боя въобще и за голѣмитѣ сражения въ частность, Фридрихъ разсѫждава за разнитѣ цѣли и видове на боя, като: за внезапнитѣ нападения на лагера, за прѣдпазливоститѣ противъ това, за атаката на укрѣпена позиция или лагеръ, за отбраната, за причинитѣ, защо укрѣпленията или укрѣпенитѣ линии лесно могѫтъ да бѫдѫтъ взети съ сила (той билъ противникъ на всѣкакви отбранителни мѣрки, укрѣпления и дѣйствия, и казвалъ, че никога нѣма да тури армията си въ укрѣпления: пó късно бунцелвицския лагеръ билъ едничкото изключение отъ това, но по причинитѣ, изложени пó горѣ); пò нататъкъ продължава, по какъвъ начинъ може да се разбий неприятеля даже съ неравни, пò малки сили, — за избѣгване по всѣкакъвъ начинъ дѣйствията на прѣсѣчена и закрита мѣстность и войната на постоветѣ, — за атаката на войски между двѣ селения; — за недовѣрието въ отбранителната сила на укрѣпения постъ; — за туй, че сраженията се спечелватъ съ смѣло настѫпление, въ добъръ рѣдъ, противъ неприятеля и съ постепенно завладяване на мѣстностьта; — за сраженията на равни и открити мѣста; — за непрѣкъснатото настѫпление на пѣхотата въ бърза крачка съ огънь, но съ спазвание на послѣдния, за раскъсването отъ нея линията на неприятеля и за атаката ѝ слѣдъ това съ цѣли баталиони. Той не се придържа за расположението на конницата по фланговетѣ, но дава образецъ на смѣсенъ боенъ рѣдъ отъ всичкитѣ три рода войски. Артиллерията и пѣхотата трѣбва да почватъ боя, а конницата — непрѣменно всѣкога да атакува, но да не бѫде атакувана («die Preussen sollen allemal den Feind attakiren» — казва Фридрихъ). Всички родове войски въобще трѣбва непрѣстанно да настѫпватъ съ бой, независимо отъ загубата. Най важнитѣ еволюции сѫ: движението и захождението по взводно и движението съ разгънати линии, а въ конницата — атакитѣ съ сгѫстени линии (en muraille). Слѣдъ спечелено сражение той съвѣтва колкото може пò силно да се прѣслѣдва неприятеля (обаче самъ, по причина на обстоятелствата, никога не можалъ далечъ да прѣслѣдва неприятеля). А слѣдъ загубено сражение «генерала прѣди всичко трѣбва» — казва Фридрихъ — »да освободи отъ страха въображението си и това на офицеритѣ и войницитѣ си» (подъ личното началство на Фридриха били извършени двѣ такива отстѫпления, слѣдъ сраженията при Коллинъ и при Куннерсдорфъ, и двѣтѣ благополучно, а на отстѫплението слѣдъ сражението при Хохкирхенъ не мо-

же да се намѣри примѣръ). По нататъкъ Фридрихъ задава въпроса: по каква причина трѣбва да се дава сражение? и отговаря: «никога — по принуждение, но всѣкога — по собственно побуждение и воля, за поражение и даже истрѣбление на неприятеля». Той самъ се упрѣква за туй, че билъ принуденъ на сраженията при Зооръ и при Молвицъ, и за първото казва: *»азъ заслужевахъ да бѫдѫ разбитъ, ако не бѣхѫ ме спасили генералитѣ, офицеритѣ и войскитѣ.«* Въ заключение той казва: *»всичкитѣ ни войни трѣбва да бѫдѫтъ енергични и кратки, тъй като за насъ не е добрѣ да протакаме работата много: уморителната война е врѣдна за нашата дисциплина и би изтощила народонаселението и способитѣ на страната ни.«* По нататъкъ въ свързка съ това, Фридрихъ говори за цѣльта на въведения тогава въ прусската армия способъ за маневриране или еволюции, теорията на които е основана върху спестяванието на времето, за да може въ боя пó скоро да се рѣшава работата, а съ това тѣсно е съединена дисциплината, съ помощьта на която римлянитѣ завоювали половината свѣтъ.

Като схванемъ съвокупно всичко, което Фридрихъ е изложилъ въ инструкцията си и което самъ испълнявалъ на дѣло, по отношение на боя и сраженията, може да си съставимъ слѣдующето общо понятие за неговитѣ сражения:

Всички изложени пó горѣ причини карали Фридриха и въ сраженията, както и въ войната, всѣкога да прѣдпочита *нападението* — прѣдъ *отбраната*, а *прѣдначинанието* (инициативата) и *испрѣварванието* — прѣдъ *очакването*. Въ това особенно и се заключавала своеобразностьта на тактическитѣ, както и на стратегическитѣ, дѣйствия на Фридриха (това, което Наполеонъ I нарича la partie divine de l'art). Фридрихъ, подобно на Тюренна, всѣкога искалъ да се движи и да стои колкото може пó близо до неприятеля, самъ пръвъ да го атакува, даже съ неравни, пó слаби сили, и съ цѣль — непрѣменно да го разбий. Но той билъ рѣшителенъ противникъ на тактическата пасивна отбрана и никога не допущалъ неприятеля да го напада (сраженията при Зооръ и Молвицъ съставляватъ исключение отъ това, както се каза пó горѣ). Всичкитѣ му сражения имали характеръ *настѫпателенъ* или поне, *настѫпателно-отбранителенъ*. Фридрихъ се оплаква, че твърдѣ често и много трѣбвало да се *осмѣлява* или *рискува* (wagen). Той билъ противникъ на бойнитѣ дѣйствия на прѣсѣчена и закрита мѣстность, но прѣдпочиталъ за такива дѣйствия равната и открита мѣстность, тъй като можалъ пó удобно и пó добрѣ да употрѣбява, по правилата на тактиката си, прѣкрасната си пѣхота и конница. За това именно въ 1761 и 1762 години, когато неприятеля избѣгвалъ равнинитѣ, а прѣдпочиталъ планинската и прѣсѣчена мѣстность, нѣмало и голѣми сражения.

Нормалната характеристика на сраженията на Фридриха била слѣдующата:

1) Фридрихъ съкратявалъ колкото може пó вече продължителностьта на първоначалния артиллерийски огънь и веднага изваждалъ напрѣдъ пѣхотата съ бърза крачка на пушеченъ истрѣлъ до неприятеля, поражавалъ го съ стрѣлба съ залпове отъ тънки, разгънати линии и все продължавалъ да подава по този начинъ пѣхотата напрѣдъ.

2) Конницата слѣдвала задъ настѫплението на пѣхотата и генералитѣ ѝ, самостоятелно, всѣкакъ се трудили да се ползватъ отъ всички

които неприятеля би взелъ за противудѣйствие, за обходитѣ на неприятеля и др. т. Всичко това е кратко, но ясно, практично и чуздо на всѣкаква теория. »*За тѣзи, за които се съобщаватъ тѣзи мисли*« — казва Фридрихъ въ въведението на инструкцията си — »*стига и половинъ-дума за обикновеното имъ*.

3) За прѣминуването прѣзъ рѣкитѣ, за отбраната на рѣкитѣ, за внезапнитѣ нападения на крѣпоститѣ, за боя и сраженията, за непрѣдвиденитѣ случаи, за еволюциитѣ, и за зимнитѣ квартири и дѣйствия. Отъ тѣзи прѣдмѣти, особенно внимание заслужва това, което Фридрихъ говори за боя и сраженията.

§ 114.

Бой и сражения.

Като говори за боя въобще и за голѣмитѣ сражения въ частность, Фридрихъ разсъждава за разнитѣ цѣли и видове на боя, като: за внезапнитѣ нападения на лагера, за прѣдпазливоститѣ противъ това, за атаката на укрѣпена позиция или лагеръ, за отбраната, за причинитѣ, защо укрѣпленията или укрѣпенитѣ линии лесно могжтъ да бждѫтъ взети съ сила (той билъ противникъ на всѣкакви отбранителни мѣрки, укрѣпления и дѣйствия, и казвалъ, че никога нѣма да тури армията си въ укрѣпления: пó късно бунцелвицския лагеръ билъ едничкото исключение отъ това, но по причинитѣ, изложени пó горѣ); пò нататъкъ продължава, по какъвъ начинъ може да се разбий неприятеля даже съ неравни, пò малки сили, — за избѣгвание по всѣкакъвъ начинъ дѣйствията на прѣсѣчена и закрита мѣстность и войната на постоветѣ, — за атаката на войски между двѣ селения; — за недовѣрието въ отбранителната сила на укрѣпения постъ; — за туй, че сраженията се спечелватъ съ смѣло настжпление, въ добъръ рѣдъ, противъ неприятеля и съ постепенно завладяване на мѣстностьта; — за сраженията на равни и открити мѣста; — за непрѣкъснатото настжпление на пѣхотата въ бърза крачка съ огънь, но съ спазвание на послѣдния, за раскъсването отъ нея линията на неприятеля и за атаката ѝ слѣдъ това съ цѣли баталиони. Той не се придържа за расположението на конницата по фланговетѣ, но дава образецъ на смѣсенъ боенъ рѣдъ отъ всичкитѣ три рода войски. Артилерията и пѣхотата трѣбва да почватъ боя, а конницата — непрѣменно всѣкога да атакува, но да не бжде атакувана («die Preussen sollen allemal den Feind attakiren» — казва Фридрихъ). Всички родове войски въобще трѣбва непрѣстанно да настжпватъ съ бой, независимо отъ загубата. Най важнитѣ еволюции сж: движението и захождението по взводно и движението съ разгънати линии, а въ конницата — атакитѣ съ сгжстени линии (en muraille). Слѣдъ спечелено сражение той съвѣтва колкото може пò силно да се прѣслѣдва неприятеля (обаче самъ, по причина на обстоятелствата, никога не можалъ далечъ да прѣслѣдва неприятеля). А слѣдъ загубено сражение «генерала прѣди всичко трѣбва» — казва Фридрихъ — »да освободи отъ страха въображението си и това на офицеритѣ и войницитѣ си» (подъ личното началство на Фридриха били извършени двѣ такива отстжпления, слѣдъ сраженията при Коллинъ и при Куннерсдорфъ, и двѣтѣ благополучно, а на отстжплението слѣдъ сражението при Хохкирхенъ не мо-

же да се намѣри примѣръ). По нататъкъ Фридрихъ задава въпроса: по каква причина трѣбва да се дава сражение? и отговаря: «никога — по принуждение, но всѣкога — по собственно побуждение и воля, за поражение и даже истрѣбление на неприятеля». Той самъ се упрѣкава за туй, че билъ принуденъ на сраженията при Зооръ и при Молвицъ, и за първото казва: »*азъ заслужвахъ да бждж разбитъ, ако не бъхж ме спасили генералитѣ, офицеритѣ и войскитѣ*« Въ заключение той казва: »*всичкитѣ ни войни трѣбва да бждѫтъ енергични и кратки, тъй като за насъ не е добрѣ да протакаме работата много: уморителната война е врѣдна за нашата дисциплина и би истощила народонаселението и способитѣ на страната ни.*« По нататъкъ въ свързка съ това, Фридрихъ говори за цѣльта на въведения тогава въ прусската армия способъ за маневриране или еволюции, теорията на които е основана върху спестяването на времето, за да може въ боя по́ скоро да се рѣшава работата, а съ това тѣсно е съединена дисциплината, съ помощьта на която римлянитѣ завоювали половината свѣтъ.

Като схванемъ съвокупно всичко, което Фридрихъ е изложилъ въ инструкцията си и което самъ испълнявалъ на дѣло, по отношение на боя и сраженията, може да си съставимъ слѣдующето общо понятие за неговитѣ сражения:

Всички изложени по́ горѣ причини карали Фридриха и въ сраженията, както и въ войната, всѣкога да прѣдпочита *нападението* — прѣдъ *отбраната*, а *прѣдначинанието* (инициативата) и *испреварването* — прѣдъ *очакването*. Въ това особенно и се заключавала своеобразностьта на тактическитѣ, както и на стратегичсскитѣ, дѣйствия на Фридриха (това, което Наполеонъ I наричa la partie divine de l'art). Фридрихъ, подобно на Тюренна, всѣкога искалъ да се движи и да стои колкото може по́ близо до неприятеля, самъ пръвъ да го атакува, даже съ неравни, по́ слаби сили, и съ цѣль — непрѣменно да го разбий. Но той билъ рѣшителенъ противникъ на тактическата пасивна отбрана и никога не допущалъ неприятеля да го напада (сраженията при Зооръ и Молвицъ съставляватъ исключение отъ това, както се каза по́ горѣ). Всичкитѣ му сражения имали характеръ *настѫпателенъ* или поне, *настѫпателно-отбранителенъ*. Фридрихъ се оплаква, че твърдѣ често и много трѣбвало да се *осмѣлява* или *рискува* (wagen). Той билъ противникъ на бойнитѣ дѣйствия на прѣсѣчена и закрита мѣстность, но прѣдпочиталъ за такива дѣйствия равната и открита мѣстность, тъй като можалъ по̀ удобно и по̀ добрѣ да употрѣбява, по правилата на тактиката си, прѣкрасната си пѣхота и конница. За това именно въ 1761 и 1762 години, когато неприятеля избѣгвалъ равнинитѣ, а прѣдпочиталъ планинската и прѣсѣчена мѣстность, нѣмало и голѣми сражения.

Нормалната характеристика на сраженията на Фридриха била слѣдующата:

1) Фридрихъ съкратявалъ колкото може по́ вече продължителностьта на първоначалния артиллерийски огънь и веднага изваждалъ напрѣдъ пѣхотата съ бърза крачка на пушеченъ истрѣлъ до неприятеля, поражавалъ го съ стрѣлба съ залпове отъ тънки, разгънати линии и все продължавалъ да подава по този начинъ пѣхотата напрѣдъ.

2) Конницата слѣдвала задъ настѫплението на пѣхотата и генералитѣ ѝ, самостоятелно, всѣкакъ се трудили да се ползватъ отъ всички

удобни и згодни моменти на боя, за да извършатъ бързи, силни и рѣшителни атаки, съ цѣль да раскъсатъ, отхвърлятъ и разбиятъ неприятелската пѣхота.

3) Фридрихъ билъ противникъ на *паралелнитѣ атаки отъ фронта*, но привърженецъ на *атакитѣ въ косъ бовнъ рѣдъ, съ главнитѣ сили на единъ отъ фланговетѣ*, тогазъ когато *часть отъ силитѣ занимавала и задържала другото крило на неприятеля.*

4) За това армията настѫпвала, като се движила съ бърза крачка въ линии по-взводно въ обходъ на атакуемия флангъ и, като извършвала обхода, построявала се перпендикулярно към този флангъ, съ захождание на взводоветѣ на дѣсно или на лѣво, и веднага отивала съ огънь въ атака.

Но при този общъ, нормаленъ вървежъ на Фридриховитѣ сражения, въ всѣко отъ тѣхъ, спорѣдъ обстоятелствата, имало много или малко разнообразие въ частноститѣ. Отъ изложената картина на общия, нормаленъ вървежъ на Фридриховитѣ сражения, лесно може да се заключи, че тѣ трѣбвало да бѫдѫтъ — и дѣйствително били — *непродължителни, рѣшителни*, но съединени съ *голѣма загуба* за прусскитѣ войски, съ една дума — *кратки, но кръвопролитни*. Тъй, напримѣръ, сражението при Прага се продължавало само 5 часа, при Коллинъ — 5⅓, при Лейтенъ — 4, при Торгау — 6, но при Цорндорфъ — 11½, а при куннерсдорфъ — 8. А загубата на убити, ранени и плѣнени била: при Прага — 12.509 пруси и 13.324 австрийци, при Коллинъ — 12.323 прусси и 8.110 австрийци, при Лейтенъ — 5.978 прусси и 28.074 австрийци, при Торгау — 12.500 прусси и 16.000 австрийци, но при Цорндорфъ — 11.385 прусси и 21.531 русси, а при Куннерсдорфъ — 18.495 прусси и 16.176 русси и австрийци.

Въ нещастни случаи, както при Коллинъ и Куннерсдорфъ, Фридрихъ всѣкога можалъ да намѣри надѣжна и вѣрна опора въ смѣтливостьта, прѣдприемчивостьта и распорѣдителностьта на генералитѣ и офицеритѣ си, въ строевото съвършенство и бойната опитность на войскитѣ си и особенно въ дисциплината, за която говорихме пó горѣ. Всичко това, взето заедно, било причина за възстановяванието и спазванието на рѣда и общата, съвокупна твърдость.

Въобще извънрѣдно забѣлѣжително е, какъвъ се е показвалъ Фридрихъ въ нещастнитѣ случаи, въ боя и на война. Нещастието можало да го *измѫчи*, но не да го *наддѣлѣе* и не да го *побѣди*, и не то, а щастието го довело до крайнитѣ, щастливи резултати отъ двѣтѣ силезски и седмогодишната войни, а щастието той длъжалъ лично на себѣ си.

§ 115.

Общъ изводъ.

Источникъ за величието и славата на военнитѣ подвизи на Фридриха били необикновеннитѣ му лични дарби, умственни и душевни. Въ работитѣ на войната Фридрихъ, нарѣдъ съ прѣвъсходнитѣ съображения на ума, показалъ извънрѣдна сила на духа и твърдость на волята, които даже най голѣмитѣ опасности не можали да расколебаятъ. Напротивъ, въ най труднитѣ и опасни обстоятелства именно и се проявявалъ гения му съ най голѣма сила, съ смѣлость и рискъ въ дѣйствията, просто изумителни. Отъ тукъ проистичало и това нравственно вли-

яние, силата на което испитвали върху себѣ си противницитѣ му, и това нравственно надмощие, което той въ продължение на всичкитѣ си войни умѣялъ и успѣлъ да запази на своя страна. Като обладавалъ напълно неограничената прѣданность и довѣрие на прусскитѣ войски към себѣ си и дарбата да възбужда послѣднитѣ къмъ най труднитѣ и опасни подвизи и да повдига нравственнитѣ имъ сили, той сжщевременно обладавалъ и дарбата да отслабва нравственнитѣ сили на противницитѣ си, да основава всичкитѣ си дѣйствия върху знанието на характера, слабитѣ страни и начина на дѣйствията на послѣднитѣ и да се ползва даже отъ най малкитѣ имъ погрѣшки. Въ това и състояло прѣимуществено най голѣмото искуство на дѣйствията му и се заключавала една отъ най главнитѣ причини за успѣхитѣ му, и въ това отношение едва-ли нѣкой отъ прѣдшествувавшитѣ полководци го е надминалъ.

Въ дѣйствията на Фридриха, сжщо както и въ дѣйствията на прѣдшествувавшитѣ велики полководци въ историята, Александръ Великий, Аннибалъ, Юлий Цезаръ и Густавъ-Адолфъ, между друго най много поразява това, че тѣ не били основани на нѣкои постоянни, общеприети правила, но всѣкога проистичали отъ свободното внушение на гения на Фридриха, всѣкога били съобразни съ обстоятелствата и срѣдствата — и въ това се заключава едно отъ най важнитѣ имъ достойнства. Тъй въ силезскитѣ войни, като ималъ на своя страна една силна, прѣвъсходно-устроена войска и всичкитѣ благоприятствувавши на войната съ Австрия обстоятелства, той дѣйствувалъ настжпателно, като се трудилъ да постигне цѣльта си по̀ вече съ бой, отколкото съ маневриране. Въ първитѣ четири похода отъ седмогодишната война, когато противъ Пруссия дѣйствували отъ четири страни шесть неприятелски армии, той естественно не можалъ навсѣкждѣ да дѣйствува настжпателно, но и не искалъ на всичкитѣ пунктове да дѣйствува отбранително, убѣденъ, както самъ се изразилъ въ съчиненията си, че *който иска да отбранява всичко, може да се изложи на опасность да загуби всичко*. Мисъль въ висока степень забѣлѣжителна по вѣрностьта си въ приложението ѝ къмъ собственното положение на Фридриха въ време на седмогодишната война и още по̀ вече по отношение на негова вѣкъ, когато всичката цѣль на дѣйствията на полководцитѣ именно въ туй се и състояла, щото да заематъ, прикриватъ и отбраняватъ *всичко*. Дѣйствувайки съобразно съ това, Фридрихъ водилъ тъзи настжпателно-отбранителна война, която подробно е описана по̀ горѣ и по искуството на водението на която никой не може да се сравнява съ него нито въ древнитѣ, нито въ най новитѣ, най близки до него времена. Като разбиралъ всичката згода отъ испрѣварванието на неприятеля съ настжпателни дѣйствия, той се трудилъ всѣкога, когато само срѣдствата и обстоятелствата му позволявали, да испрѣварва противницитѣ си съ почванието на войната, похода или всѣко военно дѣйствие въ частность, съ внезапностьта на нападението да ги турва въ недоумѣние и смущение, да ги принуждава да се съобразяватъ съ неговитѣ дѣйствия и да ги лишава по този начинъ отъ згодитѣ и прѣимуществата на настжпателнитѣ дѣйствия. Тъй въ 1756 г. той ги испрѣварилъ съ отварянието на войната и заеманието на Саксония, а въ 1757 и 1758 година — съ почванието на похода и нахлуванието въ първата година въ Бохемия, а въ

другата въ Моравия. Той се надѣвалъ въ самото начало на войната да удържи надъ австрийцитѣ важенъ успѣхъ и съ това да принуди Мария-Терезия на миръ. Но, като не успѣлъ въ това, ограничилъ се съ настѫпателна отбрана въ прѣдѣлитѣ на Пруссия и Саксония, като се трудилъ само да испрѣварва и отразява нападенията на противницитѣ си съ бързината на движенията си, съ внезапностьта, рѣшителностьта и силата на дѣйствията си, като спазва сѫщевременно, по възможность, силитѣ и срѣдствата си за бѫдѫщето време. Постепенното истощение на тѣзи сили и срѣдства го накарало въ послѣднитѣ три похода отъ седмогодишната война, при сѫщо такива настѫпателно-отбранителни дѣйствия, както и пò напрѣдъ, да стѣсни само кръга имъ, да държи силитѣ си пó съсрѣдоточено и да достига цѣлитѣ си вече почти исключително съ маневриране, като грижливо избѣгва боя и влиза въ такъвъ само въ случай на крайна необходимость.

Дѣйствувайки всѣкога съобразно съ срѣдствата и обстоятелствата, Фридрихъ въобще винаги се отличавалъ съ необикновенна дѣятелность, бързина въ движенията, рѣшителность въ дѣйствията, искуство въ маневрирането и вѣренъ изборъ на срѣдствата за достигание на всѣка прѣдположена отъ него цѣль.

Той дѣйствувалъ постоянно и исключително въ полето, като се усилвалъ съ мѣстностьта, но твърдѣ рѣдко се отбранявалъ въ крѣпоститѣ и ги обсаждалъ, и то само съ отдѣлни части отъ силитѣ си, и съ исключение на расположението си — по необходимость, когато не му оставало вече друго срѣдство — въ бунцелвицския лагеръ, никога не се располагалъ въ укрѣпени лагери или позиции.

Способа за хранянието на войскитѣ, значително усъвършенствуванъ отъ него сравнително съ пó напрѣдъ и съ сѫществувавшия още въ армиитѣ на противницитѣ му, извънрѣдно способствувалъ за подвижностьта на прусскитѣ войски, за бързината на движенията имъ и за рѣшителностьта на дѣйствията имъ, като ги правилъ пó малко зависими отъ хранянието и магазинитѣ, и като давалъ на Фридриха пò голѣма свобода въ дѣйствията. Тъй като противницитѣ му нѣмали подобни згоди и, по зависимостьта си отъ магазинитѣ, внимателно се грижили за съхранението и обезпечението на съобщенията си съ тѣхъ, то Фридрихъ твърдѣ често, съ успѣхъ и полза дѣйствувалъ противъ магазинитѣ и съобщенията имъ, а въ нѣкои случаи, както напримѣръ, прѣдъ сраженията при Цорндорфъ и Куннерсдорфъ, имайки прѣдъ видъ рѣшителното поражение и даже истрѣбление на неприятелската армия, заставалъ на самитѣ съобщения на послѣднята, като ѝ отрѣзвалъ пѫтя на отстѫплението.

Колкото се касае до тактическото искуство на Фридриха, то въ това отношение той едва-ли не трѣбва да бѫде туренъ още пó горѣ, отколкото въ отношение на искуството за водението на войната. При всичко, че никой отъ съвременнитѣ нему полководци не го прѣвъсхождалъ въ послѣднето, обаче дѣйствията на нѣкои отъ тѣхъ, особенно на принца Хенриха и на брауншвейгския херцогъ, могѫтъ смѣло да заематъ мѣсто, наравно съ собственнитѣ негови дѣйствия. Но въ тактическо отножение, въ искуството да употрѣбява войскитѣ въ боя съобразно съ обстоятелствата и мѣстностьта, особенно всичкитѣ три рода войски съвмѣстно, Фридрихъ рѣшително надминувалъ всичкитѣ съвременни нему полководци и гене-

рали и никого нѣмалъ равенъ на себѣ си.

Великитѣ военни подвизи на Фридриха го турили още при́живе въ числото на най великитѣ полководци отъ всичкитѣ времена и народи. Справедливата присжда на потомството потвърдила общия гласъ на съвременницитѣ и турила Фридриха Великий, като полководецъ, нарѣдъ съ Алексадра Великий, Аннибала, Юлий Цезаря и Густафъ-Адолфа, а войнитѣ и военнитѣ му дѣйствия признала за едно отъ най добритѣ достояния на военната история на новитѣ времена и на историята за искуството на водението войната, напълно достойно за най подробно изучвание.

Заключение.

Любопитно е да направимъ едно общо сравнение между най забѣлѣжителнитѣ военни дѣятели отъ този периодъ, като ги съединимъ въ една обща картина на сподвижници и противници на високостоящия надъ тѣхъ главенъ дѣятель — Фридрихъ II, да вникнемъ, какви сж били еднитѣ и другитѣ, гдѣ въ тъзи картина е свѣтлината и гдѣ мрака. Това сжщо може да послужи за оцѣнка на военно-историческитѣ събития въ това време, главния интересъ на които безспорно се съсрѣдоточава въ войнитѣ на Фридриха, силезскитѣ и особенно седмогодишната.

Ако дисциплината, както е признато, е душата на армиитѣ, то главата имъ — по ума и волята — сж тѣхнитѣ прѣдводители и правителствата, на които тѣ сж подчинени. Въ това отношение, всичко по чудесенъ начинъ било съединено на страната на Пруссия, като страна отбранявша се, слѣдователно по́ слаба. Еднакво прѣвъсходни били и душата на прусската армия — дисциплината ѝ и ума и волята на главата ѝ — на Фридриха, нейнъ прѣдводитель и сжщевременно господарь, и — ще прибавимъ — на главнитѣ му сподвижници. Това съчетание на прѣвъсходството имъ, единственъ виновникъ на което билъ самъ Фридрихъ, заключава въ себѣ си тайната на онъзи извънрѣдна нравственна сила, която била на негова страна и побѣдоносно наддѣляла физическата или вещественна сила За самия Фадрихъ, като полководецъ, двигатель и ржководитель на всичко, доста бѣше казано по́ горѣ, при изображението на живота, личностьта и подвизитѣ му. Достойни за него били и всичкитѣ му сподвижници, и особенно най забѣлѣжителнитѣ отъ тѣхъ. Не е своенравието, благоволението и милоститѣ, които сж издигали послѣднитѣ на степеньта на най добри негови сподвижници, но несъмнѣннитѣ имъ лични достойнства и цѣлия рѣдъ отлични военни подвизи, независимо отъ происхождението, много или малко високо. И ако тѣ се различавали съ нѣщо помежду си, то само по голѣмия или малкия кржгъ на дѣйствията и по неизбѣжното между хората разнообразие въ характеритѣ. Но тѣхъ ги въодушевявало едно общо чувство, една обща мисъль съ главата имъ, Фридриха — чувството на любовьта къмъ отечеството и неговото благо, мисълта за неговата опастность и необходимостьта, священния дългъ да го защитятъ и спасятъ. Послушната, покорната нему и на тѣхъ, прѣкрасно-дисциплинирана армия, не-

зависимо отъ състава си, била проникната отъ сжщото чувство и сжщата мисъль, и това общо тѣхно съгласие, срѣдоточие на което билъ Фридрихъ, повело къмъ безпримѣрното тържество на Пруссия надъ силитѣ на половината Европа. Голѣма е славата на Фридриха, но тя била достойно подѣляна отъ всичкитѣ му сподвижници и особенно отъ такива военни дѣятели, като принцъ Хенрихъ, брауншвейгския херцогъ Фердинандъ, ангалтския принцъ Леополдъ, Шверинъ, Кейтъ, наслѣдния брауншвейгски принцъ Карлъ, Винтерфелдтъ, Цитенъ, Зейдлицъ и цѣлата прусска армия. Ето, безспорно, свѣтлитѣ страни на картината!

Но не туй ни се прѣдставлява отъ противната страна. Тукъ на чело стои Австрия, съ вѣковната си, своекористна, властолюбива политика на *священната римска империя*, която воювала не само за Силезия, но за първенството въ Германия и цѣла Европа, и която се стрѣмила къмъ тѣзи свои цѣли не само съ своитѣ сили, срѣдства и способи, но прѣимущественно на двѣтѣ първенствующи държави въ Европа, Руссия и Франция, които тя умѣла да завлѣче въ личнитѣ си интереси, подъ прѣдлогъ на интереситѣ на тѣзи държави и на цѣла Европа. Но истинската, здрава политика нито на едната, нито на другата държава ни най малко не съотвѣтствувала на това. Нито Франция, вѣковна противница на Австрия, нито особенно Руссия, съвѣмъ чузда на интереситѣ на Австрия, нѣмали ни най малка нужда и полза да проливатъ кръвьта на армиитѣ си за интереситѣ на послѣднята.

Тѣзи съображения, които стоятъ на чело на всичко, необходимо е да се турятъ и на чело на военно-политическитѣ съображения и военни дѣйствия на коалициитѣ въ този периодъ на време. Тѣ служатъ като ключъ за вникването въ тѣхъ изцѣло и въ подробноститѣ. Душа и глава на коалицията била Австрия, виенския кабинетъ и виенския *хофкригсратъ:* отъ тамъ се турвали въ движение всичкитѣ нишки на политическитѣ и военни дѣйствия. Главна дѣйствующа армия всѣкога била австрийската, другитѣ — се считали само за спомагателни, съдѣйствующи, но, по политиката на Австрия, трѣбвало да бждятъ главни дѣятелници. Всички тѣ много надминували прусската по броя на силитѣ, но ѝ отстжпвали по дисциплината и прѣдводителствуването. Храбро се сражавали войскитѣ имъ, въ нея имало много или малко добри, даже отлични, подчинени генерали, но прѣдводителитѣ и прѣдводителствуването имъ били, въобще казано, ако не пó долу, то и не пó горѣ отъ посрѣдственностьта. Нѣмало нито единъ прѣдводитель у тѣхъ, който, противупоставенъ на Фридриха, принцъ Хенриха или на брауншвейгския херцогъ, да би можалъ да се нарѣче въ строга смисъль на думата добъръ полководецъ и достоенъ противникъ на Фридриха и неговитѣ полководци. Това ни най малко не намалява обаче достойнствата и честьта нито на Фридриха и полководцитѣ му, нито на Пруссия, Австрия, Руссия, Франция, тѣхнитѣ нации и армии, но показва само погрѣшния изборъ на прѣдводителитѣ. Отъ числото на всичкитѣ австрийски (Броунъ, Нейпергъ, Кёвенхюллеръ, Беренклау, лотарингския херцогъ Карлъ, князъ Лобковичъ, Траунъ, Кёнигсекъ), Даунъ, Надашди, Хаддикъ и особенно Лаудонъ си заслужили извѣстность и слава. Но славата на Дауна била само отражение отъ славата на Фридриха, комуто той ималъ честьта да бжде най дълго време и извѣстенъ противникъ. Сжщо, както въ

древностьта сждбата свързала името на Фабия Кунктатора съ името на Аннибала, тъй и въ най новитѣ времена съ името на Фридриха тя съединила името на Дауна — този *кунктаторъ* отъ най новитѣ времена, името на когото прѣминало въ историята, но за туй, щото да служи за синонимъ на *бавния и нерѣшителенъ полководецъ*. Впрочемъ неговото кунктаторство проистичало не само отъ него лично, но наполовина отъ джлбокитѣ и тънки съображения на виенския кабинетъ и хофкригсратъ. При всичко това Даунъ не билъ лишенъ отъ нѣкои достойнства, които заслужили уважението на самия Фридрихъ. Но за туй пъкъ Надашди, Хаддикъ и особенно Лаудонъ, спечелили напълно заслужена слава съ военнитѣ си дарби и съ извънрѣдната си смѣлость, рискъ, бързина, рѣшителность и искуство въ дѣйствията, источникъ на които били първоначалнитѣ имъ дѣйствия, като прѣкрасни партизани. Въ послѣднето това отношение, тѣ могжтъ да се нарѣкжтъ, слѣдъ Тренка — тѣхния учитель, *бащи и родоначалници* на най новитѣ партизани въ Европа. Тѣхнитѣ прѣкрасни дѣйствия отъ този родъ накарали Фридриха да увеличи и усъвършенствува конницата си въобще и хусаритѣ особенно, да отличи такива даровити кавалерийски генерали, като Цитена и Зейдлица, и съ това още по̀ вече да развий дѣйствията на конницата въ малката война и въ боя. А примѣра на Австрия и Пруссия послѣдвали и другитѣ държави, и времената на войнитѣ на Фридриха наистина могжтъ да се нарѣкжтъ блѣскава страница въ историята на най новата европейска конница. Но Надашди, Хаддикъ и особенно Лаудонъ си спечелили слава като прѣдводители, не само на партизани, но и на отдѣлни корпуси и армии, и като началствували надъ тѣхъ, доказали, че били природно даровити полководци. Високото уважение на Фридриха къмъ Лаудона служи за най добро доказателство на това.

Русската армия, която отъ времето на сѣверната война при Петра I нѣколко пжти излизала на попрището на войнитѣ въ Германия и Полша, но не съ особенно голѣми сили и участие, за пръвъ пжть се явила съ значителни сили и дѣятелна участница въ седмогодишната война. Най напрѣдъ още непозната на Фридриха и малко уважавана отъ него (особенно по причина на многобройнитѣ ѝ, иррегулярни войски, казаци, татари и калмици, които жестоко грабили и разорявали Пруссия), тя още отъ първото си сражение при Гроссъ-Егерндорфъ внушила на Фридриха и армията му уважение съ извънрѣднитѣ си, но винаги свойственни ней: непоколибимость, твърдость, мжжество и храбрость. Но въ първото това сражение самъ Фридрихъ още не билъ личенъ свидѣтель на това; обаче въ сраженията при Цорндорфъ и особенно при Куннерсдорфъ той самъ напълно се увѣрилъ въ туй — и неволно се изтръгнало отъ него доказателството за уважението му къмъ русскитѣ войски, въ достопамятнитѣ думи: »*тъзи хора по̀ лесно мжжъ да ги избиешъ, отколкото да ги побѣдишъ!*« Тъзи слава на русската армия напълно раздѣляли съ нея и всичкитѣ ѝ генерали и офицери, и особенно нѣкои най отличните отъ тѣхъ, които въ тъзи война турили начало на бждящата си слава, като Румянцова и Суворова, а сжщо Тотлебенъ, Текели*) и пакъ

*) Петръ Аврамовичъ Текели, родомъ сърбинъ, произлизалъ отъ единъ древенъ сръбски родъ, и билъ роденъ въ 1720 година. Военната си служба почналъ въ Австрия, а при императрица Елисавета Петровна, между много

Суворовъ — които, като партизани, се показали достойни съперници на Тренка, Надашди, Хаддика, Лаудона, Цитена и Зейдлица. Но — за съжаление, друго трѣбва да се каже за прѣдводителитѣ и прѣдводителствуванието на русскитѣ армии въ седмогодишната война. Само единъ Ферморъ може и трѣбва да направи щастливо исключение: при всичко, че той не може да се нарѣче забѣлѣжителенъ полководецъ, но все пакъ билъ опитенъ, боенъ и не безъ достойнства прѣдводитель. Само едно не ще му прости историята — *за гдѣто построилъ армията*, подъ Цорндорфъ, срѣщу *Фридриха*, като че ли срѣщу *турцитѣ* и *татаритѣ* — въ *едно голѣмо каре*! Но колкото се касае до другитѣ прѣдводители на русскитѣ армии, Апраксинъ, Салтиковъ и Бутурлинъ, то нито историята, нито русската армия не могжтъ да бждтъ много строги къмъ тѣхъ лично, тъй като тѣ не сж били полководци, а велможи-царедворци, по благоволение и милость издигнати на неподобавшето тѣмъ звание главнокомандующи на русскитѣ армии срѣщу Фридриха. И ако тѣ бѣхж удостоени съ нови милости за подвизитѣ си, то това сж длъжали не лично на себѣ си, а на прѣвъсходнитѣ качества и дѣйствия на русскитѣ войски, надъ които имали честьта да началствуватъ.

Французскитѣ армии въ тѣзи войни показали само едно, неотемлемо у тѣхъ достойнство — вродената у французскитѣ войски буйность и храбрость въ боя, макаръ и не съединени съ надлѣжаща твърдость, мжжество и непоколебимость въ нещастнитѣ случаи. Това се отнася еднакво и до генералитѣ, и до офицеритѣ, и до войницитѣ, между които, особенно между първитѣ, имало много, които се отличили. Но устройството, управлението и особенно дисциплината въ французскитѣ армии били въ краенъ упадъкъ. А за прѣдводителитѣ на тѣзи армии, съ исключение на маршала графа саксонски и Контада, може само да се повтори това, което се каза по̀ горѣ за тримата прѣдводители на русскитѣ армии. При това поразява ни удивителното сходство на причинитѣ за избора и назначението на еднитѣ и на другитѣ, и въ Франция още по̀ вече, отколкото въ Руссия.

За армията на германскитѣ окржзи и за шведскитѣ войски, и за тѣхнитѣ прѣдводители излишно е и да се говори: първата и нейнитѣ прѣдводители всѣкога били по̀ долу отъ посрѣдственни, а дѣйствията на послѣднитѣ незначущи, при всичко, че и едната и другитѣ все-пакъ раздѣляли вниманието и силитѣ на Фридриха.

И тъй въобще, като говоримъ собственно за най забѣлѣжителнитѣ военни дѣятели въ войнитѣ отъ този периодъ на време, отъ страна на Фридриха такива имало много по̀ вече, отколкото отъ страна на всичкитѣ му противници заедно, и толкозъ по̀ вече, че той, както и всички велики полководци, самъ по себѣ си струвалъ нѣколко прѣкрасни армии съ тѣхнитѣ прѣдводители. И за това, въ общата имъ картина, *свѣтлината* безспорно принадлѣжи по̀ вече нему и на неговитѣ достойни сподвижници, отколкото на противницитѣ му, а *мрака* — по̀ вечето на послѣднитѣ, но не по вината на тѣхнитѣ армии и не въ ущърбъ на славата имъ, но — по погрѣшния изборъ и по неспособностьта на по̀ вечето отъ прѣдводителитѣ имъ.

други сърби и други славяни, билъ приетъ въ 1747 год. на русска служба. Въ седмогодишната война се отличилъ прѣимущественно, като пъргавъ, прѣкрасенъ партизанинъ.

ГЛАВА IX.

Начина и искуството на воденето войната въ периода отъ въсцаряванието на Фридрихъ II до началото на войнитѣ на I-та французска революция и република (1740—1792 г.*)

§ 116.

Влиянието на Фридрихъ II върху начина и искуството на воденето войната въобще въ този периодъ.

По́ рано обяснихме: 1) че Густавъ-Адолфъ, съ дѣйствията си въ трийсетгодишната война, турилъ първото начало на най новия, правиленъ, систематически починъ и искуство за воденето на войната въ Европа, — и 2) че лъжовното истълкувание причинитѣ на успѣхитѣ му повело, въ края на XVII и началото на XVIII столѣтие, къмъ методизма въ начина на воденето на войната, отличителнитѣ черти на който били: *важностьта* на крѣпоститѣ, магазинитѣ, съобщенията на армиитѣ съ тѣхъ, охранението и обезпечението на собственнитѣ съобщения и дѣйствия противъ неприятелскитѣ, маневриранията, естественнитѣ и искуственнитѣ прѣпятствия, — и *неважностьта* на рѣшителнитѣ дѣйствия въобще и на боя особенно.

Явилъ се Фридрихъ II — и съ блѣскавитѣ си успѣхи въ силезскитѣ и седмогодишната войни направилъ такъвъ прѣвратъ въ начина и искуството на воденето войната, какъвто Густавъ-Адолфъ направилъ въ XVII столѣтие. Начина на воденето войната отъ Фридриха II билъ съвсѣмъ различенъ отъ този свойственъ на края на XVII и началото на XVIII столѣтие първо за туй, че Фридрихъ съ разни срѣдства умѣлъ да намали зависимостьта на армиитѣ си отъ магазинитѣ и слѣдователно въ сжщата мѣрка да увеличи свободата, бързината и рѣшителностьта на дѣйствията имъ; — второ за туй, че противницитѣ на Фридриха, като располагали въ седмогодишната война съ голѣми сили и срѣдства, имали вече за цѣль не завладяванието на нѣкоя крѣпость или область, но събарянието и распокъсванието на Прусия, слѣдователно и самата война естественно трѣбвало да има характеръ много по́ рѣшителенъ; — трето за туй, че Фридрихъ, като ималъ необширна държава, като се намиралъ почти всѣкога близо до срѣдоточието на владѣянията си и атакуванъ отъ армиитѣ на нѣколко господарства отъ всички страни едновременно, не можалъ вече произволно да избѣгва боя и да задържа противницитѣ си само съ маневрирание или само съ едни дѣйствия на съобщенията имъ, а на противъ принуденъ билъ да дѣйствува

---

*) Изложенитѣ тукъ начинъ и искуство на воденето войната въ този периодъ се отнасятъ въобще до войнитѣ, водени въ цѣла Европа, както западна, тъй и источна.

рѣшително съ цѣль за бой, тъй като тактическитѣ прѣимущества оставали за него единственно срѣдство за одържание на успѣха, толкозъ пó вече, че прусскитѣ войски сжщо толкова значително прѣвъсхождали войскитѣ на съюзницитѣ по тактическото устройство, движимостьта и способностьта за маневриране, колкото самъ Фридрихъ прѣвъсхождалъ съюзнитѣ полководци по искуството за употрѣблението на войскитѣ въ боя.

Тъй щото въ войнитѣ на Фридриха, особенно въ седмогодишната, всичкитѣ причини, всичкитѣ обстоятелства съдѣйствували за това, щото да направятъ тѣзи войни и дѣйствията въ тѣхъ много пó рѣшителни, отколкото били войнитѣ въ края на XVII и началото на XVIII столѣтие и военнитѣ дѣйствия въ тѣхъ, — сжщо и за това, щото да направятъ боя отново прѣдмѣтъ отъ първостепенна важность, а дѣйствията противъ крѣпоститѣ, магазинитѣ и съобщенията на армиитѣ съ тѣхъ — второстепенни срѣдства.

Причинитѣ за успѣхитѣ на Фридриха били почти за всичкитѣ му съвременници загадка, за тѣхъ сждили твърдѣ различно и, подобно на причинитѣ за успѣхитѣ на Густавъ-Адолфа, тѣ почти отъ всички били истълкувани лъжовно. Нѣкои отъ съвременницитѣ на Фридриха ги търсили и намирали единственно въ прѣвъсходството на тактическото устройство на прусскитѣ войски — прѣвъсходство, което се заключавало обаче не въ самата сжщность на образованието, обучението, строя и начина на дѣйствията на войскитѣ, но въ дрѣболиитѣ на облѣклото, въоржжението, обучението, рѣда на службата и др. т., на които всички слѣпо и рабски подражавали, макаръ тѣ никакъ да не били първостепенни и най важни.

Други търсили причинитѣ за успѣхитѣ на Фридриха въ самия начинъ на дѣйствията му и воденето на войната отъ него. Вниманието на този родъ320 ислѣдователи било обърнато прѣимуществено на тѣзи случаи, когато Фридрихъ сполучливо дѣйствувалъ противъ съобщенията на противницитѣ си и безъ бой одържалъ значителни и важни успѣхи. Такъвъ родъ дѣйствия, освѣнъ гдѣто били твърдѣ забѣлѣжителни по резултатитѣ си, но най много отъ всички други се съгласували още и съ пó напрѣшния начинъ за воденето на войната, отъ който, по причина на силната къмъ него привързанность, никой не искалъ и не можалъ още да се откаже, и за това служили единъ видъ ново потвърждение за прѣимуществената, първостепенна важность на дѣйствията противъ неприятелскитѣ съобщения и за охранението на своитѣ, въ време на война.

Мнозина обърнали внимание и на тѣзи случаи, въ които прусскитѣ войски, съ расположението си на голѣмо пространство въ малки отряди, успѣвали да спиратъ много пó силенъ противникъ. Безъ да вникнатъ въ сжщностьта на този родъ дѣйствия, безъ да взематъ въ съображение, че пруссиитѣ само тамъ съ полза употрѣбявали такова расположение, гдѣто съ малки сили се намирали въ необходимость да задържатъ прѣвъсходящитѣ сили на неприятеля, като избѣгвали рѣшителнитѣ дѣйствия, гдѣто мѣстностьта способствувала за такова расположение и гдѣто при това самъ неприятеля се располагалъ по сжщия начинъ, тѣ въ тѣзи случайни и частни дѣйствия именно и виждали главнитѣ причини за успѣхитѣ на Фридриха.

Малцина само умѣли, като Ллойда, да отгадаятъ, че истинскитѣ причини за успѣхитѣ на Фридриха се за-

ключавали не само въ едно прѣвъсходство на тактическото устройство на прусскитѣ войски, не само въ едни дѣйствия на Фридриха върху съобщенията на неприятеля, но и въ високитѣ лични военни дарби на Фридриха, въ бързината, рѣшителността и искуството на дѣйствията му, въ извънрѣдната му дѣятелность, въ нравственната сила на прусскитѣ войски и мн. др.

Влиянието на дѣйствията на Фридриха и горѣизложеното, повърхностно, едностранчиво, неоснователно, лъжовно истълкувание на причинитѣ за успѣхитѣ му, съ тѣчение на времето, постепенно и малко-по-малко измѣнили по̀ напрѣшния, свойственъ на края на XVII и начало на XVIII столѣтие, сжщо и на началото на този периодъ, начинъ за водението войната. Това измѣнение състояло най главно: 1) въ *намаление важностьта* на крѣпоститѣ, естественнитѣ и искуственнитѣ прѣпятствия, — 2) въ *увеличение важностьта* на съобщенията на армиитѣ съ складоветѣ на запаситѣ, — дѣйствията, които имали за цѣль охранението на собственнитѣ съобщения и застрашаванието на неприятелскитѣ, или пъкъ отрѣзванието имъ, — маневриранията и рѣшителнитѣ дѣйствия въобще и боя особенно, — и 3) въ развитието на методизма въ новъ видъ и въ появаванието на тъй нарѣчената *кордонна система*.

§ 117.

Крѣпости, естественни и искуственни прѣпятствия.

Крѣпоститѣ били сжщо тъй полезни и необходими, както и по̀ напрѣдъ, за учрѣдяване въ тѣхъ складове съ военни запаси, за опора на дѣйствията, за затвърдяване въ неприятелската страна и проч. Но тѣ нѣмали вече тъзи първенствующа важность, която имали по̀ напрѣдъ, не съставлявали вече най главния прѣдмѣтъ за дѣйствията, а вземанието или отбраната имъ — най главната цѣль за дѣйствията въ цѣли походи.

Съ исключение на войнитѣ въ Нидерландия и съ Турция, въ всички други, особенно въ войнитѣ на Фридриха II, обсадитѣ били доста рѣдки и при това принадлѣжали по̀ вечето пжти къмъ второстепеннитѣ или косвенни дѣйствия. Въ войнитѣ на Фридриха причинитѣ за това били, както обяснихме по̀ горѣ, тѣзи, че бавната крѣпостна война не се съгласувала нито съ устройството и духа на прусскитѣ войски, нито съ свойственния на Фридриха начинъ на дѣйствията, — че нито Фридрихъ, нито прусскитѣ войски не обичали обсадитѣ и крѣпостната война, — и най послѣ, че инжинерния корпусъ и това искуство се намирали въ Пруссия не въ цвѣтуще състояние. Отъ тукъ и произлизало това, че макаръ прусскитѣ армии да имали постоянно въ тила си много или малко силни крѣпости съ складове отъ военни запаси и да се грижили за прикритието на тѣзи крѣпости и на съобщенията си съ тѣхъ, но не се свързвали съ това по̀ вече отколкото трѣбва, а неприятелскитѣ крѣпости обсаждали рѣдко и по̀ често се трудили да ги завладяватъ съ блокада, бомбардирание или откритъ пристжпъ. Отъ страна на противницитѣ на Фридриха дѣйствията, които имали за цѣль да прикриятъ своитѣ и да взематъ неприятелскитѣ крѣпости, били по̀ важни и се случвали по̀ често, отколкото у пруссситѣ. Колкото се касае до войнитѣ въ Нидерландия и съ Тур-

ция, то дѣйствията въ тѣхъ имали за цѣль прѣимуществено вземането и защитата на крѣпоститѣ. Въ това отношение характера на войнитѣ въ Нидерландия въ този периодъ билъ сжщия, какъвто и въ прѣдшествувавшия; а въ войнитѣ както на австрийцитѣ, тъй и на руситѣ, съ турцитѣ, крѣпоститѣ, по самото свойство на тѣзи войни, играяли всѣкога важна роля, а обсадата и отбраната имъ били едни отъ най главнитѣ военни дѣйствия. Войнитѣ съ турцитѣ изобилствували съ обсади, но били пó рѣшителни у руситѣ, отколкото у австрийцитѣ, тъй като обсадитѣ на крѣпоститѣ отъ една армия се прикривали много или малко съ рѣшителнитѣ дѣйствия на друга армия.

Прикритието на обширни пространства отъ страната или границитѣ на държавитѣ съ располагание на армиитѣ или на отдѣлни части отъ тѣхъ задъ естественни и искуственни прѣпятствия загубило пó напрѣшната си важность. Въ замѣна на това, усилванието на расположението и дѣйствията на войскитѣ и армиитѣ съ помощьта на мѣстностьта и искусно-избрани позиции ставало все пó вече и пò вече важно. Въ това отношение Фридрихъ и още пò вече австрийцитѣ се отличавали съ особенно искуство. Укрѣпени позиции се срѣщатъ доста често, а укрѣпени лагери, напротивъ, твърдѣ рѣдко, само въ крайни обстоятелства. Укрѣпенитѣ линии излѣзли почти съвсѣмъ отъ употрѣбление, но вмѣсто тѣхъ австрийцитѣ въвели кордонната система (гл. пò долу § 120).

Противъ войскитѣ и армиитѣ, расположени въ укрѣпени позиции и лагери, дѣйствували прѣдпочтително съ маневрирание, или пъкъ ги блокирали, но вече не считали, както пò напрѣдъ, за смѣло, трудно, почти невъзможно да се атакуватъ тѣ съ открита сила. Въ дѣйствията на Фридриха въ седмогодишната война подобни атаки се срѣщатъ доста често; — а въ войнитѣ съ поляцитѣ и турцитѣ русскитѣ войски всѣкога атакували укрѣпенитѣ позиции и лагери на еднитѣ и на другитѣ по най рѣшителенъ начинъ и всѣкога съ пъленъ успѣхъ.

§ 118.

Съобщенията на армиитѣ съ крѣпоститѣ и военнитѣ складове, охранението имъ, дѣйствията противъ тѣхъ и маневрирание.

Съобщенията на армиитѣ съ крѣпоститѣ и военнитѣ си складове, охранението на своитѣ съобщения и дѣйствията противъ неприятелскитѣ и маневрированието придобили въ този периодъ още пó голѣма важность, отколкото въ прѣдшествувавшия, която, важность, като се увеличавала постепенно, достигнала крайната си степень и съставлява въ този периодъ отличителна черта въ начина на воденето войната, сжщо както въ прѣдшествувавшия периодъ такава черта била важностьта на крѣпоститѣ и дѣйствията, на които тѣ били прѣдмѣтъ и цѣль. Главната причина за увеличението важностьта на съобщенията билъ способа за хранянието на армиитѣ, още прѣдишния, единственно отъ магазини, устрояванп въ тила на армиитѣ. Този способъ за храняние и необходимостьта да се охраняватъ съобщенията на армиитѣ съ магазинитѣ извънрѣдно свързвали полководцитѣ въ това време, особено австрийскитѣ, въ дѣйствията имъ. По тѣзи причини дѣйствията на армиитѣ били, както пò напрѣдъ, пó вечето бавни и нерѣшителни, често пжти се ограничавали

съ частни и неважни прѣдприятия, или пъкъ нѣмали успѣхъ *по недостатъкъ на храна*. Фридрихъ и русскитѣ полководци, които дѣйствували противъ турцитѣ и поляцитѣ, особенно Румянцовъ и Суворовъ, съставляватъ исключение отъ това, тъй като умѣяли да правятъ армиитѣ и войскитѣ си пò малко зависими отъ магазинитѣ и пò свободни въ движенията и дѣйствията си. Въ тѣхнитѣ дѣйствия се виждатъ, освѣнъ пó голѣма бързина и рѣшителность, още благоразумна, но не извънмѣрна грижа за охранението на собственнитѣ си съобщения въ тила, отдѣляние за това само необходимата часть отъ силитѣ и спазвване на главнитѣ сили за дѣйствия противъ самия неприятель. Напротивъ въ дѣйствията на другитѣ полководци въ това време, особенно на австрийскитѣ, се вижда извънмѣрна и излишна въ всичкитѣ случаи и обстоятелства грижа за съобщенията си и голѣмо или малко вслѣдствие на това раздробление на силитѣ, тъй че често за главнитѣ дѣйствия противъ неприятеля оставали доста слаби сили. Съ грижата за съобщенията си и раздробяване вслѣдствие на това силитѣ си особенно се отличавалъ Даунъ. Въ края на седмогодишната война и Фридрихъ билъ принуденъ да удвои грижата за съобщенията си, но не я довеждалъ до крайность, а силитѣ си държалъ въ още пò голѣма съвокупность, отколкото въ началото на войната.

Въ сжщата мѣрка се увеличила, твърдѣ естественно, и важностьта на дѣйствията противъ неприятелскитѣ съобщения и въобще маневриранията, които станали обща страсть за всичкитѣ полководци и главно първенствующе срѣдство на война. Фридрихъ и русскитѣ полководци, които дѣйствували противъ турцитѣ и поляцитѣ, и въ това отношение съставляватъ исключение. Фридрихъ не прѣнебрѣгвалъ маневрирането и дѣйствията противъ неприятелскитѣ съобщения и прибѣгвалъ къмъ тѣхъ доста често, особенно въ силезскитѣ войни и, по необходимость, въ послѣднитѣ походи отъ седмогодишната война. Но той ги употрѣбявалъ като срѣдства второстепенни и спомагателни, макаръ и полезни, което и забѣлѣзахме пò горѣ. А въ войнитѣ съ турцитѣ и поляцитѣ, русскитѣ полководци нѣмали нужда да прибѣгватъ къмъ маневрирание и за това такова и не се забѣлѣзва, съ нѣкои само исключения. А всички други полководци въ това време, като дѣйствували пó вечето бавно и нерѣшително и като се отклонявали отъ боя, прибѣгвали почти непрѣстанно къмъ дѣйствията на неприятелскитѣ съобщения и къмъ маневрирането, като къмъ главни и най важни срѣдства за достигание на прѣдположенитѣ отъ тѣхъ цѣли. Тъй щото войнитѣ въ това време състояли прѣимущественно отъ маневрирания. Въ началото на този периодъ, въ силезскитѣ и седмогодишната войни, съ способность за маневрирание се отличавала собственно само прусската армия, но къмъ края на сжщия периодъ тъзи способность станала обща за всички европейски армии и пó вече съотвѣтствувала на общата страсть за маневрирание, отколкото пълната неспособность къмъ него на армиитѣ отъ края на XVII и началото на XVIII столѣтие. Но колкото се касае до искуството за маневрирание, то било сжщо, както и въ прѣдшествувавшия периодъ, достояние на малцина полководци, на чело на които трѣбва да се тури Фридрихъ и принцъ Хенрихъ прусски.

Дѣйствията противъ неприятелскитѣ съобщения се извършвали или съ цѣли армии и корпуси отъ ар-

митѣ, или пъкъ съ отряди отъ легки войски. Дѣйствията отъ първия родъ, свързани съ необходимостьта за бой, се извършвали прѣимуществено отъ рѣшителнитѣ полководци (особенно отъ Фридриха) и пó вечето пжти били успѣшни, а по нѣкога имали бѣдственни послѣдствия (както напримѣръ Финкъ подъ Максенъ). А дѣйствията отъ втория родъ се извършвали прѣимуществено отъ австрийскитѣ и русскитѣ полководци, които имали въ състава на армиитѣ си многобройни легки войски, и били почти всѣкога успѣшни, особенно дѣйствията на австрийскитѣ легки войски противъ Фридриха (въ силезскитѣ войни, при обсадата на Олмюцъ и проч.).

§ 119.

Рѣшителни дѣйствия и бой.

Макаръ характера на дѣйствията да билъ въобще бавенъ и нерѣшителенъ, но все пó малко, отколкото въ прѣдшествувавшия периодъ, и рѣшителни дѣйствия съ цѣль за бой се срѣщатъ вече много пó често. Съ особенна рѣшителность се отличавали дѣйствията на Фридриха и на русскитѣ полководци: Румянцовъ, Суворовъ, Репнинъ, Долгоруковъ и др. И сраженията сжщо произлизали много пó често и при това пó вечето пжти вече не случайно, а съ прѣднамѣренна цѣль — или съвсѣмъ да се истрѣби неприятелската армия, или да ѝ се нанесе силно поражение, или пъкъ да се отхвърли тя отъ прѣдмѣта на дѣйствията ѝ. Съ сражения много или малко рѣшителни най много изобилствуватъ силезскитѣ войни, началото на седмогодишната и русскитѣ войни съ турцитѣ и поляцитѣ. Най рѣшителнитѣ сражения на Фридриха били Росбахското, Лейтенското и Кунерсдорфското, а отъ сраженията на русситѣ съ турцитѣ и поляцитѣ — сраженията при Кагулъ, Фокшанъ, Римникъ, на Кинбурнския носъ и мн. др., сжщо и щурмоветѣ: на Очаковъ и Измаилъ. Съ исключение на нѣкои случаи въ дѣйствията на Фридриха въ седмогодишната война и на русскитѣ полководци въ турскитѣ войни, побѣдителя нѣмалъ още обичай да довършва побѣдата съ прѣслѣдвание на побѣдения съ всички сили и до послѣдня крайность. За това, колкото и да били рѣшителни много сражения отъ този периодъ, но нито въ едно отъ тѣхъ побѣдата не достигала още до такава степень, щото да може да рѣшава сждбата на войната и даже на държавитѣ, или поне да дава на цѣлата война нѣкакъвъ внезапенъ, рѣшителенъ обратъ въ полза на едната или другата страна. При всичко това войнитѣ отъ този периодъ прѣдставляватъ твърдѣ забѣлѣжителенъ фактъ, а именно — че рѣшителнитѣ дѣйствия и боя почти всѣкога имали послѣдствия много пó важни, отколкото маневрирането или дѣйствията на неприятелскитѣ съобщения.

§ 120.

Кордонна система.

Искуството въ избора на мѣстностьта и усилванието ѝ съ дѣйствията си, съ които още отдавна време всѣкога се отличавали и къмъ което тъй често прибѣгвали австрийцитѣ, важностьта, която тѣ придавали

на съобщенията, грижата за охранението имъ, постоянното вслѣдствие на това раздробление отъ тѣхъ силитѣ си и най много — едностранчивото и лъжовно тълкувание на причинитѣ за успѣхитѣ на Фридриха, както пó горѣ се каза — били причини за появяванието въ края на този периодъ, най напрѣдъ у австрийцитѣ, а послѣ и въ другитѣ армии, тъй наречената *кордонна система*. Нейнъ изобрѣтатель се счита австрийския фелдмаршалъ Ласси. Като произтичала отъ понятията за първенствующата важность на мѣстностьта и съобщенията, тъзи система била основана на слѣдующитѣ начала: 1) всѣка страна се разглѣждала, въ топографическо отношение, като съвокупность на голѣмо или малко число много или малко силни и згодни въ тактическо отношение пунктове, — и 2) колкото пó вече такива пунктове въ страната били заети съ войски, колкото пó вече расположението на войскитѣ било растѣгнато, толкозъ пó голѣмо пространство отъ страната или продължение отъ границитѣ можало да се заема, толкозъ пó здраво и надѣжно можало да се заематъ и прикриватъ страната и границитѣ и да се обезпечватъ собственнитѣ съобщения, най послѣ толкозъ пó удобно можало да се залавятъ фланговетѣ на неприятеля и да се застрашаватъ съобщенията му. Вслѣдствие на това армиитѣ се раздробявали на множество отдѣлни отряди, които се и располагали на едно голѣмо продължение отъ страната, като въ видъ на *кордонъ* или верига, въ силни, въ тактическо отношение, пунктове и позиции, на които дѣйствували исключително по отбранителенъ начинъ. Кордонната система била за прьвъ пжть употрѣбена отъ австрийцитѣ въ войната за наслѣдството на баварския прѣстолъ (1778—1779 г.), а послѣ въ войната противъ турцитѣ (1788—1790 г.). Въ първата отъ тѣхъ тя не оказала нито полза, нито врѣда, тъй като почти, че никакъ нѣмало военни дѣйствия: войскитѣ, расположени едни срѣщу други въ дългъ кордонъ, стояли почти въ бездѣйствие, а дѣйствувала само политиката. Но въ турската война тъзи система напълно доказала колко била лъжовна и врѣдна. Въ похода въ 1788 г. австрийската армия била растѣгната въ кордонъ на едно извънрѣдно голѣмо протяжение отъ страната отъ Прутъ до брѣговетѣ на Адриатическо море. Турцитѣ, като съсрѣдоточили силитѣ си, нападнали на единъ пунктъ отъ растѣгнатата линия на австрийцитѣ, безъ трудъ я раскъсали, принудили австрийцитѣ да отстжпватъ за съсрѣдоточение на силитѣ си въ тила, и като не имъ дали да испълнятъ напълно това, разбили ги въ двѣ сражения.

Кордонната система била новъ видъ *методизмъ*, сжщо толкова лъжовенъ и врѣденъ, колкото и методизма въ края на XVII и началото на XVIII столѣтия. Мисъльта, че чрѣзъ растѣгнатото расположение на войскитѣ можало да се заеме и прикрива значително протяжение отъ края или границитѣ и да се ползватъ отъ най голѣмъ брой пунктове, згодни въ тактическо отношение, и че колкото войскитѣ били растѣгнати, толкозъ пó вече срѣдства се прѣдставлявали за залавянието на флanговетѣ на неприятеля и за застрашавание на съобщенията му, изглѣждала основателна и права по теория, но била съвсѣмъ лъжовна на практика. Растѣгнатото расположение на армията и заеманието на най голѣмо число пунктове въ страната принуждавало да се раздробяватъ силитѣ, при което даже най многобройната армия била слаба на всичкитѣ пунктове и нито на единъ отъ тѣхъ не можала да дѣйствува съ надлѣжаща рѣшителность и сила;

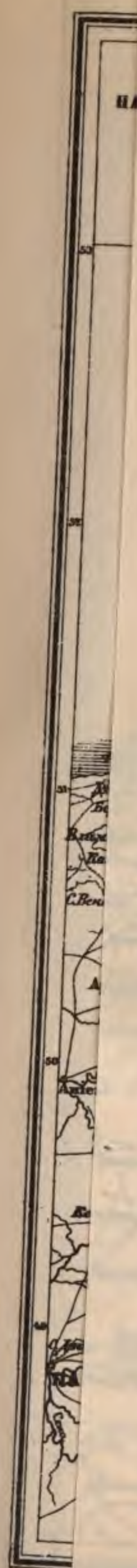

9

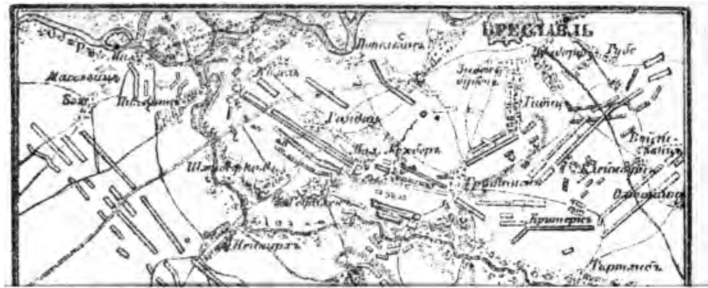

3 m.

20/1

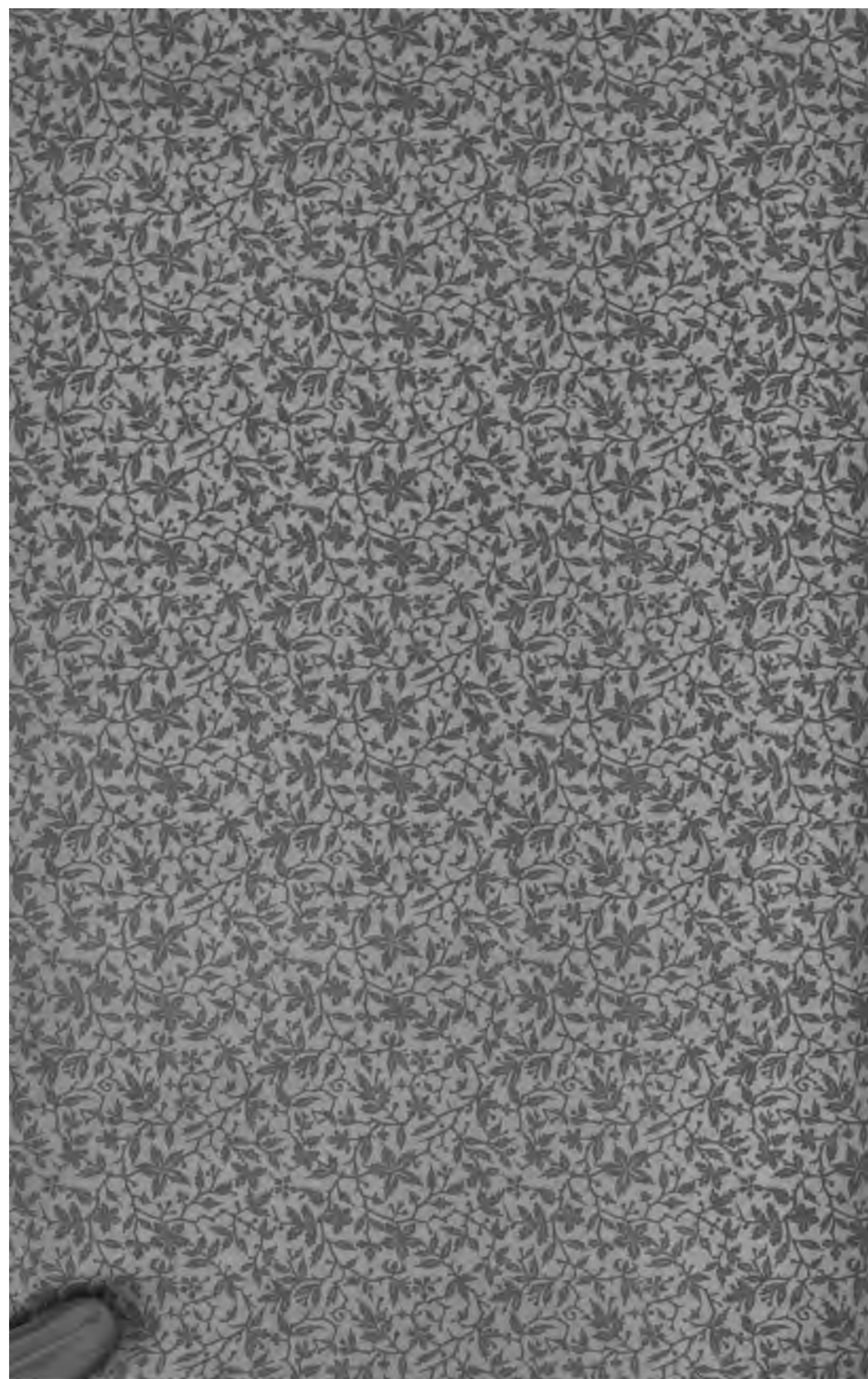

U
51
G6
v.3

Stanford University Libraries
Stanford, California

Return this book on or before date due.